

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

ЦЕНТАР
ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА

ПРЕГЛЕД НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

(со звучен запис на дијалектните текстови)

Подготвил
д-р Марјан Марковиќ
врз основа на трудовите на
академик Божидар Видоески

Мултимедијална обработка
д-р Гоце Митревски, Auburn University, USA

Текстовите ги чита
Даниела Постоловска

СОДРЖИНА

Предговор	1
-----------------	---

ДЕЛ I ОПИС НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Дијалектната диференцијација на македонскиот јазик	9
<i>Западно наречје</i>	
Централните говори	35
Прилепско-битолски говори	37
Кичевско-поречки говори	39
Скопско-велешки говори	40
Западните периферни говори	
Горнополошки (гостиварски) говор	43
Дебарските говори	46
Дебарски говор	48
Дримколско-голобродски говор	51
Малорекански (галички) говор	54
Рекански (жировнички) говор	55
Охридско-струшките говори	60
Градски охридски говор	62
Струшки говор	68
Вевчанско-радошки говор	78
Преспанските говори	81
Горнопреспански (ресенски) говор	83
Долнопреспански говор	95
<i>Југоисточно наречје</i>	
Штипско-струмички говори	107
Малешевско-пирински говори	111
Тиквешко-мариовски говори	117
Јужни говори	122
Долновардарски говори	122
Серско-лагадински говори	125
Говорите во Костурско	145
Корчански говор	153
Лерински говор	155
Северни говори	159
Кумановско-кратовски	161
Скопско-оцрногорски говор	177
Долнополошки (тетовски) говор	179

ДЕЛ II
ВЕЖБИ

Основни карактеристики на македонските дијалекти	185
--	-----

Дијалектни текстови со звучни снимки

I. Западно наречје

Централни говори

Прилејско-биџолски	194
Кичевско-џоречки	196
Скојско-велешки	198

Западни периферни говори

Горнополошки говори

Госпшварски	199
-------------------	-----

Дебарски говори

Дебарски	200
Дримколско-џолобрдски	202
Малорекански (џалички)	203

Охридско-струшки говори

Охридски	203
Спиреушки	205
Вевчанско-радошки	206

Преспански говори

Горнопреспански (ресенски)	208
Долнопреспански	209

II. Југоисточно наречје

Штипско-спиреушки	210
Малешевско-џирински	212
Тиквешко-мариовски	213

Јужни говори

Долновардарски говори

Гевгелиски	215
Дојранско-кукушки	216
Воденски	218

Серско-лагадински говори

Серско-драмски	220
Сушко-височки	222

Костурско-корчански говори

Коспурски	223
Корчански (бобоштенски)	225
Лерински	226

III. Северни говори

Североисточни говори

Кумановско-крајовски	228
Овчејолски	230

Северозападни говори

Скојско-црногорски	232
Долнојолски (џејовски)	233

ПРЕДГОВОР

Основната намена на овој труд е да им овозможи на студентите (а и на другите заинтересирани) што поцелосно и поквалитетно да го совладаат материјалот предвиден со наставната програма по предметот *дијалектологија на македонскиот јазик I*. Овој труд, а посебно делот со дијалектните текстови, ќе им послужи на студентите и како основно помагало во изведувањето на вежбите по односниов предмет.

Инаку, скоро целиот приведен материјал е веќе објавен во трудовите на академик Божидар Видоески *Дијалектите на македонскиот јазик* (Том 1 и 2, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1998/1999) и *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик* (Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000).

Само мал дел од материјалот се темели на белешки според предавањата на проф. Божидар Видоески.

Во создавањето на концепцијата на овој труд примарни беа следниве два критериума: првиот да се има предвид наставната програма по *дијалектологија на македонскиот јазик I* (V и VI семестар), изработена од Видоески пред дваесетина години, и вториот верно да се претстави неговата најнова и општоприфатена класификација на македонските дијалекти, за прв пат објавена 1996 година во книгата *Етнологија на Македонците* во издание на Македонската академија на науките и уметностите. Со тоа се овозможува таков преглед на македонските дијалекти кој ќе ги содржи сите неопходни податоци, имајќи ги предвид најновите критериуми при нивната поделба.

Трудот е поделен на два дела. Првиот дел, кој се однесува на описот на македонските дијалекти започнува токму со текстот *Дијалектна диференцијација на македонските дијалекти* кој, како целосен и најнов преглед, ќе биде од голема корист за сите корисници на овој труд. Дијалектната карта на крајот на овој текст детално ја преставува сликата на македонскиот дијалектен систем. Потоа следуваат описите на трите најголеми говорни комплекси и тоа: *западниот наречје*, *југоисточниот наречје* и *северните говори*. Сите овие дијалектни комплекси се претставени детално во рамките на нивните поделби и потподелби на групи говори и на говори.

Вториот дел, кој првенствено е наменет за вежби, на почетокот содржи текст во кој се наведени сите основни карактеристики на трите дијалектни комплекси. На крајот на овој текст е претставена бланко дијалектна карта која ќе послужи за полесна географска и дијалектна ориентација при користењето на дијалектните текстови. Дијалектните текстови, кои заземаат најголем простор во вториот дел, ги репрезенти-

раат сите дијалектни подрачја и скоро сите говори опишани во овој труд.

Уверени сме дека ова учебно помагало ќе си го најде своето место и меѓу студентите и меѓу другите заинтересирани за македонската дијалектологија, и дека со ова ќе се постигнат две долгоочекувани големи цели: (1) ќе се оствари долгогодишната замисла на основоположникот на македонската дијалектологија, акад. Божидар Видоески, и (2) ќе се поттикнат сите заинтересирани подетално да ги разгледаат неговите досега објавените монографски трудови.

Се надевам дека мојата улога како приредувач на овој труд ќе биде скромна придонес кон опусот што зад себе го остави акад. Божидар Видоески*.

д-р Марјан Марковиќ

***Постхумно објавени дела на акад. Божидар Видоески:**

Дијалектните на македонскиот јазик, Том 1, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1998.

Дијалектните на македонскиот јазик, Том 2, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1999.

Дијалектните на македонскиот јазик, Том 3, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1999.

Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1999.

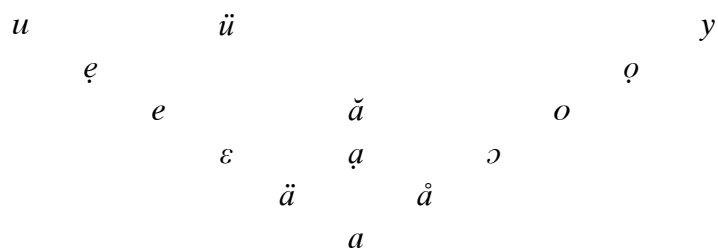
Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 2000.

Текстови од дијалектните на македонскиот јазик, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000.

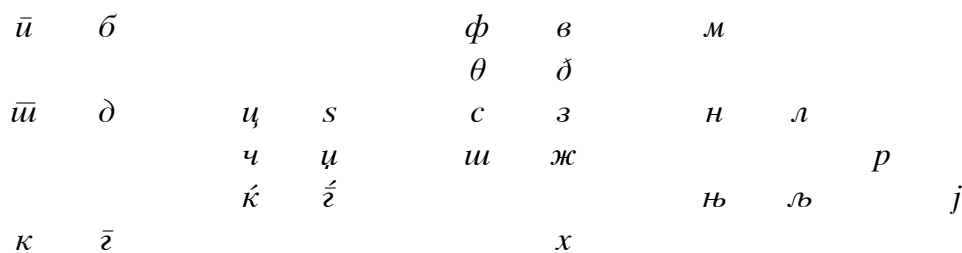
Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000.

Фонетска транскрипција

Вокали

Консонанти

Функции на дијакритичките знаци:

- назалност: *ɛ̃, ɑ̃*
- неслоговност: *ɨ̇, ʏ̇*
- слоговност: *ʁ̥, ʁ̦*
- должина: *ɑː, eː, uː, oː, yː*
- лабијализација: *ɑ̃*
- поместена артикулација кон напред: *ä*
- поместена артикулација кон горе: *ɑ̃, ɛ̃, ɔ̃*
- полузвучност: *ɸ̃, ɸ̥, ɸ̦, ʒ̃, ʒ̥, ʒ̦, ʃ̃, ʃ̥, ʃ̦*
- палаталност: *ɨ̃̄, ɔ̃̄*
- палатализираност: *ɸ̃̄, ɨ̃̄, ɸ̃̄*
- ослабена артикулација: *с'рце, ле'а, зме'х*
- акцент: *в'икам, уфч'ар, вик'аше, вод'еница*
- спореден акцент: *в'ечерн ица, з'адушн ици, с'еверн ица*

ДЕЛ I

ОПИС НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

1. ДИЈАЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Македонскиот јазик го зафаќа централниот дел на Балканскиот Полуостров. Го зафаќа сливот на реките Вардар и Струма и долниот тек на реката Места. На запад тој граничи со албанската јазична територија. Јазичната граница на тој дел во голема мера се совпаѓа со државната граница меѓу Република Македонија и Албанија. Неа ја сочинува планинскиот венец Кораб – Дешат – Јабланица, откаде што се спушта на југозападниот дел на Охридското Езеро. На овој дел на албанска страна остануваат триесетина македонски населби во долината на Дрим западно од градот Дебар и во областа Голо Брдо и три села на брегот на Охридското Езеро. Од јужниот брег на Охридското Езеро границата свртува на југоисток и преку планината Галичица се спушта на југозападниот дел на Преспанското Езеро, откаде што продолжува на југ и преку планината Мокра избива на Грамос, југозападно од градот Костур. На овој дел од границата на албанска страна остануваат десетина села на западниот брег од Преспанското Езеро и три села источно и југоисточно од градот Корча.

На југ македонскиот јазик граничи со грчкиот на целиот простор од планината Грамос па до реката Места во Тракија. Јазичната граница на овој дел навлегува значително подлабоко на југ од денешната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција. Македонска реч може да се чуе сè до линијата Грамос – Бер – Солун. Од Солун таа продолжува на исток, па преку областа Богданско, каде што се наоѓаат во словенската лингвистика добро познатите по својот архаичен дијалект селата Сухо и Висока, излегува на реката Места нешто малку североисточно од градот Драма. На исток македонскиот граничи со бугарскиот јазик. На овој дел имаме природна граница. Неа ја сочинува планинскиот венец Деспат – Рила. Од Рила границата свртува на северозапад нешто малку посеверно од Благоевград (Горна Џумаја) и излегува на државната граница меѓу Република Македонија и Република Бугарија.

На север спрема српската јазична територија јазичната граница се поклопува со денешната граница меѓу Република Македонија и СР Југославија. И на овој дел имаме природна граница која ја сочинуваат планините Козјак – Руен – Скопска Црна Гора – Шар Планина – Кораб.

Овие се денешните граници на македонската јазична територија. Во минатото македонско словенско население имало далеку по на запад и по на југ од денешните граници. Многу историски извори говорат дека словенско население живеело во Јужна и во Средна Албанија, а на југ во Епир, Тесалија и на сето Егејско крајбрежје. Голем дел од топонимијата во тие области е словенска, особено микротопонимијата. Низ вековите јужната и западната граница сè повеќе се поместувале кон север, одн. кон исток на албанска страна,

како што било потискувано македонското словенско население. И тој процес на поместување на македонската етничка граница, респ. и јазичната, трае до најново време, а се врши и денеска.

На македонско-албанското јазично пограничје на еден не многу широк простор на правецот Скопје – Тетово – Дебар – Струга – Поградец – Корча живее мешано население – покрај македонското и албанско – со мајчин јазик албански. Во поголема мера тоа население е билингвално.

Исто така и на македонско-грчкото јазично пограничје и широк простор во Егејска Македонија живее мешано – македонско и грчко население. Македонското население превладува по бројот во костурско-леринското и воденско-пазарското подрачје. Во пописните документи од 1951 година на територијата на Грција живееле околу 250.000 Словени, респ. Македонци.

На југозападниот дел на пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик покрај македонското население живеат Грци, Власи и Албанци. Во многу пунктови на правецот Грамос – Рупишта – Негуш – Меглен населението е трилингвално. Македонците покрај својот мајчин јазик говорат и грчки, кој е за нив и службен јазик, и влашки.

Северната јазична граница е релативно стабилна. Разместувањето на населението низ вековите на тој дел се вршело sukcesивно и не оставило повидни траги на јазикот. Дијалектот на неколку села во областа Козјак кои се декларирале за Срби не се разликува ниту по една црта од говорот на македонското население.

Македонското население во областа Пиринска Македонија (околу 180.000 според пописот од 1956), која се наоѓа во составот на Р. Бугарија, освен со својот македонски дијалект се служи и со бугарскиот стандарден јазик како службен.

2. Македонскиот јазик генетски спаѓа во јужнословенската група јазици заедно со бугарскиот, српскиот/хрватскиот и словенечкиот. Сите овие јазици ги поврзуваат: развојот на групите **ort*, **olt* во *rat*, *lat*, сп. мак. *расије*, *лакојѝ*, замената на секвенците **tort*, **tert* – **tolt*, **telt* во *trat*, *trët* – *tlat*, *tlët*, мак. *врана*, *бреџ*, *млеко*, замената на **e* со *e*, мак. *йеѝ*, резултатите на некои промени сврзани со т.н. втора палатализација на заднојазичните консонанти, консеквентната замена на **kv-*, **gv-* во *цв-*, *св-* пред **ě* и **i* од дифтоншко потекло, наставката **-омъ* во инструменталот кај именките од м. и с. род од старите *о*-основи, сп. стел. *rabomъ*, *selomъ*, да како елемент за граматичка зависност на реченичкиот исказ, во областа на деривацијата развојот на суфиксите со елементот *-ц-*, суфиксите **-al'ьka*, **-ice*, како и редица лексички или лексикализирани особености.

3. Потесна целина во јужнословенската јазична фамилија сочинуваат македонскиот и бугарскиот. Од старите дијалектни особини од српскиот и хрватскиот нив ги диференцираат пред сè отворената (ниската) артикулација на вокалите **ě* и **ǫ*. Назалот **ǫ* по испаѓањето на еровите и по деназализацијата негова во македонскиот и во бугарскиот се изедначил со т.н. секундарен

ер (ь_2)*, сп. мак. *рака* – *маџла*, буг. *ра́ка* – *маџла*, (: срп. *рука* – *маџла*). Во бугарскиот јазик и на поширок ареал на македонската јазична територија прасловенските групи **tj*, **dj* се рефлектирале во */tʃʲ/*, */dʃʲ/*, во југозападните македонски говори, можеби, и во */tʃ/*, */dʃ/*, сп. мак. диј. *џаиџи* – *џаиџи*, *межда* – *межца*, буг. *џаиџи*, *межда* : срп. *кућа*, *међа*.

Во историскиот развој на Балканскиот Полуостров во македонскиот и во бугарскиот, како и во српскиот торлачки (призренско-тимочкиот) дијалект се развиле ред заеднички иновации под влијание на соседните балкански несловенски јазици. Меѓу поважните заеднички иновации спаѓаат: загубата на квантитетот и старите интонациони разлики, загубата на наследената синтетичка деклинација и преминување на аналитички начин на изразување на именските односи – со предлози и една општа форма (*casus generalis*), сп. *Го виде Марка*, *Му рече на Марка*, *Одев со Марка*, потоа појавата на граматичката категорија определеност која формално се изразува преку посебни членски морфеми, сп. *Го виде човекоџи*, во македонскиот уште и: *човекон*, *човеков*, аналитичкото степенување на придавките, сп. *џодобар*, *најдобар*. Доста заеднички промени овие два јазика, делумно и торлачкиот дијалект, претрпеле и во областа на конјугацијата. Тие го загубиле инфинитивот, кој е заменет со *да*-реченици, а се развиле нови форми со помошниот глагол **xotěti*, сп. мак.: *ке одам*, *ке одев*, *ке сум одел*, итн. Една важна структурна иновација во двата јазика претставува и удвојувањето на објектот, сп. мак. *Го виде човекоџи*, *Земји ја книџана*, *Му ја даде книџаџи на Пеџреџи*.

Овие и уште ред други особини од областа на граматичката структура македонскиот и бугарскиот ги доближиле до несловенските балкански јазици – влашкиот (ароманскиот), албанскиот и грчкиот. Сите тие јазици денеска ја сочинуваат тн. балканска јазична лига.

Така македонскиот и бугарскиот, кои ја сочинуваат источната подгрупа на јужнословенските јазици, се оддалечувале постепено од западната – српско-хрватско-словенечка подгрупа, која во најголем дел ја сочувала наследената словенска граматичка структура, а повеќето иновациони појави што се развиле на тој терен се од друг карактер.

4. Во својот историски развој македонскиот јазик доживеал извесен број промени и во контактот со српскиот.

Еден број од најраните иновации настанати на српскохрватскиот ареал се рашириле и на северниот дел од македонската јазична територија. Во еден дел од северните македонски говори **ъ* и **ѣ* се изедначиле како во српскохрватскиот дијалект, сп. *сѣн*, *дѣн*. На тој терен се вкрстосуваат изоглосите на рефлексите */y/* и */a/* место носовката **ǫ*, сп. *рука* – *рака*, или: *рука*, општата форма на *руку* покрај на *рука*. Место **tj*, **kt'*, **dj* во апелативната лексика редовно се јавуваат континуантите */k/*, */t/*: *куќа*, *џлеќи*, *веџи*, *чаџе*. Вокалното **j* овде се рефлектирало како во соседните српски дијалекти – во */y/* и зад денталите во */ɥ/* во посеверниот појас, одн. во */lǎ/* на другиот терен од северната група, сп. *вук*, *слуза* – *слџа*, *длуџо* – *длџо*.

* Овде и во натамошниот текст конвенционалниот назив `` секундарен  $\text{ь}_2$  `` треба да се толкува како `` секундарно вметната самогласка ``.

Северните македонски говори со граничните српски дијалекти ги поврзуваат уште цела серија други особености и од областа на граматиката и деривацијата.

Еден дел од тие црти, карактеристични за српското јазично подрачје, навлегле подлабоко на македонската територија. Така, на пример, фонемите /*ĳ*, *ě*/ на местото на **tj*, **dj* ги среќаваме во ред лексеми и морфеми дури во најјужните македонски говори. Така се случило на македонскиот терен место **tj*, **kt'* – **dj* да се јави двојна замена – со /*uii* – *жд*/, одн. /*u*ч – *жц*/ и /*ĳ* – *ě*/, сп.: *ѿлеќи*, *ѿлешка*, *синоќ*, *синошен*, *свеќа*, *свеишник*, *меѓа*, *межник*. Некои лексеми, на пр. *веќе*, *среќа*, *несреќа*, *ѿакуѓере*, *с(в)еѓере*, партикулата *ќе*, се рашириле готово на сета македонска јазична територија. Со српското јазично влијание се објаснуваат во македонскиот и преминот на /*ч*/ во /*ц*/ во старите групи **ĳ-*, **ĳrě-*, сп. *ѿри*, *ѿрије*, *ѿрево*, замената /*у*/ место **q* во одделни лексеми, сп. *куќа*, *суд* и др., заменката *он*, предлогот *у*.

Како заедничка тенденција на македонскиот и на српскиот се истакнуваат замената на **ě* со /*e*/: *бел*, *леб*, *сено* и депалатализацијата на консонантите. Веројатно и јотувањето на групите *ѿиј*, *дј*, *нј* би дошло во последнава група појави, сп. *браќа*, *луѓе*, *ѿрње*.

Интересно е да се укаже дека оние црти што се јавиле под влијание на српскиот јазик најдлабоко продреле во македонскиот јазичен ареал по долината на реката Вардар, каде што води и главната комуникација за Солун и Егејско Море.

Влијанието на српскиот јазик врз македонскиот до поголем израз доаѓа од крајот на XIII век, кога границите на српската држава се шират на југ.

Од друга страна и македонскиот во извесна мера повлијаел на граничните српски дијалекти. Како македонизми на призренско–јужноморавското подрачје од српската територија се сметаат: фонетскиот облик на глаголската морфема *-на-* /< **nq-*/, сп. *ѿаднал*, протетичкото /*j*/ пред почетното *у* < **q* во примери од типот: *јуже*, *јуѿѿак*, *јузѿл*, тврдиот изговор на /*л*/ пред задните вокали и пред консонант: *лакѿѿи*, *лош*, *дал*, испуштањето на вокалите во проклитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, сп. *с-изми*, *м-изеде*, *д-умре* (*се изми*, *ме изеде*, *да умре*), заменските клитики *нѿ*, *вѿ*, глаголските форми *са* (во 3. л. мн. од сум), *биле*, глаголските морфеми *-(x)мо*, *-(x)ѿије* во аористот-имперфектот, губењето на родовата диференцијација во множината на партиципот: *биле*. Но за разлика од србизмите, кои влегле подлабоко во јазичната структура на македонскиот, македонизмите во српскиот се задржале на неговата тесна периферија.

5. Македонскиот јазик, од друга страна, развил и ред иновации коишто ја насочувале граматичката структура во поинаков правец, различен од оној по кој одел процесот на бугарскиот ареал. На македонскиот терен се јавува ново иновационо огниште. Македонските иновации се јавуваат скоро паралелно со оние што ги истакнавме како источно-јужнословенски. Тие иновациони појави ја засегаат јазичната структура како целина.

Меѓу најстарите фонетски иновации со коишто се диференцира македонскиот јазичен ареал е замената на јаките ерови: **ъ* во /*o*/, **ь* во /*e*/, сп. **sъnъ* > *сон*, **dъnъ* > *ден*. Во бугарскиот место **ъ* има /*ǎ*/, сп. **sъnъ* > *сǎн*. Во српскиот /

хрватскиот двата ера се изедначиле: **ъ* = **ь* > /*a*/ во новоштокавскиот дијалект, сп. *сан*, *дан*. Оваа особина, зародена на македонското иновационо огниште, ја опфатила готово сета денешна етничка Македонија, со исклучок на еден пограничен појас со српската јазична територија на север и на крајниот југоисток на пограничјето со родопскиот дијалект на бугарскиот јазик. Подоцна таа во одделни морфеми се проширила и подалеку на североисток зафаќајќи и дел од бугарското јазично пограничје.

Во рамките на овој јазичен ареал, зацртан со замената на **ъ* и **ь* во /*o*/ и /*e*/, која е извршена уште во X–XI век, се наслојуваат низ вековите цела редица нови црти, коишто сè повеќе и повеќе го оддалечувале од другите иновациони центри на соседните словенски територии. Меѓу поважните иновации спаѓаат – во фонетиката: појавата на протетичко /*j*/ пред иницијалното **q*, одн. неговите континуанти, сп. *јаџлен* (*joџлен*, *jāџлен*, *jǎџлен* во одделни локални говори), изедначувањето на предниот назал **ę* со **ě*, на пр. *месо* и *мера* (во дијалектите: *mǐсо*, *mǐра*), затврднувањето на старите палатали, со што се отклонила опозицијата по признакот палаталност кај парните палатални консонанти, подоцна загубата на фонемата /*x*/, нејзината замена во /*v*, *ɸ*/ во западниот дел од јазичната територија, појавата на палаталните консонанти /*k̟*, *ɟ̟*/, јотувањето на консонантските групи *ij̟*, *ɟj̟*, *nj̟* во /*k̟*, *ɟ̟*, *ɲ̟*/, во граматиката: множинските наставки кај именките -*ови* (*денови*) и -*иња* (со фонетските варијанти -*ина*, -*ијна*), сп. *и̋илиња*, *и̋расиња*, кај глаголите наставките -*ме* во 1 л. мн. кај сите глаголи, сп. *имаме*, *ораме*, *носиме*, *береме*, и -*ле* во множина на *л*-партиципот: *биле*, *зеле*, потоа: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. во перфектот: *и̋ој бил*, *и̋ие биле*. Важни структурни промени во глаголскиот систем на македонскиот јазичен ареал внесле конструкциите со партикулата ‘*ке*’ и со помошните глаголи ‘*има* / *нема*’ плус глаголската *n/ij̟*-форма во среден род од типот: *имам дојдено*, *имав дојдено*, *сум имал дојдено*, негде дури и *бев имал дојдено* и ‘*сум*’ плус глаголската *n/ij̟*-форма од сите глаголи, вклучувајќи ги и непреодните, сп. *сум дојден*, *бев дојден*, *сум бил дојден*, итн. Со нивниот развој и вклопување во македонскиот глаголски систем дошло истовремено и до распределба на функциите меѓу новите форми и наследените словенски облици.

Посебен белег на македонскиот јазик му даваат акцентот и структурата на ред синтагми. На македонскиот ареал се оформил нов акцентски систем. Лексичкиот акцент е фиксиран на третата мора во повеќесложните збороформи, сп. *бр'а̋и̋учед* – *бра̋и̋учеди* – *бра̋и̋уч'едиве*. Освен тоа македонскиот акцент има синтагматски карактер. Цели синтагми се потчинуваат под еден акцент, сп. *Ма̋јка-му и̋олк'у-време не-бе̋ше-џо в'идела с'ина-си. Од-и̋р'ед-вра̋и̋а му-ја-з'едоа нов'и̋а-к'ошула*. Во врска со местото на акцентот истовремено треба да истакнеме дека неакцентираниите вокали не подлежат на квалитативна редукција со исклучок на еден мал број говори во југоисточна Македонија.

Посебност во македонскиот јазик во однос на околните словенски јазици е и можноста пред глаголот да стојат заменските и глаголските клитики, сп. *Му рече на бра̋и̋-му, Го викна де̋и̋е̋и̋о, Сум му бил на свадба̋и̋а*.

Приведените јазични особености потекнуваат од едно иновационо огниште и најголем дел од нив останале во рамките на македонскиот јазичен ареал опфаќајќи помала или поголема територија. Нивните изоглоси образуваат затворени линии и имаат приближно ист правец на движење.

Така на денешната македонска јазична територија се оформил еден посебен дијасистем, но кој не ја прекинал врската ни со дијасистемот оформен во рамките на денешна Бугарија, и којшто постојано ги продлабочувал врските со дијасистемот на српскохрватскиот јазичен ареал.

6. Најголем дел од приведените иновации, а уште и ред други, се јавиле во резултат на меѓујазичниот контакт на македонскиот со балканските несловенски јазици, а пред сè со балканскиот латински. Балканските јазици влијаеле на два плана. Од една страна тие поттикнувале нови процеси, кои понатаму оделе по свој пат како што им го одредувал јазичниот систем на македонскиот, одн. микросистемот, ако појавата се вршела во рамките на еден помал ареал на македонскиот дијасистем. Од друга страна пак несловенските јазици успорувале некои јазични процеси во граматичката структура.

Како „балканизми“, иновациони појави што се развиле во контактот со балканските несловенски јазици, во науката се прифатени: загубата на синтетичката деklinација, развојот на категоријата определеност кај именските зборови и во врска со тоа појавата на постпозитивниот член, аналитичката компарација, удвојувањето на објектот, модалните глаголски форми со ‘ќе’ и конструкциите со ‘има / нема’ и со ‘сум’+глаголската *n/и-*форма. Овие иновации зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан. Повеќето од нив во помала или поголема мера присутни се и во бугарскиот дијасистем, а дел од нив и во торлачките дијалекти на српската јазична територија. Но еден добар дел од нив се задржал на македонскиот терен и длабоко навлегол во структурата на македонскиот јазик. Во западниот и во јужниот регион на македонската јазична територија се затврднале: препозитивната употреба на клитиките, сп. *Го виде Сџојана, Му рече на Сџојана, Си го изел лебојѝ*, испуштањето на предлогот *во*, сп. *Ќе одам Биџола, Оџиде Прилејѝ*, искажувањето на директниот објект со предлогот *на* кај именките што означуваат живо суштество, сп. *Го викна на Марко*, генерализирањето на една кратка заменска форма – дативната за машки и среден род *му* како граматички сигнал за дативниот објект, сп. *Му рече на човекојѝ, Му рече на дејџејѝ, Му рече на женајѝ, Му рече на женијѝ / децајѝ / мажијѝ*. Многу сличности меѓу западните македонски дијалекти и ароманскиот наоѓаме во употребата на предлогот *од* со посесивно значење, сп. *кукајѝ од Марка*. На сета западна територија од Гостивар па до Корча и Костур под влијание на назалните сонанти */m, n/* вокалот */a/* се назализирал – *a*, а потоа се рефлектирал како и стариот назал **o*, сп. *снаџа* (< *снаџа*), *знам* (*знам*) во горнополошкиот, дебарскиот, охридско-преспанските, одн. *сноџа* во малореканскиот, *снаџа* во дримколско-голобродскиот. На еден тесен појас во југозападна Македонија се загубил *л*-партиципот, а со него и сите сложени форми што се образувале со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот). Функциите на тие форми ги презеле соодветните конструкции со ‘има / нема’ и со ‘сум’. Во сушко-височкиот говор место партикулата ‘ќе’ за футур се употребува грчкото *за* : *за носа*. Ред балканизми на македонскиот терен наоѓаме и во областа на деривацијата, на пр. деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-уле* : *дејџуле, брадуле*, и посебно во лексиката. Сите приведените јазични особености распоредени се на западната и јужната периферија на македонскиот јазик, таму каде што се разграничува тој со албанскиот и со

источната страна, на пограничјето со бугарската јазична територија, преминот кон бугарските дијалекти е поблаг.

Кај досега разгледуваните унилатерални иновации се јавува едно иновационо огниште кое се наоѓа во централните области на македонската јазична територија.

8. Втората група иновациони појави релевантни за дијалектната диференцијација ја сочинуваат т.н. билатерални. Стара особина гине, на нејзино место се јавуваат две нови, се разбира, различни. Такви се, на пример: протетичкото /j/ во западните говори и /v/ во источните пред рефлексот на почетното *q : j(адица), v(адица), j(аџок) : v(аџок). Во такви случаи зборуваме за две иновациони огништа. Едното се наоѓа во централната област на западното наречје.

Не ретко се случува на местото на една стара особина во дијалектниот јазик да се развиле повеќе од две нови, кои секоја посебно функционира во својот микросистем. За илустрација да ги земеме, на пример, континуантите на носовката *q. Таа се дефонологизирала. Во едни региони исчезнала напълно изедначувајќи се со некоја од постојните фонеме: /a/ во централните, /y/ во северните, /o/ во малореканскиот. Во таквите случаи таа можела да помогне само во редистрибуцијата на фонемата со којашто се изедначила, или поточно во која се преточила. Меѓутоа, во повеќе микросистеми *q ја задржала својата самостојност во однос на другите вокални фонеме, го изменила само своето качество, а со тоа и своето место во системот. Со други зборови, се измениле нејзините составни елементи – дистинктивните признаци. Така, по македонската јазична периферија ги наоѓаме како континуанти за *q фонемите: *läl*, *läl*, *läl*. Тие придонеле за формирање на три нови вокални системи. При вакви, да ги наречеме мултилатерални иновации, имаме повеќекратно теренско опонирање и зборуваме за повеќе микроиновациони огништа во рамките на еден дијасистем. Изоглосите на ваквите иновации во повеќето случаи претставуваат затворени линии. И овие иновациони огништа најчесто се наоѓаат на западно-македонскиот терен.

9. На македонскиот јазичен ареал се изделуваат јасно три поголеми групи говори или наречја: западно, југоисточно и северно.

9.1. Во *западној* наречје влегуваат говорите на западното пограничје од Шар Планина и границата со српската јазична територија па до јужниот брег на Преспанското Езеро. Источната негова граница од јужниот дел на Преспанското Езеро се движи кон североисток, поминува нешто малку посеверно од градот Лерин и избива на завојот на Црна Река од Пелагонија во Мариовската клисура. Оттука таа продолжува на север по планинскиот венец на Селчка и преку областа Клепа излегува на Вардар нешто малку позападно од утоката на Црна во Вардар. Го сече Вардар и источно од градот Велес сè по левата страна на Вардар продолжува на север, ја сече реката Пчиња кај Катланово, откаде што свртува во лак кон северозапад и излегува нешто малку северно од Скопје. Селата во подножјето на Скопска Црна Гора северно од линијата Арачиново – Радишани – Бардовци остануваат надвор од границите на

западното наречје. Северната граница оди приближно по правецот Скопје – Тетово – Шар Планина, каде што се затвора граничниот круг.

Најостра е границата меѓу западното и источното наречје на просторот меѓу вливот на Црна во Вардар па сè до Скопска Црна Гора. На северната страна изразито остра граница има на скопскиот дел, додека во Полог таа нешто се ублажува.

Западното наречје го карактеризираат две групи особини. Од една страна во него се чуваат некои стари црти и тој број расте како што се оди кон западното пограничје спрема албанската јазична територија. Повеќето од нив се од морфолошка природа. Меѓу помаркантните од нив спаѓаат: пазењето на стариот ген.-акуз. облик во функција на општа форма кај личните имиња од м.р. на консонант, на -о и -е, сп. *Го виде Сџојана, Марка, Сџолеџа*, роднинските: *џеџина, џаџика, чичеџа*, и изведените на -ко и -ло што означуваат лична црта на човекот: *Го викна џрбла, мрсулка* (: ном. *џрбло, мрсулко*). На нешто малку потесен ареал се пази и стариот дативен облик од синтетичката деклинација, исто така кај личните и роднинските имиња од машки род, како и кај имињата од женски род на -а, сп.: *Му реков Сџојану / Илију / Марку, одн. Маркоџу / Марко(в)е, Марко(в)и, Пеџреџу / Пеџру / Пеџре(в)е / Пеџре(в)и, ж.р. Јани / Јане, џеџи / џеџе*. Како релативен архаизам да го земеме и чувањето на членските форми на -в и -н: *лебов, лебон*. На другата територија, ќе видиме, се јавува само членот -оџ. Според тоа западните говори познаваат троен член. Доста добро е запазен и вокативот со флексија: *браџе / браџу, зеџе, мажу, џеџико, Раџке*. Кај личните и лично-предметните заменки исто така добро се пази дативниот облик: *мене ми, нему му, ним / ними им, кому, некому* итн., како и кај демонстративните: *овему, оному, овејзе / овејзи* и др. Овде се задржал системот од три вида демонстративни заменки, што е во согласност со три вида членски морфеми. Во вербалната флексија за ова наречје е карактеристична наставката -џ во 3. л. едн. на презентот: *имаџ, носџ*. Во 1 л. едн. на презентот во повеќето говори отсуствува наставката -м: (*ја – јас*) *коџа, носа, бера*.

Изоглосите на споменатите особености одат приближно по означената дијалектна граница, негде напoлно се поклопуваат со неа, на северната страна неколку изоглоси (на општата и дативната форма, на тројниот член) ја преминуваат дијалектната граница.

Неколку фонетски архаизми: пазењето на фонемата /s/, на неизменетото /ч/ во групите **čj*-, **črč*-, на крајните групи -*сџ*, -*иџ*, не се карактеристика на сите западни говори. Тие се јавуваат на еден тесен појас на пограничјето со албанскиот јазик.

Поголем дел од диференцијалните црти на западното наречје се иновации. Меѓу најзначајните дијалектни карактеристики на западното наречје спаѓа местото на акцентот како во одделни збороформи, така и во синтагмите. Овде е акцентот фиксиран во повеќесложните зборови на третата мора од крајот. Овој е единствен акцентски модел во словенскиот јазичен ареал. Сп.: *џл'анина–џлан'инаџа, бр'аџучед – браџ'учеди – браџуч'едиџе*. Во случаите како *вод'ејнца, красџ'аџа, вол'оџе*, секвенците [*aj, ej, oj*], иако се едносложни, содржат по две мори.

Во ова наречје има широки можности да се образуваат акцентски целисти. Именските и глаголските синтагми во обичната реч, кога не се врши посебно

маркирање на составните компоненти, најчесто се групираат под еден акцент, сп. *н'а-враѿѿа*, *ѿреку-л'ивада*, *ѿр'еку-ден*, *бела-к'ошула*, *зимски-'алиѿѿѿа*, *ѿорн'а-нива*; *ѿо-з'еде* : *не-ѿ'о-зеде*, *не-ке-ѿо-з'емеше*, *зоѿѿѿо-му-ѿ'о-даде?* Од фонолошките карактеристики посебно се значајни: отсуството на фонемата /x/ и нејзиниот премин во /в, ф/ на крајот на слогот, сп. *ѿреф*, *моф*, *беф*, *чевли*, *евла*, *бевме* – *бефме*, и загубата на интервокалното /в/ и на некои други консонанти. Како последица од оваа појава готово во сите западни говори дошло и до промени во дистрибуцијата на вокалите. Создадени се нови односи меѓу вокалите во рамките на една збороформа. Настанале бројни секвенци од по два, негде и од повеќе вокали, исти или различни, и како краен резултат настанале серија дифтоншки секвенци од различен вид. Особено на широк терен се јавуваат дифтонзите со [i] како втора компонента: [eј, ај, ој, уј], сп. *леј*, *лебој*, *снај*, *муј*. Секвенците со еднакви вокали се контрактирале во долги фониви, па така се добил и нов квантитет, кој сè уште нема фонолошка вредност, сп.: *сна*: /< снаа/, *не:сѿѿа* (< *не-есѿѿа* < *невесѿѿа*), *ѿроѿо:ри* (< *ѿроѿоори* < *ѿроѿовори*). И едната и другата појава придонесле за скратување бројот на слоговите на многу збороформи. Можноста да се образуваат дифтонзи овозможила да се скратат во ред случаи особено повеќесложните збороформи, како, на пример, во: *вод'ејѿѿа* (< *воде-инѿѿа* < *водениѿѿа*, со извршена метатеза), *ѿол'ојѿа* (< *ѿолоина* < *ѿоловина*), *сур'ојѿа* (< *суроиѿа* < *суровиѿа*), или споменатите *н'е:сѿѿа*, *ѿроѿ'о:ри* (*невесѿѿа*, *ѿроѿовори*).

Во резултат на општата тенденција да се скратуваат зборовните единици што подлежат на еден акцент, во западните говори широко е распространето испаѓањето на вокалите во клитичките зборови, кога стојат пред збороформа што почнува со вокал, сп. *ѿ-осѿѿај* (*ѿо осѿѿави*), *с-уѿѿеѿа* (*се уѿѿеѿа*), *н-уѿоре* (*на уѿоре*), *д-ојѿи* (*да одиѿи*), *уѿѿѿ-еднаѿи* (*уѿѿѿе еднаѿи*).

Ограничувања има како за оваа, така и за горе приведените појави само кога се јавуваат некои фонолошки и семантички пречки.

Од морфолошките релевантни диференцијални особености најмногу доаѓаат до израз во говорениот текст: множинската наставка *-ови* со разновидноста *-ој*, сп. *лебови* // *лебој*, личната замена за 3. лице *ѿој* (*ѿѿаа*, *ѿѿоа*, *ѿѿѿе*), и кај глаголите: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. на перфектот, формата *се* во 3. л. мн. на през. од 'сум', и посебно развиените конјугации со помошните глаголи 'сум' + *н/ѿѿ*-партиципот: *сум дојден*, *бев дојден*, *сум бил дојден*, *бев бил дојден*, 'има' + *н/ѿѿ*-парт. во среден род: *имам одено*, *имав одено*, *сум имал одено*, *бев имал одено*, како и формите со партикулата *ке* од типот: *ке одев*, *ке сум одел*, *ке бев одел*, и понатаму со конструкциите со 'имам': *ке има(м) одено*, *ке имав одено*, *ке сум имал одено*. Овие конструкции со својата честота во употребата и со семантичката разновидност на западното наречје му даваат посебен белег во однос на другите македонски говори.

Западномакедонското наречје се одликува со богат репертоар на суфикси со деминутивно - хипокористичко значење. Покрај суфиксите: *-е*, *-ѿе*, *-енѿе*, *-ѿе*, *-ѿѿе*, *-ѿѿѿа*, кои можат да се сретнат и во другите македонски говори, овде особено е продуктивен суфиксот *-уле* со дериватите *-улѿе*, *-уленѿе*, *-ѿѿуле*, сп. *брадуле*, *брадулѿе*, *деѿѿуленѿе*, покрај *деѿѿѿѿуле*.

Од синтаксичките особености важни во дијалектното диференцирање на македонскиот дијалект е местото на клитиките, посебно заменските и гла-

голските, по однос на глаголот. Во западните говори тие можат да стојат и во препозиција дури и на почетокот на реченицата, што не е случај во повеќето источни дијалекти, сп.: *Му рече Ситојану да го чекај, Се фашија под рака, Те имам видено, Сум рекол нешто за тебе*.

Изгласите и на овие појави, како и на претходните, одат во правецот на означената граница, многу од нив на поголем простор и се поклопуваат меѓу себе образувајќи на тој начин еден изгласен сноп. Само по некоја од нив навлегува подлабоко на исток и на југ, како, на пример, изгласите на множинската наставка *-ови*, на особеностите од глаголската флексија или на препозитивната употреба на клитиките по однос на глаголот. Тие зафаќаат и еден ареал од јужните говори на источното наречје. Од друга страна изгласите на третосложниот акцент, на испаѓањето на интервокалното */v/*, на синтетичкиот датив кај личните и роднинските имиња и кај личните заменки, на тројниот член и испуштањето на помошниот глагол – подлабоко продреле во северозападните говори.

Единството на западното наречје го разбиваат неколку фонетски особености, меѓу кои како најкарактеристични и најзабележливи се: континуантите на носовката **q* и на вокалните **r* и **l*, кои многу придонесле во оформувањето на одделни вокални системи, потоа присуството или отсуството на фонемите */ɸ, s, ɯ/*, фреквенцијата и реализацијата на фонемите */k̟, ʃ̟/*, реализацијата на групите */i̯i̯i̯, ʒd̟/*, во вокализмот реализацијата на неколку вокални групи, особено на */ea/, /oa/, /oe/*. Во флексијата одделни локални говори се разликуваат главно по наставките за 3 л. мн. на презентот и минатото определено време, по образувањето на партиципите, распределбата на глаголите по конјугациските модели и некои глаголски суфикси.

Според овие црти јасно се изделуваат две говорни групи – една централна и една периферна.

9.1.1. Во централниите говори (скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот) **q* се рефлектирало во */a/*: *рака, пайи*, вокалното **l* е заменето со секвенцата */ol/* на поголемиот дел: *волна, долго, солза*, додека */p/* ја задржало својата силабична вредност *врф – врой, врој, прои, дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем */u, e, y, o, a/* + силабемата */p/*. Во консонантизмот е постигната прилична симетричност. Африкатите имаат оформени корелации: */t̟ : s/* и */t̟ : ɸ/*. Фонемите */k̟, ʃ̟/* имаат релативно широка употреба. Кај денталните сонанти има тенденција да се ликвидира корелацијата по палаталност. Во повеќе локални микросистеми */l̟/* се јавува како маргинална фонема, бидејќи се среќава главно во туѓи лексеми, додека старото **l̟'* затврднало и се изедначило со */l/*, сп. *клуч, недела, пријател*, но *пел'ше, шел'*. Само на некои мали ареали */ɸ/* нема статус на фонема. 3 л. мн. на презентот завршува на *-аи̯*: *викааи̯ [вика:и̯]*, *носаи̯*, 3 л. мн. на аористот и имперфектот завршува на *-а*: *викаа [вика:]*, *носеа, дојдоа*.

9.1.2. Западниите периферни говори го пазат латералниот палатализиран сонант: *к'л'уч, недел'а, пријател'*. Се чува и старото */s/* пред множинските морфемии, сп. *nose/nosu, бубресu, белесu, поипасu*. Фонемите */k̟, ʃ̟/* се поретки; место **tj, *dj* превладуваат примери со */i̯i̯i̯ – ʒd̟/*, одн. */i̯i̯t̟ – ʒɸ/* во мало-

реканскиот, струшкиот, охридскиот. На еден потесен појас се пази /ч/ во групата *чере-*: *черев*, *черейна*, поретко и во групата *чър*: *чървец*, *чърший*. На целата западна периферија се пази наставката *-ѿ* во 3 л. едн. на презентот: *имайѿ*, *носиѿ*, а на поголем ареал се употребуваат наставките *-еѿ* во 3 л. мн. на презентот, сп. *имаеѿ* // *имееѿ* [*име:ѿ*], *носеѿ* // *носеѿ* [*носе:ѿ*], и *-е* во 3 л. мн. на простите минати времиња, сп. *дојдое*, *имае* // *имее*. Замената на **tj* во /*шѿ*, /*шч*/ оставила траги и во фонетскиот облик на наставката за глаголскиот прилог, сп. *викаеѿшѿ* – во дебарскиот, *викаеѿшчи* во струшкиот, *викаеѿшчем* // *викаеѿшчем* во градскиот охридски, *викаеѿшѿ* во некои охридски села, и др.

Меѓутоа, на западната периферија носовката **q* и вокалните **r* и **l* немале еднаков развиток во сите локални говори, а тие доста придонесле за дијалектната диференцијација на односнава област.

9.1.2.1. Во *ѿорнойолошкиоѿ*, *дебарскиоѿ*, *сѿрушкиоѿ* и *охридскиоѿ*, потоа во *ѿресѿанскиоѿ*, **q* се рефлектирало во коренските морфеме во /*ǎ*/: *зѿби*, *мѿка*, *рѿка*. Во ист правец одел и развојот на вокалните **l* и **r*; **r* во тие говори дало секвенца /*ǎrl*/: *вѿрба*, *ѿѿрбаѿ*, *дѿрво*, **l* се изменило во /*ǎl*/: *вѿлк*, *ѿѿлно*, *сѿлса*. По овој начин во споменативе говори се оформил шесточлен вокален систем во кој вокалот /*a*/ добил свој парник по степенот на отворот. Во поодделни говори од овој тип има и други разлики. На пример во охридскиот говор кај постарите генерации уште можат да се сретнат случаи со /*x*/: *За него посебно е карактеристична неутрализацијата на изговорот на /a/ и /ǎ/ во неиницијален нагласен слог*, сп. *м'аѿаре* : *мѿѿ'ѿреѿо*. Во него и во струшкиот палаталниот назал се депалатизирал, сп. *којн*, *ѿолина*. Во овие два говора има тенденција и за изделување на палаталноста кај фонемите /*ќ*, *ѿ*/, сп. *кујѿка*, *л'ујѿѿе*.

9.1.2.2. Во *дримколско-ѿолобрдскиоѿ* *ѿовор* од дебарската група **q* > /*ǎ*/, **r* > /*ǎrl*/, **l* > /*ǎl*/, сп. *рѿка*, *ѿѿрсѿѿи*, *сѿлса*. Новодобиената фонема /*ǎ*/, која има ограничена дистрибуција, образува корелација со /*a*/ по признакот заокруженост.

Истиот овој систем се оформил и на еден мал простор во југоисточниот брег на Преспанското Езеро (преспански **q* > *ǎ-ѿовор*). Но овде има и вокално /*rl*/, зашто во /*ǎ*/ се рефлектирале само **q* и **l*, сп. *рѿка*, *сѿза*, *дѿѿо*, додека силабемата /*rl*/ се задржала, сп. *ѿрсѿѿи*, *срѿѿ*.

9.1.2.3. Посебен развој **q*, **r*, **l* имале и во говорот на неколку села во Струшко – *вевчанско-радошкиоѿ* *ѿовор*. Во коренските морфеме зад нелабијална согласка **q* > /*ǎ*/, **l* > /*ǎl*/, **r* > /*ǎrl*/, а зад лабијална согласка се развил лабијален парник /*ǎ*/, одн. /*ǎl*/ и /*ǎrl*/, сп. *ѿрѿди*, *рѿка*, *дѿрво*, *сѿрце*, *ѿѿлѿѿѿѿѿѿ*, но: *ѿѿѿѿ*, *мѿка*, *бѿрдо*, *вѿрба*, *вѿлк*, *мѿлчиѿѿ*. Овде имаме и најбогат вокален систем во рамките на западното наречје.

9.1.2.4. Во *малореканскиоѿ* *дебарски* *ѿовор* **q* се рефлектирало во /*o*/, додека **r* и **l* останале неизменети, сп. *рока*, *ѿоѿѿ*, *дрво*, *ѿрсѿѿи*, *вѿк*, *вѿна*, *сѿза*. Малореканскиот нешто малку отстапува од другите западни говори и во областа на консонантизмот; тој не ги познава звучните африкати *s*, *ѿ*.

9.1.2.5. Посебен интерес за дијалектолозите побудува говорот на Торбешите (Македонци муслимани) во областа Река, Дебарско. Во *реканскиот ѿорбеишки ѿговор* за **q*, **ʃ*, **l*, има по две вредности во коренските морфеме. Во еднословни и двословни збороформи под акцент **q* > /*ǎ*/, **ʃ* > /*ǎp*/, **l* > /*ǎl*/, додека во трисловни и повеќесловни збороформи, и во еднословни и двословни кога не се акцентирани место **q* има /*ǎ*/, место **ʃ*, **l* – /*ǎp*/ и /*ǎl*/, сп. *ǎǎǎ*, *ǎǎка*, *ǎǎрǎ*, *вǎлк*, *вǎлна*, но: *ǎǎкаǎǎ*, *ǎǎǎǎǎǎ*, *дǎрвоǎǎ*, *вǎлчица*, *вǎлно*, или: *н'а-ǎǎǎ*, *н'а-ǎǎрǎ*, *н'а-кǎлк* (Жировница).

Со овие неколку црти во вокализмот западната јазична периферија се раздробила на неколку мали територијални единици. При тоа треба и да истакнеме дека фонемата /*ǎ*/, која ја констатиравме во неколку дијалектни пунктови, се јавува само на македонско-албанското пограничје.

9.2. *Јуѿоисѿочноѿо наречје* зафаќа значително поголема територија. Тоа се шири источно и јужно од погоре означените граници, а на север допира приближно до линијата Велес – Пробиштип, со тоа што на овчеполскиот дел границата со северното наречје е нешто повлечена кон југ готово до Богословец.

За разлика од западното наречје источното е помалку хомогено. Поголем дел од неговите особини, било да се тие запазени стари или се иновации, не претставуваат една компактна затворена целина, како што е случајот со западните говори. Повеќето од старите особини, како што се: системот со слободен акцент, фонемата /*x*/, множинската наставка *-ове* кај именките, на еден помал ареал и наставката *-е* кај именките од м.р. што завршуваат на мек или некогашен мек консонант, сп. *коне*, *маже*, *крае*, *сел'ане*, и наставката *-еѿа* кај именките од среден род, сп. *ѿрасеѿа*, *ѿилеѿа*, издиференцираната множина на *-а* кај именките од машки род: *два*, *ѿеѿ*, *сѿо леба*, пазењето на помошниот глагол 'сум' во 3 л. во перфектот, употребата на перфективен презент со повторливо значење, значително поархаичната конјугација по однос на западното наречје земено во целина, потоа структурата на синтагмата, местото на заменските клитики по однос на глаголот, источномакедонските говори ги поврзуваат во помала или поголема мера со граничните бугарски дијалекти. Овде ги имаме предвид, се разбира, и македонските дијалекти во Пиринска Македонија.

Добар дел од иновационите појави карактеристични за источните македонски дијалекти се среќаваат и во бугарските говори. Така на пример: протетичкиот глас /*в*/ пред рефлексот на иницијалното **q*, сп. *ваѿлен* – *вǎлен*, појавата на секундарен вокал во групите *ѿв-*, *св-*, сп. *ѿафѿе* – *ѿафѿѿѿ*, *самне* – *савне*, прегласот на **ǣ* во /*a*/ зад /*ѿ*/: *ѿал*, *ѿадило*, *ѿана*, изедначувањето на општата со номинативната форма кај личните и роднинските имиња, аналитичкото искажување на дативниот однос кај личните заменки: *на мене ми рече*, загубата на членските морфеме на *-в* и *-н*, и уште ред други црти што им се заеднички на источните македонски говори, а истовремено и диференцијални по однос на западните, немаат едно јасно оформено иновационо огниште на македонскиот ареал. Мнозинството и од тие црти зафаќаат пошироки ареали и на бугарскиот дијасистем, а дел од нив се протегаат преку Северна Македонија и во граничниот тимочко-јужноморавски дијалект или уште пошироко во источните српски дијалекти.

– *н'осиши*. Во фонологијата овие говори ја пазат фонемата /x/, вистина со ограничена дистрибуција; консонантската група /вн/ е неизменета, сп. *равно*, превладуваат примери со /иий/, жд/ место *tj, *dj: *каишѝа*, *џаишѝи* – *вежди*, *сажди*, одн. *каишча*, *вежѝи* во некои локални говори. Стара е појава исто така прегласот на /o/ во /e/ во членската морфема за м.р. зад некогашните меки консонанти, сп. *кон* – *к'оне*, *маи* – *м'аже*, *дрв'ар* – *дрв'аре*. Појачана е палаталноста на крајното -иѝ' (< *-tѝ) во примери од типот *зеќ*, *ѝаќ*. Иновација е палатализацијата на /к, ѝ/ пред предните вокали и на /к/ зад палатален консонант, сп. *раќ'ија*, *м'ајќа* / *м'аќа*, *суќ'ал'ќа*.

9.2.4. Една поголема целина во источното наречје претставуваат јужните дијалекти, кои го исполнуваат просторот на правецот Кајлар – Воден – Пазар – Солун – Серез – Драма – Гоце Делчев (Неврокоп) и на север допираат до Беласица и Кожув пробивајќи се по долината на Вардар до близу Демир Капија. Рефлексот на носовката *q – /ǎ/: *рǎка*, *ѝаѝи*, и на вокалните *j, *j̥ – /ǎp – рǎ/ и /ǎl – лǎ/, сп. *ѝрǎсѝи*, *сǎрце*, *вǎлна*, *слǎнце*, овие говори доста рано ги одделиле од централната зона на македонскиот јазик. Но како најмаркантна особина на јужните говори денеска се јавува редукцијата на неакцентираните вокали, која историски исто така се јавила доста рано во средновечјето (XIII в.), и елизијата како краен резултат на редукцијата, која е предизвикана, меѓу другото, и од брзото темпо на говорењето. Отворените вокали /a, e, o/ во тие говори во неакцентиран слог се редуцираат во многу затворени алофони [a, e, o], а во повеќето локални говори тие и наполно се неутрализираат со соодветните затворени парни фонemi: /e/ > /ul/, /o/ > /yl/, /a/ > /ǎl/, сп. *ел'ен* > *ил'ен*, *ѝек'ол* > *ѝик'ол*, *ѝ'уишѝер* > *ѝ'уишѝир*, *ѝол'ем* > *ѝул'ем*, *боѝ'аѝи* > *буѝ'аѝи*, *чов'ек* > *чув'ек*, *раѝб'ој* > *рǎѝб'ој*, *раб'оѝа* > *рǎб'оѝа*. Во одредени позиции во збороформите (најчесто пред членските морфemi) редуцираните вокали и наполно се губат, сп. *ѝ'ол'ѝо* – *ѝ'ол'ѝу* (< *ѝолѝо*), *д'еѝѝо* (*деѝѝо*), *н'ифѝа* (*ниваѝа*), *ж'ениѝа* (*женаѝа*), *рǎб'оѝиѝа* (*рабоѝиѝа*). Со оваа промена се изменила во многу случаи и структурата на збороформите. Во ред локални говори многусложните зборови се скратуваат, до колку тоа, се разбира, го допуштаат фонолошките и семантичките услови.

Во непосредниот контакт со грчкиот и со ароманскиот во нив се јавиле, како и во западните и југозападните говори, значително повеќе балкански иновации, и со тоа уште повеќе се оддалечиле од централната група во источното наречје. На ова подрачје значително е поматена кај придавките и заменките разликата меѓу машкиот и средниот род. Почести се во конјугацијата формите со 'има / нема' и со 'сум' + н/ѝи-партиципот. Во ек е развојот на т.н. *на*-објект кај личните и воопшто кај одушевените именки, сп. *Гу вид'е на д'еѝѝо*. Лексиката на овие говори обилува со грцизми и турцизми. Грчкото влијание се чувствува особено во т.н. службена лексика и службените зборови во граматиката. Од друга страна, пак, овде се задржале и бројни лексеми од словенскиот фонд кои во посеверните дијалекти веќе не се среќаваат. Во одделни пунктови во областа се среќаваат бројни примери со запазен назализам, сп. *мǎнч* 'маж', *ѝрǎнди* 'гради', *ѝренда*, *чендо* – во сушко-височкиот говор.

Во зависност од акцентот овие говори можеме да ги поделиме на две подгрупи – солунско-воденска или долновардарска и серско-лагадинска.

9.2.4.1. Во солунско-воденска̄ӣа (долновардарска̄ӣа) има парадигматски акцент, кој претставува продолжување од штипско-струмичките говори, сп. *уфч'ар – уфч'ари – уфч'арӣӣе*. Освен тоа овие говори покажуваат посебности и во образувањето на некои форми од глаголската флексија, како, на пример, 2 л. мн. на императивот со наставката *-еј̄ӣе* : *бир'еј̄ӣе*, *нус'еј̄ӣе*, глаголскиот прилог со *-ичимица*, сп. *бе̄а̄ӣч'имица*. Процесот на интеграцијата на глаголите започнат во тиквешко-мариовските говори овде ги опфатил и глаголите од *а*-група, и како краен резултат се добил еден заеднички конјугациски модел, сп.: *в'икум*, *б'ерум*, *н'осум* – *в'икиш*, *б'ериш*, *н'осиш* – *в'ике*, *б'ере*, *н'осе*.

9.2.4.2. Во *серско-ла̄адинскӣӣе* говори, во која група спаѓа и драмскиот, како и гоцелчевскиот во Пиринска Македонија, сè уште се пази подвижниот акцент, но нешто со поупростен вид алтернации во однос на малешевско-пиринскиот, сп.: *ж'ена – ж'ени* : *жен'а̄ӣа – жен'ӣӣе*, како и *бр'ада – бр'ади* : *бра-д'а̄ӣа – брад'ӣӣе*, итн. Освен тоа на теренот на овие говори има и двоен акцент, сп. *царица̄ӣа*, *л'обуд'а̄ӣа*, *џ'ласуве̄ӣу*. Доста заеднички црти овие говори имаат со соседните родопски дијалекти на бугарскиот јазик, на пример, замената на **ѝ* со */al/*, негдеоде со */äl/*, кои ги палатализираат претходните консонанти, сп. *бр'ак*, *д'ал*, *с'анка*. Место стариот **ѝ* овде има континуант */ä/* во коренската морфема на целата територија, а во афиксните морфеме само во крајните источни области, сп. *с̄ан*, *д̄а̄ш*. Консонантскиот систем во овие говори е значително побогат, зашто диезноста се задржала, во некои случаи се јавила и нова мекост, така што сите тврди консонанти имаат свои палатализирани корелати. Добро се пази во овие говори и фонемата */x/*, додека */k̄/* и */č̄/* се маргинални фонemi. Во сушко-височкиот говор се пази во акцентиран слог јат */ä/*, сп. *сн'äk*, *б'äl*, *м'ǟс̄ӣо*, *р'ǟка*. Во него има бројни примери со запазен назализам. Во височкиот говор посебен развој имал и **у* сп. *б̄ак*, *б̄äl*, *р̄ба*, *с̄ан* (бик, бил, син, риба). Во сите говори од оваа група има лексички архаизми, но истовремено нивната лексика е богата и со грцизми и со турцизми.

9.2.5. Посебна дијалектна индивидуалност во југоисточното наречје претставуваат *кос̄ӣурско-корчанскӣӣе* говори. По акцентските особености тие, заедно со *леринскӣӣе*, се поврзуваат со тиквешко-мариовската група, со тоа што на костурскиот терен тенденцијата да се стабилизира акцентот на пенултима е поизразена.

На костурскиот терен се испреплетуваат неколку групи особености. И овде се јавува поголем број запазени архаични црти, како, на пример, остатоци од назализмот, сп. *џ̄ранди*, *з̄амби*, *д̄амбја*. Основна замена за **j̄*, **dj̄* се консонантските секвенци */шч/* и */жц/* или само */ж/*, сп. *сфеӣча*, *леӣча*, *межа*, *сажи*, *чужо*. Примери со */k̄*, */č̄/* место споменативе групи се ретки, во јужниот појас и во корчанскиот нив скоро ги нема. Во корчанскиот говор уште се пази под акцент */ä/* место **ѝ* и **ѣ* : *бр'äk*, *и'ǟна*, *чов'ǟко*, *ч'ǟндо*, *џр'ǟнда*. Богат репертоар на архаични црти има во флексијата, како, на пример, дативот во едината и во множината, остатоци од промената на членот, сп. *човека̄ӣ'о̄го*, *човекӯӣ'ому*, заменката **с̄ь* во формата *со̄ј*, и др.

Посебно на ова подрачје најмногу доаѓаат до израз поновите балканизми, какви што се: губењето на предлогот *во*, употребата на предлогот *на* за изразување на двата објекта, сп. *Го в'иде на ч'овеко*, *Му р'ече на ч'овеко*. Заменските клитики преземајќи ја граматичката функција за објектот, тие ги загубиле во многу случаи признаците за категориите род и број, сп. *Му р'ече на ч'овеко*, *Му в'икна на ж'енаѿа*, *Му се нал''уѿи на д'еѿиѿе*. Вербалната флексија напoлно се балканизирала, зашто со загубата на л-партиципот напoлно се загубиле сложените форми што се образуваат со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот и др.), а нивната функција ја презеле формите со 'има / нема' и со 'сум' + н/ѿи формата, а модалните значења ги покриваат формите со *ке*.

Сето костурско-корчанско подрачје го карактеризираат неколку иновации што останале во рамките на овој терен. Меѓу нив како најкарактеристични ни се предлагаат именските образувања на -ѿѿе од типот *жен'еѿѿе*, *клан'аѿѿе*, множинската наставка -*ниѿѿа* кај именките од среден род: *мор'ѿен'ниѿѿа*, *ѿолен'ниѿѿа*, во глаголската флексија суфиксите -*в*- и -*ив*- за образување на несвршени од свршени глаголи, сп. *куѿва / куѿви*, *за'одви*, *на'ожва / на'ожви* – *забо-рав'ива*, *оздрав'ива* и др.

Според рефлексите на **q* и вокалните **ɟ*, **ʃ*, и на овој терен се изделуваат неколку помали говорни индивидуалности.

9.2.5.1. Со своите архаизми и балканизми посебно се изделува *корчанскиоѿѿ ѿговор*, кој го репрезентираат само две села: Бобоштица и Дреновени. За **q* овде имаме /*a*/ или секвенци со назал /*an*/ и /*am*/, последнава пред лабијален консонант, сп. *рака*, *замби*, *ѿранди*, место **ɟ* – /*ap*/: *варба*, *ѿарсѿѿи*, место **ʃ* – /*al*/: *вална*, *салса*. Меѓу иновациите него го карактеризираат замената на /*x*/ со /*j*/ на крајот на слогот во ред случаи, сп. *ѿр'аѿѿи*, *р'екој*, *рек'ојме* (*рекох*, *рекохме*), и посебно стабилизираниот акцент на пенултима како завршен резултат од костурско-тиквешката тенденција, сп. *ж'ена* – *жен'аѿѿа*, *ѿланин'аѿѿа*, *р'екој* – *рек'ојме*, и во синтагмите: *мајк'а-ми*, *с'ин-ѿѿи* : *син'ови* ; *синовиѿѿи-ми*.

9.2.5.2. На пошироката костурска област **q* и вокалните **ɟ*, **ʃ* се континуирале како во другите јужни дијалекти – во /*ǎ*/ или /*ǎн-ǎм*/, /*ǎр*/, /*ǎл*/: *рака*, *ѿранди*, *зѿмби*, *ѿарсѿѿи*, *вална*.

Во северниот дел на костурското подрачје, на пограничјето со централните говори на еден тесен појас се јавува иницијален акцент, што претставува посебна карактеристика за овој регион, на пример: *ѿл'анинаѿѿа*, *м'осѿовиѿѿе*, и во акцентски целости: *В'икнеѿѿе-ѿо* (с. Ошчима).

9.2.5.3. Во најјужниот дел на костурското говорно подрачје, во областа Костенарија и во дел од областа Нестрам, носовката **q* се рефлектирала во /*ǎn*/ и /*ǎм*/: *рака*, *ѿранди*, *зѿмби*, додека **ɟ* се развило во двофонемната секвенца /*er*/, која се реализира како [ɛr], сп. *ѿерне*, *зерно*, *серце*.

Ако треба да се изрази степенот на архаизмите, на грцизмите во лексиката и на балканизмите воопшто, тогаш за овој говор можеме да зборуваме само со *нај*. Во него се пази и фонемата /*x*/, доста е голем бројот и на лексеми со лексикализирана редукција на /*o*/ во /*y*/, поретко и на /*e*/ во /*u*/.

9.3. Третата група ја сочинуваат *северниите говори*, кои ја опфаќаат областа на пограничјето со српската јазична територија. Јужната нивна граница допира приближно до линијата Тетово – Скопје – Свети Николе (малку нешто појужно) – Пробиштип. На овој терен се вкрстуваат поголем број изоглоси на појави чие иновационо огниште се наоѓа на српската територија, и на црти зародени на македонскиот јазичен ареал. На северниот дел на областа завршуваат јужните изоглоси на континуантот /*ly*/ место вокалното */ во позиција зад дентали, сп. *длу̀го*, *слу̀за*, *и́лuche*, на палаталното /*ɫʲ*/: *и́оље*, *зе́ље*, *и́љ'ада*, наставката -*y* во општата форма кај именките на -*a* : *жену*, *њиву*, наставката -*õa* во заменско-придавската парадигма: *и́о̃га*, *ње̃га*, *с̃аc добро̃га ко̃на*, потоа множинската наставка -*e* кај именките на -*a* : *ку́ке*, *убаве њиве*, и глаголските флексивни морфеми -*мо* во 1 л. мн.: *имамо*, -*в* во 3 л. мн. на презентот: *они има́в*, -*иe* во 3 л. мн. на аористот: *реко́ше*, и др. Нешто појужно во правецот што го оцртаваме погоре поминуваат изоглосите на континуантот /*ǎ*/ место */ и */*, сп. *да́ш*, *да́н*, рефлексот /*y*/ место носовката */*ɔ* : *зуби*, *рука* и место вокалното */*ɨ* : *вук*, *жуи́о*, *кук*, и др. Северните говори, како што гледаме, ни се претставуваат како типични преодни говори.

Нивната внатрешна диференцијација во голема мера била условена од соседството на двете други македонски наречја.

Во источниот дел на северните говори (во Кумановско, Кратовско, Кривопаланечко) повеќе се чувствува присуството на источномакедонски особености. Парадигматскиот акцент, употребата на една членска морфема -*а́йи*, удвојувањето на предлогот *со* – *с̃аc*, поствербалната употреба на заменските клитики, и не само тие, североисточните говори ги доближуваат до источното наречје.

Во западниот дел од северните говори (во скопско-црногорскиот и вратничкиот полошки говор) акцентот е западномакедонски – фиксиран. Во овие говори се губи интервокалното /*v*/, се испушта помошниот глагол во 3 л. на перфектот, се употребува троен член. Речениците можат да почнуваат со кратка заменска форма, сп. *Гу ви́де женуи́у*, *Га фа́на љеи́а́йи*.

На полошкиот дел бројот на западномакедонските особини е уште поголем особено на појасот околу градот Тетово.

10. Процесот на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик може да се следи уште од XI век. Тој започнува заправо истовремено со појавата на првите иновации. Со дефонологизацијата на еровите (**ъ*, **ь*) и со замената на јаките */ и */* во /*o*/ и /*e*/ на северното пограничје и на крајниот југоисток спрема бугарската јазична територија останува еден појас непокриен со новите резултати. Тука започнува веќе формирањето на преодни говорни појаси меѓу македонскиот и бугарскиот на исток и македонскиот и српскиот на север. Тие појаси подоцна постепено ќе се пополнуваат со повеќе црти. Во северните говори ќе навлегуваат иновации од север и од југ и тука ќе се вкрстуваат, а на источното пограничје ќе се испреплетуваат изоглоси на појави зародени на бугарските иновациони огништа, а од друга страна на исток ќе продираат црти формирани на македонскиот терен, како што е случајот со континуантот /*o*/ од */ во одделни морфеми, или рефлексот /*a*/ за */*ɔ*, замената на */*ě* со /*e*/, депалатализацијата на консонантите, и други, во некои западни бугарски дијалекти.

Како последица на загубата на еровите внатре на македонската територија се јавиле истовремено две иновации. По испаѓањето на слабиот **b(b)* во групите **cvb-*, **svb-* во западниот дел на македонскиот ареал сонантот *v*, секако во тоа време уште билабијален, преминува во */y/*, додека во источните говори во секвенците *цв* и *св* се развил секундарен вокал, кој ги раздвоил консонантските групи коишто биле тешки за изговор. Така се добиле две вредности: *цу-*, *су-*: *цуйӣӣӣӣ*, *осунийӣ*, во западните, и *цав-*, *сав-*: *цавӣӣӣ* – *цавӣӣе*, *осавне* – *осамне*, во источните. Овие се секако меѓу најстарите диференцијални црти на македонскиот терен.

Во XII–XIII век на македонскиот терен се јавува цела серија промени како во областа на фонологијата, така и во флексијата. Меѓу фонетските промени, кои најмногу оставиле траги на дијалектното дробење на македонскиот јазик, спаѓа, без сомнение, деназализацијата на носовките **q* и **ε*. Втората се совпаѓа со **ě* (= *јат*), што претставува посебност на македонскиот по однос на бугарскиот, а вокалот **q* во разни региони на македонската територија се рефлектира различно: или се задржува неговиот темен изговор – */ǎ/*: *рǎка*, одн. *рǎнка*, каде што се задржал назалниот призвук подолго време (во сушко-височкиот и костурскиот), или **q* се преточува во еден од другите вокали во системот – */a/* на поширок ареал во средишниот дел на Македонија: *рака*, – */o/*: *рока* во малореканскиот, – */y/*: *рука* во северните, или пак таа развила нови дистинкции и дала нови вредности: */ǎ/* – отворено *o*, кое го задржува признакот лабијалност, но како суштествен се јавува степенот на отворот, сп. *рǎка* во дримколско-голубрдскиот и во други пунктови на западната периферија што ги спомнавме порано; */ǎ/* – отворено *e*, кое има повисок степен на отвор од */a/*, но поради тоа што во вокалниот систем на дадениот говор нема друг преден вокал од широкиот отвор повишениот отвор е редуван. Со новите вокали ниската фонема */a/* добила свои парници и се образувале три нови корелации: */a ~ ǎ/* во едни говори, */a ~ ǎ/* во други, одн. */a ~ ǎ/* во говорите каде што се задржал темниот изговор. Во крајна линија место вокалот **q* на македонскиот терен сме добиле вкупно девет различни резултати: */ǎ/*, */ǎn - ǎm/*, */a/*, */an - am/*, */ǎ/*, */ǎn - ǎm/*, */ǎ/*, */o/*, */y/*.

Во врска со носовката **q* има уште две појави релевантни за дијалектната диференцијација. Пред почетното **q* се јавиле два протетички гласа: */j/* во западниот дел, сп. *јаџлен* и */v/* во источниот: *ваџлен* – *ваџлен*. И второ, од познатото мешање на носовките во западните говори се запазиле траги, сп. **je > *jq* : *јаџик*, *јаџик*, *јозик*, *јаџик*, додека во источното наречје место секвенцата **je* имаме *(j)e*, сп. *(j)език*, *(j)еџрва*, итн.

Во односниов период – до XIII век во рамките на македонскиот јазик се извршиле уште ред промени и фонетски и морфолошки, кои оставиле видни траги и врз територијалното расчленување негово. Во вокализмот врз дијалектното членење многу придонесле и рефлексите на вокалните **l*, **r*. Во повеќето говори вокалниот дел на континуантите на **l*, **r* совпаднал со рефлексот на **q*, така што се ширел бројот на примерите со новите вокални фонemi. Во текстовите од односниов период наоѓаме примери што укажуваат и на редукцијата на неакцентираниите вокали, една важна иновација, која ја продлабочила дијалектната диференцијација особено во јужниот дел на македонскиот дијалектсистем. Најверојатно во тоа време се оформиле во главни црти и

акцентските системи во дијалектите. Во консонантизмот започнал процесот на дефонологизацијата на меките парни сонанти и губењето на мекоста воопшто. Бројни иновации се јавиле и во граматичката структура на јазикот. Се забележува тенденција за диференцирање на наставките *-ове* и *-ови* – првата превладува како дативна во западните говори, а втората се наложува во множината, сп. денеска во дебарските говори: *й̑ай̑ко(в)е* (дат.) и *синови* (мн.). Кај глаголите како иновација се оформува наставката *-ме* во 1 л. мн. и *-ле* во множината на активниот партицип: *биле* (: *били* – во источните говори). Во 3 л. едн. почнува да се испушта *-и̑*.

Така, кон крајот на XIII век веќе биле оцртани основните дијалектни групи во Македонија. Со подоцнежните иновации процесот на дијалектното членење само се продлабочувал, но во рамките на веќе зацртаните, негде и оформените територијални единици.

Во XIV век, како што спомнавме, се засилува српското јазично влијание со ширењето на српската држава и со поместувањето на нејзиниот центар кон југ, и во резултат на тоа влијание се зацврстуваат фонемите /*ĕ*, /*ě*/.

Уште повеќе процесот на дијалектно членење се продлабочува од XVI век, кога започнува во западните и во северните говори дефонологизацијата на /*x*/ и губењето на ред консонанти во интервокална позиција, меѓу кои особено /*v*/.

Како последица се јавуваат нови односи меѓу вокалите, а како резултат се јавуваат редица дифтоншки секвенци и фонетски долги вокали, за кои спомнавме порано. Но сега да истакнеме дека овие нови процеси повеќе го засегнале западното наречје и некои југозападни говори.

По овој начин западните говори се здобиле со нови диференцијални особини и уште повеќе се оддалечиле од источното наречје, но истовремено и во рамките на западното наречје дошло до поголемо диференцирање меѓу поодделни локални говори.

11. Резимирајќи го досега опишаното можеме да ги формулираме следниве констатации.

– Дијалектите на македонскиот јазик се чуваат доста добро. Најдобро дијалектната реч е сочувана во областите под Грција и во македонските оази во Албанија, каде што нормираниот јазик не е во поширока функција. Во Република Македонија во повоениот период, особено во последните две децении под влијание на литературната норма се забележува во поголемите центри еден виден процес на унификација. Генерациите што завршиле македонски школи во голема мера го владеат литературниот стандард, иако нивната синтакса и лексика сè уште носат белег на родниот дијалект.

– Најголема дијалектна диференцијација има на јужната и западната периферија, на пограничјето со албанскиот, грчкиот и влашкиот јазик. На пограничјето со српскиот јазик бројни дијалектни црти навлегле подлабоко на македонскиот јазичен ареал и се формирал еден појас на типично преодни говори. Преодот меѓу македонскиот и бугарскиот јазик е значително поблаг во однос на северната граница.

– Процесот на дијалектната диференцијација во Македонија започнал уште со првите иновации, кои можат да се следат од XI век наваму. Основните контури на денешните македонски дијалекти доста се видни уште на преломот

од XIII во XIV век. Еволуцијата на многу процеси започнати подлабоко во минатото продолжила и подоцна, а некои се наоѓаат уште во тек, уште се незавршени.

– Во голема мера врз дијалектното членење на македонскиот јазик придонеле балканските несловенски јазици, во помала мера и српскиот. Најголема дијалектна диференцијација е извршена во областите со мешано население – македонско и немакедонско, во западна и во јужна Македонија, каде што има најголем степен на интерференција, бидејќи населението во тие краишта е двојазично, негде и тријазично.

– Најдлабоки траги врз диференцијацијата на македонскиот јазик оставил акцентот. Ред дијалектни појави во областа на дијалектниот вокализам се условени од местото на акцентот, на пример, редукцијата на ниските вокали во јужните дијалекти, прегласот на /a/ во /ä/ или /e/, исто така во јужните и во југоисточните дијалекти, реализацијата на јат /ä/ во корчанскиот, сушко-височкиот, гоцелчевскиот и разлошкиот говор. Во охридскиот и во полошкиот постои разлика во реализацијата на /a/ во зависност од местото на акцентот. Во акцентиран неиницијален слог во тие говори /a/ се неутрализира со изговорот на фонемата /ä/. Во повеќе говори (прилепскиот, дебарскиот, нестрамскиот, серско-лагадинските) под акцент вокалите /e/ и /o/ имаат затворени алофони [e, o], а во други говори вокалот /ä/ се изговара во неакцентирана позиција поотворено [a], така во северните и во серско-лагадинските. Најверојатно акцентот придонесол и во двојната рефлексација на *q во повеќе западни говори, сп. *ра̌ка, ѝа̌и* : *обрач, ѝо̌ира̌, жела̌д*. Во реканскиот торбешки говор имаме две реализации на континуантите на *q и вокалните *ɟ, *ʃ, сп. *ѝа̌т, ѝа̌ио̌и* : *н'а-ѝа̌и, са̌нце* : *н'а-са̌нце, ва̌рба* : *н'а-ва̌рба*.

Вокалните системи на македонскиот доста се зависни и од консонантското соседство. Под влијание на меките консонанти е извршен прегласот на /a/ во /ä, e/ во југоисточните и во некои јужни говори, на пример во корчанскиот, во поограничена мера и во костурскиот. Во вевчанскиот говор (Струшко) зад лабијална согласка носовката *q и вокалните *ɟ, *ʃ, се рефлектирале, видовме, во лабијализирано /ä/. По испаѓањето на консонантите /x, ʋ, j/ и некои други во поограничен степен, во интервокална позиција во западното наречје се образувале нови вокални секвенци, потоа се јавиле цела серија дифтонзи [eɪ, aɪ, oɪ, uɪ, – ja, je, jo; eʷ, oʷ, aʷ; ja, je], се образувале нови фонетски должини [u:, e:, a:, o:], се јавиле промени во структурата на слогот, дошло во ред случаи до скратување на збороформите, сп. *воденица* > *водеинца* > *водејнца*, *ѝоловина* > *ѝолоина* > *ѝолојна*, *невесѝа* > *неесѝа* > *не:сѝа* > *несѝа*, *ѝро̌гови* > *ѝро̌гоори* > *ѝро̌го:ри* > *ѝро̌ори*.

Влијанието на вокалите врз консонантите е доста ограничено. Нешто малку придонесле за палатализацијата предните вокали, сп. *ракија* : *рак'ија* // *ракија, ла̌и* : *ла̌џи* // *ла̌џи*, како и за неутрализација на /l/ и /l'/. Во серско-лагадинските говори пред предните вокали сите тврди консонанти леко се палатализираат.

– Во дијалектните фонолошки системи на македонскиот значително е поголема диференцијацијата на вокалите отколку на консонантите. Побогати се оние вокални системи што се наоѓаат на јазичната периферија, посебно на западната и на јужната на допирот со несловенските јазици. Во тие системи

бројот на вокалите варира од 6 до 8. Најчести промени се вршени кај отворените вокали, на пример, редукцијата во јужните дијалекти.

Разликите во дијалектниот вокализам се доста стари. Погоре спомнавме дека најмногу за промените во инвентарот на вокалните фонеме придонесле назалот **ɔ* и вокалните **ɤ*, **ɪ*. Место **ɔ* наоѓаме цела една редица континуанти /*y*, *o*, *a*, *ɑ*, *ǣ*, *ä*, *ǣn* - *ǣm*, *ǣn* - *ǣm*/. Исто така и за вокалното **ɪ* /*ɔ*, *ǣl*, *lǣ*, *lu*, *al*, *ǣl*, *ǣl*, *ol*, *y*, *ǣ*, *ǣl*/.

Консонантизмот е релативно поустојчив. Кај сонантите промените повеќе биле насочени кон ликвидација на диезноста и тој процес се наоѓа уште во тек во повеќе дијалекти. Кај опструентите повеќе промени се извршиле во потсистемот на африкатите и кај веларите. Кај африкатите изразена е тенденцијата за пополнување на потсистемот (со *ɟ* и ново *s*, негде и со палаталниот пар *k̟*-*ʃ*), а кај веларите за упростување на потсистемот (со губењето на *x*). Не е наполно сталожен во некои региони на дијалектниот јазик ни потсистемот на уснените опструенти, бидејќи фрикативното /*ɸ*/ уште фонолошки не е стабилизано.

– Дијалектната граматика е нешто поуедначена во споредба со фонологијата.

Во именската флексија македонските дијалекти се разликуваат пред сè по однос на формите за изразување категоријата определеност, по однос на формите за објектот, по некои граматички морфеми, и во повеќе случаи по морфолошки појави. Во дел од источните македонски говори запазени се и акцентски алтернатии. Поголема диференцијација покажуваат заменките. Разлики постојат и во инвентарот на формите и на одделни системи, на пример, кај демонстративните заменки, и во морфологијата на личните заменки.

Во глаголската флексија поголема разновидност наоѓаме во граматичките морфеми, во инвентарот на формите, во однос на дистрибуцијата на старите и новите глаголски форми, особено во партиципските конструкции и форми.

Добар дел од разликите во флексијата се должат на фонетски промени што ги засегнале и флексивните морфеми. Колку далеку можела да се измени морфемската структура во одделни говори поради фонетски процеси најилустративно ни го покажуваат наставките за 1 л. едн. и во множината во сите лица во аористот и имперфектот. Во говорите каде што /*x*/ се загубило или се изменило во друга фонема, со нејзините промени се менувал и фонемскиот состав на морфемите. Така, на пример, во 1 л. едн. во македонскиот дијалектен јазик ги наоѓаме формите од ‘рече’: *рекох*, *реко*, *реку*, *рекоф*, *рекок*, *рекој*, онака како што се заменуваало /*x*/ – со *ø*, *в-ф*, *j*, *к*. Меѓутоа, процесот не застанал само на тоа. Поради настанатите омонимии со разни други форми се јавиле верижни промени, во кои биле вклучени и други граматички фактори.

Важна улога во глаголската флексија, па и воопшто во граматиката, одиграла аналогијата. По аналогија се создадени во редица дијалекти сума промени.

– Македонскиот јазик силни промени претрпел и во лексичкиот состав, како и во зборообразувањето. Дијалектната лексика особено била подложена на промени и диференцијација под влијание на балканските јазици, пред сè на грчкиот, но особено многу под влијание на турскиот. Некои од иновациите го

покриле сиот македонски јазичен ареал, но добар број останал во рамките на одделни локални говори и станал негова карактеристика. Во јужните говори, нешто и во западните, најмногу се напластиле туѓојазичните лексеми. Но од друга страна во тие говори и најмногу се запазиле словенски лексички елементи, кои на другата македонска територија биле истиснати.

Слична е состојбата и во зборообразувањето. Некои суфикси од туѓо потекло станале дијалектна особина на повеќе говори, на пример *-уле* со дериватите.

ЛЕГЕНДА КОН КАРТАТА

9.1. *Западномакедонско наречје:*

9.1.1. Централни говори;

9.1.2. Западни периферни говори;

9.1.2.1. Горнополошки, дебарски, струшки, охридски и преспански говори;

9.1.2.2. Дримколско-голобрдски говор;

9.1.2.3. Вевчанско-радошки говор;

9.1.2.4. Малорекански (галички) говор;

9.1.2.5. Рекански (жировнички) говор;

9.2. *Југоисточно наречје:*

9.2.1. Штипско-струмички говори;

9.2.2. Тиквешко-мариовски говори;

9.2.3. Малешевско-пирински говори;

9.2.4. Јужни говори;

9.2.4.1. Солунско-воденски (долновардарски) говори;

9.2.4.2. Серско-лагадински говори;

9.2.5. Костурско-корчански говори;

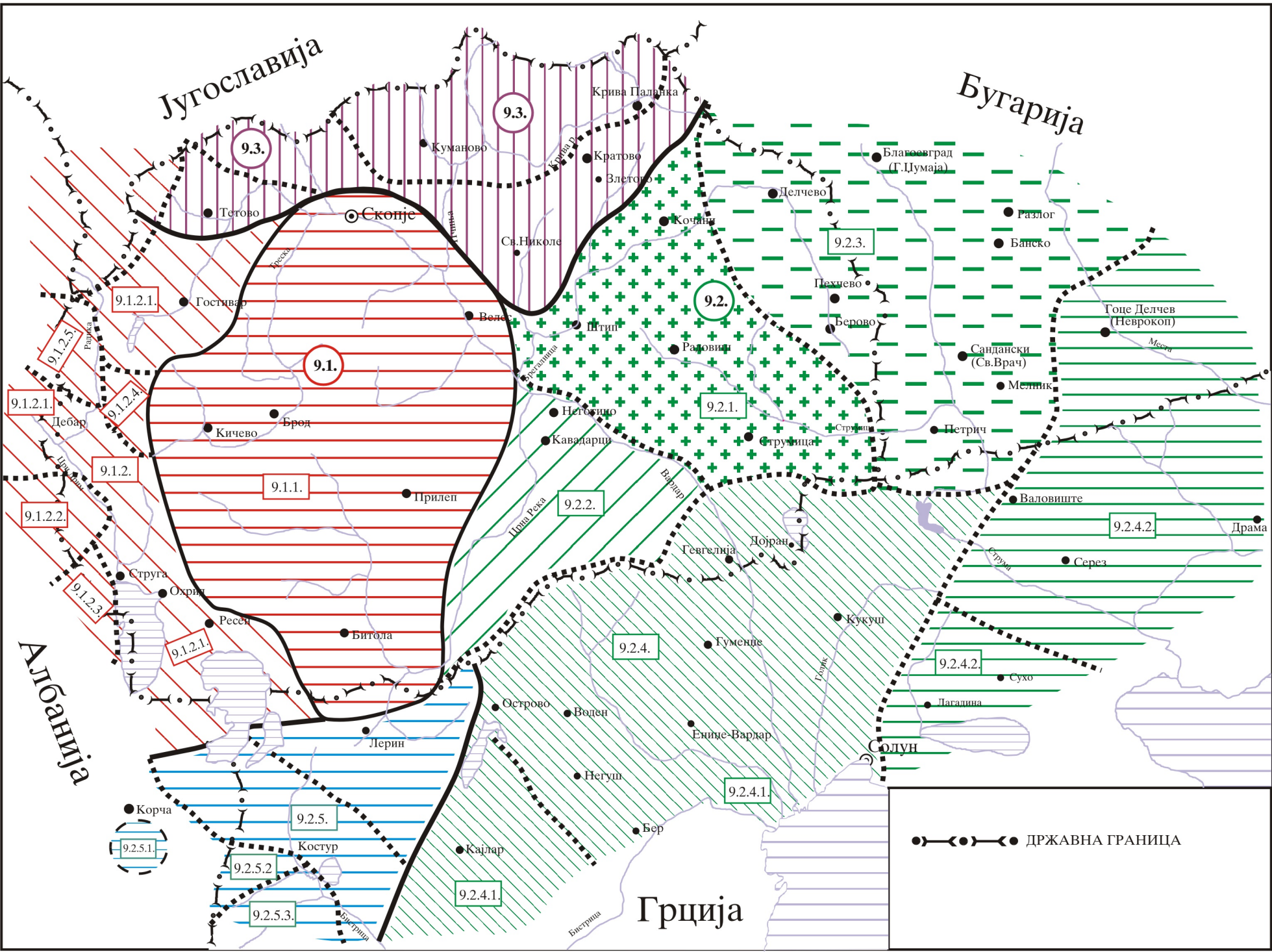
9.2.5.1. Корчански говор;

9.2.5.2. Костурски говор;

9.2.5.3. Нестрамско-костенариски говор;

9.3. *Северни говори*

ДИЈАЛЕКТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

ЗАПАДНО НАРЕЧЈЕ

1. ЦЕНТРАЛНИТЕ ГОВОРИ

0. Централните говори зафаќаат најголемо пространство во рамките на западното македонско наречје. Во оваа група влегуваат говорите во Пелагонија, во Кичевската, Поречката и Скопската котлина (без Скопска Црногорија) и на велешкиот терен говорите по долините на реките Тополка и Бабуна.

Источната граница на централната група говори се поклопува со границата меѓу западното и источното наречје. На скопскиот терен таа започнува од с. Миладиновци, ја сече реката Пчиња кај с. Катланово и продолжува на југ по правецот на селата Брезница – Лугунци – Кумарино, го сече Вардар нешто малку југоисточно од Велес и преку областа Клепа (на правецот Црнилиште – Подлес – Попадија – Никодин) и превојот Плетвар продолжува по планинскиот венец на Селечка сè до завојот на реката Црна во близина на с. Скочивир. На југ спрема леринското говорно подрачје дијалектната граница оди приближно по актуелната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција сè до пл. Баба. На запад спрема охридско-преспанско-дебарската група говори границата се протега по правецот на планинскиот венец Баба – Бигла – Караорман – Бистра – Буковик, а планинскиот синџир Буковик – Добра Вода – Сува Гора и Жеден централните говори ги разграничува од полошките. Северната граница на скопскиот терен допира до линијата Рашче (под Жеден) – Ново Село / Волково – Радишани – Брњарци – Миладиновци. На овој дел од Скопската котлина има еден тесен појас со т.н. преоден говор меѓу централните и скопскоцрногорскиот и кумановскиот, кои спаѓаат во северната група говори.

0.1. Дијалектно-диференцијалните особености на централните говори можат да се поделат во три групи.

Една група претставуваат оние особености што ги поврзуваат централните со другите западни говори во рамките на сето западно наречје, и коишто се истовремено и диференцијални по однос на говорите од источното наречје.

Меѓу најкарактеристичните црти од оваа група на типолошки план спаѓаат: фиксираниот акцент на третата мора (слог) од крајот во збороформите со повеќе од три мори (слога) и неговиот синтагматски карактер, сп. *вод'еница* – *воден'ицаиѝа*, *браи'учеиѝ* – *браиѝ'учеди* – *браиѝуч'едиѝе*, *з'еми-ѝо*, *зем'и-му-ѝо*, *земей'е-му-ѝо*, *не-му-с'е-ѝледа*, *коѝо-ѝ'о-виде*, *кај-ѝо-в'идоф'иѝе*, *кому-му-р'екоф'иѝе*, – отсуството на фонемата *x* и нејзината измена во */в, ф/* во финална позиција и пред согласки, сп. *ѝраф*, *ѝреф*, *врф*, *суф*, *ѝуф*, *чевли*, *евла*, *беф* – *бефме* – *беф'иѝе*, – испуштањето на */в/* во меѓувокална позиција во одредени фонетски услови, сп. *ѝоар*, *чоек*, *осноа*, *волоар*, – во областа на флексите: разликувањето на номинативната и општата форма кај личните и роднинските имиња од м.р. што завршуваат на согласка, на *-о* и на *-е*, сп. *Сиѝојан* – *ѝо* виде *Сиѝојана*, *беиѝе* со *Сиѝојана*, *Марко* – *ѝо* виде *Марка*, *Сиѝасе* – *ѝо* виде *Сиѝасеиѝа*, *се враиѝи* кај *Сиѝасеиѝа*, *ѝеиѝиѝн* – *ѝо* виде *ѝеиѝина*, *вујко* – *беф* кај *вујка*, *баиѝе* – *беф* со *баиѝеиѝа*, – множинската наставка *-о(в)и* : *леиѝ* – *лебој*, – три вида членски морфеми: *леиѝ* – *ле-*

боф (лебов) – лебой – лебон, книґава – книґаѿа – книґана, мн. книґиве – книґише – книґине, дешево – дешеѿо – дешено, – личната замена ѿој (ѿаа, ѿоа, ѿише – ѿиша) за 3 л., – кратката замена и за директен објект во множина, сп. и виде децаѿа, – употребата на синтетички дативни форми кај заменките, сп. мене ми (рече), нему му (даде), нејзе / нејзи јеѿи, нам ни, вам ви, ним(и) им, – системот од три вида демонстративни заменски форми: овој (овај, оваа, ова, овие), ѿој (ѿаа, ѿоа, ѿише), оној (онаа, она, оние), и со посесивно значење: овеѿоф (овеѿоф, овеѿоа, овеѿоо, овеѿој), неѿоф (неѿоа, неѿоо, неѿој) / ѿоѿоф, онеѿоф (онеѿоа, онеѿоо, онеѿој), ж.р. ове(ј)зин, нејзин, онејзин, – во глаголската флексија: наставката -ѿи во 3 л. едн., сп. викаѿи, носѿи, – обликот се во 3 л. мн. од 'сум', – широката употреба на глаголските конструкции со помошните глаголи 'има' и 'сум' од типот: има дојдено, имаше дојдено, имал дојдено, беше имал дојдено, одн. е дојден, беше дојден, бил дојден, беше бил дојден, и разгранетиот систем од конструкции со партикулата ќе (ќа): ќе носѿи, ќе носеше, ќе носел / носил, ќе беше носел / носил, ќе имаѿи носено, ќе имаше носено, ќе имал носено, – редовното испуштање на помошниот глагол во 3 л. едн. и мн. во перфектот: ѿој дошол – ѿише дошле, – отсуството на презент од свршени глаголи со повторливо значење, – во синтаксата: регуларната употреба на двоен објект, сп. ѿо виде Сѿојана, мене ме виде, му рече на дешеѿо, ѿо зеде лебой, – препозитивната употреба на заменските и глаголските клитики во синтагми од типот: ѿо виде Пеѿреѿа, му рече на дешеѿо, е дојден и др.

На историски план како диференцијални меѓу западната и источната група дијалекти се покажуваат: остатоците од старата замена на секвенцата *је во *јо, сп. јазик (ја́зик, јозик, ја́зик), јачмен, јаѿѿва, – протетичкото j- пред рефлексот на иницијалното *о, сп. јаже (ја́же, ја́же, јоже), ја́лен, јаѿок, – вокализацијата на в во у во старите секвенци *сѿв-, *сѿв-, *зѿв- во примери од типот ѿуѿиѿи, ќе осуниѿи, сунѿи.

Сите овие особености, и уште редица други, централните говори ги поврзуваат со другите западни дијалекти.

Втората група ја сочинуваат оние црти со кои централните говори се диференцираат од западните периферни дијалекти. Меѓу позначајните типолошки особености во оваа група ги изделуваме: петочлениот вокален систем (и, е, а, о, у), слоговното р, сп. ри, рѿа, зарѿа, ѿрѿи, врѿф, врѿи, врѿон, врѿој, ѿруѿи, заменската форма ние, наставките -аѿи во 3 л. мн. сегашно време (викааѿи, носаѿи, сечаѿи) и -а во 3 л. мн. минато определено свршено и несвршено време (викаа, носеа, дојдоа), а на дијакхрониски план: рефлексите /а/ за *о, сп. ѿаѿи – ѿаѿиѿиѿа, рака, и /ол/ за *ј: волк, волна, жолѿо, ѿолно; етимолошкото *l' во поголем дел од централните говори затврднало, сп. луѿи, клуч, недела, ѿријаѿиѿел; место ч во старите групи *ѿр- и *ѿрѿ- редовно се јавува /ѿ/: ѿрн, ѿрвен, ѿрви, ѿрѿка, ѿрешина, ѿреѿна, ѿресло; во централните говори фонемите /ќ/ и /ѿ/ се пофреквентни во однос на другите западни дијалекти – побројни се примерите каде што се јавуваат место *tј / *kt' и *dj, а нови се добиени со палатализација на групите -ѿј-, -dj- (< *tј, *dѿ), сп. цвеќе, браќа, луѓе, ливаѓе, оѿраѓе, ѿаол, лаѓа.

Повеќето од приведените особености (рефлексот на *о > а, вокалното р, наставките -аѿи и -а, замената на ч со ѿ во споменатите консонантски групи, палатализацијата на *tј и *dj во ќ, ѿ) централните говори ги поврзуваат со источните, делумно и со северните (р, ќ, ѿ, *tј > ќ, *dj > ѿ, наставката -а).

Во третата група ги земаме дијалектните особености што ги диференцираат локалните говори во рамките на централната група: фонетската реализација на самогласките /e, o/ во акцентирана позиција, реализацијата на секвенците /ea, eo, oa, oe/, појавите сврзани со меките согласки /њ, к, џ/, континуантите на сек. v_2 пред финалните -р и -н, фонетската реализација на согласничките групи /иѝ/, жд/, во флексијата: фонетскиот облик на членот -оѝ, множинските форми од именките 'нога' и 'рака', дативната наставка кај личните и роднинските имиња од м. и ж.р., некои заменски форми, кај глаголите: наставките за 1 и 3 л. едн. и мн. на сегашно време, наставките за 1 л. мн. на минати определени времиња и за глаголки прилог, распределбата на глаголите во конјугациски модели, како и бројни лексички особености.

Врз основа на реализацијата на приведените диференцијални црти, централните говори можеме да ги поделиме во три групи: 1. прилепско-битолска (пелагониска), 2. кичевско-поречка и 3. скопско-велешка.

1. Прилепско-битолска $\bar{e}$ група $\bar{e}$ говори. – Прилепско-битолската група говори ја зафаќаат целата област Пелагонија на југ до денешната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција.

Како диференцијални особености на ова говорно подрачје по однос на другите централни говори се јавуваат следните.

Секвенцата /ea/ се реализира како дифтонг [e^a], во некои локални говори како широко [ɛ] или како долго [e:], сп.: *не^a, сѝре^a, бе^a, носе^a, Пеѝре^a* (во прилепскиот), *ле^a, сме^a, $\bar{e}$ ре^aм*, одн. *ле:, сѝре:, носе:* (во битолскиот).

Групата /oa/ се реализира како дифтоншка секвенца [o^a] или како отворено [ɔ], во битолскиот понекаде и како долго [o:], сп.: *ѝо^a, бро^aм, сѝо^a(ѝ), $\bar{e}$ оѝо^a* (во прилепскиот), *ѝо^aр, осно^a*, одн. *ѝо:р, осно: со:л'ка, јадо:* (во битолскиот).

Во прилепскиот говор на дифтонгизацијата подлежи и групата /eo/, сп. *ме^o, време^o* или *време^a*.

Вокалните групи /ael, /oel/ се дифтонгизираат по друг начин – со десилабизација на /e/ > /i/: *двајсе, ѝринајсе, инајѝ (инаеѝ), знајше (знаеше), $\bar{e}$ ојдо ($\bar{e}$ оedo), ѝрѝојц ($\bar{e}$ рѝоeц).*

Заедничка особина на овие два говора е тенденцијата за депалатализација на *n' што се врши најчесто со антиципација на мекоста во /j/, сп. *којн, бајна, се клајна, сирејне*. Оваа појава се наоѓа во процес, уште незавршена; кај постарите генерации во прилепскиот Конески слушал сè уште палатален изговор: *којњи-ѝе, беѝајње*. Целиот процес на депалатализацијата од њ до н и ј е изразен во битолските локални говори, сп. *коњ, бања, јадење* (во говорот на правецот Ѓавато – Кукуречани – Скочивир), *којн, бајна, ѝрнје* (во јужните битолски села) – и: *ѝилија (< ѝилиња), јаѝнија, ѝрасија, ѝелија* – во наставката -иња (во западните битолски села).

Во врска со дистрибуцијата на согласките, говорите во Пелагонија ги карактеризираат две посебности. Групите /иѝ/ и /жд/ се реализираат како /ишч/ и /жц/, одн. /ишк/ и /жџ/ во југозападните битолски села, сп. *$\bar{e}$ ушчер, клешчи, оѝнишче, дожцо, нужца* (Прилеп), *$\bar{e}$ ушкер, лешка, вежџа, $\bar{e}$ л'ужџо* (Дихово, Битолско).

Согласката /с/ во група со /к/ во суфиксот -ск(и) во позиција зад согласка се африкатизира во /џ/, сп. *сџџици, џрилеџџици, сџџарџџици*, но: *кически, џеџџоски* (зад самогласка).

Во областа на граматиката како дијалектни особености за ова подрачје се јавуваат: загубата на -џи во членската морфема за м.р. -оџи, сп. *џрадо, лебо, оџ-но*, заменската форма *јас*, во битолскиот говор *јас* и *јаска* покрај *ја*, употребата на заменскиот облик *му* (место *им*) во индиректниот објект во множина: *ним му рече, му рече на жениџе*, во глаголската флексија: генерализирањето на наставката -м во 1 л. едн. на сегашно време кај сите глаголи, сп. *викам, носам, сечам, се^мм, бро^мм*, испуштањето на -џи во 3 л. мн. *џледа*: (гледаа), *бера*:, поретко *бера:џи* (во прилепскиот); во битолскиот говор оваа појава се наоѓа во процес, сп.: *врла*: (врлаа), *вика*:, *беџа*:, но: *јадаџи, видаџи, чујаџи, кројаџи, џеаџи* (кај глаголите од и-група) во источниот и југозападниот дел од битолскиот говор, но и: *вика:џи, иџра:џи, носа:џи* во селата на правецот Кукуречани – Ѓавато.

И во двата говора е дезинтегрирана е-групата на тој начин што глаголите што им завршува тематскиот дел на согласка преминале во и-група, а глаголите со тематски вокал -и-, -у- се интегрирале во а-група во прилепскиот говор, додека во битолскиот на поголем ареал се задржале во е-група, сп.: *берџи, сечџи, џијаџи, џијаџи, блујаџи, џируја(џи)*, но *сеџи, џеџи, знаџи* (< *сеџи, знаџи* < *сеџи, знаџи*) (во прилепскиот), *сечџи, берџи, но чуџи, миџи* (во битолскиот).

Помошниот глагол 'сум' во 3 л. едн. најчесто се јавува во обликот *је(џи)*, а во множината покрај формите *сме, сџе, се* се среќаваат и *сне, све, сеџи*.

На целата говорна област глаголскиот прилог освен со наставката -јки има форми и на -јкум и -јким, сп. *викајкум, одејкум*, одн. *викајким, одејким, носејким, одејки*, покрај *викајки, одејки*.

Локалните разлики се претежно од фонетски карактер.

1.1. Во *џрилеџџици* говор акцентираниите /е, о/ по правило се реализираат како затворени фонови [е, о]: 'есен, л'еџи, 'око, н'оџа, а во селските говори тие се дифтонгизираат, сп. *џела, џеден, џедо, к'оџа, џосум*. На поширок ареал отсутствува фонемата /ф/, со исклучок на градскиот говор; туѓото *ф* се предава со *в*: *вурна, вилџан, вира, вусџан, каве*, но: *фрла, фес, фенер, фурна* во градскиот говор. Фонемите /ќ, џ/ се реализираат во некои позиции (најчесто пред задните вокали) со доста изразена фрикација, сп. *куќа, свеќа, џаџа, меџа*, односно: *кујќа, џејќе, нојќе, вејќа, мејќа, лујќе, џрејќеска* – со антиципирано *ј*, а во говорот на помладата генерација и *џејќе, лујќе*.

Во областа на флексијата прилепскиот говор се разликува од битолскиот по суфиксот -ув(а) за образување на имперфективни глаголи: *куџува, кажува*.

1.2. Во битолското говорно подрачје (*биџолскиот* говор) како покарактеристични дијалектни особености се истакнуваат: фонемата /л'/ како континуант на старото палатално *l', сп. *Биџол'а, сел'ани, бл'уџи, кл'уч, џријаџел'*, и место *lь: *жал', сол'*, глаголските образувања со суфиксот -в(а) од типот *куџва, кажва, менва, осунва, зајдва, фаџва, родва*, заменскиот облик *јаска*, како и пофреквентната употреба на глаголските форми со 'има / нема' од типот *има дојдено, имаше дојдено*, и со 'сум': *сум дојден, беше дојден*, и др.

По однос на прилепскиот говор *биџолскиот* е значително поразводнет. На битолскиот терен се разијдуваат бројни изоглоси на појави чии центри се наоѓаат на западната и/или на јужната јазична периферија (в. Божидар Видоески, *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998, стр. 193).

2. Кичевско-поречката *џруја* говори распоредени се по долината на реката Треска и нејзините притоки од извориштето па до влезот на клисурата северно од с. Здуње (Порече). Од скопското и велешкото говорно подрачје нив ги дели планинскиот венец Караџица – Даутица (Солунска Глава), а јужната граница спрема говорите во Пелагонија оди приближно до делницата меѓу сливот на Треска и Црна Река.

Во овие говори вокалните групи /ea/ и /oa/ не подлежат на асимилација, сп. *неа, заџреа, беа, Јоан, џоар, коач, осноа*. На поширок ареал се задржало вокалното /ɔ/, сп. *вџк, сџа, жџио* (во фонетска реализација *в^аџк, с^аџа, д^аџо*). Палаталниот назал /њ/ добро се чува и се јавува во сите фонетски позиции, сп. *коњ, коњи, бања, се клањай, џрње*. Секвенците /иџ/ и /жд/ не подлежат на промени: *џуџиер, оџниџе, џриџио, дождоџ, џлуждоџ*. Во овие говори добро се чува синтетичката дативна форма кај личните и роднинските имиња од м. и ж. род, сп. *му рече Јоану, Сиојану, Илију, Благоју, Пеџреџу, Аџеџу, Марко(ј)е Арсо(ј)е или Маркоџу, Арсоџу, је рече Илинки, Мариџ, Косари, кај роднинските: џаџко – џаџко(ј)е, дедо – дедо(ј)е му кажаф, баби је кажаф*. На сето ова говорно подрачје добро се чуваат избројаната и збирната множина, сп. *два коња, џри биола, џрн – џрње, сноџ – сноџе, враџа – враџе, оџраџе, ливаџе, нивје, џланиње*. Членската морфема -*оџ* во овој фонетски облик се јавува на целата територија, сп. *лебоџ, ножоџ*. Од заменските форми карактеристични за овие говори се формите: *ја* (за 1 л.), *је* за датив и акузатив ж. р., сп. *не(ј)а је виде, не(ј)зи је рече*; полните форми за датив и акузатив во 1 и 2 л. мн. се изедначиле: *нас ни рече, нас нџ виде*, одн. *вас ви рече, вас ве виде*, а во 3 л. се наложила дативната форма: *ними и виде, ними им рече*. Дативните и акузативните форми се запазиле и кај демонстративните заменки, сп.: *овја / овај – овему, овеџа; онај – онему му, онеџа џо (виде), за ж.р.: ова: / оваја – овези / овезе је рече, онези / онезе, и со посесивно значење: овеџоф, онеџоф, неџоф; овезин, онезин, незин*. Како архаизам може да се сретне и заменската форма *вес: џо џледаџ, вес џаџко му*.

Како дијалектни посебности во овие говори во однос на другите од централното дијалектно подрачје се јавуваат: отсуството на наставката -*м* во 1 л. едн. сегашно време: *носа, бера, џера, сеча, бро(ј)а, се(ј)а, зна, ора, коџа*, не ретко ќе се чуе и: *су, несу, има*; потоа наставката -*џ* во 3 л. едн. сегашно време: *имаџ, носџ, броџ, се(ј)еџ / сеџ, зна(ј)еџ / знаџ, неџеџ / неџиџ*; формите *сне, сфе* за 1 и 2 л. мн. од ‘сум’, наставката -*фне* за 1 л. мн. аорист-имперфект: *бефне, рекофне, поретко бефме, рекофме*. За разлика од прилепско-битолските говори на кичевскиот и поречкиот терен доминира суфиксот -*у* за образување на несвршени глаголи, сп. *куџу(ј)еџ, кажу(ј)еџ*. Доста е продуктивна и групата несвршени глаголи со завршокот -*ина-*: *џреџинаџ, леџинаџ, сеџинаџ, џеџинаџ*.

На сето кичевско-поречко говорно подрачје во негираните искази во сложени глаголски форми партикулата *не* стои непосредно пред основниот глагол, сп. *сме не знаеле, сме не чуле, није сме не биле ѝшаму, беше ѓо не видел*.

Во рамките на кичевско-поречкото говорно подрачје со по неколку црти се диференцираат локалните говори во потесното кичевско подрачје (*кичевски ѓовор*), во областа Дебарца (*дебаречки ѓовор*), во северозападните кичевски села што се наоѓаат на падините на пл. Бистра и Буковик (*ѝајмишки ѓовор*) и во Порече (*ѝоречки ѓовор*).

3. Скојско-велешкаѝа ѓруѝа ѓовори според својата географска положба и историскиот развој се поврзува со северните говори (скопскиот) и со југоисточните (велешкиот), но секако, најголемиот дел карактеристики ги определува во рамките на централните говори.

3.1. Скојскиоѝи ѓовор се простира по долината на Вардар од Жеденската клисура на северозапад па до Таорската клисура на југоисток, или поточно до утоката на Пчиња во Вардар. Северната граница спрема скопскоцрногорскиот и кумановскиот говор оди приближно по правецот на селата Рашче – Бардовци – Миладиновци – Д. Коњари, каде што ја сече реката Пчиња, и потоа продолжува по долината на Пчиња до Вардар. Ова е граница, главно, меѓу рефлексите */a/* и */y/* место **q*, и меѓу рефлексите */o, e/* и */ǎ/* место **ъ* и **ь* во коренските морфеми. Но треба веднаш да истакнеме дека не станува збор за остри граници. На еден не така тесен појас се вкрстуваат бројни дијалектни особености карактеристични за северните и за централните говори. Така, на пример, не-прегласеното */a/* во лексемите *ѝрава, ора / ораф* и во префиксот *ѝра-* (*ѝрадедо, ѝрабаба*), предлогот *у* место **въ* (*оди у школо*), личната замена *он* (*она, оно*), кои се карактеристични особености за северните говори, продреле длабоко на југ на скопското говорно подрачје, а некои од нив уште подалеку по долината на Вардар. Низ скопскиот терен поминуваат и јужните изоглоси на рефлексот */y/* за **q* во бројни лексеми, вредностите */y/* и */ǎ/* место вокалното **ǐ* и */y/* место старите секвенци **ъъ / *ьъ* во лексемите *удовец, унуѝра, удене*, удвојувањето на предлогот *со* – *сос*, обликот *са* во 3 л. мн. од ‘сум’, и уште неколку други црти.

Како диференцијални црти во рамките на скопското говорно подрачје се јавуваат: присуството / отсуството на фонемата */ǎ/*, рефлексите на носовката **q* (во коренските морфеми) и на **ǐ*, рефлексите на сек. *ъ₂* во разни позиции, присуството и отсуството на епентетското *л*, дистрибуцијата на сонантите */њ/* и */л’/*, присуството / отсуството на фонемата */ф/*, и уште неколку фонетски особености од кои повеќето како лексикализирани појави, и во морфологијата: наставките за 1 л. едн. и 3 л. мн. сегашно време, за 1 и 3 л. мн. на минатите определени времиња, наставката за 2 л. мн. на императивот, образувањето на глаголскиот прилог, и неколку заменски облици.

Зависно од географската дистрибуција на диференцијалните особености, на скопското подрачје појасно се издиференцирани две говорни разновидности.

3.1.1. Една поголема целина претставува говорот на селата што се наоѓаат на десната страна од р. Вардар во областа Каршијак на правецот Кисела Вода – Ракотинци – Брезница, условно ќе го наречеме *каришијачки ѓовор*.

3.1.2. Посебна дијалектна група претставуваат селата по долината на Вардар во географската област Блатија на југ до составот на Пчиња во Вардар

заедно со градскиот скопски говор и со говорот на селата во клисурата на р. Треска (Глумово, Шишево, Матка). И овој говор ќе го именуваме според географското име – *скопскоблайски говор* (види повеќе во - "**Кон разграничувањето на говорите во Скопско**" - Божидар Видоески, *Дијалектиите на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998, стр. 163).

3.2. Велешкиот говорно подрачје, како и скопското, не е единствено. И на овој терен можеме да изделиме два говорни типа.

3.2.1. Една поголема целина претставува говорот на селата што се наоѓаат западно од Вардар и од патот Велес – Прилеп и градскиот говор, тоа би бил правиот *велешки говор*. На тоа подрачје доминира третосложниот акцентски модел со сите познати отстапувања, сп. *лив'ада* – *лив'адаиѝа*, *краси'авица* – *краси'ав'ициѝа*. Фонемата *x* отсутствува, а на крајот на слогот преминала во */v/*: *бевне*, *врџ* – *врџоѝ*. Таму се почести случаите со испуштање на */v/* во интервокална позиција. Фонемата */ф/* во слободна позиција отсутствува, а туѓото */ф/* е заменето со */v/*: *вурна*, *вуѝа*, *венер*, *врла*. Вокалното **j* на поширок ареал е заменето со */aj/*: *вајна*, *вајк*, *јабајко*, *дајго*, *кајне*, *јајно*. Старото меко **l'* затврднало: *недела*, *клуч*, *пријајтел*, а во група со *j* (*лј*) не подлежи на асимилација, сп. *зел'је*, *лил'јак*. Фонемите */k/*, */g/* се реализираат без антиципација на мекоста, сп. *кука*, *свека*, *меџа*, *лаџа*, и место старите секвенци **tj-*, **dj-*: *брака*, *цвеке*, *ираке*, *луџе*, *ливаџе*. Фонемата */њ/* е стабилна, а во бројни примери се јавува и место */n/*, особено на крајот на основата, сп. *коњ* – *коњи*, *бања*, *свиња*, *корене*, *камене*, *ијрње*, *ијлиња*, потоа во *диња*, *дуња*, *задњи*, *ијредњи*, *крајњи*, *с(и)редњи*, *камењ*, *дрмоњ*, *ијроњ*. Групите */иѝ/* и */жд/* се чуваат добро: *оѝ-њиѝиѝе*, *ијриѝиѝоѝи*, *дождоѝи*, како и консонантските секвенци *вд-*, *мн-*, *вн-* во иницијална позиција во лексемите *вдовец*, *вдо(в)ица*, *мноџу*, *внук*, *внука*. Во областа на флексијата како диференцијални особености по однос на околните, или на дел од околните говори, се јавуваат: членската морфема за м.р. -*оѝ*: *мажоѝи*, *ножоѝи*, множинската наставка -*еви*, сп. *ежеви*, *ножеви*, *кошеви*, *дождеви*, *јазеви*, *ијлазеви*, *ијосѝеви*, *судеви*, заменските облици: *ја*, *ни(ј)е*, *нам ни*, *вам ви* (: *нас не*, *вас ве*), *овој*, *оној*, *волкаф*, чувањето на *e*-група кај глаголите, сп. *береш* – *бере*, *ијра(ј)еш* – *ијра(ј)е*, *чу(ј)еш*, *ми(ј)еш*, како и суфиксот -*у-* за образување на несвршени глаголи од типот *куѝу(ј)е*, *кажу(ј)е*.

3.2.2. Говорот на селата во областа Клепа (источно од линијата Црквино – Грнчиште – Владилевци па до Црна Река и преку Вардар уште селата Уланци и Ногаевци) се јавува како преоден меѓу централната и тиквешката група говори. Во тој говор доминира тиквешкиот акцентски модел – со ограничено слободен акцент кој во парадигматските збороформи има тенденција да се стабилизира на пенултима, сп.: *л'еѝ* – *леб'ови*, *си'ол* – *си'ол'еви*, *'език* – *ез'ици*, *'обрач* – *обр'ачи*, *уч'иѝел* – *учиѝ'ели*, *'орај* – *ор'аи*, *в'исок* – *вис'ока*, *д'ебел* – *деб'ели*, *л'енин* – *лен'ина* / *лен'ино* (*ијлаѝно*), *кв'асен* – *квас'ено* *мл'еко*;

Од другите особености на овој говор, диференцијални по однос на другото велешко говорно подрачје, како покарактеристични ги истакнуваме: рефлексите */e/* за сек. τ_2 пред финалните -*p* и -*n*: *бисѝер*, *веѝер*, *иѝер*, *модер*, *осѝер*, *одер*, *оѝен* покрај *оѝињ*, и */aj/* место вокалното **j*: *баја*, *кај*, *мајка* (веда), *саја*; на овој терен превладуваат примери со */e/* како рефлекс на **je*: *език*, *ечмен*, *заек*, *ѝаек*, но *јаѝи'рва*; во финална позиција *x* наполно се загубило: *вла* – *власи*, *џра*, *сијра*,

ме, бу – бу'ови, но и 'орај – ор'аи, моф, суф. Во именската флексија бројни се примерите со наставката -еви кај еднословните зборови, сп. сој – со'еви, нош – нож'еви, жар – жар'еви, воз'еви, јаз'еви, лоз'еви, соѿ – сод'еви, саѿ – сад'еви, сѿол'еви, мосѿ'еви, покрај бој'ови, зме'ови, свер'ови и др.

Во глаголската флексија во говорот на Клепа, како и во тиквешкиот, глаголите од е- и и-група се интегрирале во еден модел, сп. н'оса – носиш – н'осе – носиме – носѿе – носай, и бера – бериш – бере – бериме – бериѿе – берай, мија – миш – мие, ѿраја – ѿраш – ѿрае; во 1 л. едн. кај овие глаголи отсуствува наставката -м; посебност по однос на велешкиот говор покажуваат и парадигмите на аористот и имперфектот, сп.: дон'есу, донес'оме, донес'оѿе, донес'оа, н'осе, нос'еше, нос'еме, нос'еѿе, нос'еа; од глаголот 'сум' во 1 л. едн. покрај обликот бе се употребува и беше.

2. ЗАПАДНИТЕ ПЕРИФЕРНИ ГОВОРИ

1. ГОРНОПОЛОШКИ (ГОСТИВАРСКИ) ГОВОР

Можеме да констатираме дека на полошката јазична територија јасно се изделуваат три говорни типа, од кои една поголема говорна целост образуваат селата во Горни Полог (или *гостиварски говор*).

Гостиварскиот говор и по фонетските особености и по својата граматичка структура спаѓа во западното македонско наречје. Со другите западни говори него го сврзуваат покрај:

- I
1. третосложниот акцент;
 2. јасниот изговор на вокалите независно од акцентската позиција;
 3. губењето на интервокалното *в*;
 4. отсуството на фонемата *х* и замената на овој глас на крајот на зборот и пред консонант со *в* или *ф* (*меф*, *кожуф*, *јавна*);
 5. појавата на протетичко *ј* пред рефлексот на **q* во иницијална позиција (*ја́же*, *ја́шнок*);
 6. тројниот член;
 7. разликувањето на општата форма од номинативната кај личните и роднинските имиња од машки род (*Милан* – *Милана*, *Марко* – *Марко́на*, *Пејре* – *Пејре́на* итн.);
 8. употребата на глаголските форми со 'има /нема' + глаголската придавка во среден род;
 9. употребата на глаголски форми од типот *сум дојден*;
 10. патронимичниот суфикс *-овци* / *-евци*;
 11. употребата на предлогот *од* за изразување посвојност;

уште и следниве црти:

- II
12. замената на **ъ*, **ь* со *о*, *е* во сите позиции;
 13. предлогот *в* (*во*);
 14. појавата на протетичко *в* во примерите како *вујко*, *вујна*, *визба*;
 15. замената на групите **cvъ* и **svъ* во *цу-*, *су-* (*цу́и*, *цу́иши*, *осуна*);
 16. мешањето на носовките зад *ј* (сп. *ја́зик*, *ја́чмен*, *ја́шарва*, *ја́гул'а*, *ја́нса*, *зајак*);
 17. рефлексот *о* место сек. *ъ*₂ пред *л* (*рекол*, *пекол*);
 18. развојот на согласничките групи *с*, *з*, *ш* + *ч*, *ц* (*мафца*, *мофче*, *оџафче*);
 19. промената на консонантската група *бн* во *мн* (*демне*, *семне*);
 20. затврднувањето на старото **n'* пред предните вокали (*неџо*, *нива*, *книџа*);

21. обликот *уӣӣе*;
- потоа:
22. множинската наставка *-и* кај именките што завршуваат во еднина на *-а* (*жени*);
23. заменската форма *ӣој* во својство на лична замена;
24. акузативниот облик за машки род од оваа замена *не̄о*, *џо*;
25. акузативните форми *неа*, *ја* или *је* за женски род;
26. кратката заменска форма *и* во акузатив множина (*нив и*);
27. дативниот облик за женски род *нејзи* – *нејзе*;
28. заменката *свекој*;
- 29-31. глаголските наставки *-ме* (*носиме*), *-вме* (*носивме*) и *-ӣ* во 3 лице множина на сегашното време (*носа̄ӣ*);
32. образувањето на идното-минато и идното прекажано време;
33. деминутивниот суфикс *-уле* (*де̄ӣуле*, *ус̄ӣуле*) и др.

Извесен број црти гостиварскиот говор го сврзуваат посебно со кичевско-поречкиот и дебарските говори.

Со кичевско-поречкото подрачје го сврзуваат:

- III 34. вокалот *у* место сек. ѓ₂ пред *м* (*седум*, *осум*, *сум*);
35. пажењето на консонантските групи *с̄ӣр*, *здр* (*сес̄ӣра*, *здравје*);
36. вметнувањето на нови *ӣ*, *д* меѓу *с - р*, *з - р*, *ж - р*, (*с̄ӣрам*, *с̄ӣреда*, *здрел*, *ждребе*);
37. фонетската измена на групата *-нӣца* во *-ј̄ница* (*водеј̄ница*, *ӣо̄је̄ј̄ница*);
38. употребата на кратката заменска форма *му* и во датив за женски род (*му рече на жена̄ӣа*, *му рече Мари*);
39. акузативниот облик *је* место литературното *ја* (*еленче̄ӣо је лижало ӣо̄-ӣола̄ӣа*);
40. пажењето на синтетичката дативна форма кај личните и роднинските имиња од машки и женски род (*му реков С̄ӣо̄јану*, *Николу*, *Јоше̄ӣу*, *ӣа̄ӣӣкое*, *С̄ӣефки*, *с̄ӣрини*);
41. факултативната употреба на наставката *-м* во 1 л. едн. на сегашното време (*вика-м*, *носа-м*);
42. наставката *-ӣ* во 3 лице еднина на сегашното време (*вика̄ӣ*, *носӣӣ*, *јаде̄ӣ*);
43. предлогот *кон* со значење правец на движењето.

Цртите под бројот 36–43 карактеристични се и за дебарските говори.

44. Без сомнение дебарска е особеност и предлогот *кеј* (или *кај*) кој се среќава во целиот Полог;

45. во југозападниот дел на овој говор се среќаваат глаголски образувања од типот *кӯӣоа̄ӣ*, *каж̄оа̄ӣ* (Вруток), кои во Западна Македонија ги познаваат уште некои дебарски говори;

46–47. личните замени *ја* за 1 л. едн. и *мие* во множината;

48. императивната наставка *-ӣӣе* кај глаголите од *е-* и *и-*група (*носӣӣе*, *јадӣӣе*);

49. и затврдувањето на старото палатално **l'* до полумек изговор (*недел'а*, *л'уишии*), карактеристични се и за поречко-кичевските и за дебарските говори, но исто така нив ги наоѓаме и на целата долнополошка говорна област.

На горнополошкиот терен можат најпосле да се изделат и неколку дијалектни особености со кои гостиварскиот говор се разликува од сите околни говори.

IV 50. Носовката **q* овде е заменета со *ǎ*: *ǎнас*, *ǎради*, *да̃и*, *за̃би*, *ја̃же*, *ја̃дица*, *ка̃де*, *ма̃жи*, *и̃рачка*, *ра̃ка*, *ска̃ио*, *са̃дој* – и редовно така во коренските слогови, освен во *џолу̃и*, *му̃кеи̃нца* и во оние случаи што се среќаваат со *y* и во појужните наши дијалекти (како *џуска*, *џужва* итн.).

51. Се разбира ваква вредност има и место *ъ*: *ба̃дник*, *ма̃џла*, *ма̃ска*, *ла̃же* (Вруток, Сретково).

52. Посебен развиток, различен од соседните говори, овде имало и **j*. Пред сонантот *л* се развило *ǎ* кое ја презело слоговната функција од *ǰ*: *ва̃лк*, *ва̃лна*, *џа̃ли̃аи̃и*, *да̃лџо*, *жа̃ли̃ио*, *ка̃лне̃и̃и*, *ка̃лк*, *са̃лза*, *а̃лца* и др., значи во сите позиции имаме вредност *ǎл*, освен во *ба̃а* и *са̃нце* (покрај *буа*), каде што се загубило *л* подоцна пред сонантите *в* и *н*, и во зборот *Бу̃џарин*.

53. Сличен развој преживеало и **ʃ*: *ба̃рџо*, *да̃рво*, *да̃ржи̃и̃и*, *и̃а̃рс̃и̃и̃и*, *ца̃рно* и др.

54. Сек. *ъ* пред крајното *р* се заменил овде со *e*: *бис̃и̃ер*, *ве̃и̃ер*, *и̃и̃ер*, *ја̃дер*, *модер*. Оваа црта, ќе видиме подоцна, се проширила и на еден дел од долнополошкото подрачје.

55. Во оваа група особености посебно сакам да ги истакнам примерите како: *зна̃м*, *сна̃џа* (покрај *знам*, *зна*), каде што место *a* наоѓаме *ǎ*. Јас овде не би рекол дека повишувањето на артикулацијата на *a* накај *ǎ* дошло под влијание на соседниот назален консонант. Повеќе сум склон да верувам дека вокалот *a* се назализирал, се добило *q* како што претполага Белиќ за галичкиот говор, кое после се развивало како и рефлексот на носовката **q*.

2. ДЕБАРСКИТЕ ГОВОРИ

1

1.1. Дебарските говори ја опфаќаат областа во сливот на Црни Дрим (северно од с. Глобочица) и Радика. Тоа е котлински предел заграден со високи планински венци.

Во рамките на таа област се изделуваат осум помали географски целисти.

Делот околу градот Дебар се вика *Поле*. Во него спаѓаат повеќе села кои се распределени по северната периферија на оваа област.

На југоисток преку Радика па до планината Стогово и до Малесија се шири областа *Жуџа* (*Џуџа*), која се дели на Долна и Горна Жупа. Во границите на оваа област има 18 села. Од Горна Жупа на југ продолжува *Малесија* со селата: Присовјани, Збажди, Локов, Ржанов, Буринец и Селци.

Од левата страна на реката Дрим до планината Јабланица се шири *Дрим-кол*, додека областа што се наоѓа северозападно од Дрим па сè до Поле на север се вика *Голо Брдо*. Областа по текот на Радика до Гореничкиот Мост се вика *Река*. Се дели на Горна Река, Река (или Голема Река) и Мала Река.

1.2. Население. – Населението во целата дебарска област во етнички поглед не е единствено. Има Македонци, Албанци, Турци и национално неопределени, т.н. Торбеши (Македонци по вера мухамедани)

2

ОПШТИ КАРАКТЕРИСТИКИ

2.1. Дебарските говори претставуваат дел од западното македонско наречје. Со другите западни говори ги сврзуваат следниве особености: третосложниот акцент, сп. *џл'анина џлан'инаџа, мес'ечина, месеч'инава*; синтагматскиот карактер на акцентот: *џ'од-ноџа, кисел'о-млеко, џо-з'еде – не-џ'о-зеде, му-џо-з'еде – не-му-џ'о-зеде*; елизијата на самогласките во акцентски целисти кога следниот збор почнува со самогласка: *се изми > с-изми, ме укаса > м-укаса, џо изеде > џ-изеде, ве уџеџа > в-уџеџа, да ојџи > д-ојџи*; самогласката *и* зад друга самогласка во иста лексичка или акцентска единица ја губи слоговноста и преминува во неслоговно *ј*: *снаи > снај, сџреи > сџреј, сои > сој, суи > суј*, освен во случаи кога претходната самогласка влегува во состав на некој префикс: *з'аиџра, џ'оиџра*. И во овие говори наоѓаме примери што укажуваат на старото мешање на носовката **џ* со **џ* зад *ј*: *јџзик*, одн. *јозик, јџзик*. Како протетички глас на апсолутниот почеток пред континуантот на **џ* се јавило *ј*: *јџлен, јџдица, јџже*, а пред *и* редовно се јавува *в*: *визба, висџина*. Согласката *в* од старите групи **свџ, *звџ* е заменета со *у*: *џуџи, џуџи, осуниџ, сунџи*. Гласот *х* на крајот на слогот преминал во *в(ф)*: *чевџи, врџи*. И дебарските говори познаваат троен член и имаат систем од три демонстративни заменски форми: *ножов, ножон, ножоџи*; *овја нош, оња нош, џој нош*. Лична замена за 3 л. е *џој*. Дативниот

однос кај заменките се изразува синтетички: *мене ми, ѿебе ѿи, нему му, кому, некому, овому, оному* итн. И овие говори познаваат цел систем заменски форми со демонстративно-посесивно значење: *овоџов, оноџов, ѿоџов*. Кратката акузативна форма од ‘тие’ гласи *и*. 3 л. мн. од глаголот ‘сум’ гласи *се*. Во 3 л. на перфектот помошниот глагол се испушта: *ѿој доиол, ѿие доиле*. Дебарските говори, како и другите западни, познаваат цел систем сложени глаголски форми со ‘има’. Посесивноста се изразува и со предлогот *од*: *деѿеѿо од Марка*. Со другите западни говори ги сврзува целата структура на синтагмата и реченицата. Реченицата може да започне со кратка заменска форма и со глаголска партикула: *ѿо зеде лебоѿи, му рече на деѿеѿо, сме ѿо виделе деѿеѿо*.

2.2. Уште потесна врска дебарските говори покажуваат со горнополошкиот, кичевскиот, охридскиот и струшкиот со кои непосредно граничат. Сите тие говори ги поврзува „полумекиот“ изговор на континуантот на старото палатално **l'*: *недел’а, кл’уч, мол’ба, ѿријашел’*. Гласовната група *-ни-* во повеќесложните зборови се изменила во *-јн-*: *воденица > водејнца*. Во сите тие говори се пази старата дативна форма кај личните и роднинските имиња од машки и женски род: *Маре, Николу, Сѿојану, ѿеѿину*. Личната замена за 1 л. едн. се јавува во обликот *ја*. Кратката дативна форма од заменката ‘таа’ се јавува во разновидноста *је* : *Је рече Маре*. Кај глаголите во 1 л. едн. на сегашното време наставката *-м* отсуствува: *носа, сеча, бера*, а 3 л. ед. завршува на *-ѿи*: *носиѿи, сечиѿи, викаѿи*. Од глаголот ‘сум’ има посебни форми и за аорист и за имперфект: *бив, би, би...* и *бев, беше, беше*. Во сите споменати говори, вклучувајќи го и поречкиот, наоѓаме систем од четири глаголски форми со ‘ке’: *ка (ке) носиѿи – ка (ке) носеше – ка (ке) носел – ка (ке) беше носел*.

Поголемо единство дебарските говори чинат со охридскиот и струшкиот. Во сите нив старата група **črě-* се разложила во *чере-*: *черејна, черешна, чересло, череша, чере(в)о*. Место групите **tj, *dj* почесто наоѓаме *ѿиѿ, жд (ѿч, жц; ѿ, ж)*, додека бројот на примерите со *ќ, ѓ* е минимален. Дативната форма кај личните имиња од машки род на *-о* се образува со наставката *-оѿ (-ове, -оје)*, а кај имињата од женски род со наставката *-ѿ* : *Му рече Маркое (Маркове, Маркоје), је рече Цвеѿе*. Личната замена за 1 л. мн. во дебарските и во струшкиот се јавува во формата *миѿ (мије)*. Во областа на глаголот овие говори од другите западни се разликуваат по наставките за 3 л. мн. на сегашното и на минатите определени времиња. 3 л. мн. на сегашното време завршува на *-ѿи*: *викаѿи / вике:ѿи, носѿи / носе:ѿи*, а 3 л. мн. на аористот и имперфектот на *-ѿ*: *викаѿ, дој-дое, носѿе, носеѿ*. Глаголите од *и-* и *ѿ-* група во 2 л. мн. на заповедниот начин завршуваат на *-ѿиѿ* : *носиѿиѿ, сечиѿиѿ*. Во глаголскиот прилог самогласката *-ѿ* од морфемата *-ѿиѿи (-ѿиѿи, -ѿи)* се пази: *викаѿиѿи, носѿиѿиѿи (викаѿиѿи, викаѿиѿи)*. За сите говори од дебарското и од охридско-струшкото подрачје карактеристичен е предлогот *кон*, кој се јавува и во фонетската разновидност *кун*.

Една група особености е ограничена само на дебарскиот терен. Такви се: заменските форми *ѿеѿ, овеѿ, онеѿ* за среден род; дативните форми за женски род *овојзе, онојзе* и за машки *овому, оному*; акузативниот облик на демонстративните замени за м.р. *овоџо, оноџо, ѿоџо*; партикулата *ка*. Овие црти ги поврзуваат сите говорни разновидности во Дебарско и истовремено се јавуваат како диференцијални по однос на околните говори.

Погоре ги истакнавме оние црти што се јавуваат како општи, заеднички за целото дебарско говорно подрачје и коишто го одредуваат местото на дебарската група во рамките на западното македонско наречје. Тој број, како што гледаме, не е мал. Но не е мал исто така и бројот на особеностите што го разбиваат единството на дебарската дијалектна област. Меѓу поважните диференцијални црти спаѓаат континуантите на носовката **q* и вокалните **ɟ*, **ʃ*, и некои морфолошко-синтаксички особености. Според тие црти во рамките на дебарската област можеме да изделиме четири помали говорни индивидуалности. Една таква целост претставува говорот на селата во *Поле*, *Жуџа*, и *Малесија*, заедно со градскиот . Посебна целина сочинува *говорот на селата во областа Дримкол и Голо Брдо*. *Говорот на малореканските села* се разликува и од дебарскиот и од *говорот на Торбешите во областа Река*.

3

ДЕБАРСКИОТ ГОВОР

3.0. Дебарскиот говор зазема централно место во дебарската група. Него го сочинуваат, како што спомнавме веќе, градскиот говор и говорот на Македонците и Торбешите во Поле, Жупа, Малесија и јужните рекански села Могорче, Горно и Долно Мелничани и Горно и Долно Косоврасти.

3.1. Самогласки.

Самогласни фонеме во дебарскиот говор се: *и*, *е*, *а*, *у*, *о*.

Во споредба со другите дебарски говори како карактеристична структурна особеност на вокализмот во дебарскиот се јавува фонемата *а̃*. Таа се среќава само во коренската морфема, сп. *џра̃ди*, *ја̃же*, *ја̃и*, *ра̃ка*.

Самогласниот систем, според изложеново, на фонолошки план можеме да го претставиме по овој начин:

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>	<i>а̃</i>	<i>о</i>
	<i>а</i>	

На историски план фонемата *а̃* се јавува како континуант на носовката **q*, секундарниот *ɥ*₂ и во група со *р* и *л* како рефлекс на вокалните **ɟ*, **ʃ*.

3.11. **q* > *а̃*: *вја̃ира* – *на̃ира*, *џра̃ди*, *џна̃сно*, *џа̃ба*, *да̃и* – *да̃бје*, *да̃а*, *дра̃к* – *дра̃гои̃*, *за̃и* – *за̃би*, *ја̃же*, *ја̃и̃ор*, *ја̃дица*, *ја̃лен*, *ка̃де*, *ма̃и* – *ма̃жи*,

Во другите позиции на зборот (во некоренските слогови) **q*, како и во другите западни говори, редовно е заменето со *а* : *желадок*, *желади*, *желадник*, *обрач*, *јонада*, *јојраси* и др.

Случаите со *о* место **q* се јасни: внесени се од оние говори каде што е **q* заменето со *о* (малореканскиот, дримколскиот, голобрдскиот).

3.12. *ɥ*₂ > *а̃* : *ба̃дник*, *ма̃гла*, *ма̃ска*, *сна̃га*, *та̃си̃*, *та̃и̃и̃а*.

3.13. Сек. $\bar{v}_2$ на крајот на зборот пред сонантите *p, л, л', м, н* и пред *в* имал поинаков развој. Пред *л, н, в*, тој редовно се заменува со *о* : *рекол, огон, мър-иоф*. Пред *л'* се развил во *е* : *иуиел'ка*. Пред *м* среќаваме две вредности – *о* во Малесија: *седом, осом*, и *у* на другата територија: *седум, осум*.

Различни вредности наоѓаме и за $\bar{v}_2$ пред *р*. Во Поле и во Малесија $\bar{v}_2 > о$: *бисџор, веџор, добор, иџор, свекор*.

3.14. $\bar{y} > \bar{a}r$: *џриџ, џрваџ, бџрџо, вџрниџ, вџриџиџ, мџриџа, џџрсџен, џџрле, фџрл'аџи, џџрне, дџрво, зџрно, кџрсиџ, сџриџ, џџрчиџиџ, цџрно*.

3.15. $\bar{y}$ – Вокалното $\bar{y}$ најчесто се заменува со *ол* : *болва, волна, волк, долџо, жолџо, жолчка, јаболко, колчиџиџа, молчиџиџ, молкум, молсиџиџ, џолно, солса*.

3.16. Во бројни примери фонемата *џ* ја наоѓаме место *а* во почетните слогови и во соседство со назална согласка, сп. *знџџиџ, снџџа, снџџен, снџа*, во туѓите зборови *џнџел, кџнџиџар, кџндисаџиџ, мџнџар, сџндак, сџндали*, во личните имиња: *џнџре* (Андре), *џндон* (Андон), *сџнџре* (Сандре), *сџнџреџца* (Сандреџца), потоа во *мџмиџиџ, мџмешко, мџиџиџеа, имџње, мџчурек, 'одџмна*.

Во поглед на бројот на согласните фонеме и нивниот квалитет дебарскиот во споредба со другите западни говори не покажува ништо посебно. Во него наоѓаме само некои специфичности на планот на дистрибуцијата на фонемите *s, ц, к, џ, џ, џ*.

3.17. Фонемата *s* освен во веќе познатите случаи во дебарскиот редовно се јавува место *з* зад сонантот *л*, сп. *солса – солси, молсиџиџ, олсиџа*, и пред множинската наставка *-и* : *белеси, бубреси, носи, кофчеси, џолоси, чифлиси* и сл.

3.18. Зад сонантот *л* и *ж* преминува во *џ*: *сџолџаф, долџина*. Исто така *џ* место *ж* редовно стои пред деминутивниот суфикс *-е* : *враџе, џоџраџе, малку снџе, бубрџе, кофчџе, ноџе, шилџе, џолоџе, сџоџе, кнџе*.

3.19. Фонемите *к, џ* овде имаат нешто поограничена дистрибуција отколку во централните говори. Редовно се јавуваат место групите $\bar{t}b\bar{j}$, $\bar{d}b\bar{j}$ во формата на збирна множина: *браџа, бруџе, џраџе, цвеџе; џреџе, ливаџе, оџраџе, л'уџе*, во одделни примери: *џреџи, лаџа, џоџаџа*. Ова значи дека новото јотување на групите *-џџ-*, *-џџ-* на дебарскиот терен се извршило доследно.

$\bar{t}j$ $\bar{k}t'$ – $\bar{d}j$. Место старите групи $\bar{t}j$, $\bar{k}t'$, $\bar{d}j$ согласките *к, џ* ги наоѓаме во поограничен број примери. Сп. *веџе, кџрка, ноџ, меџава – меџа; вреџа, куџа, свеџа, сџреџа, џаџи; џрџа, зџоџа, меџу, џуџо*;

Во другите случаи за $\bar{t}j$, $\bar{k}t'$ има *иџи* (*и*), а за $\bar{d}j$ – *жџ* (*ж*). Така, покрај примерите: *џорџиџиџ, џорџиџиџина, џаџиџиџ, џеџиџџера, џлеџиџа, свеџиџиџ; меџиџиџ, најреџен, нужџа*, кои се јавуваат во оваа форма и во централните говори, на дебарското говорно подрачје ги наоѓаме и: *леџиџа, мџиџиџеа, мџиџиџеџиџа, џаџиџџерка, џлеџиџиџ; веџџиџ, меџџа*, и редовно во наставката за глаголски прилог: *викаџиџиџ, седеџиџиџиџ* и др.

3.20. Фонемата *џ* се јавува, како и во литературниот јазик, главно во морфемите *-ње, -ња, -иџа*, и во одделни случаи во коренот, сп. *камеџе, камеџа, џи-лиџа, баџа, саџа, жолџа, деџа, коџ*.

3.21. Гласот *х* како и во другите западни говори на крајот на слогот преминал во *в* (*ф*), сп. *буфне, крефко, вџрф, џграф, ореф*. Но има и примери каде што тој и во оваа позиција се загубил напивно: *буне, зџине, мелем, мулосан, чџи*

многу промени среќаваме кај глаголите од *е*-група кој на дел од територијата е во процес на разлагање. Со исклучок на глаголите што им завршува општиот дел на *-и* и *-у*, сите други глаголи од оваа група преминале во *и*-група, сп. *бериӣ, земиӣ, сечиӣ, џечиӣ, колииӣ, мелииӣ, знаӣӣ > знајӣ, џираӣӣ > џирајӣ, веӣӣ > вејӣ, сеӣӣ > сејӣ*.

3.42. Суфиксот ‘-ува’ се јавува во разновидностите *-уа-*, *-оа-*, *-ве-*. Образувањата на *-уа-* се ограничени на торбешкиот говор во Жупа, на сп.: *веруаӣ, кажуаӣ, куџуаӣ, сонуаӣ*. Во говорот на Поле и во граничните рекански села, како и во говорот на православните во Жупа, овие глаголи завршуваат на *-оа-* (< *-ова*): *бендисоаӣ, џладоаӣ, џреџечоаӣ, исџечоаӣ, џреџресоаӣ*, дури и: *видоаӣ, џоџодоаӣ, зајдоаӣ, џројдоаӣ, најдоаӣ*.

3.43. Сегашно време:

вика, викаӣ, викаӣ, викаме, викаӣе, викаеӣ / вике:ӣ;

сеча, сечӣӣ, сечӣӣ, сечиме, сечӣӣе, сечеӣ / сече:ӣ;

сеја, сејӣ, сејӣ, сејме, сејӣе, сејеӣ;

Од глаголот ‘сум’: *су(м), си, је (есӣӣ, есӣӣӣ), сме, сӣе (све), се*.

3.44. Минато определено свршено време:

сӣанаф, сӣана, сӣана, сӣанафме (-вме, -фне), сӣанафџе, сӣанае

влеџоф, влезе, влезе, влеџофме (-фне), влеџофџе, влеџое

биф, би, би, бифме (-фне), бифџе, бие

3.45. Минато определено несвршено време:

носеф, носеше, носеше, носефме (-фне), носефџе, носее / носе:

береф, береше, береше, берефме (-фне), берефџе, берее / бере:

беф, беше, беше, бефме (-фне), бефџе, бее / бе:.

3.46. Сложени глаголски форми со ‘ке’.

Прво да истакнеме дека партикулата *ке* се јавува и во разновидноста *ка*. Втората (*ка*) е пообична, пораспространета, особено во областа Поле. Формата *ке* се употребува наспоредно со *ка* во Жупа, поретко и во полските села, но сè повеќе се диференцира како особеност на торбешкиот говор.

Пр. *ка (ке) носа, ка носӣӣ, ка носӣӣ, ка носиме, ка носӣӣе, ка носеӣ;*

3.5. Службени зборови. – Сите предлози познати во литературниот јазик се застапени и во деббарскиот, со исклучок на предлогот ‘врз’. Само некои се јавуваат во поизменета форма. Предлогот ‘низ’ се среќава само во формата *из: оди из река, излезе из врајӣа, џомина ис село, се шеџаӣӣ ис куки*. Предлогот *каде* се јавува и во фонетските разновидности *кеде, кеј, ке*. Предлогот *кон* го наоѓаме и како *кун*.

4

ДРИМКОЛСКО-ГОЛОБРДСКИОТ ГОВОР

4.0. Дримколско-голобрдскиот говор се простира по левата страна на реката Дрим. Ги опфаќа географските области Дримкол и Голо Брдо.

Во својата основа, како што беше истакнато порано, тој е деббарски говор. Во потесна врска стои со централната говорна област (Поле, Жупа, Малесија) со која граничи на север и исток. Но во него наоѓаме и ред особености кои во

донесал, иси́екал, и́ресекал, рекал, пак потоа и во дои́ал, наи́ал (Луково). Во соседство со м сек $\tau_2 > o$: осом, осомдесе́и, седом, седомдесе́и (Луково).

Во голобрдскиот пак, како и во дебарскиот, континуантот за τ_2 во оваа позиција се лабијализирал во сите случаи: *вeй̣ор*, *свекор* (Џешишта), *о̣гон* (Гинеец), *о̣го̣н* (Клење), *и́ресекол*, *рекол* (Дренок, Себишта), *осум*, *седум* (Клење, Џешишта).

4.18. Промени на самогласките. – Промените на самогласките извршени во дебарскиот говор се јавуваат и на дримколско-голобрдскиот терен.

Што се однесува до самогласните групи што настанале по губењето на согласките *в*, *ј*, *х*, *д* и др. во меѓувокална позиција треба да се констатира следното. Две еднакви самогласки, како и во другите западни дијалекти, се стегаат: *џла*: (*џлава*), *мека*: (*мекава*), *и̣онелник* (*и̣онеделник*), *не̣го*: (*не̣гово*). Групата *-ао-* се асимилира и потоа контрактира во корист на втората компонента, сп. *убо*: (*убаво*), *уло*: (*улаво*). Другите групи се пазат најчесто неизменети, сп. *Јоан*, *и̣шоар*, *осноа*, *џо̣и̣шоа*, *и̣проа*;

4.2. **Согласки.** – По бројот на согласните фонеме дримколско-голобрдскиот не се разликува од дебарскиот. Тие не се разликуваат меѓу себе ни по структурата на согласниот систем, ниту по бројот на релевантните дистинктивни признаци на согласките. Не се забележуваат разлики меѓу овие два говора ни во поглед на фонетските особености на согласните фонеме. По некоја разлика може да се најде само во дистрибуцијата и во развојните тенденции на неколку согласки и тоа посматрани од историски аспект.

4.21 Фонемата *л'* (алвеоларно *л*) < **l'* се пази релативно добро: *бл'уи̣*, *кл'уч*, *недел'а*, *зел'ка*, *мол'ба*, *и̣ријаи̣сел'*, *жал'*, *сол' – сол'ца*, *чешел'*.

4.22. Звучните африкати *s-ц* се јавуваат во истите позиции како и во дебарскиот: *молси̣и̣*, *олси̣ца*, *мно̣сина*, *белеси̣*, *диса̣си̣*, *и̣олца̣ф*, *но̣це*.

4.23. Фонемата *х* на крајот на слогот е заменета со *ф* (*в*): *здивна*, *евла*, *чевли*, *крефко*, но има и примери со загубено *х*: *дуна*, *вeй̣о*, *мелем*, *молосан*. Последниве се почести во говорот на Торбешите.

4.24. Од консонантските промени како дијалектни на овој терен се јавува дисимилацијата на *мн* во *мл*: *мло̣у* (Клење), покрај *но̣у* (Џешишта).

Интервокалното *в* се губи на целата територија на овој говор, но во дримколскиот таа е особено раширена, сп. *џла*; *и̣ра*: (*и̣рава*), *и̣оси̣а*: (*и̣оси̣ава*), *не:си̣а*, *скори̣аи̣* (*скорива̣и̣*) и др. Согласките *д*, *ж*, *ј* и др. се губат во онаа мера како што е показано во дебарскиот, сп. *даел*, *до̣и̣и̣*, *ја̣и̣и̣*, *се̣и̣и̣*, *и̣онелник* и др.

4.3. Именски зборови. – 4.31. Кај личните имиња од машки род има тенденција за упростување на деклинациските типови. Имињата што завршуваат на *-е* и по дативната и по општата форма се изедначиле со имињата на *-о*. Сп.

Н. Марко	:	Пе̣й̣ре
Д. Маркое	:	Пе̣й̣рее
А. Марка	:	Пе̣й̣ра

Наставката *-а* во општата форма станала граматичка ознака за сите имиња од машки род и се додава непосредно на општиот именски дел, сп. *Си̣о̣јан – Си̣о̣јана*, *Марко – Марка*, според нив и *Веле – Вел'а*, *Ми̣й̣ре – Ми̣й̣ра*, *Миле – Мил'а*, *Си̣о̣ле – Си̣о̣л'а* (Луково).

Личните и роднинските имиња од женски род датив образуваат со *-e* : *је рече Сѿојне, Бојане, Илине* (Луково), *је рекол жене си* (Себишта).

4.4. Глаголи. – Состојбата на глаголските групи е како во говорот на Малесија. Во *e*-група останале само глаголите што им завршува општиот дел на *-и* и *-у*, сп. *бијей̆, ѿијей̆, иијей̆, чујей̆*, и глаголите изведени со суфиксот *-ве* : *бендисвей̆, ѓреишвей̆, куйвей̆, менвей̆, седвей̆, заминвей̆, ѿоминвей̆, ѿрикажвей̆, ѿраишвей̆, ќе се радвей̆, расѿоредвей̆*. Сите други глаголи од *e*-група преминале во *и*-група: *речй, знӑ* (< *знай*), *сӗ* (< *сей*).

Глаголскиот прилог завршува на *-ей*, а само спорадично во голобрдскиот може да се сретне *-ейем*, од. *-ейчем*, сп. *носейй, ѿйейй, рабо̆ѿаейй* (Луково, Клење): *сѿйјейчем сме се зӑубиле* (Стеблево). – Во говорот на Торбешите во Цепиште покрај формата на *-ей* забележен е и обликот *молчӗјнчук* : *молчӗјнчук замина*. Можеби е разновидност на формата ‘молченичкун’, која се среќава доста често во струшкиот и охридскиот.

Партикулата *ќе* се јавува и во формата *ка*. Вторава е почеста во голобрдските села, сп. *ка рабо̆ѿа* (Дренок), *ка ѿй до̆ме* (Стеблево), *ка с-избӑа* (Себишта), *ка ода, ка си ода*, но и: *ќе виделе* (Гинеец). Во Дримкол пообична е разновидноста *ке* : *ке рабо̆ѿӑй, ќе сме рабо̆ѿеле* (Луково).

Формата *есй* (во 3 л. едн. од ‘сум’) се среќава и во голобрдскиот и тоа главно во говорот на Торбешите: *То̆ј есй ф село* (Цепишта). Во дримколските села и во Клење во употреба е обликот *је* едн. *е*.

5

ГАЛИЧКИОТ (МАЛОРЕКАНСКИ) ГОВОР

Ова говорно подрачје е претставено со селата Галичник, Гари, Лазарополе, Сушица, Тресонче, Осој, Селце и Росоки. Тие фактички ја опфаќаат областа Мала Река. Во Малорекаанскиот говор, за разлика од другите Дебарски говори, има петочлен вокален систем:

и	у
е	о
а	

Освен тоа, со слоготворна функција се јавуваат и сонатните */л/* и */р/*, сп. *вр̆в, кр̆в, ѿр̆сй, ср̆й; ѓ̆ва, в̆жк, в̆ѓи, јӑб̆ко, м̆зӗи, с̆за*. Во коренските слогови носовката **ɔ* се рефлектирала во */о/*, сп. *ѓ̆лобок, јодйца, ѓ̆обав, ко̆дӗла*. Истото се случува и во примерите во кои **je > *jo*, па така: *јозик; јо̆ѿр̆ва, јоч̆мен*. И секундарниот *ɔ₂* во коренските слогови поминал во */о/*, сп. *Бод̆ник, мо̆ѓ̆ла, мос̆ка, ло̆ѓ̆а, ло̆жйца*. Истото се среќава и во групите **tr̆*, сп. *вӗѿор, йѿор, бис̆ѿор; *tl̆ (рекол, ѿекол); *tm̆ (о̆ѓон); *tm̆ (седом, осом)*.

Галичкиот (малорекаанскиот) говор и во консонантскиот систем покажува ред специфичности со кои се разликува од другите соседни (дебарски) говори. Така, во овој говор не се познати фонемите */s/* и */ц/*. Лексемите кои во другите говори и во литературниот јазик се јавуваат со овие согласки, овде се со */з/* и

/ж/, сп. *звезда, звер, жеб (џеб), жамија (џамија), ожа (оџа)*. Наместо *tj и *dj се среќаваат гласовите /k/ и /ġ/, сп. *мекава, вруќина*, а во помал број случаи се среќава /uɨt/ или /uɨ/ односно /ж/, сп. *леиџа, џлеиџи, маиџе; џреџа (џреџа)*. Во морфемите или на составот на зборообразувачките морфеми -ја, -јава, -јанец со основната морфема, ако таа завршува на /uɨ/ и /d/, исто така се добиле /k/ и /ġ/, сп. *векава, џлака, џаџаџи, Броџанец, Соџоќанец (од Соџоџи)* и во глаголски прилози, сп. *викаеџи, враќаеџи*. Не само во замената за *tj туку и во други случаи консонантската група /uɨt/ се изговара како /uɨt/, а /жd/ се скратила во /ж/, сп. *џуиџер; џлужоџи*. Во врска со консонантизмот треба да се истакне дека во Малореканскиот говор интервокалното /v/ се чува, сп. *бивол, џовар, ковач, човек, Блаџовец*. Заедно со Велешкиот, тие се единствени говори во западното наречје, во кои се чува /v/ во односната позиција. Консонантот /њ/ во овој говор добро се чува и се среќава во оние примери во кои се јавува и во литературниот јазик, сп. *коњ, коњче, бања, јадење, џилиња, џланиње*. Консонантот /x/ на крајот на зборот или на крајот на слогот се заменува со /v/ или /f/, сп. *џрав, сув, врв, дувна*. Со /f/ се заменува и она /x/ што е добиено со дисимилација од /c/, /uɨt/, /uɨt/, /uɨt/, сп. *маџца, лиџче, круџче, меџце, оџаџче*. Консонантската група *ġr- е заменета со цр-, сп. *црџеџи, црв*, а пак групата *ġr- поминала во чере-, сп. *череџина*, како што е и во другите дебарски говори. Групите -сџи, -иџи на крајот на зборот се упростуваат со испуштање на /uɨt/, сп. *лис, доџ, џриши*.

На морфолошки план, овој говор од останатите дебарски говори се изделува со следново: Се чуваат трите глаголски групи и тоа: -а- (*викаџи*), -и- (*носиџи*), -е- (*џереџи*). Имперфективните образувања на /-ува/ исто така спаѓаат во а-група, сп. *куџуваџи, кажуваџи*. Специфично е тоа што основниот вокал во презентот, освен во 3 л. еднина, се јавува и во 3 л. множина, сп. *носиџи /џој носиџи/ ние носиме /виџе носиџи/ џиџе носиџи; береџи /џој береџи/ ние береме /виџе береџи/ џиџе береџи*. Карактеристични се и формите од типот *кеџа куџев* или *кеџа да куџев* што се употребуваат паралелно со *ка* + имперфект, сп. *ка куџев, ка куџеше*; или пак со *ке* + *да* + имперфект, сп. *ке да куџев, ке да куџеше*. Партикулатата *кеџа* е добиена со комбинацијата *кеџе* + *ка* = *кеџа*, додека разновидноста *ка* е добиена *ке* + *да* = *ка*. За ова тврдење наоѓаме потврда во дистрибуцијата на партикулите *ке* и *ка*; - *ке* се употребува со *да*, сп. *ке да куџев*, додека *ка* никогаш не се јавува со *да*, сп. *ка куџев*.

6

РЕКАНСКИОТ (ЖИРОВНИКИ) ГОВОР

Реканскиоџи (жировнички) џовор го претставуваат жителите на селата Жировница (диј. Жернаница), Видуше и Болетин, кои се наоѓаат во горниот (изворишниот) тек на реката Радика. Во сите три села живее само исламизирано македонско население.

Меѓу најкарактеристичните дијалектни особености на овој говор со кои тој се разликува од другите говори во дебарската група на прво место доаѓаат до израз континуантите на носовката *o, на *j, *j, секундарниот џ₂ во коренските морфеми и пред финалните сонанти /p, n, m/.

Место **q* во коренските морфеме во жировничкиот има континуант /*ǎ*/ (еден вид лабијализирано *a*), кој се реализира во два алофона: [ǎ] во едно-сложни и двосложни збороформи во акцентирани позиција и [a] (еден вид затемнето *a* кое се реализира во неакцентирани позиција, а во акцентиран слог само во збороформи со три и повеќе слогови). Ваква дистрибуција на рефлексот на **q* не познава ниту еден од другите македонски дијалекти. Во неко-ренските морфеме, како во сите други западномакедонски говори, има рефлекс /*a*/. Сп. примери: *дǎй* – *дǎбои*, *два* *дǎбје*, но *д'абица*, *дабицаи*, *се качи н'а дай*, *з'аи* – *з'абои* – *з'аби* : *з'абиџе*, *и'о-заби*, *драк* – *драгои* : *др'агови*, *џр'ади*: *н'а-џради*, *џр'адиџе*, *џас*, *џазер*, *џнасен* : *џнас'оџија*, *к'асай*, *к'аџинка*, *к'аџиник* – *к'аџиници*, *к'аџиникои*, *маи* – *маџи* : *м'аџиџе*, *пǎй* – *п'аџоџи*: *п'аџиџица*, *н'а-пǎй*, *р'ака* : *р'акаџи*, *н'а-рака*, *скай* – *скайо* : *ск'аџија*, и во примери каде што е **q* добиено од **ε* во секвенцата **јε* : *јǎзик* : *ј'азицои*, *ј'аџмен* : *ј'аџмејне*, *ј'аџе* : *ј'аџина*, *ј'аџул'а* но: *'обрач*, *и'оџрак* – *и'оџраси*, *и'онада*, *'оџаде*, *џа'аџина*, *неа*, *си'анал* – *си'анале*, *б'ерам* (во некоренски морфеме). – Така е и во примерите со сек. њ₂ *м'ǎла* : *м'ǎлаџи*, *м'аска*, *л'ǎџа*, *л'аџам*: *л'аџе*, *и'анко*: *и'анкичко*.

На ист начин под споменатите фонетски услови се рефлектирале и **ǰ*, **ǰ*, сп. *вǎлк* – *в'ǎлци*: *в'ǎлциџе*, *жǎлџ* – *ж'ǎлџа* : *ж'ǎлџоџи*, *б'ǎлва*, *џ'ǎлџаџи* – *џ'ǎлџаџе*, *д'ǎлго* – *д'ǎлџина*, *кǎлк* – *к'ǎлкови*, *пǎлн* – *п'ǎлни*: *н'ǎлџниџи*, *с'ǎлса* – *с'ǎлсаџи*; *в'ǎрба* – *в'ǎрбеџе*, *д'ǎрво* – *д'ǎрвоџи*, *м'ǎрдаџи* – *м'ǎрдаџе*, *ј'ǎџарва*, *и'ǎрсџи* – *и'ǎрсџиен* : *и'ǎрсџиени*, *с'ǎрџе*: *н'а-с'ǎрџе*, и редовно така без исклучоци.

Рефлексите на **q* и на **ǰ*, **ǰ* придонесле жировничкиот говор и на типолошки план да се диференцира од другите локални говори во дебарско-реканскиот регион. Вокалниот систем во него ни се претставува во следниов вид:

/u/	/y/		[u]	[y]
/e/	/o/	одн.	[e]	[o]
/a/	/ǎ/		[a]	
			[a]	

Од вокализмот како дијалектна карактеристика на жировничкиот говор се јавуваат рефлексите на сек. њ₂ пред финалните сонанти: /*a*/ пред -*p*, сп. *бисџар*, *ведар*, *веџар*, *иџар*, *осџар*, *сфекар*, /*o*/ пред -*n*: *оџон*, /*a*/ пред -*m*: *седам*, *сам*, *не сам*, но *осом*, веројатно со асимилација на почетното *o*; – фонетскиот облик *зак* (: *заџак* во централните говори); – стариот преглас на /*a*/ во /*e*/ се задржал во примерите: *еребица*, *бǎршен*, *џǎрклен*, *челеџи*. – И во жировничкиот говор, како во другите западни периферни говори, самогласката /*a*/ во соседство со назалните сонанти се затемнила и гласовно се совпаднала со рефлексот на **q*, сп. *знǎм* – *знаџе*, *н'е-знам*, *снаџа* – *снаџаџи*, *и'о-снаџа*, *и'озн'аџица*, *маџичеа*. Така се развил и темниот вокал во турските заемки од типот *зǎмба* – *зǎмбаџи* (т. *zimba*), *зǎбан* – *зǎбаноџи* (т. *ziban*).

Актуелниот консонантски систем на жировничкиот говор го сочинуваат фонемите: (сонантите) *м*, *н*, *л*, *л'*, *р*, *ј*, (опструентите) *б-п*, *в-ф*, *д-т*, *с-ц*, *з-с*, *џ-џ*, *џ-џ*, *џ-џ*. Фонемата /*њ*/, како што се гледа, отсутствува. Старото **n'* во едни позиции затврднало и се изедначило со /*n*/, сп. *иџлина*, *иџелина*, а во други

палаталниот признак се излачил во /j/, сп. *бајна, дејна, којн, јадејне, сирејне, шеейејне*. – Фонемата /v/ е доста стабилна; таа се чува и во интервокална позиција, сп. *ковач, јавор, основа, ѿовар, човек, ѿоловина*, и по оваа особина жировничкиот оди заедно со соседниот малорекански (галички) говор. – Звучните африкати /s/ и /ʃ/ се чести: /s/ се јавува готово редовно како корелат на /z/ пред множинската наставка -и кај именките од типот: *белезоѿи – белеси, ѿолозоѿи – ѿолеси, блаѿа – бласи*, а /ʃ/ корелира со /z/ пред деминутивниот суфикс -е : *брек / брезоѿи – бреце, снек / снезоѿи – снеце, бубреце, сѿок / сѿозоѿи – сѿоце*. На историски план тие се добиени и со африкатизација на /з, ж/ во групи со сонантите /л, н, р/: *сѿлса – сѿлсе, мѿлсиѿи, сѿѿлцај, бенсин*, и др.

Порано спомнавме дека во периферните говори на пограничјето со албанската јазична територија се среќаваат сѐ уште примери со запазено ч во старите секвенци *čj- и *čv-, и финалните групи -сѿи и -шиѿи. Во жировничкиот говор се забележани примерите: *чѿрвец, чѿрви, чѿрвојадина, чѿрвеница, чѿрѿиѿи, чѿвѿсѿи, чѿвѿсѿина*, но и *цѿрн, цѿрвен*; групите -сѿи и -шиѿи > (-ич) редовно се чуваат во еднословните збороформи, додека во суфиксот -осѿи, ѿи се редуцира, сп. *бресѿи, лисѿи, мосѿи, ѿѿрсѿи, ѿришч, дошч (дожд), но радос, милос*.

Во западните говори како диференцијална особеност се јавуваат и рефлексите на прасловенските групи *tj / *kt' и *dj, како и реализацијата на групите /tj/ и /dj/ од постарите секвенци *tj, *dj.

Во жировничкиот говор, како и во повеќето македонски дијалекти, и за двете групи место ѿи и д наоѓаме двојни рефлексии – за *tj > /ич, ил/ и /кл/, сп.: *ѿорешчо, мѿишеа, ѿлешчи, ѿрашчи, мошн, мошнѿе, немошнѿица, ѿмошн, но: веке, ворека, лека, мекава, ноќ, сѿрека, керка*, кај глаголите: *ка, некеѿи, илакаѿи, факаѿи, сѿрекаваѿи*, освен во наставката за глаголски прилог каде што се задржал стариот облик -ешчи : *викаешчи, одеешчи*; на поинаков начин е добиена формата *синека* (сп. *синојка, синојка, сношѿи* во други говори); и за *dj покрај стариот рефлекс /жц/ се јавува и /ѿц/: *вежца, межца, ѿрежца, нужца, најрежен, енаш, дваш, ѿриш*, но: *меѿу, ѿрѿа, саѿе, ѿуѿи, ѿуѿина, ѿреѿе(ска), свеѿере, ориѿани, виѿаѿи, наваѿаѿи, ѿаѿаѿи, роѿаѿи*.

Слична е положбата и со реализацијата на групите /tj, dj/ < *tj, *dj, сп.: *браѿија, расѿаѿије, цвеѿије*, покрај *браќа, сваќа, саќе, ѿреќи, цвеќе*, и: *л'уди, ѿредје, ѿармадје, ливадје, оѿрадје*, но *лаѿа, ѿавол*.

Таков незавршен и нестабилизиран процес наоѓаме и при трансформацијата на фонемата /x/, која овој говор не ја познава. Во морфемите за минатото определено време *x* > /v/, одн. /ф/, сп. *беф, бевме, бефѿиѿе*, во бројни случаи и пред согласка: *бѿлва, бувна, мавна, ѿивна, чевре*, но и: *дуна, елла, ѿѿл (ѿолх), ѿѿруѿи (ѿрхуѿи), мулла (мухла), чѿлли (чѿхли)*, а во финална позиција имаме: *ѿра, сиромѿа, сѿира, вѿр (врх)*, – *Влаф, моф, буф, кожуф, и ѿреј, меј, ѿлуј, суј, ѿердуј*, и /с/ во *орес – ореси*, каде што е добиено по морфолошки пат.

Во примерите: *елла, мулла, чѿлли*, одн. *ел:а, мул:а, чѿл:и*, сонантот се удолжил, потоа се удвоил, како компензација за *x*.

Во централните и во повеќето западни периферни говори во /x/ се асимилирале и согласките /с, ш/ на морфемска граница пред африкатите /ц, ч/ и понатамошниот процес се одвивал заедно со етимолошкото /x/ (сп. *месо – месце > мех-це > мефце, круша – крушче > крухче > круфче*).

нати форми се образува со наставката *-e* : *викае, дојдоe, берее, носее, ѝие(j)e, зџреише*, 2 л. мн. на заповедниот начин кај глаголите од *и-е*-група има наставка *-иѝе* : *носиѝе, донесиѝе, набериѝе, оѝтвориѝе*. Глаголската *л*-форма може да се образува и од аористната и од имперфектната основа, сп. *рекол – речел, мо-џол – можел, јал – јадел, млел – мелел, ѝрел – ѝредел, брал – берел, носил – носел*; – двојни форми се среќаваат и во *н/ѝ*-партиципот: *бран – берен, ѝран – ѝерен, клан – колен*; кај глаголите од старата *и*-група се генерализирала наставката *-аѝ*: *женаѝ, канаѝ, ѝа̌лнаѝ, ранаѝ, ценаѝ*, како во *ѝанаѝ, ле(џ)наѝ*; партикулата за идни глаголски форми се јавува во фонетскиот облик *ка* : *ка викам, ка викаф, ка сам викал*. Глаголските форми со помошниот глагол ‘има / нема’ + глаголска придавка се доста фреквентни (*имам дојдено, имаф дојдено, сам имал дојдено, ка имам дојдено*).

Денешниот жировнички говор релативно рано, сигурно пред исламизацијата на предците на денешните негови претставници, почнал да се диференцира од околните говори. Порано тој зафаќал поширок ареал, веројатно и се формирал подлабоко на запад во соседство со денешниот голобрдски **q > /ǎ/*-говор во Албанија. Подоцна претставниците на тој говор се повлекувале кон исток и североисток по долината на Радика како најпогодна комуникација и дел од нив се задржал на денешното станиште, каде што потоа почнал процесот на исламизацијата. Со исламизацијата жителите во споменативе села во жировничката група почнале да живеат како еден вид изолирана социјална група во православно окружување негувајќи ја својата традиционална реч. Така може да се објасни, на пример, чувањето на */v/* во интервокална позиција, нејотуваните групи */iij/* и */ǎj/*, финалното *-iij* во групите *-сiij, -иiij*, или *ч* во секв. *чǎр- / чǎр-* и *чвǎр-*. Во овој говор подолго време се чувала и фонемата */x/* во споредба со говорите на новите соседи, а кога почнал процесот на дефонологизација во некои позиции и во одделни лексеми *x* давало поинакви резултати отколку во соседните говори, сп. *орес – ореси, џреј, меј, џлуј, суј, ѝердуј, дуна, елла, челли, џра, сiijра*, покрај *ѝивна, моф*, и во глаголските наставки: *беф, бевме, бефiijе* (: *ореф, џреф, ѝраф, џраф, дувна, евла*, значи редовно *x > v/f* во соседниот малорекански (галички) говор. Во рамките на жировничкиот говор во новото станиште се јавиле и некои иновациони појави кои околните говори не ги познаваат, сп. дефонологизацијата на */њ/*, генерализирањето на наставката *-м* во 1 л. едн. сегашно време, прегрупирање на глаголите од старите *-е-* и *-и-* групи, и др.

3. ОХРИДСКО-СТРУШКИТЕ ГОВОРИ

Охридско-струшките говори го зафаќаат котлинскиот дел околу Охридското Езеро. На југоисток од преспанското говорно подрачје нив ги разграничува планинскиот венец Галичица – Петринска планина. На исток спрема централните говори границата оди по правецот Петрино – Буковскиот преслап – Пљакенска планина – Илинска планина – Пресека. На север тие граничат со дебарските говори, а границата на тој дел оди приближно по линијата Пресека – Караорман, го сече Дрим кај Глобочица и излегува на Јабланица нешто малку по-северно од селото Бороец. На запад дијалектната граница на охридско-струшкото говорно подрачје се поклопува со етнографската граница спрема Албанија. На албанска страна остануваат неколку македонски села на јужниот и југозападниот брег на Охридското Езеро – Тушемиште и Пискупија кај Поградец, и Лин на струшкиот дел од брегот.

Јазичните особености на охридско-струшкото говорно подрачје можеме да ги поделиме во две големи групи

Една група сочинуваат оние особини што им се заеднички на сите локални говори на разгледуваниот терен. Погolem дел од нив ги поврзуваат охридско-струшките говори со другите западни дијалекти. Во таа група спаѓаат меѓу помаркантните: фиксираниот третосложен акцент, стегањето на два исти вокали во долги фонови: *снаа > сна:*, *неџоо > неџо:*, *змиш > зми:*, образувањето на цела серија дифтонзи од вокални секвенци со /u/ како втор член, сп. *снаи > снај*, *сџреи > сџреј*, *мои > мој*, *лебои > лебој*, *муи > муј*, испуштањето на вокалите во проклитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, како во случаите: *м-изеде*, *ӣ-осџај* (*ӣе осџави*), *џ-удри* (*џо удри*), *ќ-ојџи* (*ќе одиџи*), губењето на интервокалното /v/ во одредени фонетски услови, потоа замената на *в* во старата секвенца **џ* со /y/ во примери како *џуџиџи*, *осунџи*, појавата на протетичко /j/ пред рефлексот на иницијалното **q*, сп. *јаџе*, *јаџлен*, *јаџок*, одн. *јаже*, *јаџок*, *јаџлен*. Во сите западни говори запазени се остатоци од старата замена на носовката **џ* во **q* зад /j/, сп. *јазик* (< **џезуќ*). Од граматичко-структурните особини охридско-струшките говори со другите западни дијалекти ги поврзуваат: разликувањето на номинативната и општата форма кај личните и роднинските имиња од м.р. што завршуваат на *консонанџи*, на -*о* и на -*е*, сп. *Сџојан дојде*: *Го виде Сџојана*, или: *Јанко*, *Миле*, *ӣеџиин*, *ӣаџико*, *ӣаџије*, општа форма: *Јанка*, *Милеџа*, *ӣеџина*, *ӣаџика*, *ӣаџиџа*, множинската наставка -*о(в)и* кај еднословните именки од м.р.: *лебо(в)и*, *ридо(в)и*, тројниот член, сп. *лебов*, *лебоџи*, *лебон*, кај личните заменки се пази дативната флексивна форма: *мене ми* (*рече*), *нему му*, *нам ни* итн.; како лична замена за 3 л. се употребува *ӣој*. Сите западни говори, меѓу кои и охридско-струшките, познаваат три вида демонстративни заменки: *овој*, *оној*, *ӣој*. Во охридско-преспанските и во дел од централните говори се пази наставката -*ӣи* во 3 л. едн. на презентот: *имаџи*, *носиџи*. На широк ареал во Западна и во Централна Македонија се испушта по-

мошниот глагол во 3 л. на перфектот. Во областа на синтаксата најкарактеристична западномакедонска црта е консеквентното удвојување на објектот и употребата на заменските и глаголските клитики на почетокот на реченицата, сп. *Го виде Сѿојана, Му рече на деѿеѿшо, Си ѿо виде соноѿи*.

Втората група заеднички црти охридско-струшкото говорно подрачје го поврзуваат со дебарските и со преспанските говори. Заправо тие особини им се заеднички на сите западни периферни говори што се наоѓаат на граничниот појас со албанската јазична територија од Шар Планина па скоро до Грамос на југозапад. Дел од тие црти претставуваат архаизми, како што се: пазењето на алвеоларната артикулација на /л'/ во сите позиции на зборофоните, сп. *л'уѿи, кл'уч, недел'а, ѿријаѿиел', зел'ка*, пазењето на фонемата /s/ пред множинската наставка -и : *белеси, ѿолоси, бубреси*, одн. пред -е во *носе*, чувањето на /ч/ во групата *чере-*: *черей, черево, черейна, черен, череш(н)а*, а понекаде се чува /ч/ и од старата група *ѿр-: *ѿрѿиѿиѿ, ѿрви*. На еден тесен појас во ред случаи се пазат и финалните групи -*сиѿ, -иѿиѿ: Chesѿ, мосѿи, ѿриѿиѿиѿ*. Место старите палатални *t', *d' како во охридско-струшкиот регион, така и во другите периферни говори превладуваат примерите со /иѿиѿ, жд/ или со нивните фонетски варијанти /иѿч, жѿч/, односно /иѿѿ, жѿѿ/. Замените со /ѿ, ѿ/ се ограничени на неколку одделни лексеми: *веѿе, куѿа, ѿоѿѿе, – меѿу, ѿрѿа, ѿакуѿѿере, свеѿѿере*, во глаголот *неѿѿиѿиѿ* и партикулата *ѿе / ѿа*. На поголем дел од западната периферија не е извршено и јотувањето на групите -*ѿѿј-, -дј-* (< *tj, *dj), сп. *браѿѿѿа, цвеѿѿѿе, ливадѿе*. Поинаков развој во охридско-струшките и во другите периферни говори имал сонантот /л/ по испаѓањето на слабиот *ѿ во лексемата *l̥žica и групата -*ѿѿн-*, исто така по загубата на *ѿ, во лексемата *t̥n̥k̥. Во првиот пример се добило вокално ѿ, кое после се рефлектирало во повеќето говори во секвенцата /ол/: *олѿиѿа*, кое после со дисимилација можело да се развие во *олсиѿа, олѿиѿа*, како што е денеска во охридско-струшките говори, а во лексемата *t̥n̥k̥ се добила секвенцата -*ѿѿн-*: *ѿѿнок*, која негде се дисимилирала во -*кн-*: *кнок, кнѿчко*. Во охридско-струшките говори се среќаваат и двете разновидности.

Меѓу позначајните иновации што се образувале во крајните западни говори спаѓаат: метатезата на секвенцата -ни- во -ин- во повеќесложните збороформи од типот *водеѿѿѿа, бранеѿѿѿа, ѿоѿеѿѿѿа* (< *водеинѿа < водениѿа*), асимилациите извршени во лексемите *чуждо, чуждина, олсиѿа / олѿиѿа, солси, молсиѿиѿ, ѿолѿѿѿѿ*, па дисимилацијата во *ѿерѿа* (< *ѿерѿа*). Во крајните западни говори видно е одразено старото изедначување на назализираното /а/ со рефлексот на *q во акцентирани, одн. почетна позиција, сп. *снѿѿа, знѿѿиѿ, мѿмиѿиѿ, мѿшѿѿа*, како *мѿи, рѿа* – во охридскиот и струшкиот говор, *сноѿа, момѿиѿиѿ*, одн. *снѿѿа, мѿмиѿиѿ* – во дебарските и преспанскиот *q > ѿ-говор.

Во областа на морфологијата охридско-струшките со другите западни периферни говори ги поврзуваат: глаголските образувања со суфиксот -в- од типот *куѿвиѿиѿ, кажвиѿиѿ* – во охридско-струшките и дебарските говори, одн. *кажваѿиѿ, куѿваѿиѿ* во преспанско-леринските, наставката -*еѿиѿ* во 3 л. мн. на презентот: *викаеѿиѿ > вѿкееѿиѿ*, и наставката -е во 3 л. мн. на минатото определено време, сп. *доѿѿдое, вѿкае / вѿке*. На нешто поширок ареал во Западна Македонија глаголската е-група е дезинтегрирана напoлно, како, на пример, во градскиот охридски говор и во дел од преспанските, или се извршило ново прегрупирање на глаголите спрема гласот на кој завршува општиот дел на глаголот, сп. *иѿеѿиѿ*,

чуеӣ, броеӣ – кога тој завршува на вокал, но: *бериӣ, речиӣ, сечиӣ* – кога завршува на консонант. Еден зборообразувачки модел се добил и во *n/iī*-партиципот кај глаголите што им завршува општиот дел на -н, сп. *йаднаӣ, леѓнаӣ, – женаӣ, канаӣ, засенаӣ, бранаӣ*. Посебно е карактеристична за охридско-струшките и за другите западни периферни дијалекти многу честата употреба на конструкциите со ‘има’ и со ‘сум’ и *n/iī*-партиципот. Во некои дијалектни пунктови тие готово наполно го истиснале стариот перфект. – Од зборообразувачките морфеми како дијалектна особина во овие говори се јавува суфиксот -уле со деминутивно-хипокористичко значење, сп. *деӣуле, кукуле, кукичуле*, а од службените зборови дијалектно се издиференцирани предлозите *кон*, со разновидноста *кун*, и *из* со значење ‘низ, преку’. Овие говори ги поврзуваат меѓу себе, а истовремено ги диференцираат од другите западни дијалекти, и цела редица лексички дијалектизми, како, на пример: *бл’уӣ, буза, кра̄г, риза, скејар, ӣесѝ, ӣешѝа, кочено*, и др.

Во групата на западните говори охридско-струшкото говорно подрачје не претставува некаква дијалектна посебност. Оние црти што се јавуваат на тој терен како поспецифични не се простираат на целата географска област. Повеќето од нив зафаќаат помали, поограничени ареали, и токму тие црти го разбиваат дијалектното единство на регионот. Меѓу внатрешните диференцијални особини спаѓаат: континуантите на носовката **o* и на вокалните **ɤ* и **ɪ*, дистрибуцијата на некои вокали во вокални секвенци, реализацијата на повеќе консонантски фонemi /*l*, *h*, *k*, *ʒ*, *κ*, *z*, *x*/ или нивно отсуство, а во морфологијата цела редица заменски форми и глаголски флексивни морфеми.

Во зависност од географската локација на сите тие особености на охридско-струшкото говорно подрачје можеме да изделиме шест помали говорни индивидуалности – три на охридскиот терен: градскиот охридски говор, пештанско-љубанишкиот и говорот на Дебарца, и три на струшкиот: градскиот струшки говор со говорот на околните села, вевчанско-радошкиот и говорот на Торбешите во селата Лабуништа и Подгорци. Во понатамошното излагање ќе ги истакнеме поважните диференцијални особености на градскиот охридски, струшкиот, и вевчанско-радошкиот (а за другите в. Божидар Видоески, *Дијалектиӣӣ на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998, стр. 245), ограничувајќи се во анализата и интерпретацијата на јазичните факти во рамките на најнеопходната потреба за еден општ преглед, како што е замислен нашиов.

1. ГРАДСКИОТ ОХРИДСКИ ГОВОР

Градскиот охридски говор зазема централно место во охридската говорна област.

Фонологија. – Во фонолошкиот систем на градскиот охридски говор од дијалектен аспект интерес побудуваат фонемата /*ǎ*/ и нејзината дистрибуција, реализацијата на вокалите /*e*/ и /*o*/ во акцентирана позиција, реализацијата на вокалот /*a*/ во акцентиран неиницијален слог, а во консонантизмот согласката /*x*/ и некои појави сврзани со дистрибуцијата на одделни консонанти.

Консонантскиот систем на градскиот охридски говор се состои од 25 фонеми:

$\bar{b} - \bar{u}$		$\bar{v} - \bar{f}$	$\bar{m}$		
$\bar{d} - \bar{u}$	$\bar{s} - \bar{u}$	$\bar{z} - \bar{c}$	$\bar{n}$	$\bar{l}$	$\bar{p}$
$\bar{z} - \bar{k}$	$\bar{u} - \bar{c}$	$\bar{z} - \bar{u}$		$\bar{l}'$	$\bar{j}$
$\bar{z} - \bar{k}$		$\bar{x}$			

Во однос на литературната норма, како што се гледа, овој говор не ја познава палаталната назална фонема /њ/. Таа овде се дефонологизирала со губењето на признакот диезност и се изедначила со /н/ директно или преку антиципација на мекоста на /ј/, сп. *бана, се кланиџи, џенушка, којн – којни, дејна, јадејне, џајрџа*.

Интересен материјал охридскиот говор ни дава во врска со фонемата /х/. Веднаш да истакнеме дека фонемата /х/ се среќава само во стариот дел на градот – Варош и таа подоследно се пази во речта на најстарата генерација. Во говорот на помладите (под 50 години) може да се чуе уште во неколку лексеми, сп. *Охрид, храм, џихо*. Во поновите квартави во градот – Месокастро, Кошиште веќе нема /х/ во системот, како и во говорот на приезерските села. Таму каде што се пази оваа фонема, таа се јавува во сите позиции на збороформите, сп. *хира, хор, хубаф, хунер, хјрчиџи, џахало, рухо, уxo, чоха, кихаџи, збихаџи, збухна, крехко, мухла, мехлем, чехре, Влах, џрах, сџрах, уџлах, зрех, мех, здих, џих, злух, задих, вјрх*, и др. Меѓутоа, има и ред случаи со загубено /х/. По правило тоа се губи на почетокот и во интервокална позиција, поретко пред консонант, сп. *абер, аван, џиар, оди, леј, ладно, ма:на, ра:џи, са:н, зраор, џро: (џроа), реа, чели*, а на крајот, понекогаш и пред консонант преминува во /ф/ или /в/, сп. *болфа, офџика, сиромаш, ореф, очуф*, и редовно во морфемите за минато определено време: *беф, бефме, бефџе*. Во другите делови на градот пред консонант и на крајот место /х/ редовно стои /ф – в/: *зреш – зревойџи, змеф – змевоџи, меш – мевоџи, кожуф – кожуви, вјрф – вјрвоџи*, и во интервокална позиција зад вокалот /у/: *мува, суво, сува веџка, руво, уво*, и др.

Кај другите консонанти во овој говор се јавуваат некои посебности во врска со дистрибуцијата.

Фонемите /s/ и /z/ овде се среќаваат почесто во однос на другите македонски дијалекти, па имаат и поширока дистрибуција. /s/ се јавува како алтернант на /z/ пред множинската наставка -и, сп. *белеси, бубреси, дупеси, илеси, каџаси, долси*, и во *носе*, често место з во група со сонантите /л, н/: *молсиџи, солси, јанса, бенсин*, во група зад д: *одсади, џодседе*, како и во група пред в и р: *свезда, свеп, се освиваџи, насре, обсре*. – Африкатот /z/ исто така во ред случаи се јавува место ж – пред деминутивниот суфикс -е како алтернант со /ж/: *бубреце, беце, бреце, враце, книце, ноце*, зад сонантот л: *олџица, џолџаф*, потоа во секвенци со звучните плозиви /б, д, z/: *џбун, џбарџи, џган, џгалеј, џодџолџе, надџивеџи (< надживеџи)*, и регуларно зад д во секвенцата /жд – жџ/: *дожџоџи, чужџо, межџа, сажџи* и др. – Од друга страна палаталните /к – кј/ се среќаваат многу поретко. Прасловенските палатали *t' *d' во поголем број случаи овде се заменети со /шч – жџ/, сп. *врешче, гашчи, горешчи, горешчо, лешча, маџча, маџчејнца*,

йлеиши, сфешча, сноиши, йаишчерка, йлаишчайй, враишчайй, или: ноиши, йолнои – со редуцирано ч, во морфемата за глаголски прилог -ишем: *викаеишем*; *меж(и)а*, *йрежца*, *сажци*, *чуж(и)ина*, *рожцайй*, *йоџожайй*. Значително е помал бројот на примерите со /ќ, џ/, сп. *веќе*, *ќерка*, *куќа*, *йојќа*, *сйреќа*, *куйй*, *ќа*; – *меџу*, *йреџа*, *сфреџере*, *йакуџере*, и во некои изведенки: *броџанец*, *охриџани*.

Групите -йй-, -џ- (< *tʲj, *dʲj) во говорот на Варош останале неизменети, сп. *браййја*, *йраййје*, *цвеййје*, *водје*, пак дури и во *џавол*, покрај *џаол*, но само *л’уџе*, или пак место нив наоѓаме секвенци -ййќ-, -џџ-, кои се добиле најверојатно по морфолошки пат: *брайй*, *йрайй*, *цвейй* – *куйй*, *вод(а)*, *ливад(а)* + -ќа, -џа, сфатени како наставки од соседните дијалекти.

Веларните /к – ǵ/ пред предните вокали во варошкиот говор се изговараат како [к’ – ǵ’] – благо палатализирани, додека во говорот на помладото поколение степенот на палатализацијата е поизразен, сп. *к’исел*, *к’исний*, *к’ивајца*, *вошк’и*, *ќа заǵ’иниий*, *шк’ембе*.

Од консонантските промени за дијалектната диференцијација на охридско-струшкото подрачје имаат важност оние што се извршиле во групите /вн/, /й̄с/, /й̄ш/, /й̄шй/ и /жд/ во сите позиции, потоа во почетните секвенци /й̄/ + африкати-те /ц, ч/, групите /сй̄р, здр/ и финалните -сй̄, -шй̄.

Групата /вн/ во охридскиот се асимилирала во /мн/, сп. *мнук*, *оџламник*, *йлемча*, *нимно*, покрај *нихно*, а во *наййре* се упростила со испаѓање на сегментот /в/.

Поучен материјал охридскиот ни дава во врска со дистрибуцијата на /шй̄, жд/. Тие можат да се сретнат, и тоа многу ретко, во говорот на најстарите во Варош. Во речта на средното и младото поколение тие се асимилирале во [ш’ч’, ж’ц’], односно во [ш’ќ, ж’џ]. Понекогаш е тешко да се установи правата нивна фонетска вредност. Во секој случај и двете секвенци се палатализирани, сп. *џуш’ч’ер*, *оџниш’ч’е*, *й̄шш’ч’ишй*, *уш’ч’е*, *сфеш’ч’а*, *снош’ч’и*, *фаиш’ч’аӣ*, *ш’ч’арбаф*, *ш’ч’ица*, – *дож’ц’ошй*, *веж’ц’а*, *меж’ц’а*, *нуж’ц’а*, *рож’ц’аӣ*, *саж’ц’и*, *чуж’ц’о*.

Преградната согласка /й̄/ пред африкатите /ц, ч/ во иницијална позиција се испушта, до колку не се јават некои фонетски пречки, сп. *џојса*, *џојсано*, *цалвишй*, *ченка*, *чејнца*, но *й̄чела* (пловивот во последнава лексема се задржал за да се избегне омонимијата со множинскиот облик од именката ‘чело’).

Фрикативните /с, ш/ во група со /й̄/ како прв член преминале во африкати: /й̄с/ > /й̄ц/, /й̄ш/ > /й̄ч/, сп. *аӣц’а:на*, *сй̄ишйца*, *й̄ейшйца*, *й̄цалвишй* (> *цалвишй*), *й̄џојсан* (> *џојсан*), *й̄чејнца* > *чејнца*.

Во поглед на дистрибуцијата на тричлените групи /сй̄р/ и /здр/ постои разлика меѓу градскиот говор и говорот на селата. Во градскиот говор овие групи се пазат, сп. *сй̄ража*, *сй̄рела*, *сесй̄ра*, *здравје*. Кај помладите генерации се среќаваат и нови такви секвенци со вметнати /й̄, д/: *сй̄ребро*, *сй̄реда*, *сй̄рејќа*, *здрело*, покрај *среда*, *ребро*, *срејќа*, *зрело*, *зрак*, но само *ждебе*.

Охридскиот градски говор од другите соседни говори се разликува и по консонантските секвенци составени од струјните /с, ш/ и африкатите /ц, ч/ на морфемска граница. Овде најчесто тие се пазат неизменети, сп. *месца*, *ќа расцуй̄ишй*, *вошча*, *крушча*, *й̄ушча*, *оџашча*, освен групата /сч/ која се асимилира во /шч/: *квашча*, *лишча*, *мошча*, *фешча*, *ишчисй̄и*, *ишчеш’а*, *се раишчади*.

Еве уште неколку поситни фонетски промени:

/зв/ > /жв/: *џежве* / *џежве*;

ж - *ж* > *ц* - *ж*: *џежок*;

з - з > s - з: *suc*, *suzдар*;

ч - р > ц - р: *церѣа*;

Сп. и: *черешло* / *чересло*, *квачка* > *квачка*, *веливден*.

Метатеза освен во групата -ни- > -ни- (> *ин*) во повеќесложни збороформи од типот *воденица* > *водеинца* > *водејнца*, се извршила во лексемите: *ејзеро* (< *језеро*), *све, сѣна* (< *снѣа*), *олумнани* (< *оломнани* < *ономлани*), *олиѣица*, *л'урче* (< *рул'че*).

И испуштањето на консонантите е честа појава во охридскиот говор. Во почетни консонантски групи се испуштаат: /в/ пред сонантите /н, р/ во примерите *наѣре*, *раѣче* – *раѣчина*, и пред /ч/ во *чера*; /ѣ/ пред африкатите /ц, ч/ во одделни лексеми: *џојсал*, *ченка*, *чејнца*, но и: *ѣцалвеѣи*, *ѣчела*; /м/ пред /н/ во *ноџу*, покрај *нолџу*.

Во финална позиција со мали исклучоци се испушта /ѣ/ во група зад фрикативните /с, ш/, сп. *лис*, *мос*, *мас*, *радос*, *шилес*, – *ѣл'уш*, *дош*, *ѣриш*.

И во интервокална позиција се губат ред консонанти. Процесот најмногу напреднал, како и во другите западни говори, при губењето на /в/, сп. *ѣла*; *биол*, *ѣаол*, *лоѣи* (*ловиѣи*), *осно*: (*осноа*), *ѣеѣаеи*, *деној*, и др. Фонетскиот и морфолошкиот фактор го попречиле губењето во изведените девербативни глаголи со суфиксите -в(а), -ив(а), -ав(а), -ев(а), сп. *навиваѣи*, *ѣознаваѣи*, *каѣричеваѣи*.

Значителен е и бројот на случаите со загубено /д/. Освен во десетичните броеви, сп. *дваесеѣи*, *ѣеесеѣи*, *дeweесеѣи*, /д/ често се испушта во 2 и 3 л. едн. и во 1 и 2 л. мн. на презентот кај глаголите од типот 'даде, јаде, кладе, оди' и др., сп. *јаѣи*, *јаѣи*, *јаѣме*, *јаѣиѣе* (: *јаде:ѣи*), *изеѣи*, *даѣи*, *клаѣи* - *клаѣи*, *оѣи*, *ѣлеѣи* (*ѣледаи*).

Граматика. – Морфологијата на охридско-струшките говори е доста уедначена. Некои разлики меѓу одделни локални говори наоѓаме во формите за исказување на дативниот однос кај личните и роднинските имиња од машки и женски род, во некои заменски форми, а кај глаголите отстапувањата се сврзани, главно, за наставките за 1 л. едн. и 3 л. мн. на презентот, 3 л. мн. на определените минати времиња и глаголскиот прилог.

Именки. – Дативниот однос кај личните и роднинските имиња во охридскиот градски говор се искажува аналитички, сп. *Му рече на Сѣојана*, *Му даде ѣиро*: *ѣари на Марка*, *Ама иѣо не је нарече на Елиѣа*.

Вокативната форма кај именките од ж.р. на -а се образува претежно со наставката -о : *Маро*, *Божано*. Со наставката -е вокатив образуваат само имињата на -иѣа, сп. *Ела мори Колеѣе да ѣе оѣиѣивам неѣиѣо! Дојди, Мар'иѣе!* – Според тоа кај личните и роднинските имиња од м.р. на консонант во градскиот говор наоѓаме три форми – номинативна, општа и вокативна, сп.: *Сѣојан* (*дојде*) – *Сѣојана* (*ѣо виде*) – *Сѣојане* (*дојди*)! Имињата што завршуваат на -е и на -о имаат по две форми: *Марко* – *Марка*, *Пеѣре* – *Пеѣреѣа*. Кај именките на -а општата и номинативната форма се исти, а вокативот се разликува само со интонацијата. Кај именките од ж.р. разликуваме две форми – една номинативно-општа и вокативната, сп. *Мара* (*дојде*) – (*Је видоф*) *Мара* : *Маро!*

Морфеми за категоријата определеност се: -оѣи, -ов, -он, итн., сп. *деноѣи*, *деноф*, *денон*; *земјаѣи*, *земјава*, *земјана*; *ѣолеѣо*, *ѣолево*, *ѣолено*, итн., кај придавките: *доброѣи*, *доброф*, *доброн*, итн. За охридскиот говор, па и воопшто за сите говори во охридско-струшкото подрачје, карактеристична е широката употреба на определените форми со морфемите -он, -на, -но, особено кога се

работи за именки коишто сигнализираат место, сп. *Шејташе ѝокрај бреџон на ејзероно. Прошејтај ѝо главната улица, кај чинарон, кјриши милицијана.*

Заменки. – Лични заменски форми се: *јас – мене ми – мене ме; ние – нас ни – нас нѐ; ѝи – ѝебе ѝи – ѝебе ѝе; вие – вас ви – вас ве; ѝој, ѝо: (ѝоа) – нему му – неџо џо; ѝа: (ѝаа) – нејзе е – неа (ј)е; ѝше – ними му – ними и; себе си – себе се.*

Со присвојно значење се употребуваат: *мој, моја, мое – мој; наши, -а, -е, -и; ѝфој, ѝфоја, ѝфое – ѝфој, ваши -а, -е, -и; неџоф, неџо: (неџоа), неџо: (неџоо < неџово), неџој (неџои – неџови), нејзин, -а, -о, -и, нихни, -а, -о, -и // нимни.*

Општата замена се јавува во формите: *сиоѝ, сеѝа, сеѝо / сфе, сиѝе; сиф, сион.*

Глаголи. – Глаголскиот систем на охридскиот градски говор во поглед на граматичките категории не дава ништо посебно во споредба со другите западни говори. Некои разлики можат да се уловат само во поглед на фреквенцијата во употребата на некои форми. Така, на пример, глаголските форми со ‘има / нема’ + *н*-партиципот овде се многу чести. Сп.: *Имаѝ рабоѝено, имаѝ имано, имаѝ дојдено; имаше дојдено, имал дојдено.* Исто така и конструкциите со ‘сум’ овде се многу чести, сп. *Сум биден. Овде сум дојден ѝреѝ ѝед-џодини.* Од друга страна, пак, опаѓа фреквенцијата на класичниот перфект за непрекажани дејства, така што тој функционира овде, главно, како форма за прекажаност. Многу се ретки и формите на потенцијалот со *би*.

Кај простите глаголски форми се забележува силна тенденција за изедначување на глаголските основи. Во градскиот говор напдно се разложила *е*-групата. Глаголите што им завршува општиот дел на консонант се интегрирале во *и*-група, сп. *бериѝ, сечиѝ, ѝериѝ.* Исто така во *и*-група преминале и глаголите кај кои коренската морфема завршува на *-е*- и на *-а*-, сп. *ѝеиѝ, сеиѝ, ѝаиѝ, ѝкаиѝ*, одн. *ѝејѝ, сејѝ, ѝкајѝ, знајѝ.* Глаголите што завршуваат во општиот дел на *-и*- и на *-у*- се интегрирале во *а*-група: *се мијаѝ, ѝијаѝ, иијаѝ, се обујаѝ, ќе чујаѝ.*

Во областа на глаголската флексија за охридското подрачје карактеристични се наставките за 1 л. едн. и 3 л. мн. на презентот, аористно-имперфектните наставки за 1 и 3 л. мн. и посебно наставката за глаголскиот прилог.

Во 1 л. едн. на презентот во градскиот говор се генерализирала наставката *-м* кај сите глаголи, сп. *викам, носам, одам, берам*, а во 3 л. мн. наставката *-еѝ*: *викееѝ, носееѝ, зборвееѝ, ѝерееѝ, сечееѝ, сѝојееѝ, ѝијееѝ, се смејееѝ*, одн. *вике:ѝ, носе:ѝ, ѝере:ѝ, сѝо(ј)е:ѝ, се сме(ј)е:ѝ*, по извршената контракција. Во 3 л. мн. како што се гледа, превладала наставката од старата *и*-група глаголи. Кај глаголите од *а*-група се извршила асимилација на секвенцата */ae/* во */ee/* > *[e:]*, сп. *викаеѝ > викееѝ > вике:ѝ*. Удолжениот вокал *[e:]* се пренесол и на другите глаголи: *носеѝ > носееѝ > носе:ѝ*.

Целата презентска парадигма во охридскиот градски говор ни се предлага во следниов вид:

<i>викам</i>	<i>берам</i>	<i>ѝијам</i>
<i>викаш</i>	<i>бериш</i>	<i>ѝијаш</i>
<i>викаѝ</i>	<i>бериѝ</i>	<i>ѝијаѝ</i>
<i>викаме</i>	<i>бериме</i>	<i>ѝијаме</i>

реката Дрим, и Присовјани, Глобочица, Брчево, Боговица, Ташмаруништа и Ложани, кои се распоредени по десната (источната) страна на Дрим.

Фонологија. – Струшкиот говор по своите основни карактеристики стои најблиску до градскиот охридски говор. И тој ја познава фонемата /ǎ/, што значи дека неговиот вокален систем се состои од шест вокални фонemi:

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>	<i>ǎ</i>	<i>о</i>
	<i>а</i>	

Фонемата /ǎ/ историски и овде е добиена како континуант на **o* во коренска морфема, сп. *џради, забѝ, јаџлен, јадица, каде, мака, ѝаѝ, рака*, или во случаите каде што **je* > **jo*: *јаѝик, јаѝмен, јадро* Стр, *ѝнаѝно, ѝа`ва, јаѝе, драѝ* Глоб, *јаѝул`а, мадро, ѝаѝ, ѝаѝа* Прис, *јаѝуреѝ, јаѝмен, лаѝиѝ, раѝи* Таш, *ѝаѝер, јадица*. По оваа црта струшкиот се поврзува и со дебарскиот, со кој преку малесиските села Збажди, Локов, Селци сочинува континуиран ареал.

На сето струшко подрачје каде што **o* е заменето со /ǎ/ иста вредност наоѓаме и место сек. ъ₂ во почетен слог, сп.: *баѝник, лаѝа, маѝла, маѝка*. На крајот, пак, пред сонантите има различни вредности – пред /*н, р*/ редовно стои /*а*/: *оѝан, веѝар, добар, иѝар, јаѝдар*, пред /*л*/ наоѓаме само /*о*/: *рекол, ѝекол*, а пред /*м*/ во потесното струшко подрачје има /*у*/: *седум, осум*, додека во некои периферни села се јавува /*о*/: *седом, осом, седомдесеѝ* Прис, Виш.

На разгледуваниот терен вокалното **r* дало секвенца /*ǎр*/: *даѝрво, ѝаѝрло, саѝрна*.

Место вокалното **l* се среќаваат две вредности – /ǎл/ во градскиот говор и во најблиските села, сп. *ваѝк, ваѝлна, ѝаѝлиѝаѝ, даѝлѝо, жаѝлиѝ, каѝлниѝ, маѝлиѝиѝ, ѝаѝлно, ѝаѝлаѝф / ѝаѝлаѝф, саѝла* Стр, Виш, Вран, и /*ол*/ во северниот дел на говорот: *болва, волк, жолѝиѝ, јаѝолко, молзачка* Лож, *болви, волна, молсниѝа, жолѝиѝок* Таш, *болва, волк, молкниѝиѝ, покрај баѝ`ваѝиѝ, жаѝлиѝиѝаѝ, каѝлник* Глоб, *болва, долѝо, молчиѝиѝ, ѝолѝаѝф*, но и *ѝаѝлиѝаѝиѝ, каѝлниѝиѝ, саѝнѝе* Прис, *долѝина, јаѝолко, молсниѝиѝ, ѝолѝаѝф, ѝолсниѝиѝ, ѝолчиѝиѝ : саѝнѝе*, и /ǎл/ зад веларните /*к, ѝ*/: *ѝаѝлиѝаѝиѝ, ѝаѝлиѝка, каѝл, каѝчка, каѝл`ваѝиѝ, каѝлниѝиѝ, каѝлбаси*, покрај *лукаѝниѝиѝ* Виш.

Фонемата /ǎ/ во ред случаи се јавува и место /*а*/ најчесто зад сонантите /*м, н*/, сп. *маѝиѝиѝѝаѝ, маѝмиѝиѝ, маѝмеѝиѝѝаѝ, знаѝиѝиѝ, снаѝаѝ, ѝоѝзнаѝиѝѝаѝ, измаѝмиѝ, маѝиѝиѝка (< маѝиѝиѝка), маѝкар, знаѝел, каѝниѝар, маѝнѝал* (т. mangal), *маѝнѝар* (т. mangar), *саѝндаѝ* (т. sanduk), во неколку лексеми и во соседство со /*ј*/: *каѝѝе, одѝѝе, јаѝсиѝа, јаѝоѝиѝка, јаѝлика, јаѝѝуриѝа* Виш, и зад /*з*/ во *заѝиѝ, заѝр, заѝек* Лаб, *ѝаѝѝаѝк, заѝѝаѝк* Бор (: *зеѝ* Виш).

Со /ǎ/ се заменува турскиот вокал /*ı*/ во турските заемки, сп. *заѝбан* (т. zıban), *заѝмба* (zımba), *заѝндан* (zından), *каѝна* (kına).

За разлика од охридскиот говор, струшкиот не ја познава измената на /*а*/ со /ǎ/ во нагласен неиницијален слог, сп. *ар`амиѝа, маѝа`ареѝиѝо, ов`а-деѝиѝе*, итн.

Вокализмот на струшкиот говор се одликува со цела серија дифтоншки секвенци настанати со десилабизација на предните вокали /*и, е*/ и на задните лабијализирани, главно /*о*/, во одделни лексеми и /*у*/.

(*ѿоели < ѿовели*), или во *ѳреоѿи*, *бре:* (*брое*), *бре:ѿи* (*броеѿи*), *бре:л* (*броел*), *ѳојадар*, и *ѳојадо* Стр, покрај *ѳведо*, – или пак процесот се задржал, како на пример, кај глаголите од типот: *сѿиѿѿи*, *жниѿѿи*, *иѿѿѿи*, во заменските форми *миѿ*, *ѿиѿ*, и др. Меѓутоа, во ваквите случаи вокалните секвенци се разделуваат со слабо артикулирано [ʔ], сп. *сѿиѿѿѿи*, *виѿе*, *миѿе*, или *биѿол*, *ѳреѿѿѿи*, покрај *биол*, *ѳреѿѿи*.

Сите споменативе појави во помала или поголема мера се познати на целото струшко говорно подрачје. Меѓутоа, тие се пофреквентни во западниот дел на областа на пограничјето со албанскиот јазик на правецот Боро(в)ец – Вевчани – Вишни – Радожда. – Измените на групите */oa, oe/* во [*ва, ве*] освен во струшкиот се среќаваат, видовме, и во говорот на охридските села Пештани и Љубаништа, и во одделни лексеми, како лексикализирана појава, се констатирани во преспанските села што се наоѓаат на југозападниот брег на Преспанското Езеро. – Уште поширок ареал, како што спомнавме, зафаќа промената извршена во секвенцата */eal/*.

Другите вокални групи се реализираат како во охридските говори. Групите со */u/* како втор член */eu, au, ou, ui/*, како и во сите други западни говори, се измениле во дифтоншки секвенци: *eј, aј, oј, yј*, сп. *сѿреј* (*сѿреи*), *леј* (*леи*), *ѳлај* (*ѳлаи < ѳлави*), *ѿрај* (*ѿрави*), *лебој* (*лебои < лебови*), *ѿолојна* (*ѿолоина < ѿоловина*). Исто и во секвенцата */ei/* добиена со метатеза на *-ни-* во *-ин-* во примери од типот *водејнца* (*водеинца < воденица*), *ѿѿѿејнца* и др. – Два исти вокали се стегаат во долг фонетски глас, сп. *ова:*, *она:*, *ра:ѿи* (*оваа, онаа, рааѿи*), *ѿе:ѿи* (*ѿееѿи*), *сече:ѿи* (*сечееѿи*), *оде:ѿи* (*одеѿи*). Групата */ae/* во повеќето села се асимилирала во [*ee*], сп. *зе:к* (*зак*), *зне:ѿи* (*знаѿи*) Виш, *зе:ѿи*, *зне:* (*знае*), *зе:дно* (*заедно*), *де:ѿи* (*даѿи*), *де:н* (*даен*) Таш. Од другите вокални секвенци не можат да стојат уште оние што имаат како прв член */u/*; тие по правило се разбиваат со вметнување на */v/*, сп. *мува*, *суво*, *руво*, *ѿазува*.

Другите вокални промени се исти како во охридскиот. Само да истакнеме дека на струшкиот терен бројот на примерите со */y/* место */o/* како во акцентирани, така и во неакцентирани позиции е значителен, сп. *ѳувејѿи*, *убејѿка*, *уѿиѿе*, *дури*, *ѿакуѳѿере*, *кун*, *јаѳуѿѿка*, *кумендја*, *кумисја*, и др.

Консонантскиот систем на струшкиот говор го сочинуваат следниве 25 фонем:

б ѿ		в ф	м		
д ѿѿ	с ѿ	з с	н	л	р
	ѿ ч	ж ѿ		л'	
ѳ ѿ			њ		ј
ѳ ѿ					

Во поглед на реализацијата некои посебности покажуваат само фонемите */ѳ - к/* и */ѳ' - к'/*. Веларните */ѳ - к/* имаат по два алофона – [*ѳ - к*] пред задните вокали, пред консонант и на крајот и [*ѳ' - к'*] пред предните вокали, понекаде и во одделни лексеми тие преминуваат дури и во */ѳ' - к'/*, сп. *ѿиѿѿка*, *ѿиро*, *ѿирија*, *раѿѿа* (*раѿѿа*), *сеѿѿа*, *реѿѿѿи*, *ѿиѿѿѿи*.

Фонемите */ѳ' - к'/* како палатални фонови се реализираат, главно, во селскиот говор. Во градскиот говор тие како самостојни гласови се јавуваат на почетокот и на крајот, додека во средината по правило се реализираат како секвенци */јѳ' - јк'/*, сп. *ѿерка*, *ѿор*, *ѳаол*, *ѳон*, *ноѿ*, но: *куѿка*, *сѿаѿка*, *браѿка*, *л'уѳѿе*. Во

речта на помладото поколение овие два гласа се многу ретки, или воопшто не се слушаат, бидејќи се дефонологизирале преминувајќи во /ч – ɟ/, одн. /јч – ɟɟ/, сп. *че, брајча, цвејче, кујча, несрејча, да очориѝ, срејча, сфајча, домајчин, шејчер, нејчу, л’ујче, ливајче*, па дури и во *чиселина, рајчија / рајча*.

Историски /џ – к/ на овој терен се добиле со палатализација на групите -ѝј-, -дј- (< *ѝј, *дѝј): *браќа, цвеќе, рабоќе, бруќе, ѝраќе, – вође, џармађе, ливађе, лобође, оџрађе*, и во извесен број лексеми место прасловенските палатали *t’ *d’, сп. *веќе, куќа, ноќ, ѝо(ј)ќе, среќа, несреќа, ќерка, домаќин*, во партикулата *ќе / ка*, и во формите на глаголот *нејќум, – меѓу, џрѓа, уђе, ѝакуѓере* Виш.

Старите палатали *t’ *d’ на струшкото говорно подрачје, како и во градскиот охридски говор и соседните дебарски говори, се рефлектирале во /шѝ, жд/, одн. /шч, жц/, сп.: *врешче, џашичи, маѝицја, маѝичејнца, сфешча, фаишчаѝ, враишчаѝ, носеишчи, – вежца, межца, сажци, џражциани, чужцина* Стр, Вран, *џашичи, леишча, ѝлеишчи, чужцо* Драс, *вижцаѝ, ѝрежца* Таш, *свешќа, ѝлеиќи, вежѓа, межѓа, ѝрежѓа, сажѓи, чужѓи* Лож, *џледаеишѝи, виждаѝ, ѝоѓождаѝ* Глоб, *џаишѝи, межда, чуждо* Лаб, *ѝлеишѝи, ѝраишѝа, вике:ишѝи, веждица, ѝрежда* Виш.

Приведените примери нè водат кон заклучок дека во градскиот говор и во најблиските села Враниште, Драслајца, Ташмаруништа превладуваат секвенците /шч, жц/, во Ложани тие се реализираат како /шќ, жѓ/, додека во другите села се пази стариот изговор на групите /ишѝ, жд/ во сите позиции, сп. *ишѝца, неишчо, ишчавеј, оѓнишче, џл’ушѝој, дожѝоѝи* Стр, *џуишчер, ишчука, оѓнишче* Таш, – *ишѝиќи, ишѝица, џуиќерица, сѝџрнишѝе* Лож, – *џуишѝер, клеишѝи, руѝишѝиѝе, дуждалник* Прис, Виш, Лаб.

Меѓу градскиот и селскиот говор има разлики и во поглед на дистрибуцијата на назалниот палатал /њ/. Во градскиот говор оваа фонема е доста ретка. Може да се сретне во одделни случаи само во говорот на постарото поколение, и тоа, главно, во морфемата за збирна множина -ње, сп. *ѝџрње, ѝланиње, камење*. Младите генерации веќе не ја употребуваат, сп. *којн, јарина, навланчина, бана, ѝенушка, сирејне*. Слична е положбата и во селата Враниште и Драслајца, сп. *камење, ѝџрње, ѝланиње : кучина, ѝолина* Вран. Меѓутоа, во говорот на селата таа има поширока дистрибуција, сп.: *коњ, бања, камења, ѝланиње, џумење, јадење, орање, дечиња, ѝелиња* Лаб, *коњи, сирење, ѝелиња* Бор, *коњи, јадење, ѝилиња* Виш, *дрење, носење, мориња* Глоб, *свиња, ждребиња* Таш, *дење, свиња, џодине, жниење* Прис, *коњ, ѝиралчиња* Лож.

Фонемата /s/ во струшкиот, како и во охридскиот говор, е значително пофреквентна отколку во другите западни говори, сп. *бласе, носе / nosu, белесу, кофчесу, ѝолосу*, и во група со сонантите: *молсам, солсу, јанса, насре*, пред вокал: *сис, семниѝи*, и редовно во група со /v/: *свер, свечиѝи, свезда* и др.

Фонемата /ɟ/ и овде се јавува редовно место /ж/ пред деминутивната наставка -е: *бреѝе, ѝолоѝе, ноѝе, сѝоѝе*, и во групите /ѝб/ и /ѝѓ/: *ѝбараѝи, ѝѓураѝи* Лаб, Бор.

Фонемата /x/ струшкиот говор не ја познава. Таа се загубила наполно на почетокот и меѓу вокали, а на крајот и пред консонант по правило преминала во /v/, во одделни случаи и во /f/, сп. *евла, мевлен, мувлосан, чевли, ќе мавниѝи, бафча, бофча, моф – мофѝа, ѝолф – ѝолфој, кожуф – кожуфи*, во морфемите за минатото определено време: *беф, бефме, бефѝе*. Само во по некој пример и во оваа позиција таа се загубила наполно, сп. *дуна веѝар, веѝи, мул’ја (мулиа)*, *ѝула* Бор.

Од другите фонетски појави, значајни за дијалектната диференцијација на западното наречје, ќе ги одбележиме:

– пополнувањето на групите /ср, зр/ со дентален пловив: *сѝрека, сѝреда, сѝрамоѝа, сѝребро, здрел, здрак* Виш, Прис;

– промената на групите /бн, вн/ со /мн/: *демниѝ, семниѝ, мнук, оѝламник, нимно*, покрај *ѝлевна* Виш, *нимни онимни* Прис;

– алтернациите на фрикативните /с, ш/ пред африкатите /џ, ч/ на морфемската граница со /ф/: *мафџа, мефџе, ѝрафџи, ѝојафџе, круфџе*, поретко и на морфемската граница со префикс: *ифџисѝи, се ифџади, се ифџаши* Лаб;

– асимилацијата на /з, ж/ зад сонантот /л/ во африкат: *молсиѝ, ѝолџаф, олџиџа*, и на секвенците /жб, жџ/ во /џб, џџ/: *џбун, џбараѝ, џган, џџлеѝ, џџурало*;

– промената на /с/ во /џ/ во секвенцата /ѝс/: *џојсан* (< ѝсовисан), *ѝеѝџа*, Виш, *ѝрокоѝџан, сѝиѝџа* Драс, *џалвиѝ, џалѝиѝр (ѝсалиѝиѝр)* Лаб, како и во групата /нс/ во одделни лексеми: *дојнце (донесе), ќе дојнциѝ, дејнца (денеска)*;

– како и загубата на пловивот /ѝ/ пред африкатите /џ, ч/: *џојса, џалѝиѝр, џалвиѝ*, – *ченка, чејнца, чела*.

Не се без интерес и промените на консонантите извршени во лексемите: *чужџо (ѝуџо), џерџа, кнок, кночко* покрај *ѝнок, ѝесма, ѝриказма, ѝлобок, кланик*.

Метатеза освен во групата -ни- во -ин- кај многусложните зборформи од типот *водејнца, џеѝејнца, ѝукајнца*, констатирана е и во лексемите: *ларо (рало), аѝиџа, ѝокираѝ, џеѝурка* Бор, *лојзе* Таш покрај *лозје* Стр, Виш.

Испуштањето на консонантите /в, ј, џ/ и други е широко распространета појава и во струшките говори. Сп. примери:

/ј/ *Македонџа (Македониџа), раџја (раџиџа), шамџа (шамџа), броџиѝ (броѝиѝ)*;

/џ/ *сеџиѝ : сеџа, оџиѝ : оџа, јаџи : јаџеѝ*;

/в/ *џла; не:сѝа, ѝвар (ѝоар), џвек (џоек)*, и др.

Поцврсто овие гласови се држат во оние случаи кога вршат некоја морфолошка функција, или кога се јавуваат фонетски пречки. Така, на пример, /ј/ добро се пази во примери од типот *броја, моја*, кај глаголите од типот *криѝеѝ, сѝиѝеѝ*, па кај заменките *мије, вије, које, моје*, и др.

Во консонантски групи најчесто се испушта /ѝѝ/, сп. *радосни, ѝосно*, – *моѝне, ѝлешки*, на крајот во групите -сѝ, -ѝиѝ: *ѝомоѝ, ѝриѝи, доѝи, сис*, покрај *сисѝи* Виш. Согласката /ѝѝ/, видовме, се испушта пред африкатите на почетокот на зборформите, сп. *џојса, џалѝиѝр, џалвиѝ, ченка, чејнца, чела* Драс, покрај *ѝџојса, ѝченка, ѝчела* Глоб.

Од дијалектен аспект вреди да се истакне дека во западните периферни струшки села во неколку лексеми се запазила фонемата /ч/ во групата *џр-, сп. *џървеѝ, џървоса, џървејнца, џърѝиѝи* Виш. Групата *џере-* има поширок ареал: *џерѝна, џерен, џересло, џерџо* (< *џерео* < *џерево*).

Овде би сакале посебно да ги истакнеме оние фонетски процеси што се во тек. Меѓу нив, како што видовме, најмногу до израз доаѓа тенденцијата во градскиот говор да се дефонологизираат палаталните консонанти. Во говорот на помладото поколение во Струга палаталниот ред на консонантите /њ, љ, ѝ/ е ликвидираан со изделување на палаталниот признак во посебна фонема, сп. *коњ* > *којн*, *куќа* > *кујча*, *л'уџе* > *л'ујџе*, или со негово полно губење, сп. *бања* > *бана*, *ѝилиња* > *ѝилина*, *ќе* > *че*, *ќерка* > *черка*, *џаол* > *џаол*, *џон* > *џон*. Овој процес ги

зафатил и случаите каде што се /ǩ, ȝ/ добиени од /k, ȝ/ пред /u/, сп. *ракиа* > *ракиа* > *раќа* > *рајча*, *сејчира*. Во рамките на оваа тенденција може да се објасни и метатезата извршена во секвенцата /l'j/ во /jl'/ во примерите *џојл'ак*, *војл'а*, *невојл'а*.

Граматика. – Кај **именските зборови** за струшкиот говор карактеристични се две појави – искажувањето на дативниот и на директниот објект со предлогот *на*. Дативната *на*-конструкција е општа појава на целото струшко говорно подрачје, сп. *Му дал ѝари на Никола*, *Му рекол на Сјасеџа д-ојџ на Дрим*, *Је рекоф на Цвета да дојџ Стр.*, *Речи му на Абаза нека ѝреџарчиџ наваму Бор*. *Је сџоре абер на Ленка* Виш. Искажувањето на директниот објект со *на* ограничено е на градскиот говор и, главно, во речта на помладото поколение од претшколска и школска возраст. Сп.: *Го викна на Но:мчеџа*, *Го фатџ на Кузеџа за раќа* Стр. Овој *на*-објект ограничен е на лични и воопшто на одушевени именки. Во говорот на струшките села вакви форми се необични. Сп.: *Го виде Јончеџа* / *Сџојана* / *Марка*, *Је викна Милица*. Во поисточните села можат да се сретнат дури и синтетички дативни форми, сп. *Му ѝорџаф Кјрсџану* / *Трајану* / *Тодеџу*, покрај: *Му рекоф на Кјрсџана* / *на Марка* / *на Тодеџа* Драс.

Во множинските категории кај именките струшкиот говор не покажува поголеми отстапувања од охридскиот и од другите западни говори. Кај именките од м. и ж.р. е во жива функција и збирната множина, сп. *џџрње* / *џџрње*, *дабје*, *брукџ*, *џраке*, *ниве* Стр, *враке*, *ливаџе*, *оџраџе*, *камење* Бор, *враке*, *рабоке*. Кај именките од ж.р. на *-а* има тенденција да се генерализира наставката *-и* и на лексемите 'нога, рака'. Така, покрај старите облици *nose*, *раџе* се употребуваат и формите *nosu*, *раџи* Виш, Таш. Множинските форми на *-а* кај именките од м.р. се многу ретки кога е именката придружена со бројот 'два', сп. *два џеџли*, *куџи* *два лебоџ* Стр. Сп. други множински форми: *лакџи*, *нокџи*; *дедофџи*, *џаџкофџи*, *џеџинофџи*, но и: *дедоџ*, *џаџкоџ*, *џеџиноџ*, *вуџкоџ*, *зеџоџ*, *чичкоџ*, *сџирикоџ*, и *лакџоџ*, *нокџоџ* Виш; *ридиџиџа*, *сонџиџиџа* Таш. Кај именките од с.р. сè повеќе продира множинската наставка *-иџиџа* (*-иџиџа*) со неутрално значење, сп. *времиџиџа*, *дечиџиџа*, покрај *времиџа*, *дечиџа*, *јаџниџиџа* покрај *јаџанџа* и *јаџниџа* Виш. Формите со наставката *-џи* од типот *џелџи*, *џрафџи*, *џилџи* повеќе се чувствуваат како збирни, спрема множинските *џрасиџа*, *џелиџа*.

Од остатоците од старите падежни форми впечаток прават акузативната *џџрков*, која се употребува денеска како општа еднинска форма, и *Сџируџав*, сп. *идиџи оџи Сџируџаф*, *беф Сџируџаф* (< *Сџируџах*).

Морфеми за категоријата определеност кај именките се: *-оџи* (*-џа*, *-џо*, *-џе*, *-џа*), *-он* (*-на*, *-но*, *-ни*, *-на*), *-ов* (> *-оф* : *-ва*, *-во*, *-ви*, *-ва*), сп. *двороџи*, *џласоџи*, *џрадоџи*, – *кошоф*, *кл'учоф*, – *маџон* Вин.

Разнообразен материјал струшкиот говор ни нуди во областа на заменките. Личните заменки се јавуваат во следниве форми: *ја* / *јас* (*мене ми*, *мене ме*), *ми(ј)е* (*нас ни* / *нам ни*, *нас нџ* / *нам нџ*), *џи*, *ви(ј)е* (*вас ви* / *вам ви*, *вас ве* / *вам ве*), *џој* / *џоја*, *џо*: / *џва* / *џе(ј)а* (*нему му*, *неџо џо*), *џа*: / *џаја* (*нејзе* / *нејсе је*, *неја* / *нја (ј)е*), *џи(ј)а* / *џи'е* / *џје* (*ними им* / *му*, *ними и*), *себе се*, *себе си*.

Со посесивно значење покрај заменките *мој*, *џвој*, *неџов*, *нејсин*, итн. се употребуваат уште: *овеџов*, *онеџов*, *овеџин*, *онеџин*, *овиџни*, *ониџни*. Општата

заменка се јавува во фонетските разновидности: *сиоѿи, сиоѿф, сион*, одн. *сијоѿи, сеѿио / сѿиѿо, сеѿиа / сѿиѿа, све*.

Забелешки. – Како и во другите западни говори, и овде има тенденција да се изедначат полните форми за дативен и директен објект кај личните замени. Во 1 и 2 л. мн. негде превладува акцентираниот облик *нас, вас* (*не, ни; ве, ви*) Лаб, Бор, во други села се наложила дативната форма: *нам, вам* (*ве, ви; не, ни*) Виш. Во 3 л. мн. наекаде се генерализирала дативната форма *ними и, ними им / му* Бор. Во градскиот говор овој процес се наоѓа во почетна фаза. Кај некои говорни субјекти сѐ уште се чува разликата меѓу дативниот и акузативниот облик кај заменките за 1 и 2 л. мн. *нам ни, вам ви – нас не, вас ве*, но само: *ними и – ними им(му)*. Во торбешкиот говор во Боро(в)ец кратката заменска дативна форма од ‘тие’ се среќава во две разновидности – *им* и *му*, сп. *му рече на л’уѓеѿио / им рече на децаѿиѿа*. Заменската форма *јас* се јавува паралелно со *ја* во градскиот говор. Заменскиот облик *ѿеја* Лаб, Виш карактеристичен е за дебарските говори. Таму каде што се употребува *ѿеја* се јавува и *овеја, онеја*. Обликот *ѿоја* за м.р. покрај *ѿој* во градскиот говор е секако иновација од поново време. Заменските форми *ојве, ојне* за м.р. ограничени се на говорот на Муслиманите во Боро(в)ец, сп. *ојве лей, ојне вол*. Формите *сѿиѿа, сѿиѿо, сѿво*, покрај *сијоѿи*, забележани се во Вишни.

Глаголи. – Во глаголскиот систем и во овој говор како во охридскиот од дијалектен аспект интерес претставува образувањето на 1 л. едн. и 3 л. мн. на презентот, 1 и 3 л. мн. на определените времиња, 2 л. мн. на императивот и глаголскиот прилог.

Во 1 л. едн. на презентот на сето струшко подрачје отсуствува наставката *-м*, сп. *бера, носа*. Во 3 л. мн. се обопштила наставката *-еѿи*, сп. *береѿи, носеѿи, викаеѿи* (< *викаеѿи*). Во некои села должината се пренесла од глаголите од *а*-група и на другите глаголи, сп. *беѓе:ѿи, сече:ѿи, носе:ѿи*.

Во говорот на с. Вишни *-м* е ограничено на глаголите од *а*-група, сп. *имам, орам, коѿам, ѿѿерам*, исто и *знѿм*, но: *бера, кол’а, сја (сеа), ѿѿка, чуја*.

Целата презентска парадигма гласи:

<i>ора</i>	<i>носа</i>	<i>сеча</i>	<i>ѿија</i>	<i>чуја</i>
<i>ораи</i>	<i>носиш</i>	<i>сечиш</i>	<i>ѿијеш</i>	<i>чујеш</i>
<i>ораѿи</i>	<i>носиѿи</i>	<i>сечиѿи</i>	<i>ѿијеѿи</i>	<i>чујеѿи</i>
<i>ораме</i>	<i>носиме</i>	<i>сечиме</i>	<i>ѿијеме</i>	<i>чујеме</i>
<i>ораѿе</i>	<i>носиѿе</i>	<i>сечиѿе</i>	<i>ѿијеѿе</i>	<i>чујеѿе</i>
<i>оре:ѿи /</i>	<i>носеѿи /</i>	<i>сечеѿи /</i>	<i>ѿијеѿи /</i>	<i>чујеѿи /</i>
<i>ораеѿи</i>	<i>носе:ѿи</i>	<i>сече:ѿи</i>	<i>ѿије:ѿи</i>	<i>чује:ѿи</i>

Забелешка. – Обликот со неконтрактираната група *-ае-* превладува во североисточните села, каде што нема и удолжување на вокалот */e/* кај другите глаголи, сп. *иѓраеѿи, викаеѿи, седеѿи* Глоб, спрема *вике:ѿи* во Стр, Лож, Биц, Драс, Мор, Мис.

Презентот од глаголот ‘сум’ гласи: *су, си, (ј)е, сме / сне, сѿе / сѿе, се*. Облиците *сне, сѿе* почести се во североисточните села (Лож, Биц, Мор, Драс).

Наставката за 1 л. мн. на аористот и имперфектот се јавува во аломорфите *-фме* и *-фне* (последнава во Боровец), а 3 л. мн. завршува на *-е*, како и во соседните дебарски говори, сп. *има(ј)е, носе(ј)е, бро(ј)е* Бор, Лаб, *викеѿе, носеѿе, береѿе*

(> *вике*., *носе*., *бере*.) Стр, Виш, а кај глаголите од *о*-раздел: *дојдве* (< *дојдое*), *зедве*, *рекве*, *донесве* (со фонетска реализација: *дојдве*., *зедве*., *донесве*.) Лаб, Бор, каде што се јавила должината по аналогича, одн. *дојдо'е*, *реко'е* Виш. Целата парадигма гласи:

<i>викаф</i>	<i>носеф</i>	<i>береф</i>	<i>викнаф</i>	<i>рекоф</i>	<i>измиф</i>
<i>викаше</i>	<i>носеше</i>	<i>береше</i>	<i>викна</i>	<i>рече</i>	<i>изми</i>
<i>викаше</i>	<i>носеше</i>	<i>береше</i>	<i>викна</i>	<i>рече</i>	<i>изми</i>
<i>викафме</i>	<i>носефме</i>	<i>берефме</i>	<i>викнафме</i>	<i>рекофме</i>	<i>измифме</i>
<i>викафне</i>	<i>носефне</i>	<i>берефне</i>	<i>викнафне</i>	<i>рекофне</i>	<i>измифне</i>
<i>викаф'и</i>	<i>носеф'и</i>	<i>береф'и</i>	<i>викнаф'и</i>	<i>рекоф'и</i>	<i>измиф'и</i>
<i>викае</i>	<i>носе</i>	<i>бере</i>	<i>викна(ј)е</i>	<i>реко(ј)е</i>	<i>изми(ј)е</i>
<i>викее</i>				<i>рекве</i>	

Глаголите од типот 'сплетит, сметит, испредит' во аористот се од *и*-раздел, сп. *с'илеииф*, *смейииф*, *ис'предиф* – *с'илеиифме*, *с'илеииф'и*, *с'илеииф'е* Лаб.

2. л. мн. на императивот завршува на *-и'и* : *бер'и'и*, *сед'и'и*, *донес'и'и*, *ле'г-ви'и*, *куйви'и* Стр, и на *-и'и* : *носе'и*, *седе'и* Виш, *преде'и*, *с'иане'и* Вран, Драс, Вол.

Глаголскиот прилог се образува со наставката *-и'и*, одн. *-и'и'и* : *викаеи'и*, *носеи'и* Стр, *викаеи'и'и*, *одеи'и'и*, *седеи'и'и* Виш (фон. *вике:и'и'и*, *име:и'и'и*, *седе:и'и'и*), *вле'гве:и'и'и* Вран, Лаб, Бор.

Партикулата за идните времиња се јавува во разновидностите *ке* и *че* Стр, *ке* и *ка* Лаб, Бор, *ка* Глоб.

Што се однесува за другите глаголски форми треба да констатираме дека перфектот со *л*-формата се употребува, главно, за прекажани дејства. За минати дејства се употребуваат формите со *н*-партиципот и тие се многу фреквентни. Сп.: *Ова нешчо е бидено*, *На Мушмоф и'и'и му'е гледано*, *Ои'и С'иру'а'е биден*, *Си'и'и шчо се бидени и'и'и'и војници*, *Долноно е бидено и'и'и'и*, *Таја шчо'е бидена уч'и'и'и'и*, *Ти'е се бидени с'иружанци*, *Гор'го Чакар је биден*, *Беф ојдена во С'иру'аф Виш*, *Су оден војник*, – *Има'и'и имано еден г'олем г'раи'и*, *Овдека имало имано уч'и'и'и'и*, *Не г'о имам и'и'и'и'и*, *Немам заи'и'и'и*, *Не им има'и'и кажано*, *Од олко: не г'о имаф видено*, *Ми'е г'и-маме о'и'и'и'и*, *и'и'и'и лани*, *Имам одено се'и'и'и*, *Има'и'и јадено сеи'и'и*, *Имам заборе:но и'и'и'и'и*.

Во струшкиот, како и во другите охридски говори, најпродуктивни се несвршените глаголи со суфиксот *-в-*, сп. *куйви'и*, *ле'гви'и*. Тие се шират за сметка на старите образувања на *-а-*, *-ја-*, *-ва-*, *-ава-*, *-јава-*, сп.: *земви'и* (: *земи'и*), *и'и'и'и*, *рас'и'и'и'и* (: *и'и'и'и*, *рас'и'и'и'и'и*), *соберви'и*, *зберви'и*, *наберви'и*, *ис'и'и'и'и* (: *собер'и'и*), *с'и'и'и'и'и*, *менви'и*, *дојд'и'и*, *и'и'и'и'и* (: *веи'и'и*, *види'и*, *г'реи'и'и*, *с'и'и'и'и'и*, *мени'и*, *дојди'и*), потоа: *видви'и*, *фаи'и'и'и*, покрај *фаи'и'и'и'и*, *и'и'и'и'и'и*, *рожда'и'и*. Паралелни форми има кај глаголите од типот 'препина, сопина' во литературниот јазик, сп. *и'и'и'и'и*, *ле'гви'и*, *и'и'и'и'и'и*, *и'и'и'и'и'и*, *сои'и'и'и*, покрај: *вори'и'и'и*, *зай'и'и'и'и*, *сои'и'и'и'и*, *и'и'и'и'и'и* Виш. Кај глаголите што им завршува општиот дел на *-в* од типот 'оздрави, поправи, остави' несвршени форми се образуваат со суфиксот *-ј(а)*, сп. *оздрав'и'и*, *и'и'и'и'и'и*, *ос'и'и'и'и'и*, а со нив се изедначиле и: *и'и'и'и'и'и*, *зай'и'и'и'и*, *дои'и'и'и'и*, *у'г'рев'и'и*, *из'г'рев'и'и*, *насме'и'и'и*, *наи'и'и'и'и*, *исме'и'и'и'и* (: *зай'и'и*, *дои'и'и'и*), потоа: *и'и'и'и'и'и*,

покрај *иурувиѝ* (: *иуриѝ*), а покрај *вижцаѝ*, *илаиѝчаѝ*, *иуиѝчаѝ*, и: *видвиѝ*, *илаѝвиѝ*, *иуиѝвиѝ* Виш, Вран, Таш. Овој тип девербативни глаголски образувања карактеристичен е за сето струшко подрачје, а надвор од струшките се среќава во граничните дримколско-голобрдски, во охридскиот и во сите преспански и костурски говори.

Од службените зборови од дијалектен аспект интерес претставуваат:

предлозите: *из, ке, кун, накун, оѝсем*, сп.: *иѝиѝаѝе из-двор, одеѝме ис иу-маѝа* Таш, *из ливада замина; ке си доѝи ке Велиѝден, к-ода ке иѝаѝка ми; ке се враѝиѝи кун недел'а, накун Враниѝиѝе се свѝрѝе; немаше друѝ оѝсем неѝо Виш;*

сврзниците: *аку, ерѝоѝа, оѝѝколи, ѝочим*, сп.: *Аку доѝи сиѝурно, да иѝе чека, Ерѝоѝа да оѝи, ѝо чекам Виш, Поарно да доѝи браѝи ми, оѝѝколи кој друк Лаб, Почим ке седиѝи, доѝди ѝоможи ми, Почим саѝаѝи, аѝе со мене, Тој ѝоѝе саѝаѝи да ѝеѝи оѝѝколи да иѝраѝи* Таш.

Предлогот од почесто се среќава со посесивно значење, сп.: *Му рече на браѝи му од Сѝојана Вран, Се жениѝи оѝи Пеѝреѝа мнук оѝи ѝѝрѝа браѝеда Бор.*

Прозодија. – Во врска со местото на акцентот во струшкиот говор ги истакнуваме следниве констатации.

Прво, овде не ретко се среќаваат случаи кога акцентот се префрла врз предлогот и во предлошки синтагми со сопствени именки, сп.: *'Оѝи-Сѝируѝаф доѝде, Н'а-Виѝини ѝ-оѝре: Ј'аѝима, Д'оѝде 'од-Ориѝи, Одаѝд'е - Дрим се з'асѝој.*

Второ, не се необични овде акцентски целисти со глагол, кога акцентот се префрла врз кратка заменска форма и во ненегирани, одн. неправашени исказ, сп.: *Олѝк'у-знѝм Глоб, ѝолѝк'у-оѝи н'а-ѝазар* Таш. Сп. други видови акцентски целисти: (именски) *од друѝаѝи'а-сѝаѝрна, сеѝи'а-ниѝа сеѝи'о-село; ал се миѝеѝи секѝ'о-уѝиро; иѝе-ј'а-деѝе, мноѝ'у-л'уѝе; ѝо виѝдаѝи сек'оѝ-ден, ѝоѝм'у-носе, ѝаѝкѝ'о-неиѝчо, на жив'а-ѝла; ѝаѝк'а-време б'еѝе, аѝи-Тодор б'еѝе 'еѝен; (глаголски) Добре-ѝи'е-наѝдоѝф, Ми-лан не-беѝи'е-овде, не-ј'е-ѝуѝа; (прилошки изрази) 'Аѝрѝиѝа нек'а-ѝи-је, сеѝ'а-доѝдоѝф.*

Во селскиот говор има тенденција акцентот и во туѓи лексеми да се управува по моделот за третосложното акцентирање, сп.: *д'инамо, ѝ'елеѝфон, р'еѝио Вран, р'еѝиоѝо ѝ'адна Лаб.*

Трето, струшкиот говор дава богат материјал за потврда дека местото на западномакедонскиот акцент се определува според бројот на морите во збороформите. Сп. ги примерите: *Не-'е- зеоѝ саѝѝаѝиѝа, р'аѝѝа – раѝѝаѝиѝа, судѝаѝиѝа му-в'елиѝи, к'оѝрѝа – коѝрѝаѝиѝа, авѝаѝана (авѝиѝана), Иѝ'ал'ѝа, Мал'есѝа, живѝаѝа, да-ѝо-наѝѝаѝиѝе (наѝиѝаѝиѝе), имам забор'е:но ѝр'икаѝми, исѝѝано (исѝеѝано), саѝиѝо је ѝосѝано (ѝосеѝано), сед'е:ѝиѝиѝи, ѝ-исѝ'екѝе: л'еѝоѝи, да-ѝѝрл'ѝаѝе:ѝи, иѝаѝиѝаѝе:ѝи.* Местото на акцентот во приведените примери покажува дека дифтонзите добиени со стегање на вокални секвенци, како и оние што настанале со десилабијализација на предните вокали и на /o/ ја задржале должината од две мори. По таков начин во овој говор се добил нов квантитет, но позиционо ограничен, што значи без фонолошки статус.

3. ВЕВЧАНСКО-РАДОШКИОТ ГОВОР

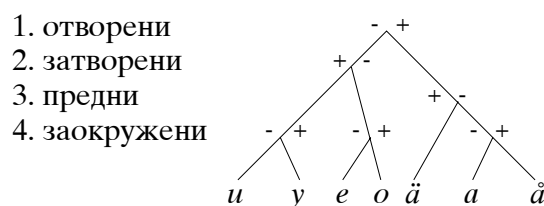
Вевчанско-радошкиот говор ги опфаќа западните периферни струшки села Вевчани, Радожда, Мали Влај и селото Лин, кое се наоѓа на албанска територија.

Од струшкиот говор вевчанско-радошкиот се разликува најмногу по вокалниот систем и по континуантите на носовката **q* и вокалните **ɹ*, **l*.

Вокалниот систем во овој говор го сочинуваат седум фонемите:

<i>u</i>		<i>y</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>ǎ</i>

Како дистинктивен признак, како што се гледа, покрај степенот на отворот и местото на артикулацијата се јавува и заокруженоста (лабијалноста). По дистинктивните признаци вокалите во корелативни парови го даваат следниов дијаграм:

1. отворени
2. затворени
3. предни
4. заокружени

Вокалите */ä, ǎ/* во споредба со другите имаат нешто поограничена дистрибуција. Тие се јавуваат во акцентиран слог, не можат да стојат во финална позиција, не се среќаваат во една иста збороформа, што значи дека тие не образуват група. По правило се среќаваат во коренски морфеме. Извесно ограничување тие покажуваат и по однос на консонантското соседство. Фонемата */ǎ/* не е констатирана зад лабијална согласка, додека */ä/* се јавува претежно зад лабијална, многу поретко и зад нелабијална. Зад нелабијален консонант констатирана е во следниве лексеми: *лаќ*, *ѿаѓа*, *ѿајан*, *ѿајиниј*, *сѿајица*, *сабоѿа* (сите примери се од Вевчани).

Фонемите */ä, ǎ/* историски се добиени, главно, како континуанти на носовката **q*, сек. њ₂ и вокалните **l, *ɹ*, и во ограничен број случаи од вокалот */a/*, во сите случаи само во коренска морфема и во акцентиран слог. Врз рефлексацијата на споменатите гласови важна улога играл претходниот консонант. Зад лабијален глас **q > /ä/*, **ɹ > /ǎp/*, **l > /ǎl/*, и нема пример во оваа позиција со поинаква замена. Зад нелабијален консонант по правило **q > /ä/*, **ɹ > /ǎp/*, **l > /ǎl/*. Меѓутоа, во оваа позиција има и по некој пример со рефлексот */ǎ/* и тоа најчесто место вокалното **l* и во неколку лексеми место **q*, и тоа повеќе во вевчанскиот говор, кој се наоѓа поблиску до дримколско-голобрдскиот, каде што за **q* има регуларен рефлекс */ǎ/*. Вокалното **ɹ* зад лабијална согласка се рефлектирало во */ǎp/*, одн. зад нелабијална во */ǎp/* без исклучоци. Примери:

**q > /ǎ/* : *маи*, *се мажиј*, *мајиѿејница*, *се мачиј*, *маде*, *мадро*, *ѿај*, *ѿајице*, Вев, Рад, зад нелабијална согласка во: *лаќа* Рад, *дај*, *заби*, *лаќ*, *рабој*, *ѿај*,

ӣрѣба, с̄ӣа̄ӣица, с̄ӣа̄ӣало, ӣа̄ѣа, ӣа̄жӣӣ, са̄бо̄ӣа Вев; > /ä/ во: *ѣ̄жва, ѣ̄ас, ѣ̄азер, ѣ̄асе̄ӣца, ѣ̄нас, ѣ̄на̄сен, ѣ̄на̄со̄ӣѣа, ѣ̄ра̄ди, в̄на̄ӣре, да̄ѣа, ѣ̄зик, ѣ̄чӣӣ, ѣ̄чмен, ѣ̄ӣӣарва, ѣ̄же, ѣ̄ӣӣок, ѣ̄ӣӣор, ѣ̄ѣ̄орец, ѣ̄дӣца, ѣ̄дар, ѣ̄анса, ка̄дел'а, ка̄клӣца, ка̄ӣник, ка̄са̄ӣ, ка̄ӣина, ра̄ка, ска̄ӣо, сӣра̄ѣа, са̄к, са̄но̄к, ӣра̄ӣи* Рад. Вев, *да̄ӣ, да̄б̄је, за̄би, ка̄ј, ӣа̄ӣани, са̄зима, са̄ѣ̄одина, са̄бо̄ӣа, дра̄к, са̄до̄ј, на̄ӣре* Рад, МВ;

*j > /äp/: *ба̄рѣо, ба̄рза̄ӣ, ӣа̄рво, ӣа̄рс̄ӣи, ва̄рба, ва̄рф, ва̄рӣӣӣ, фа̄рл'а̄ӣ, ма̄р-ӣоф*; > /äp/: *ѣ̄арне, ка̄рф, ка̄рӣӣӣ, да̄рво, да̄ржӣӣ, ӣа̄рн, ӣа̄рчӣӣ, ца̄рно, за̄рно, са̄ри, са̄рце* – и редовно така зад нелабијален консонант;

*j > /äl/: *ба̄л'вӣӣ, ја̄ба̄лко, ӣа̄лца̄ф, ӣа̄лно, ва̄лк, ва̄лна, ма̄лсӣӣ, ма̄лчӣӣ* Вев, Рад, зад нелабијален консонант: *ѣ̄а̄лӣа̄ӣ, жа̄лӣӣ, жа̄лча, ка̄лк, ӣа̄лчӣӣ* Вев; > /äl/: *са̄нѣ, са̄нѣ̄о̄лѣ̄ӣ* Вев, *ѣ̄а̄лӣа̄ӣ, ка̄лк, ка̄лнӣӣ, са̄нѣ* Рад, МВ; > /al/ *малчѣме* Рад.

Сек. њ₂ во почетни слогови исто така се рефлектирал во /äl/: *ба̄дник, ма̄ѣла, ма̄ска*.

Вокалот /a/ е прегласен во /äl/, одн. /ä/ во лексемите: *ма̄мӣӣ, ма̄мка, ма̄ӣӣѣа, – ја̄ѣ̄ӯӣка, зна̄ӣӣ, зна̄ӣме* Вев, и во туѓи лексеми: *ка̄сме̄ӣ, за̄бун, – за̄мба*.

Со изговорот на /ä/ во акцентиран слог совпаднала и артикулацијата на удолженото [e:] добиено со контракција на дифтоншките секвенци, сп. *са̄ф < се-еф, на̄сӣа (< не:сӣа), за̄к (заек), ѣ̄ва̄до (ѣ̄о̄одо), чва̄к (чо̄ек), ос̄ӣа̄но (ос̄ӣа̄ено), на̄ӣр'а̄но (на̄ӣра̄ено), ӣра̄но (ӣра̄ено), за̄дно (за̄едно)*.

Вокалните групи /oa/ и /oe/ овде со уште поголема доследност се дифтонгизираат, сп. *волвар, квач, на̄кв'ално, сва (соа), ӣва (ӣоа), ӣвар (ӣоар), ква (коа < ко̄ѣа), ѣ̄о̄ӣва (ѣ̄о̄ӣоа), не̄ѣва (не̄ѣоа), ӣос̄ӣва (ӣос̄ӣоа), зѣ̄ван (зѣ̄оан), зас̄ӣван (зас̄ӣоан), ква – ко̄ӣӣ, сӣва (сӣоа); ѣ̄ведар, чвек / чва̄к, ӣвели / ӣва̄ли (ӣоели < ӣовели), ја̄звец (ја̄зоец), в̄двец (в̄доец < в̄доец), сӣве̄ӣ (сӣо̄е̄ӣ), кве̄ф (к̄о̄е̄ф), кве̄ӣ (к̄о̄е̄ӣ – 3 л. мн. презент), идве, рекве (ре̄кое, 3 л. мн. аорист), ја̄две (ја̄дое) Рад, МВ. Овде дури и вокалот /y/ во секвенцата /ya/ се десилабизирал, сп. *оба̄ӣ (< обӯа̄ӣ)*.*

Вокалната група /ae/ се асимилира во /ä/ или [e:], во одделни случаи образува и дифтонг [aĭ], сп. *за̄дно (за̄едно), на̄дно (на̄едно), за̄к (заек), зна̄ӣ (зна̄е̄ӣ), зна̄л (зна̄ел), ӣка̄ф – ӣка̄ӣ (ӣка̄е̄ф, ӣка̄е̄ӣ), ӣра̄ӣ (ӣра̄е̄ӣ < ӣра̄ве̄ӣ), за̄бора̄но (за̄бора̄ено), но и [aĭ] кај броевите: два̄ѣ̄се̄ӣ, двана̄ѣ̄се̄ӣ*.

По другите дијалектни диференцијални особини во областа на вокализмот вевчанско-радошкиот говор не се разликува од струшкиот. Промениите на вокалите /e, u/ во секвенците /ua, uo, ue, ea, eo/ се вршат во обем и со последователност како во градскиот говор, сп. *ко̄ӣрӣа > ко̄ӣрѣа, белӣо̄ӣ > белѣ̄о̄ӣ, из-мӣен > измѣ̄ен, неол'а > нѣ̄ол'а, ма̄ӣӣе̄а > ма̄ӣӣѣ̄а*. – Сек. њ₂ пред крајните /r, n/ и овде е заменет со /a/: *о̄ѣ̄ан, ӣӣар, ја̄дар, ве̄ӣар* Вев, покрај *ве̄ӣер* Рад, а пред /m/ наоѓаме покрај /y/ во *седум, осум* и /o/ во *седомдесе̄ӣ, осомдесе̄ӣ*.

Во консонантизмот вевчанско-радошкиот говор од струшкиот отстапува по реализацијата на фонемите /ǩ, ě/ и на групите /ӣӣӣ, жд̄/, по фонемата /њ/ и некои согласнички групи. Консонантите /ǩ, ě/ овде се реализираат, како и во говорот на другите струшки села, како заднопалатални фонови [ǩ, ě]. Таква артикулација имаат и етимолошките веларни /k, ě/ пред предните вокали, сп. *Ма̄кед'онѣа, ра̄кѣа (< ра̄киа), се̄кӣра*. Назалниот палатал /њ/ овде се пази релативно добро, особено кога е на крајот на основата, сп. *сире̄ње, ӣа̄рње, ӣо̄лӣња, ко̄њ*. Се јавува и секундарно /њ/ од секвенци со /j/, сп. *вӯња (< вӯјна) ца̄рњо̄ӣ (< ца̄рњо̄ӣ), Ма̄кед'о̄ња / Ма̄кедо̄ња*. Групите /ӣӣӣ, жд̄/ не претрпеле промени,

сп. *йлеишйи, леишйа, ѓаишйи, йраишйа, сфеишйа, клеишйи, ишйавеј, вежди, сажди, чуждинец, йрежда, виждай, рождай*. Нешто се почести на овој терен и примерите со запазено *йй* во крајните групи *-сйи, -ишйи*: *сисйи, йлоишйи*, и др.

Иновација е во овој говор метатезата на групата */зj/* во */јз/*: *ѓројзе, лојзе*, и измената на */с/* во */ц/* во секвенците *-ск-* во суфиксот *-ск(и)* кога му претходи консонант: *дебарцки, сйиаринцки, селицки, сйрйцко време* МВ.

За увид ги регистрираме и другите појави на консонантите: *вн > мн*: *мнук, оѓламник*, но и *йлевна*; *йс > йц*: *йцојсало*; *жв > цв*: *цвакайи*; *лж > лц*: *олцица*; *лз > лс*: *солса*; *нз > нц*: *дојнце (донесе), дејнца (денеска)*; *кв > кл*: *кличка (квачка)*; сп. уште: *йесма, йриказма, йнок, чажди (сажди), чуждинец, церѓа, сйиреда, сйиреде, чејнца*.

И во областа на граматичката структура нема некои поособени разлики меѓу вевчанско-радошкиот и струшкиот говор. Дативните флексивни форми и овде се загубиле, сп. *Му рекоф на Марка, на Сйолеишйа, на Сйојана; Је рекоф на Кишйа*. Кај заменките поради нивната форма заслужуваат да се одбележат облиците: *јаса покрај ја Рад, овеа, ове, овеје, онје, йије Вев, йије Рад, сййо, сйшйа* : *сијош Вев, сошйо село, сошйа кујка* МВ, посесивните *овоѓоф, оноѓоф, овејзин, онејзин Вев, еркој, еркоја*, сп. *еркоја йруба да је Вев*.

Во глаголскиот систем како дијалектни особини во вевчанско-радошкиот говор по однос на градот се јавуваат: обликот *сфе* во 2 л. мн. од 'сум', императивната наставка *-еише* во 2 л. мн. кај глаголите од *и*-група: *носеише, јадеише, седнеише, куйвеише*, наставката *-еишйи* во глаголскиот прилог: *носеишйи, иѓрееишйи* (> *носе:ишйи, иѓре:ишйи*), партикулата *ка*. Во 1 л. едн. на презентот наставката *-м* може само спорадично да се чуе кај глаголите од *а*-група во говорот на Вевчани: *имам, викам, орам*, покрај пообичните форми без *-м*: *вика, ора*, и редовно: *носа, бера, сеча, јада* (кај глаголите од *и*-гр.) па и во помошниот глагол: *су, не су*. Глаголот 'сум' има две форми за минатото определено време – имперфектна: *беф, беше, бефме, бефйе, бее*, и аористна: *биф, би, бифме, бифйе, бије*.

Треба посебно да ги истакнеме овде и девербативните образувања од типот: *добивјайи, йшурјайи, оздравјайи* (со секундарно *ј*). На овој терен промена претрпеле и цела редица други глаголи, сп. *ѓреишвишйи, сйреишвишйи, дојдвишйи, зајдвишйи, йреодвишйи, йриодвишйи*, потоа: *йадвишйи, йреишвишйи, збервишйи, собервишйи, расйоварвишйи*. Од старите образувања со *-ја* незасегнати останале: *виждай, рождай, йлаишйаишйи, фаишйаишйи*.

4. ПРЕСПАНСКИТЕ ГОВОРИ

01. Преспанските говори го исполнуваат котлинскиот дел околу Преспанското Езеро. Источната граница спрема централните говори ја сочинува планинскиот венец Бигла – Ѓавато – Пелистер – Баба. Од Баба се спушта на југ и оди по водовоѓето меѓу Преспа и охридскиот слив и преку планината Горбец излегува на јужниот брег на Мало Преспанско Езеро. На западната страна спрема Албанија во преспанските говори спаѓаат сите приезерски села сè до Галичица на север. На северната страна спрема охридското говорно подрачје исто така имаме природна граница која ја сочинува планинскиот венец Галичица – Петрина и преку превојот Буково излегува на јужниот крај на Бигла.

02. Преспанските говори сочинуваат дел од западното македонско наречје. Со другите западни говори – централните, охридско-струшките, деббарските и полошките ги поврзуваат следниве особености – од областа на фонетиката: третосложниот фиксиран и синтагматски акцент, образувањето на дифтоншките секвенци со [ɟ] како втор член, сп. *снај, сѝреј, деној, ѝол'ојна, муј*, испуштањето на вокалот во клитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, сп. *м-удри (ме-), љ-ојра (љо-), в-обра (ве-), к-ојме (ке одиме), д-излезиши (да-), н-умирајѝ (не-), н-ојаку (на-), з-инаеѝ (за-), ѝ-убо: (ѝо-), иѝѝ-уба: (иѝѝо уба(в)а)*, потоа загубата на интервокалното /в/ во определни позиции, замената на *х* на крајот на слогот со /в/, одн. /ф/: *мавниѝ, ѝафкаѝ, ореф, љреф*. Од поважните граматички особености заеднички за сите западни говори, респ. и за преспанските, се: разликувањето на општата од номинативната форма кај личните и роднинските имиња од м.р. на консонант, на -о и на -е, сп. *Сѝојан - Сѝојана, Јанко - Јанка, Љубе - Љубеѝа, ѝаѝѝе - ѝаѝѝеѝа*, множинската наставка -ој (<-ови) кај именките од м.р. од типот *деној, синој*, тројниот член: *дено(ѝѝ), денов, денон*, личната замена *ѝој (ѝаа, ѝоа)* за 3 лице, пазењето на синтетичкиот датив кај личните и лично-предметните заменки: *мене ми, нему му, не(ј)зе, (ј)е / му*, а кај глаголите: пазењето на наставката -ѝѝ во 3 л. едн. на презентот: *имаѝѝ, ораѝѝ, носиѝѝ*, испуштањето на помошниот глагол во 3 л. на перфектот: *(ѝој) дошол, (ѝѝѝе) дошле*, големата фреквенција на конструкциите со 'има / нема', сп. *имаѝѝ дојдено, имаше дојдено, имал дојдено, беше имал дојдено*, и со 'сум' и глаголската *н/ѝѝ*-форма: *(ј)е дојден, беше дојден, бил дојден*, итн. Од синтаксичките особености како најмаркантни за западномакедонските говори се јавува препозитивната употреба на кратките заменски форми и на формите на помошниот глагол 'сум' по однос на глаголот, сп. *ме викна, е дојден*, и др.

03. Потесна целост преспанските говори чинат со охридско-струшкото говорно подрачје, а со еден број црти и со другите западни периферни говори (деббарските, горнополошкиот). На целата западна периферија старата група *срѣ- се изменила во *чере* : *черейна, череш(н)а, чере(в)о, черей, чересло*. Место

прасловенските **j*, **dj* превладуваат примери со двофонемските секвенци */iij̃*, *жд̃* или */ич̃*, *жц̃*: *ѿлеи̃и̃и̃*, *леи̃и̃а̃*, *ѿлаи̃и̃а̃и̃*, *вежди*, *межда*, *рожда(и̃)* - *ражда(и̃)*. Кај сонантите стариот палатал **l'* не е напoлно веларизиран, сп. *л'у̃и̃*, *недел'а*, *ѿри̃ја̃и̃ел'*. На еден потесен појас на сето пограничје со албанската јазична територија во одделни лексеми сè уште се јавува гласот */ĩĩ/* во финалните секвенци *-и̃и̃и̃*, *-си̃и̃*: *дои̃и̃и̃*, *ѿри̃и̃и̃и̃*, *лоси̃и̃*, *чеси̃и̃*. Меѓу фонетските иновации преспанските и другите западни говори ги поврзуваат: метатезата на гласовните секвенци *-ни-* во *-ин-* во повеќесложните збороформи од типот *вод'е̃јнца*, *си-ѿ'а̃јнца*, дисимилацијата на */ĩĩ/* во */ч̃/* во збороформата *чуи̃* - *чуждо*. На еден поширок појас во Западна Македонија се употребува групата *ѿл-* во *ѿлобок*, одн. *ѿломбок*.

0.4. Со охридско-струшкото говорно подрачје преспанските говори ги поврзуваат и реализациите на вокалните групи */ea/*, */oa/* и */ae/*. Првата – */ea/* на еден широк ареал се реализира како дифтоншка секвенца *[ja]*: *л'ја* (*леа*), *си̃рја* (*си̃реа*), *бја* (*беа*), */oa/* се асимилирало во *[o:]*: *ѿо:* (*ѿоа*), *ѿо:р* (*ѿоар* < *ѿовар*), *ко:ч* (*коач* < *ковач*), *осно:* (*осноа* < *основа*), а групата */ae/* се стегнала во *[e:]*: *зне:и̃* (*знаеи̃*), *зе:дно* (*заедно*).

Доста сличности меѓу тие две групи говори има и во глаголскиот систем. Во образувањето на глаголите особено е продуктивен во тие говори суфиксот *-в-*: *ку̃йви̃и̃* / *ку̃йваи̃*, *кажви̃и̃* / *кажваи̃*. Во 1 л. едн. на презентот кај глаголите од *и*-група, негде и кај сите глаголи, отсуствува наставката *-м*, сп. *носа*, *бера*. На еден дел од тоа подрачје во 3 л. мн. на презентот се генерализирала наставката *-еи̃*: *викаеи̃* / *вике:и̃*, *носеи̃* / *носе:и̃*, итн.

0.5. Говорите во преспанското подрачје не претставуваат апсолутна структурна целост. Како диференцијални црти меѓу поодделни локални говори на преспанскиот терен се јавуваат рефлексите на носовката **q* во почетните слогови и на вокалните **j* и **r*. Тие многу придонесле во оформувањето на денешните вокални системи во односните говори. Место **q* наоѓаме три континуанти: */ǎ/*, */ǎ̃/* и */a/*. Исто така три различни вредности има и место вокалното **j*: */ol/*, */ǎl/* и */ǎ̃l/*, одн. */ǎ – ǎl/*, па негде дури и */ǎ̃/*. За вокално **r* наоѓаме две вредности: */ǎr/* и */r/*. Во областа на консонантизмот меѓу поодделни локални говори се јавуваат разлики во реализацијата на консонантот */l/*, на */k̃*, *ǧ̃/* и во поглед на присуството на фонемата */f/*. Извесен број разлики меѓу поодделни дијалектни региони се среќаваат и во морфологијата – кај некои заменски форми, во наставките за аорист и имперфект, во присуството или отсуството на одделни глаголски форми, на пример, *л*-партиципот и формите што се образуваат со него, глаголскиот прилог и други.

0.6. Во зависност од реализацијата и распространетоста на диференцијалните црти на преспанскиот терен можеме да изделиме четири говорни индивидуалности: *ѿорнојресѿански* (*ресенски*), *долнојресѿански* **q* > */ǎ̃/-ѿовор*, *долнојресѿански* **q* > */ǎ̃/-ѿовор* (или *љубојнско-ѿермански*) и *и̃и̃ѿрбовско-арвайски ѿовор*.

0.6.1. Најголемо пространство зафаќа *ѓорнойресѓанскиоѓѓ* (ресенскиоѓѓ) говор. Во него спаѓаат градскиот ресенски говор со говорот на околните села: Јанко(в)ец, Болно (Боѓно), Петрино, Избишта, Илино, Крушје, Лев'а-Река (Л'о-река), Кривени, Златари, Сопотско, потоа селата во Преспанското поле и во крајбрежјето: Претор, Асамати, Курбино(в)о, Рајца, Грнчари, Подмочани, Перо(в)о, Езерани, Дрмени, Ц'арев Двор, Горно Дупени, Евла, Лавци, Покрвеник, Шурленци, и селата на северозападниот брег на езерото: Отеше(в)о, Леско(в)ец, Стење и Коњско (Којнско).

0.6.2. Со извесен број фонетски и морфолошки особености потесна целина чинат долнопреспанските села: Туминец (Tumines), Безмиште (Bezmište), Горна и Долна Горица (Gorica), Гломбочени (Glomboci), Шулин, Пустец (Pustec), Леска (Leitica), Зрноско (Zarogška) и Церје (Cerja), кои се наоѓаат на западниот брег на езерото на албанска страна, и десетина села околу Малото Преспанско Езеро на грчка страна: Граждено (Вронтевон), Оро(в)о (Пѓѓѓѓѓ), Дробишта (Δασηρή), Трно(в)о (грч. Ἀνκαθωτον), Дрено(в)о (грч. Κρανειαί), Лѓк (Лѓнк, грч. Μικρολίμνη), Буковик (грч. Ὀξνѓ), Оровник (Оромник, грч. Κορνѓ).

0.6.3. Долнопреспанскиот **q* > /*ǎ*/-говор (љубојнско-германски) ги опфаќа селата на југоисточната страна на Преспанското Езеро: Наколец, Љубојно (Љубовино), Долно Дупени, и на грчка страна: Герман (грч. ῾Αγѓς Γερμανѓѓ), Роби (Рѓби, Рѓмби, грч. Λѓμѓѓѓ), Штрково (Стрково, грч. Πλѓτѓ), Рудари (грч. Κολλιθεѓ) и Нивица (грч. Ψѓρѓѓѓѓѓ), кои се расположени на источната страна на Малото Преспанско Езеро, а Нивица на северниот брег на полуостровот.

0.6.4. Најмал простор зафаќа штрбовско-арватскиот говор. Него го репрезентираат селата: Брајчино, Сливница, Штрбо(в)о, Крани и Арвати, кои се наоѓаат на источната страна на езерото во полите на планината Пелистер.

1. ГОРНОПРЕСПАНСКИОТ (РЕСЕНСКИОТ) ГОВОР

1.1. Фонологија

1.1.1. Вокализам

Вокалниот систем во горнопреспанскиот говор го сочинуваат фонемите:

<i>u</i>		<i>y</i>
<i>e</i>	<i>ǎ</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

Од дијалектен аспект интерес претставува фонемата /*ǎ*/. Таа се дефинира како задна, нелабијална и ненапрегната. По однос на другите вокали /*ǎ*/ има поограничена дистрибуција: се јавува само во коренска морфема, што значи на крајот на збороформите не може да се сретне, а во иницијална позиција по правило се јавува само во група со сонантот /*p*/, сп. *ѓриш*, *ѓрѓѓ*. Историски таа се до-

била како континуант на назалот **q* во коренски морфеми, место сек. *ʔ*₂ исто така во почетен слог, како и место вокалното **ɟ* во секвенцата /*ǎp*/. Сп.:

**q* > /*ǎ*/: *бабоиџиџи*, *џажва*, *џаска*, *џнас*, *дабје*, *заби*, *јаже*, *јаџлен*, *јабел*, *јадиџа* и *јадиџа* Стење, *каде*, *каџина*, *каклиџа*, *кашај*, *лак*, *лачиџи*, *мажи*, *мадро*, *маџино*, *наџире*, *рака*, *раџи*, и со метатеза во секвенцата /*raǎ*/ во /*ǎp*/ кога не е на почетокот: *џарди*, *дарк* - *дарџој*, *џарџи*, *сиџарџа*, *џарба* ЦДв¹, потоа во случаите каде што е **q* добиено од **ɟ* во секвенцата **je*, *јачмен*, *јаџик*, *јаџиро*, *јаџарва*, *јаџса* (со запазен назализам), и зад /*ɟ*/: во *чадо* Стење. Во овој ред примери спаѓаат и оние со т.н. секундарен *ʔ*₂, како: *бадник*, *маџла*, *маџка*, *лаџа*, *лаџчик* Лес, *лажичка* Претор, Леска, *лаџа* покрај *лоџа* Раџа;

**ɟ* > /*ǎp*/: *баџу*, *варба*, *џарџи*, *џарло*, *дарво*, *цаџно*, *саџи*, и редовно така.

Освен тоа фонемата /*ǎ*/ се јавува во еден број случаи и место /*a*/ кога се наоѓа во непосредно соседство со назален сонант (*м*, *н*) или со /*j*/, сп. *знаџи*, *Ванџел*, *маџиџеа* / *маџиџа* Лес, *сна* - *снај* Ст, *снава* Лес, *снаџа* Прет, Лес, *кандило*, *Сиџамбол* Г. Д., *јаџика*, *јаџурина*, *маџика* покрај *маџика* Прет, и во неколку случаи во друго фонетско соседство: *џаџина* Лес, *фаџс*, *каџиџа*, *каџаџа* ЦДв, Ст.

Горнопреспанскиот говор покажува посебност во однос на другите соседни периферни говори и во поглед на континуантот на вокалното **j*. Овде тоа е заменето со секвенцата /*ol*/, одн. [oʔ]: *боџа* (во Стење и *боџба*), *воџк*, *воџна*, *џоџиџи*, *доџо*, *џоџиџук*, *џоџиџа*, *џоџиџиџа*, *јабоџко*, *јабоџиџиџа*, *коџк*, *коџиџи*, *моџиџи*, *моџиџи*, *моџум*, *џоџиџи*, *џоџжак*, *соџа*, *џоџиџи*, *џоџчик*. Исклучок претставуваат *Боџарин*, *сиџоџец* и *џаџ* Лес.

Често во западните говори како диференцијална црта се јавува и континуантот за сек. *ʔ*₂ пред крајните /*p*, *m*, *n*/. Во горнопреспанскиот пред /*p*/ и /*n*/ редовно стои /*a*/: *бисџар*, *ведар*, *веџар*, *џиџар*, – *оџан*, а пред /*m*/ има /*o*/: *осом*, *седом*.

Вокализмот на горнопреспанскиот говор, како и во другите околни говори, се одликува со бројни дифтоншки секвенци. Надолни дифтонзи се образуваат, како и во другите западни дијалекти, кога вокалот /*u*/ се наоѓа зад друг вокал а да не е на морфемската граница со префикс, сп. [eɪ, aɪ, oɪ] *сиџреџ*, *снаџ*, *соџ* (*сои*), *зеџи* (*зеџи* < *зеџиџи*), *сеџи* (*седиџи*), *јаџи* (*јадиџи*), а нагорни од групите /*ea*, *eo*/ > [ja, jo], сп. *лаџа* (*леа*), *сеџа* (*сеа* < *сеџа*), *реџа* (*реа*), *беџа* (*беа*), *џеџа* (*џеа*), *џеџиџи* (*џеџиџи*), *лаџонка* (*леонка*), *џол'џо* (*џолео* < *џолево*), *Смил'џо* (*Смилео* < *Смилево*) Крушје, *маџиџа* (*маџиџеа*), *жџа* (*жнеа*), *џаџи* (*џеџи*), *неџа* (*неа*) ЦДв, но: *неарен*, *џреора* – на морфемската граница со префикс.

Вокалната група /*oa*/ се реализира како дифтонг [o^a] или пак се асимилира и дава долго [o:], сп. *ко^aм*, *џо^aр*, *џо^aрвам*, *бо*: (*боа* < *боја*), *осно*: (*осноа*) Крив, *со:ла'ка* (*соал'ка* < *совал'ка*), *воло:р*, *вол'о:рка* (*воловарка*), *нак'о:џна*, *осн'о:џа*

¹ Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Арв = Арвати, Асам = Асамати, Брај = Брајчино, Гер = Герман, Гломб = Гломбочени, Граж = Граждено, ГДуп = Горно Дупени, Езер = Езерани, Зрн = Зрноско, Злат = Златари, Изб = Избишта, Кр(ани), Коњ = Коњско, Крив = Кривени, Круш(је), Курб = Курбино(в)о, Леска, Лес = Леско(в)ец, Љуб = Љубојно, Нак = Наколец, Нив = Нивица, Отеш = Отешево, Пер(ово), Прет(ор), Пус = Пустец, Слив = Сливница, Соп = Сопотско, ЦДв = Царев Двор, Штрб = Штрбово, Шул = Шулин.

(осноа̄ӣа), ко: (коа < ко̄а), со: (соа), ш̄ро: (ш̄роа), шума дабо: (дабоа), зедо: (зедоа) Крушје, па дури и на морфемската граница со ѿо-: ѿо:рен (ѿоарен) Соп.

Место секвенцата /oe/ наоѓаме различни реализации: [oe] јазоец, бла̄оец, [o:] ѿо̄до, ѿо̄дар, [e:] че:к (чоек < човек), че:чки (чоечки) Лес, Ресен. Реализацијата овде е условена од позицијата во збороформата и од фонетските услови.

Групата /oa/ се чува неизменета: ѿаол, јаор, освен во формите за среден род кај придавките на -ав од типот крас̄ӣав – крас̄ӣо: (крас̄ӣао < крас̄ӣаво), убо: (убаво) Лес, но:ѿаку (наоѿаку).

Различно се реализира во одделни села и групата /ae/. Најчесто се пази неизменета, сп. се наежи, во други случаи и во други позиции таа се асимилира во [e]: ѿре̄ѿр'е:но (ѿре̄ѿраено), ос̄ѿ'е:но (ос̄ѿаено), заб'е:но (забаено < забавено), забор'е:но, ок̄ѿрв'е:но (ок̄ѿрваено) Рајца, покрај: ѿкаеи, лаеѿ, леѿкаеи, разлаен Злат.

Во другите вокални групи нема некои позабележителни промени, сп. /ue/ вриеѿ, ѿӣе, /uo/ биол, поретко и бӣол, /eu/ меур, /au/ аур, ѿаун, /ye/ обуеи, /ya/ чуаѿ, /yo/ уоѿио Лес.

Секвенци од исти вокали во сите западни дијалекти, респ. и во преспанскиот, освен на морфемската граница со префикси, се реализираат како долги фоннови: /ui/ > [u:] зми:, /ee/ > [e:] не:с̄ӣа, /aa/ > [a:] ѿла:, сна:, уба: (убава), /oo/ > [o:] оло: (олово), ос̄ѿро: (ос̄ѿрово), да̄бо: (да̄бово).

Од промените на вокалите на преспанскиот терен познати се:

Прегласот на /a/ во /e/ зад /j/ и некогашните палатали во одделни лексеми, сп. ѿ̄арклен, лӣӣеј, челеѿ покрај чел'аѿ Лес, Прет, Ресен, к̄а̄ӣеј Стење, покрај к̄а̄ӣај Лес, Ресен, есен (јасен), ес'ено: да̄рво Лес, баеч, баечка ЦДв, еребица ЦДв, јеребица Прет, че̄ӣа покрај ча̄ӣа Стење.

Чести се овде примери со заменето /o/ со /y/, сп. кулера Стење, улера Ресен, урел'а Лес, уфкаѿ Стење, покрај офкаѿ Лес, ѿулуй, ѿулуби Стење, Лес : ѿулаѿ Прет, уѿӣѿе, дури, собур ЦДв, уѿӣи Кр.

Во с̄ѿежер Слив, с̄ѿеѿер Прет, покрај с̄ѿожер Ресен, се работи за асимилација.

1.1.2. Консонантизам

Консонантскиот систем на горнопреспанскиот говор го сочинуваат 6 сонанти:

м			
н	л		
	л'	р	
			ј

и 17 шумни консонанти (опструенти):

б	ѿ	в	
д	ѿѿ		
с	ц	з	с
ѿ	ч	ж	ш
ѿ̇	к̇		
ѿ̄	к̄		

Како што гледаме, горнопреспанскиот не ги познава фонемите /њ/, /ф/ и /х/.

Место /њ/ се јавува само /н/ или секвенците /јн, нј/, последнава, главно, во збирната множина, сп. *бања* / *бајна*, *којна* - *којни*, *иџијна* / *иџина*, *јадејне*, *йолоцијна*, *денја*, *сенјак*, *ременја*, *јаџленја*, *дренје*, *иџарње*, *џолинје* Лес, *којн*, *камејна*, *свинја*, *иџарње*, *иџилина* Ресен. Во материјалите од Коњско и од Стење се среќава во секвенците со *ј* и алофон [н']: *којн'а* - *којн'и*, *јаден'је*, но *иџилина* Стење, *сајна*, но *којн'а*, *иџанин'је*, *камен'ја* Коњ, сп. и: *бајн'а*, *којн'ар*, *свијн'ар*, *јаден'је* : *сајна*, *којни* ЦДв, *којн'*, *камејн'е*, *корејн'а*, покрај *којн*, *камејна* Рајца.

Фонот [ф] се јавува само како алофон на /в/ на крајот и пред безвучен консонант. Во слободна (јака) позиција место /ф/ се јавува /в/ и во туѓи лексеми, сп. *ваџи*, *се валиџи*, *ваџбација*, *вабрика*, *ванела*, *ваџиџуна*, *ваџл'аџи*, *ровја*, *вишеџи* ЦДв, Ресен, Лес, Коњ, *вал'ба*, *вурна*, *верече*, *каве*, *кадиве*, *кувер*, *Вранџија* Рајца.

Гласот *х* наполно се загубил на почетокот и во интервокална позиција; во секвенци со /у/ како прв член место него наоѓаме /в/, сп. *мува*, *уво*, *руво*, потоа кај придавките од типот *суво* - *суви*, *џлуво* - *џлува* : *џлуф*, *суф*, како и во формите на именките *кожуф*, *очуф*, сп. *кожуво(џи)*, *кожуви*, *очув* - *ми*, *очувоџи*.

На крајот и пред консонант по правило *х* се заменило со /в/, како и во другите западни говори, но овде се среќава и по некој пример со наполно загубено *х*, сп. *ела*, *чели*, *мулија*, *мул'ја*, *мелем*, покрај *чевли*, *евла*, *мувла*, Лес.

Во врска со реализацијата и дистрибуцијата на фонемите од дијалектен аспект нашето внимание го привлекуваат сонантите /л, л'/, звучните фрикативи /s, ʃ/ и палаталните /ќ, ʃ'/.

Фонемата /л/ се јавува во два основна алофона – [л] пред задните вокали, сп. *лани*, *лош*, и [ʃ] – билабијален латерален фон на крајот на зборовите и пред консонант: *сџоџ* – *сџоџче*, *коџе* (: *коло*), *воџк*. Алофонот [ʃ] се јавува во сите горнопреспански села северно од линијата Коњско – Сливница. Пред предните вокали и пред /ј/ изговорот на /л/ се неутрализира со изговорот на /л'/, сп. *кол'и* (: *кола* – *коџе*), *кол'је* (: *коџ* – *колоџ*).

Алвеоларното /л'/ се јавува во сите позиции на збороформите, сп.: *сол'*, *жал'*, *секал'*, *иџиџиел'*, *зел'ка*, *сол'ка*, *бил'ка*, *бол'а*, *бл'уџи*, *кл'уч*, *л'уџиџи*.

Место старото палатално *л' само во одделни пунктови може да се сретне во по некој пример /л/, сп. *учиџеџ* Лес.

Фонемите /s, ʃ/ во овој говор имаат поширока дистрибуција во споредба со централните говори.

/s/ се јавува пред множинската наставка -и како корелат на /џ/, сп. *йолосу*, *бубресу*, *дипесу*, *белесу*, *йоџрасу* / *йаџрасу*, *врасу*, *кофчесу*, *йоџосу* (: *йоџок*) и пред -е во множинската форма од 'нога' – *nose*, и во прилогот *блесе му* Лес. Доста е фреквентна оваа фонема и во група со сонантите /л, н/, сп. *моџсиџи*, *соџси*, *се џинса* 'ружи' Ресен, Лес.

Фонемата /ʃ/ во ред случаи на преспанскиот терен, како и во охридските и дебарските говори, е добиена од /ж/ пред деминутивната наставка -е, сп. *бреџе*, *враџе*, *книџе*, *ноџе*, *йолоџе*, *йоџраџе*, *снеџе*, и во некои други одделни случаи, сп. *џеџок* (со дисимилација), *сџеџер* Стење, Прет.

Фонемите /ќ, ʃ'/ во некои северни преспански села се реализираат во секвенците /јќ, јџ/ кога не се во иницијална позиција, сп. *кујќа* Крушје, *л'ујџе* Крив, *домајќин*, *кујќа*, *свајќа*, *џвејќе*, *бејќар*, *шејќер*, *рајќија*, но: *каја*, *кош*, *кумур*, *ке*, *керка*, *куџи*, – *л'ујџе*, *йоџаџа*, *иџејџе*, покрај *сеџер*, *иџакуџере*, *џаџаџи*,

а̀рџа, а̀рџосвиџи, џон, џубре Лес, Стење. На другата територија од односниов говор се јавуваат само *ќ, џ*: *куќа, браќа, цвеќе, меџу, л'уџе* Ресен, Езер, Прет.

Во поглед на фреквенцијата треба да истакнеме дека овие гласови се почести во североисточниот дел на областа, бидејќи таму нив ги наоѓаме и место групите *-џј-, -џј-*, (< **tʃj, *dʃj*), сп. *цвеќе, џарќе, рабоќе, л'уџе* Ресен, *брујќе, врајќе, војџе, ливајџе, л'ујџе* Крив, *свајќа, цвејќе, л'џа* Стење, *џоџајџа* Лес, *цвејќе, џоџајџа* ЦДв, *л'ујџе, ливајџе* Отеш, *брајќа, л'ујџе, ливајџе*, покрај *водје, оџрадје* Рајца, *браќа, ливаџе*, но и *браџија, водје, лободје, расадје* Прет.

Место прасловенските **tj, *dj* замена со */ќ, џ/* наоѓаме само во неколку лексеми: *домаќин, куќа / кујќа, веќе / вејќе, џојќе, среќа / сџреќа, Божиќ* покрај *Божик*, во формите на глаголот *нејќум*, во партикулата *ќе*, – *меџу, џакуџере, а̀рџа*, покрај *а̀ржа, сеџер, џреџе*, поретко и во некои суфиксни образувања: *ориџанец, беџраѓани*.

Во другите случаи како регуларни континуанти за **tj, *dj* се секвенците */џиџ, жд/*, сп. *вреџиџе*, мн. *вреџиџа, џореџиџина, џаџиџи, џаџиџерес џеџел, разџаџиџен, леџиџа, маџиџа, свеџиџа, сноџиџи, враџиџаџи, џлаџиџаџи*, или со загубено */џи/*: *ноџи, ноџија, џоџноџи, ноџеска, ноџви, џомоџи, џомоџник, џлешка, ноџви, моџине, овоџи* (дрво), *овоџије* (плод), потоа во образувањата од типот *соџоџиџанец*, и по аналогија после во *велеџиџанец, џрилеџиџанец, џеџиџиџанец*, – *вежда, межда, џрежда, виждаџи, рождаџи, чуждо*.

Фонемите */к, џ/* пред предните вокали се неутрализираат со */ќ, џ/* сп. *ќисел, ќиселина, мајќин, раќија / рајќија, уќиџи* (окит), *сќиџиџиџи, дренќи, раќќи, сќеџар*, вок. форма *Миџќе, Сџојќе, џеџиќе*, – *џлоџин, блаџи, долџи, черџи* Крушје, *ќиваџи, рајќија* Лес, Стење, *сеќи ден, маќи, џибаџи, друџиџије* ЦДв.

Од фонетските промени за горнопреспанскиот говор карактеристични се: замената на почетна група */џиџ/* во */џч/*: *џчеџиџа, џченкарџиџа* покрај *мисерџиџа* Лес,

и на */џс/* во */џџ/*: *џџи, џџоџсан, аџџа:на, џеџиџиџа, сџиџиџа, (џ)џалџиџи*,

замената на */с/* во */џ/* во групата */ск/* во суфиксот *-ск(и)* кај придавките кога претходи консонант: *биџоџџиџи, џрилеџиџи, сќоџиџи, воџџи*

и на групата */џин/* во */кн/* во *кноко*, покрај *џнок* Лес, и *џенок* Ресен.

Во одделни случаи извршена е замена на:

/жв/ во */џв/*: *џвакаџи*,

/мн/ во */вн/* во *вноџу* Прет,

/кл/ во */џл/* во *џаџиџлан*,

/чк/ во */шк/* во *жоџиџа* Лес,

/џл/ > */џл/* во *џлеџи* и */зл/* во *злањ, зланиџа* Пер.

Групата */вн/* со прилична доследност се асимилирала во */мн/*: *оџламџиџи, џламџа, џламџиџа, одамџа, џлемџа, рамџо, димџа џора, мџук* От, Лес, Прет.

Старите групи */сџр, здр/* се изедначиле со етимолошките */ср, зр/* по тој начин што во последниве се вметнува секундарно */џи/*, одн. */џл/*, сп. *сџреќа, сџреда, сџребро, здрак* Лес, *сџрамоџиџа, сџребро* Стење, *сџрејќа, сџреда, сџрам, здрак, здрело, здриџна* Рајца, но не насекаде, сп. *среда, срам,ребро* : *сџрико, сесџира* Прет.

Во поглед на дистрибуцијата на */с, џи/* пред африкатите */џ, ч/* на морфемската граница нема единство. Во едни случаи наоѓаме замена на

фрикативната компонента во /ф/: *кофче* (: *коска*), *обрафче*, *круфче*, *мафче* (: *макса*), а во други дисимилацијата не е извршена: *џасче*, *бресче*, *расцуиш*.

Групите /шш/, жд/ само во градскиот ресенски говор и во Јанковец се реализираат како /шч/, жц/ и тоа не регуларно, а на другата територија се пазат неизменети, сп. *џуиштер*, *оџнишше*, *дождој* ЦДв, Прет, Лес.

Од дијалектен аспект интерес претставуваат и промените извршени во примерите како *церево*, *церейна* во некои југозападни села на областа при паралелна употреба со *черешина*, *черен*, *череј*, *черемуша*, *чересло* Стење, Прет. Се работи за еден резултат што се добил на меѓудијалектниот контакт со говорите во кои старата група *črě е заменета со *цре-* (*черево*)(*црево* > *церево*). Оваа појава е доста раширена во нашите јужни говори на целиот појас од Преспа до Воден на пограничјето со централните говори.

Од лексикализираните фонетски појави како поинтересни ги приведуваме замената на:

/ж/ со /ц/ во *цежок* / *цеиш* Стење, Отеш, Прет,

/з/ со /ж/ во *чижми* Стење, покрај *чизми* Лес, Прет,

/с/ со /ш/ во *шлеме* Ресен, Круш;

Доста примери во горнопреспанскиот наоѓаме и со извршена метатеза, сп. *џарван*, *сеџвар*, *урел'а* (< *улера*), *оломнани*, *олишца*, *винџал* Лес, *ејзеро* Стење, покрај *езеро*. Редовно се врши метатеза на фонетската група /рџ/ во /џр/ кога не е во иницијална позиција, сп. *џарди*, *џарк*, *џарш*, *џарчка*, *сџарџа*, *џарба*, како и во секвенцата -ни- во -ин-, сп. *водејнца*, *калејнца*, *џуи'ајнца*, *ч'ејнца*, и во глаголскиот прилог *викајнчкум*, *џлачејнчкум* (< *џлаченичкум*).

Вокалите се губат, како и во другите западни говори, во клитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, и таа појава овде е доста интензивна. Сп.: *с-обдена* (*се-*), *с-измиф*, *џ-удри*, *к-ода*, *н-убо*: (*не убаво*), *д-излезии* (*да-*), *з-инаеи* (*за-*), итн. – Освен тоа /о/ се испушта на почетокот во одделни повеќесложни лексеми, сп.: *џледало* Лес, *џаиш* покрај *оџаиш*.

И испуштањето на консонантите е широко распространета појава. Најраспространета е, како и во другите западни говори, загубата на /в/ во интервокална позиција. Најдоследно таа се врши во одделни завршоци, сп. (-ови) *лебој*, *кл'учој*, (-овица) *ласи'ојца*, *сур'ојца*, (-авица), *каи'ајца*, *џи'ајца*, (-овина) *кал'ојна*, *ждриџ'ојна*, (-ово) *јас'ено*; *д'џбо*: (*џџово*), (-аво, -ава, -ави) *уба*: – *убо*; *краси'ај* (*краси'ави*), и др. Во приведените случаи, и уште во некои други /в/ се загубило на целата територија на преспанскиот говор. Постојат некои локални разлики во поглед на испуштањето на /в/ во основната морфема на збороформите. Така, покрај *џојдо*, *лекоји*, *лејчар*, *кијајца*, *кија*, *обуало*, *осно*; *коачница* / *ко:чница*, *оло*; *јаор*, во јужните периферни села можат да се сретнат и форми со /в/: *левичар*, *кивајца*, *обувало* Прет, *основа*, *ковачница*, *олово* Леска. Нешто е постабилно /в/ во двосложните збороформи кога се наоѓа зад предните вокали, сп. *нива*, *слива*, *диво*, *крива*, *живо*, *сиво*, *врева*, *џрева*, *лево*, *џлева*, *девер*, итн.

Од другите консонанти најчесто се испушта во интервокална позиција /д/, сп. *Боџор'ојца*, *џосиојн*, *клајнец*, *ливаеиш*, *ен* (*еден*), кај глаголите готово редовно во 2 и 3 л. едн. и во 1 и 2 лице множина: *сеји* (*седии*), *џрејме* (*џредиме*), *изеји*, *оји*, *изваји* (*извади*), *изва:и* (*извади*), *јаји* – *јаји* (*јади*), *ке доји* (*дојди*), *клаји* (*клади*).

Во одделни лексеми се испуштаат уште:

/м/ неаме Коњ, зејѝ Лес, иам Лес,

/н/ дојсоф, зајси (занеси),

/џ/ ко - дојде (коџа), ко^а, сеа / сја (сеџа) Лес, овео, онео (овеџо, онеџо) Стење,

/ж/ јѝчка (јажичка), ноички / нојчки (ножички),

/ш/ ѝројчка (ѝрошичка) Лес,

/с/ џо ѝреекоф, ѝрејчен (ѝресечен), ѝојчено (ѝосечено), ѝојкоме Коњ.

Во иницијална позиција се загубиле: /в/ во име (виме), оја (воја < фоја) Лес, најѝре Ст, Рес, Прет, чера. Во изба и исѝина не се развило /в/.

Фонемата /ѝ/ редовно во горнопреспанскиот се губи на крајот во консонантските секвенци -сѝ, -шѝ: џѝрс, ѝѝрс, лос, лис, брес, џлис, чис, џус, веш, нош, ѝриш, џореш, чуш, дош, освен во неколку периферни села на западниот брег на езерото, каде што може сѝ уште да се чуе факултативно едно слабо ѝ, сп. веш^ѝ, ѝриш^ѝ, брош^ѝ, лос^ѝ, чис^ѝ Лес, Коњ.

Понегде /ѝ/ се испушта и пред /ч/ на морфемската граница во случаи како ѝаче (ѝаѝиче), сваче (сваѝиче) Рајца.

1.1.3. Прозодија

Горнопреспанскиот говор, како и другите западни дијалекти, не познава фонолошки квантитет. Меѓутоа, во него наоѓаме бројни случаи со фонетски должини добиени со контракција на две исти самогласки, како во примерите: не:сѝа, џла: (< џлаа), или со контракција, сп. осно: (< основа), со:л'ка (< соал'ка < совал'ка), ѝо: (ѝоа).

Овој говор не отстапува од другите западни дијалекти ни во поглед на местото и функцијата на акцентот. Во трисложните и повеќесложните збороформи тој паѓа на третата мора од крајот, сп. бр'ачеѝ - бр'ачеди - брач'едиѝе. Во примерите од типот вод'ејнца, ласѝ'ојца, ѝол'ојна, и други слични дифтонзите [eј, ој, ај] имаат по две мори, така што и во нив акцентот стои на третата мора. Таков е случајот и кај збороформите што содржат долги вокали, на пример: јасен'о:ѝо (јасеновоѝо), осн'о:ѝа (основаѝа), уб'а:ѝа (убаваѝа).

Како дистинктивен признак акцентот се користи кај прилозите: леѝ'ово, зим'ава, недел'ава, џодин'ава (: членуваните именски форми л'еѝово, нед'ел'ава, џод'инава), и во именските состави со предлог од типот: черејнаѝа е од-з'емја, вја:на на-к'ојн не на-м'ѝска, коѝанкаѝа е од-д'ѝрво, – во кои синтагмите семантички се посебно маркирани, за разлика од оние што носат прилошка ознака, на пр. ќе ѝ-удра 'од-земја, се качи н'а-којна, ѝадна 'од-д'ѝрво.

1.2. Граматика

1.2.1. Именки

Морфологијата на именските зборови не отстапува осетно од морфологијата во охридските и централните говори. Кај личните и роднинските имиња на консонант, на -о и на -е општата форма и во преспанскиот завршува на -а, сп. Го виде Божина, џо викна ѝеѝина, беше со Ванча, со ѝаѝика, одн. на -ѝа кај имињата што завршуваат во номинативот на -е: Кѝрсѝе - Кѝрсѝеѝа, Миле - Милеѝа.

Во северниот дел на областа не се ретки и флексивни дативни форми кај личните и роднинските имиња од м. и ж.р. Сп. Му даде Сѝојану, Јанку, Марку,

*Пейреџу, Илију, а рекоф Цвейџе, Босил'ке, Марије, мајке, џеџџе, вујне Крушје, Изб. Однеси-и-је чорабиџе мајке Г. Дуп, Видану, Николу, Сџиру, Зорейџу, Павлеџу, Невене, покрај на Невена Рајца, и со посесивно значење: Талеџу син му Арб. Како што се гледа, кај именките од м.р. се генерализирала една наставка за датив – -у кај сите основи, а во ж.р. наставката -е. Во селата што се наоѓаат јужно од линијата Отешево – Лескоец превладува дативната на-конструкција, сп. *Му рекоф на Јанка, на Милеџа*, итн.*

Во вокативот кај именките од ж.р. се генерализирала наставката -о кај сите именки на -а, вклучувајќи ги и повеќесложните на -ица и на -ка, сп. *Горицо, Каџиџо, лисицо, Босил'ко, Загорко, Донко, Милко Стење*.

Наставки за обична множина се -ој (<-ови), -еј (<-еви), -и, -иџиџа, -офџи, -а, -ина, сп. *лебој, бројој, ножеј, кл'учеј, шуреј, вујчеј* Лес, *мажи, војџи, кони, – ридиџиџа, – џаџиџофџи, дедофџи, покрај џаџиџој, дедој, вујкој, сџириџој* Рајца, и кај образувањата на -л'о : *смјрдл'офџи, џјрбл'офџи; – жени, офџи; – џолина, џилина*. Од именките –‘нога’ и ‘рака’ се среќаваат двојни множински форми – со -е : *носе, рјце* Ресен, Прет, Отеш, и со -и : *носи, рјџи* ЦДв, Стење, Лес.

Категоријата определеност кај именските зборови граматички се изразува со морфемите -ов, -ва, -во, -оџи, -џа, -џо, -он, -на, -но, сп. *лебоф, рјкава, деџево; лебоџи, каменоџи, деноџи, ниваџа, џолеџо; ридон, џланинана, езероно*.

Може да се сретне и понекој остаток од деklinацијата на определените форми, сп. *волуџојму во роџоџи, џлуфчеџојму на џлаџојне* Рајца.

Во деривацијата на именките во преспанскиот во целина многу се продуктивни деминутивните образувања со суфиксот -е, сп. *возе, воле, вјрише, едно џроше, џрозде, мосџе, кјрсџе, сџоле, даџиле, овне* и др. Отеш.

Иновација на овој терен претставуваат образувањата од типот: *броџџанец* (: *Брод*), *соџоџиџанец* (: *Соџоџи*), *велеџиџанец* (: *Велес*), *краџоџиџанец* ЦДв.

1.2.2. Заменки

Кај личните заменки како дијалектни разновидности се јавуваат формите: *јаска* покрај *јас*, кратките форми за директниот објект *ма, џа, са, на, ва*, формите *ја* и *а* за ж. р., дативната *је* покрај (*ја*) и *му* за ж.р. Целата парадигма на личните заменки ни се претставува во следниов вид:

јас // *јаска* – мене *ми* – мене *ма*
ни(ј)е – нам *ни* – нам / нас *на*
џи – џебе *џи* – џебе *џа*
ви(ј)е – вам *ви* – вам / вас *ва*
џој, с.р. *џо*: – нему *му* – не(џ)о *џо*
џаја / *џа*: – нејзе *је* / *му* / (*ја*) – нја / неја *ја* / *а*
џи(ј)е – ним(*и*) *му* – ним(*и*) *и*

Сп.: мене *ма* *виде*, нам *ни* *виде*, меџу нас / нам, со нас, нја *ја* *зеде*, неја *не а* *виде*, нејзе *му рече*, ними *му даде*, на ними *му џаднало* Рајца.

Со присвојно значење се употребуваат следните форми:

мој, моја, мое – *мој; наџи, -а, -е, – наџи;*
џвој, џвоја, џвое – *џвој; ваџи, -а, -е – ваџи;*
неџоф, неџо: / *неџо^а, неџо*: – *неџој; нимни, нимна, нимно, нимни;*
неџин, -а, -о, -и;
свој, -а, -е, -и.

Забелешка: Посвојно-демонстративни форми од типот на охридските *овеџов, онеџов, овејзин* не се забележани.

Општата количествена замена се јавува во формите:

сјјоф, сјво, сјјо, сјно Ресен, *сјјоф, сјјон, сјјоџ, сјјоа, сјјо*, ГДуп, Евла, *сјјоџ, сјјоа, сјјо* ЦДв. Во оваа функција почесто се употребува *цел, -а, -о*, сп. *Цело село се смејџ, Г-изеде цел лебоџ, целиоџ лей*.

1.2.3. Глаголи

Горнопреспанскиот говор ги познава сите граматички категории на глаголот познати во стандардниот јазик и во другите западни говори. Меѓутоа, во него денеска не се многу фреквентни можниот начин и глаголскиот прилог. Во некои говорни пунктови глаголскиот прилог во анкетите не се покажува воопшто. Во споредба со централните говори овде повеќе доаѓаат до израз сложените форми со 'има / нема' и со 'сум' + глаголската *н/и*-форма.

Како дијалектни посебности во овој говор во областа на глаголот се јавуваат промените извршени во глаголската *е*-група, наставките за 3 л. едн. и мн. на презентот, множинските наставки за 1 и 3 л. во минатото определено време, и неколку други поситни промени.

Глаголската *е*-група овде е готово наполно дезинтегрирана. Глаголите што им завршува општиот дел на консонант преминале во *и*-група и морфолошки се изедначиле со старата *и*-група, *сечиш, љечиш, бериш, колиш, љадниш*. Глаголите кај кои општиот дел завршува на вокал во одделни пунктови наполно преминале во *а*-група, сп. *мијаш - мијаш, љкајаш - љкајаш, дујаш - дујаш* Ресен. По нив се повеле и глаголите од *и*-група што им завршува општиот дел на вокал, сп. *бројаш, кројаш, џнојаш*, како *љрајаш - љрајаш, вијаш - вијаш, сџијаш - сџијаш* ГДуп. Прегрупирањето се извршило, како што се гледа, според завршокот во основната морфема, дали е тој вокал или консонант. Меѓутоа, дезинтеграцијата на глаголите со вокал во коренската морфема не е наполно завршена на сета територија на горнопреспанскиот. Во некои говорни пунктови процесот е во тек, сп. *џијаш - џијаш - џијаше, кројаш - кројаш, обујаш - обујаш, чујам - чујаш*, но и: *џкаеш - џкаеш* ЦДв, *вијаш, мијаш, сџијаш, бројаш*, но: *сееш, вееш, џееш*, одн. *се:ш, џе:ш* ГДуп, *бројам - бројаш, џијам - џијаш, џкајам - џкајаш*, но: *сја (< сеа) - сееш (се:ш), сееш (се:ш)* Езер.

Од *и*-група во горнопреспанскиот се и изведените глаголи со суфиксот *-в-*, сп. *кујвиш, кажвиш*.

Презент. – Во 1 л. ед. наставката *-м* е ограничена само на глаголите од *а*-група и тоа на сето преспанско говорно подрачје: *викам, орам*. Во северозападните села спорадично *-м* може да се сретне и кај глаголите од *и*-група, сп. *сечам, носам*, покрај пообичните форми без *-м*: *сеча, носа* Лес, Стење. На другата територија од овој говор во анкетираниот материјал не се констатираны форми со *-м* кај глаголите од *и*-група. Ова важи и за глаголите од типот 'пие, пее, чуе, брои' – каде што минале тие во *а*-група во 1 л. едн. завршуваат на *-м*, а каде што останале уште во *е*-група, тие во 1 л. едн.

завршуваат на -а, сп. *бројам – бројаиш, сејам – сејаиш, обујам – обујаиш* Стење, но: *ѿкаја – ѿкаеиш, сја (сеа) – се:иш, са смја – сме:иш, ѿја – ѿе:иш* Крушје.

Во 3 л. едн. се пази наставката -ѿи на сета територија на горнопреспанскиот говор: *викаѿи, имаѿи, носиѿи, бериѿи*. Јужната граница оди по правецот Гломбочени – Претор.

Во 3 л. мн. на горнопреспанскиот терен се среќаваат две наставки – -аѿи и -еѿи, кои се географски јасно разграничени. Наставката -еѿи превладува во селата на северозападниот брег на езерото, сп. (*ѿије*) *сѿијеѿи, ѿеѿи, носеѿи, викаѿи* Лес, Стење, Коњ. По оваа црта говорот на споменатите села се поврзува со охридскиот. На другата територија 3 л. мн. завршува на -аѿи: *вика:ѿи (викааѿи), носаѿи*.

Целата презентска парадигма гласи:

<i>викам</i>	<i>носа</i>	<i>сеча</i>
<i>викаш</i>	<i>носиш</i>	<i>сечиш</i>
<i>викаѿи</i>	<i>носиѿи</i>	<i>сечиѿи</i>
<i>викаме</i>	<i>носиме</i>	<i>сечиме</i>
<i>викаѿе</i>	<i>носиѿе</i>	<i>сечиѿе</i>
<i>викааѿи</i>	<i>носаѿи</i>	<i>сечаѿи</i>
[вика:ѿи]		

Во Стење и околните села: 3 л. мн.: *викаеѿи, носеѿи, сечеѿи*.

Презентските форми од ‘сум’ гласат: *су // сум, си, е // (j)еѿи, сме // сне, сѿе, сеѿи // са // сѿа // сѿи*. Формите: *сум, сеѿи, сѿи* ограничени се на северозападните крајезерски села (Стење, Лескоец).

Аорист. Имперфект. – Наставката -ф (< -в) во 1 л. едн. е општа на целото говорно подрачје. Во 1 л. мн. има две разновидности: -вме во северозападните села, и -вне // -фне во источниот дел на областа, сп. *рековме, имавме, дојдовме* Стење, Лес, Коњ : *дојдовне, знаевне, бевне ѿаднавне* Прет, Езер, *с-измифне* Соп. Во централните села се јавуваат наспоредно и двете наставки, сп. *ѿаднавме // ѿаднавне* Пер.

Во 3 л. мн. наставката -а е општа, сп. *леѿинаа, ѿијаа, леѿнаа*, одн. *леѿна;* *вика;*, – по извршената контракција, *зедоа, најдоа (зедо:, најдо:)* Курб, *беа, носеа, мелеа*, т.е. *бја, носја, мелја*, со фонетската измена на /ea/ во [ja], *ваѿија, свѿрија, с-измија* ЦДв, *како да дојдја, берја, бја, вѿрлија, обеѿе умрја* Отеш. Во северозападните села за да се попречи контракцијата и другите фонетски промени елементот -j- од глаголите од типот *ваѿија, свѿрија* е пренесен на сите глаголи, па се оформила двочлена наставка -ја : *леѿнаја, рекоја, викнаја, ѿокосија, носеја, седеја* Стење.

И во аористната основа, како во презентот, можеме да следиме некои интеграциони процеси што имаат за последица сведување на глаголите на поедначени модели. Како критериум исто така послужил карактерот на гласот на којшто завршува општиот дел на аористната основа. Така, на пример, во еден конјугациски модел се групирале глаголите од *н-основи* од типот ‘паднит’ и ‘менит’ сп. *ѿаднаф, ѿадна, ѿаднавме, ѿаднафѿе, ѿадна(j)а, – менаф,*

мена, менавме, менафѿе, мена(ј)а, ѿсинаф – ѿсинавне, збунаф – збунафѿе, ѿо ѿоканаф, ѿо ѿроменаф деѿеѿѿо, са оженаф, са сѿемна, исѿоѿнаф ГДуп.

Во друг конјугациски модел се интегрирале глаголите од *и*-раздел, од типот ‘згазив, сварив, вратив’, од *е*-раздел, тип. ‘насрев, проврев’, и дел од глаголите од *о*-раздел, на пр. ‘сметов, сплетов, напасов’. Сите тие образувале нов *и*-/*е*-раздел, сп.:

насприф	сѿлеѿѿиф	зѿазиф	обрѿѿиф
наспе	сѿлеѿе	зѿазе	обрѿе
наспе	сѿлеѿе	зѿазе	обрѿе
наспривме	сѿлеѿѿивме	зѿазивме	обрѿѿивме
насприфѿе	сѿлеѿѿифѿе	зѿазифѿе	обрѿѿифѿе
насприја	сѿлеѿѿија	зѿазија	обрѿѿија

Сп. и: свариф - сваре, враѿѿиф - враѿе, зѿоѿѿѿиф - зѿоѿѿе, сѿѿѿѿиф - сѿѿѿе, окосиф - окосе, овѿѿѿиф - овѿѿе, - најасиф - најасе, сѿѿѿѿиф - сѿѿѿе, смеѿѿиф - смеѿе, ѿровриф - ѿровре, заѿѿѿиф - заѿѿе Езер, ЦДв, Стење.

Извесно колебање во основите се забележува кај глаголите од типот ‘брои’, сп. изброаф (> избро:ф), изброа (избро:), изброавне (> избро:вне), изброафѿе (избро:фѿе), изброаја (> избро:ја) Езер, Ресен, и: изброиф (> изброѿф), изброифне (> изброѿвне), изброифѿе (изброѿфѿе), изброија Прет.

Во имперфектот нема некои поособени промени на основите. Во говорите каде што глаголите од типот ‘брои, ткае, сее, шие, чуе’ преминале во презентот во *а*-група, и имперфектната основа завршува на *-а*, сп.:

ораф	бројаф	ѿѿѿѿф	носеф
ораше	бројаше	ѿѿѿѿе	носеѿе
ораше	бројаше	ѿѿѿѿе	носеѿе
оравме /	бројавме /	ѿѿѿѿвме /	носевме /
оравне	бројавне	ѿѿѿѿвне	носевне
орафѿе	бројафѿе	ѿѿѿѿфѿе	носефѿе
ора: /	броја: /	ѿѿѿѿ: /	носѿа /
ораја	бројаја	ѿѿѿѿја	носеја

Императив. – И во императивот на горнопреспанскиот се пројавува тенденција за упростување на конјугациските модели. Тоа е постигнато со генерализирање на наставката *-ѿѿе* во 2 л. мн. кај сите глаголи, сп. *викај* - *викаѿѿе*, *носи* - *носеѿѿе*, *седни* - *седнеѿѿе*. Така е на сето преспанско говорно подрачје. Извесни разлики меѓу горнопреспанскиот и долнопреспанскиот говор се забележуваат само кај глаголите што им завршува општиот дел на вокал. Во долнопреспанскиот, каде што се тие глаголи од *е*-група, наставката *-ѿѿе* се додава на *е*-основата, сп. *бројеѿѿе*, *ѿѿѿѿеѿѿе*, *сејеѿѿе чујеѿѿе* Гломб. Така е и во горнопреспанските села, каде што се задржале овој тип глаголи во *е*-група, сп. *ѿѿеѿѿе*, *сееѿѿе* Стење, Лес, но не се туѓи формите *броѿѿе*, *сеѿѿе*, *дуѿѿе са*, *наѿѿѿе са*. Таму пак каде што се тие глаголи од *а*-група, наставката *-ѿѿе* во 2 л. мн. на императивот се додава на основниот вокал *-а* : *бројаѿѿе*, *ѿѿѿѿѿѿе*, *ѿѿѿѿѿѿе*, *сејаѿѿе*, *ѿѿѿѿѿѿе* Прет.

Именски форми на глаголот. – Веднаш треба да истакнеме дека во поглед на глаголскиот *л*-партицип преспанското говорно подрачје не е единствено. Во крајните јужни преспански села *л*-партицип нема (в. подолу). На другата територија тој се образува како и во другите западни говори, сп. *имаџ*, *носиџ* - *носеџ*, *браџ* - *береџ*. Кај глаголите од *о*-раздел од типот ‘речит, печит’ *л*-формата се образува, главно, од старата основа: *рекоџ*, *џекоџ*, *осџириџоџ*, *доџоџ*. Ретки се партиципи на *-ел*. Но од друга страна забележани се форми како *моџиџ*, *сечиџ*, *џечиџ* ГДуп.

Во образувањето на *н/џи*-партиципот овде имаме само една иновација: кај глаголите со завршок на *-н* во општиот дел се генерализирала наставката *-аџ*, сп. *изронаџ*, *сџиемнаџо*, *исџиразнаџ*, *исџоџнаџ*, како *џаднаџ*, *сџианаџ*. Кај глаголите од типот ‘шие, сее, труе’ глаг. *н*-парт. се образува од соодветната презентска основа, сп. *скроџани са*, *не џеџи измиџан*, *оџируџани са* Прет.

Глаголскиот прилог е многу редок, а во западните села готово и не се јавува. Таму каде што не е загубен, тој се образува со наставката *-џкум*: *викаџкум*, *креваџкум*, *дџржеџкум*, *џлачеџкум*, *моџчеџкум*, *миеџкум* ГДуп.

Во поглед на образувањето на глаголската именка преспанскиот не покажува ништо посебно, сп. *викаџне*, *одеџне*, *иџраџне*, *жал’аџне* ГДуп. Во појужните села поретко се среќаваат и образувања на *-џје*, кои се карактеристични за костурското говорно подрачје, сп. *иџраџје*, *џнаџје* Рајца.

Сложени глаголски форми. – Минатото неопределено време со *л*-партиципот не е така често како во централните говори, а до колку се употребува тоа се јавува во функција за прекажување. Сп.: *Су бил канаџ*, *ама јаска не знаеф*, *Висџина ли еџ*, *си бил Биџол’а?!*

За изразување на минати дејства почесто се употребуваат формите со ‘има’ + глаголската *н/џи*-форма сп. *имам одено*.

Можниот начин со ‘би’ + *л*-формата во горнопреспанскиот е во отстапување. Неговата функција ја преземаат конструкциите со ‘ќе’ + имперфектот за иреални ситуации, и други модални искази.

Доста се фреквентни на преспанското говорно подрачје и конструкциите со ‘сум’ + глаг. *н/џи*-форма од типот *су(м) доџден*, *беф доџден*.

Во деривацијата на глаголите секако се најинтересни од дијалектен аспект девербативните несвршени глаголи со суфиксот *-в* од типот *куџвиџ* / *куџваџ*, *кажвиџ* / *кажваџ*. Тие се наложиле на местото на образувањата на *-ува*, Сп.: *леџниџ* - *леџваџ*, *џадниџ* - *џадвиџ*, *бидвиџ*. Овој тип образувања се шират за сметка на старите девербатива на *-а*, *-ја*, *-јава*. Така во горнопреспанскиот покрај образувањата *џлаџиџаџ*, *враџиџаџ*, *раџдаџ* / *роџдаџ*, *обиџдаџ*, се употребуваат и форми на *-в*: *враџиваџ*, *наоџвам*, *џадваџ*, *заџдвиџ* Езер, *наџжваџ* / *наџждвиџ*, *заџдвиџ*, *џреожваџ* Крушје.

1.2.4. Службени зборови.

Од предлозите ги истакнуваме: *каџ* поради фонетската разновидност, *меџџу*, *кон*, и посебно *џрекаџ*, *каџз* / *каџс*. Последниов се употребува со значење ‘низ’, сп.: *Помина каџс-село*, *каџз-ливада* Асам. *Не цаџаџ каџз-река* Курб.

Предлогот во често се испушта, сп.: *Ќ-ода ѿланина. – Али беше Бийол’а?* – Беф Кича: ГДуп, – Јаска ојдоф Брајчино Прет.

Од сврзниците дијалектно се ограничени уѿи, поради фонетскиот лик, и ѿака со каузално значење, сп. *Не дојде ѿака бил болен. – Го избъркаф момокоѿи ѿака не рабоѿеше* ГДуп.

2. ДОЛНОПРЕСПАНСКИОТ ГОВОР

(долнопресѿански **q* > *lǎl-говор*)

2.1. Долнопреспанскиот говор по своите најкарактеристични дијалектни структурни особености не отстапува многу од горнопреспанскиот. И тој ја познава фонемата /ǎ/ како континуант на **q* и во секвенцата /ǎp/ место **ɟ*, сп. *рǎка, ѿǎѿи, ѿǎрсѿи*. Меѓутоа, во долнопреспанскиот таа е добиена и како континуант на вокалното **ɟ* во секвенцата /ǎl/, сп. *кǎлк, ѿǎлно, жǎли, сǎлза, мǎлчи, ѿǎлѿи, жǎлѿица, бǎлва, кǎлни* Граж, *вǎлк, вǎлна, са бǎлвеѿи, жǎлѿи, кǎлниме, кǎлко* Зрн, или само /ǎ/ во говорот на крајните југоисточни села Лǎк, Буковик, Оровник и Пǎпли, сп. *кǎк, жǎѿи, жǎчка, сǎza, ǎѿи, дǎѿо, мǎчи, бǎва, ѿǎчи, мǎзиѿи, ѿǎшок, покрај кǎлни, сѿǎлѿи, дǎлжина, вǎлна, вǎлк, ѿǎлно, мǎлкум* Лǎк. Северната изоглоса на континуантот /ǎl/ за вокалното **ɟ* оди по правецот Шулин – Орово – Пǎпли.

Поголем број од диференцијалните фонетски особини на долнопреспанскиот се архаизми. Во вокализмот, на пример, во него среќаваме значителен број лексеми со запазен назализам, сп. *ѿрǎнди, дрǎнк, зǎмби, мǎнде, крǎнѿо, јǎндица, јǎндар, ѿǎндар, ѿǎндарница, сѿрǎнѿа, ѿрǎмба, клѿмко* Лǎк, *ѿрǎнди, зǎмби, сǎмбоѿи, клѿмко* Зрн, *ѿǎнѿарец, Рǎмбе, лǎнѿо, мǎнде, зазǎмбица, јǎнѿул’а, јǎндица, ѿренда, ѿренди, лендина, ѿенда, девендесе, ѿендесе, ѿрендел’, јарǎмбица, чѿмбрица* Леска.

Остатоци од старата промена на **e* во **q* освен зад /j/: *јǎзик, јǎчмен*, се среќава и зад /ч/ во *чǎдо*, мн. *чǎда* Леска, Гломб.

Во вокализмот во долнопреспанските села воопшто има помал број дифтоншки секвенци. Во него, на пример, групата /ea/ се пази неизменета, сп. *леа, неа, сѿре(j)а* Гломб. Во јужниот дел на овој говор не подлежат на промена ни групите /ae, eo, oa/, сп. *зае(д)но, неол’а, ѿоа*. Таму пак каде што дошло до нивно отклонување, како, на пример, во селата на западниот брег на езерото, процесот одел понекогаш во друг правец. Во с. Гломбочени групата /oa/ различно се реализира во одделни лексеми, сп. *осно* – *осн’о:ѿи, ѿо:, ѿро:* – како во горнопреспанскиот, но: *ѿвар, ѿварѿи, свал’ка* (< *ѿоар, соал’ка*) : *снојам* : *ковач, коваѿи*, (со запазено *в*), *свал’ка*, но и *основа, ѿовар, ковач* Леска. Место групата /oe/, до колку таа не се запазила во одделни лексеми, се добиле нови резултати, сп. *чојак, ѿојадар, покрај вдѿец* Леска, Гломб, *чвек* покрај *чек* и *чоек* Пус.

Повеќе примери овде наоѓаме и со прегласено /a/ во /e/, исто така остаток од еден стар процес, сп. *Гломбочени, чеѿа, есено дǎрво, ес’ејнца* (< *есеница*), *кǎшеј, лиѿеј, чѿеѿи, бǎрилен, ѿолена* Гломб, *чиреј, чекија* Леска, *илеч* Шул.

Фонемите /*ќ* - *ѿ*/ овде се многу ретки во словенски лексеми. Констатирани се во лексемите: *куќа, домаќин, ќерка, веќе, ѿојќе*, во партикулата *ќе* и во формите на глаголот *нејќи* Леска, Граж, покрај *нејѿи, нејѿиѿи* Лǎк, Зрн, *Божиќ*

покрај *Божик*, понекаде уште во *среќа* и *несреќа* Гломб, но и *среија*, *несреија* Леска, – *меѓу*, *преѓе*, *сеѓере*, *шакуѓере*, *ѣрѓа* Граж, Леска, покрај *ѣржа* Лѣк.

Во сите други случаи како континуанти за **tj*, **dj* се јавуваат секвенците /*шш*/ и /*жд*/, одн. /*ж*/ во крајните јужни села на пограничјето со костурскиот говор, сп. *врешије*, *ношии*, *ношја*, *ношиен*, *леиша*, *свеиша*, *ѣаиши*, *пеиша*, – *вежда*, *межда*, *сажди*, *чуждо* Гломб, *вежда*, *вижда*, *прежда*, *чуждина*, *пражда* (секундарно од *праиша*) Граж, *вежа*, *чужина*, *ѣржа* Лѣк.

Групите *-иј-*, *-ѣј-* (< **tj*, **dj*) на сета територија на долнопреспанскиот говор останале неизменети, сп. *браија*, *ѣаије*, *цвеије* – *цвеија*, *преија* – *вечер*, *л’уди* Гломб, *браија*, *сваија*, *цвеија*, *л’уди*, *ѣавол*, *ѣоѣѣја*, според нив и *ѣрадјанин* Граж, *цвеије*, *ливаѣје* Лѣк.

Во западните периферни села не се ретки и случаи со запазено *-и* на крајот во секвенците *-сш*, *-шш*: *ѣорешш*, *ѣришш*, *ношш*, *брешш* Леска, *брошш*, *ѣрсш* Зрн, *ѣрсш*, *чшш* Лѣк.

Во одделни лексеми и во одделни пунктови на долнопреспанскиот терен се задржал и палаталниот назал – /*њ*/, сп. *коњ* – *коњо* : *кони* Лѣк, *бања* – *бањи* Граж, *свиња* Леска. Во другите случаи во повеќето села *њ* преминало во /*н*/: *кон*, *ѣуна*, *ѣуна*, и во наставката *-ина* : *ѣчина*, *ноѣина*, или пак депалатализацијата се вршела со антиципација на мекоста во /*ј*/, па се добила секвенцата /*јн*/: *бајна*, *сајна*, *којнар*, *којница* *кола*, *сирејне*, *јаѣејне*, или без метатеза – /*нј*/: *бабунјосан*, *ѣенја*, *сенјак*, *синјак*, *ѣѣрнјак*, *ѣренје*, *јаѣленје*, *коренје*, *леѣинје*, *сваиѣошшшнје*, *ѣѣрнје* Гломб.

Преспанскиот говор, како што видовме, не ја познава фонемата *х*. Во иницијална и интервокална позиција таа се загубила без трага, сп. *снаа*, *леа*, *арен*, а пред консонант и на крајот, како во другите западни говори, /*х*/ се изменило во /*ф*/ во најголем број случаи, сп. *бафча*, *бофча*, *ѣифѣија*, *сшѣраф*, *рекоф*, *рекофш*, одн. /*в*/ *ѣлуф* – *ѣлуво*, *суф* – *суво*. Само во одделни случаи во оваа позиција /*х*/ се загубило напoлно, сп. *чели*, *шѣула*, *ѣшшѣза*, и во наставката *-хме* во 1 л. мн. на минатото определено време, сп. *рекоме*, *ѣикаме*.

Во јужниот дел од областа во 1 л. ед. на аористот и имперфектот место /*х*/ се среќава и /*к*/: *бек*, *ѣмак*, *носек* – претежно во речта на постарите говорни субјекти.

Од другите фонетски особености како диференцијални по однос на горнопреспанскиот овде се јавуваат:

фонемата /*ф*/: *ѣаиѣа*, *ѣурна*, *ѣурка*, *ѣил’ан* Леска, Пус, Граж, Лѣк.

испуштањето на крајното *-и* во десетичните броеви: *ѣаеѣе* / *ѣаѣѣе*, *ѣенѣеѣе*, *ѣевенѣеѣе* Леска, Граж,

загубата на /*ј*/ во секвенци од две *а* во одделни лексеми, сп. *заак* / *за:к*, *ѣаак* / *ѣа:к* Лѣк, *заѣиѣа*, *ѣаак*, *ѣаѣѣина*, *ѣаак*, *ѣѣаа* Граж,

испуштањето на /*в*/ во групи зад денталите /*ш*, *ѣ*/: *ѣшѣоршѣок* Зрн, *наѣор*, *заѣѣорѣно*, *ѣшѣорѣни* Граж, *ѣшѣар* Леска.

2.2. Од морфолошките особености со коишто се диференцира долнопреспанскиот говор како покарактеристични ги истакнуваме:

кај именките и придавките – отсутството на членските морфеми на *-в* и *-н*, загубата на *-и* во членската морфема за машки род, сп. *ѣѣѣако*, *сшшѣсо*, *ѣѣлѣко*,

кранџо Шул, коно, сивио Пус, множинските форми *носи, раџи*, покрај *носе, раџе*, множинската форма *деџи* од ‘дете’,

а кај заменките – облиците *неџа џа* за ж.р. покрај *неа (j)a*, *неми* покрај *ними*, *нејн -а*, *-о* место горнопреспанската форма *нејзин*, формите *нија, вија, џија* Шул, покрај *ние, вие, џие*, и општата замена *свички*, како и честата употреба на на-конструкцијата за изразување на дативниот објект, сп. *на неџо му рече, на ними му даде* Леска.

Членските форми на *-в* и *-н* (*-ов, -он*) се доста ретки и во јужниот појас на горнопреспанското говорно подрачје, а јужно од линијата Коњско – Арвати готово и воопшто не се употребуваат. Северната изоглоса на членскиот облик за м.р. *-о* (*дено*) допира до Шулин и Арвати. Во Гломбочени на западниот брег и во Претор на источниот веќе превладува формата *-оџи*: *деноџи, зейоџи* Гломб.

Во долнопреспанскиот говор кај именките карактеристично е тоа што избројаната множина на *-а* е многу ретка, готово се загубила. Именките од машки род во синтагми со број множина обично образуваат со наставките *-и, -ој*, како и обичната множина, сп. *два лебој, доџера два кони* Граж, Леска.

Множинската наставка кај именките од среден род на *-е* на целото долнопреспанско подрачје се јавува во фонетскиот облик *-ина* : *џилина, џелина, џолина*.

Множинските форми на личните замени се јавуваат во две разновидност: *ние, вие, џие*, кои се пораширени, и: *нија, вија, џија*, коишто се среќаваат наспоредно со првите во западните села (Шулин, Леска). – Формата *неми* покрај *ними* се среќава во јужните села, како и разновидноста *свички*, сп. *Неми и удриме, на неми му рекоф* Лџк. – Формата *неџа џа* за директниот објект за ж.р. од ‘таа’, која е констатирана во Граждено, е ново образување спрема облиците за м. и с. род *неџо џо*, а со наклон на *неа (j)a*. На целиот преспански терен, видовме, има силна тенденција да се упрости системот на зависните форми на личните замени. Така се објаснуваат и формите *неџа џа* за ж.р., и кратката замена *му* : *на неџа / неја му рече, му рече на женаџа* Граж. Во долнопреспанскиот говор силно е изразена и тенденцијата дативниот објект да се изразува аналитички со предлогот *на* : *на коџо му рече, на неџо му даде, на ними му исџраџи здравоживо* Лџк. – Прашално-присвојната замена ‘чиј’ има само еден облик за сите три рода, сп. *Чи еџи, мори момиче? Чи еџи она деџе?* Но во вакви случаи присвојноста почесто се изразува аналитички – со предлогот *на* + општата форма од заменката ‘кој’: *На коџо си? На коџо е деџеџо?*

Во областа на глаголот долнопреспанскиот говор покажува некои специфичности во образувањето на презентот, минатото определено време, глаголскиот прилог, како и во деривацијата на некои девербативни глаголи.

Во 1 л. едн. на презентот и овде, како во горнопреспанскиот, наставката *-м* е ограничена на глаголите од *а*-група: *орам, викам*. Во 3 л. едн. на овој терен наставката *-џи* веќе не се среќава, сп. (*џој*) *вика, носи, сечи, џие*. Исто така *-џи* се загубило и во 3 л. мн. на презентот, и тоа завршува на *-е* кај сите глаголи, сп. (*џие*) *вике, носе, бере, џие*.

Некои дезинтеграциони процеси кај глаголите се извршиле и во овој говор, но нешто поинаку отколку во горнопреспанскиот. Глаголите од *е*-група што им завршува општиот дел на вокал останале неинтегрирани, сп. (*џој*) *знае, сее, џие, обуе*. Кон овој модел се приклучиле и глаголите од *и*-група кај кои

коренската морфема завршува на -о-, сп. *брое, сѝое, крое*. Сите други глаголи од поранешната *е*-група (што им завршува општиот дел на консонант) преминале во *и*-група, сп. *сечиши - сечи, дојдиши - дојди*.

Целата парадигма на презентот го има следниот вид:

<i>викам</i>	<i>носа</i>	<i>бера</i>	<i>ѝраја</i>	<i>сеја</i>	<i>мија</i>	<i>броја</i>
<i>викаши</i>	<i>носиши</i>	<i>бириши</i>	<i>ѝраеши</i>	<i>сееши</i>	<i>миеши</i>	<i>броеши</i>
<i>вика</i>	<i>носи</i>	<i>бири</i>	<i>ѝрае</i>	<i>сее</i>	<i>мие</i>	<i>брое</i>
<i>викаме</i>	<i>носиме</i>	<i>бериме</i>	<i>ѝраеме</i>	<i>сееме</i>	<i>миеме</i>	<i>броеме</i>
<i>викаѝе</i>	<i>носиѝе</i>	<i>бириѝе</i>	<i>ѝраеѝе</i>	<i>сееѝе</i>	<i>миеѝе</i>	<i>броеѝе</i>
<i>вике</i>	<i>носе</i>	<i>бере</i>	<i>ѝрае</i>	<i>сее</i>	<i>мие</i>	<i>брое</i>

Изведените глаголи со суфиксот -в- во долнопреспанскиот се од *а*-група, сп. *фаѝиваи, ѝамеѝива* Пус, *куѝва, зборва, влеѝва* Леска, *менваѝи, наречваѝи* Гломб. Границата меѓу формите *кажвиши - кажвиѝи* и *кажваи - кажва(ѝи)* оди по правецот Коњско – Претор. Во овие две села превладуваат формите од *и*-група: *ѝамеѝивиѝи, разбервиѝи* Коњ, *леѝвиѝи, куѝвиѝи* Прет.

Во минатото определено време од дијалектен аспект интерес претставуваат наставката -к во 1 л. едн. која се употребува паралелно со -ф (<-в) во говорот на селата што се наоѓаат на западната страна од Малото Езеро, и наставките -ме и -ѝе во 1 и 2 л. мн., сп. *бек, зедок, леѝнак*, покрај *беф, зедоф, леѝнаф* Граж, *викаме - викаѝе, јадоме - јадоѝе, јадеме - јадеѝе, носеме - носеѝе* Лѝк, Граж. Во селата на западниот брег како наставки за 1 и 2 л. мн. се јавуваат -ме и -фѝе : *викнаме - викнафѝе, дојдоме - дојдофѝе, зѝрешиме - зѝрешифѝе, изѝореме - изѝорефѝе* Леска, Гломб. Во говорот на с. Шулин диференцијација се извршила меѓу наставките за аористот и за имперфектот на тој начин што во имперфектот се обопштиле морфемските форми -фме, -фѝе, а во аористот -ме, -ѝе, сп. аор. *викнаф, викна, викна, викнаме, викнаѝе, викнаја; дојдоф, дојдоме, дојдоѝе, дојдоја*, имперфект: *викаф, викаше, викафме, викафѝе, викаја; носеф, носеше, носефме, носефѝе, носеја*. Во 3 л. мн. на двете определени времиња има наставка -а, во некои пунктови и -ја, сп. *викаа, носеа, дојдоа* Лѝк, *јадеја, дадоја* Граж, *сечеја, дојдоја, зѝрешија, изѝореја, викнаја* Леска, Гломб. Во Граждено се забележани и неколку форми со -ва : *седнава, дојдова*, покрај *седнаја, дојдоја*, но само *са наѝија, беја* (зад преден вокал).

Во западните села има уште една тенденција во минатото време. Во множинската форма на имперфектот има тенденција да се генерализира една основа – на *е* кај сите глаголи. Така глаголите од *а*-основа се изедначиле со оние од *е*-основа, сп. *носеме, носеѝе / носефѝе; викаме, викафѝе, викаеја* Леска, Гломб. Очигледно овде се работи за формално диференцирање на имперфектот од презентот за да се избегне омонимијата (сп. презент *викаме, викаѝе, вике*; имперфект *викаме, викаѝе / викафѝе, викаеја*).

За императивот кажавме погоре дека се образува во 2 л. мн. со наставката -аѝе (кај глаголите од *а*-група) и -еѝе (кај глаголите од *е*-/*и*-група). Кај глаголите од типот ‘брое, ткае, сее, пие, труе’ во 2 л. мн. има двојни форми, сп. *броѝе / броеѝе, ѝкаѝе / ѝкаеѝе, сеѝе / сееѝе, ѝруѝе / ѝруеѝе*.

Глаголскиот прилог во јужните преспански села е многу редок, негде и воопшто не се добива. Таму каде што не се загубил напoлно, тој се образува со суфиксот *-ичкум*, кој се додава на глаголската *н*-форма, сп. *викајичкум* (< *виканичкум*), *носејичкум*, *џлачејичкум* Леска, *јаденичкум*, *оденичкум* Шулин, *виканичкум* Лăк. Поретко се среќаваат во овој говор и прилошки образувања од типот *мăлчен'аџа* Леска.

Во крајните јужни села, каде што е влијанието на костурскиот говор доста силно, се загубил и глаголскиот *л*-партицип (во Лăк, Граждено) со што се редуцирал глаголскиот систем на сложените форми. Денеска на овој дел од преспанското говорно подрачје формите со 'сум' + *л*-партиципот (перфектот, плусквамперфектот, идното прекажано време), вклучувајќи го тука и потенцијалот со *би*, не се употребуваат. Функциите на сложените минати времиња ги презеле конструкциите со 'има / нема' и глаголскиот *н/и*-партицип од типот: *имам одено, имаш одено, ...и: имаф одено, имаше одено...* Категоријата прекажаност како морфолошка формација во тој дел на разгледуваниов говор не постои. Функциите на *би*-конструкцијата (можниот начин) ги презела формата со 'ќе + имперфект': *ќе седеф, ќе седеше, ќе седеше, ќе седеме, ќе седе(ф)иџе, ќе седе(ј)а*. Инаку, основното значење на оваа форма е, како и во другите западни говори, да изразува идни дејства по однос на минат момент, како и за изразување на категоријата повторливост. Сп: *Ќе му а земеф џуикаџа од рака, ама се накашл'аф џреџи џоа и се разбуди* Граж.

Неколку посебности во долнопrespанскиот говор наоѓаме и во деривацијата на несвршените девербативни глаголи. Образувањата со *-в*- овде готово напoлно ги истиснале старите форми на *-а*, *-ја*, *-јава*, сп.: *оборва, оџвора, џофџорва, џурва, џлаџва, враџва, фаџва, смеџва, џадва, родва, обидва, наоџва, заоџва, видва, досадва, дојдва, џреидва, џриодва*, или: *оџворва, расџоарва, џоџџирва соџинва* Лăк, *менваџ, леџваџ, са сџемваџ, заџлеџваџ, џреџлеџваџ, седваџ, џадваџ, џоџодваџ, џрејдваџ, расџворваџ* Гломб. – Кај глаголите на *-ва* (од типот *заборава* во литературниот јазик) оваа наставка се проширила и се добила нова – *-ива*, сп. *заборавива, оздравива* Лăк, одн. *-ева* : *оздравеваџ* Гломб, *оздравева, заборавева, оживева* Леска, секако според моделот *каџиџева, џроџиџева*. – Од глаголот 'извади' несвршената форма гласи *извава*, а од 'собери, збери' несвршените завршуваат на *-ува* : *соберува, збирува*; од 'фаџли' се среќаваат две несвршени форми: *фаџл'а* и *фаџл'ува*, покрај *фаџга*. Кај глаголите од типот 'обуе, собуе' несвршените корелати гласат: *обува, собува, са оџрува*, а од 'заспие, заџие, испие' – *засџива, заџива, испива*.

Во јужниот дел на долнопrespанскиот говор како дијалектна разновидност се јавуваат и негираните форми од стариот глагол **хџџџи*: *неџџа, неџџиџи, неџџи, неџџиме, неџџиџиџе, неџџиџе* Лăк, кои се употребуваат наспоредно со формите: *неџкам, неџкиџи, неџки, неџкиме, неџкиџиџе, неџке*.

Помошниот глагол 'сум' во презентот се јавува во следниве форми:

<i>су</i> // <i>са</i>	<i>сме</i> / <i>сне</i> / <i>сме</i>
<i>си</i>	<i>сџиџе</i> / <i>сџа</i>
<i>е</i> / <i>(ј)еџи</i> / <i>(ј)есџи</i>	<i>са</i>

Во 3 л. едн. формите *(j)еѝ* и *(j)есѝи* се употребуваат готово паралелно, со тоа што негде превладува едната, во други пунктови другата. Множинските форми *сма, сѝа* ни се познати од говорот на с. Граждено (сп. *са, си, е, сма, сѝа, са*) и добиени се по аналогија. Множинскиот облик *сне* забележан е во Лѝа: *са, си, јеѝ, сне, сѝе, са*. Во с. Шулин парадигмата од ‘сум’ гласи: *су, си, есѝи, сме / сне, сѝе, са*, а во Леска: *сум / са, си, еѝ / есѝи, сме, сѝе, са*.

2.3. Интересен материјал долнопреспанскиот говор ни дава и во поглед на местото на акцентот во одделни збороформи како и во синтагматски групи.

Во јужниот негов појас завршува изоглосата на третосложниот стабилизирани акцент. Селата Трново, Дреново и Буковик се последни пунктови на тој дел од нашата јазична територија каде што доминира третосложното акцентирање. Во с. Дреново се чувствува и костурскиот акцент.

Во селата на западната страна на Малото Езеро од Трново па до Нивица се забележува тенденција акцентот да се стабилизира на иницијалниот слог и во збороформите со повеќе од три слога (мори), сп.: *м'озоци - м'озоциѝе, 'образи - 'образиѝе, н'осој - н'осојѝе, гѝрс - гѝрсѝојѝе, л'ендина - л'ендинаѝа, ј'арамбица, ј'ангѝурида, 'овесница, ј'ачмениѝѝе, д'абојца, смр'екојца, кр'асѝајца, л'убенца, ѝ'уѝајца, покрај: ждриг'овина, кисл'овина, ес'ејца, бѝл'вајца Граж*.

Иницијалниот акцент во долнопреспанските села не е изолирана појава во нашата дијалектна акцентуација. Таков акцент наоѓаме на целиот појас меѓу западното наречје и костурско-леринските говори од Преспанското Езеро преку селата Рул'а, Бесвина, Тѝрново (на преспанско-костурското пограничје), Ошчима, Желино, Буф, Опцирина, Драгош (на пограничјето меѓу централните говори и леринскиот) па сѝ до пограничјето со мариовското говорно подрачје. Бидејќи овој акцентски систем е малку познат во нашата дијалектолошка литература, ќе приведам повеќе примери од сите споменативе села. Сп. примери: *г'оѝовач - г'оѝовачи, л'осѝови - л'осѝовиѝе, ч'еканче - ч'еканчина - ч'еканчинаѝа, д'уало - д'уалоѝо, с'ирење - с'ирењеѝо, ѝ'онеделик, 'уѝишчарник, л'оѝаѝа - л'оѝаѝаѝа, ј'алица - ј'алицаѝа, в'оденица, в'алевица, ј'аловица, к'овачница, б'иолица, н'азѝмбица, с'уодолица, 'ечменишче, 'овезишче, м'учуришче, г'розјебранје, к'аменливо, ѝ'есокл'аа земја, з'авейѝерно, з'адушливо, ј'аворово, 'есеново, 'асѝелиѝо, ѝ'рекосено, к'озинени чораѝи, ѝ'ресекое, 'исѝруѓае - 'исѝруѓае, р'асцветѝое Рул'а, г'оендари, б'униѝѝарец, г'улдуѝарник, ј'аранбица, в'ерверица, н'евесѝул'ка, ѝ'ерјаница, н'арѝквица, к'иселина, ц'уберинки, ц'ерево - ц'еревоѝо - ц'ерефѝина, м'очуришче, 'измѝлѝу - 'измѝлѝиме, 'избрикоме, 'исѝараме, ѝ'омислиме, 'облеквиме, ѝ'омладио, в'иканичкум, во акцентски групи: н'а-орање, н'а-косење Ошчима, г'абајца - г'абајцаѝа, 'ораница, р'аменаѝа Желево, 'Америка, кр'асѝаѝаѝа, 'осумдесеѝ, д'онесоа, и во акцентски целости: н'е-видоа, ѝѝѝ'о-наѝрави, к'ој-ѝѝи-рече Буф (Леринско), б'иоли - б'иолиѝе, л'исица - л'исицаѝа, к'окошк'и - к'окошк'иѝе, г'аѝаѝкани, 'жители на Гѝавато', фѝрли а ј'адицаѝа, к'окошарник, г'улабарник, ж'абјарник - ж'абјарници, 'ореѝлини 'мекиот дел на кората од орев', с'иромашчија, з'акадено, к'аменливо, потоа во збороформите од типот: в'одејчар, в'ал'ајчар, в'одејца, в'олоѝѝе, н'ожојѝе, и во акцентски целости: н'е-бериме (: к'е-б'ериме), н'е-жнијеме Драгош (Битолско).*

Негде во вакви случаи се јавува на пенултима еден слаб акцент, сп. 'Ойцирина, м'ашицаџа, н'евесицаџа, б'орина - б'оринаџа, к'оџил'че - к'оџил'чиња, с'ирачина, џр'ијаџели, ф'амилџа, св'екџрваџа, с-исџоброли, и во целини: н'е-оџдоа, џр'и-месеци, н'е-велџме Опцирина (Леринско).

3. ЉУБОЈНСКО-ГЕРМАНСКИОТ ГОВОР

(долноџресџански *q > lǎ/-џовор)

3.1. Меѓу поважните дијалектно-диференцијални црти на џубојнско-германскиот говор во областа на гласовниот систем спаѓа фонемата /ǎ/. Со неа тој има шесточлен вокален систем:

и	у
е	о
а	ǎ

Како релевантен дистинктивен признак покрај степенот на отворот се јавува заокруженоста (лабијалност). Вокалот /ǎ/ образува корелација со /a/ како негов заокружен (лабијализиран) член, додека со /o/ се опонира по отворот: /ǎ/ е низок (отворен, широк) вокал. Сп. минимални парови: *каџи*, 'капе, баџа' : *каџи*, *џаџи* 'пат' : *џоџи*, *заџи* 'заб' : *зоџи* 'зоб', *маџика* 'матка во бутин' : *моџика* 'дрво', *раџи* 'раб' : *роб*, *саџи* 'сад' : *соџи* 'сот кај пчелите', *маџла* 'магла' : *моџла* (л-партицип ж.р. од *може*), *џраџи* 'гради' : *џради* (3 л. ед. презент од глаголот *џради*). Фонемата /ǎ/ по однос на нејзините корелати /o, a/ има поограничена дистрибуција. По правило таа не се јавува во иницијална и во финална позиција. Се јавува само во коренска морфема. Историски /ǎ/ се добило во односниов говор како континуант на носовката *q во коренски морфеме, на секундарниот џ₂ во почетен слог, потоа како континуант на вокалното *j само или во група со л /ǎl/, и во неколку примери се јавува место вокалот /a/ во соседство со назален сонант. Сп. примери:

*q > /ǎ/: *внаџре*, *џабаџа*, *џлабок*, *џас*, *џазер*, *џоџазечки*, *џасаџна*, *џнасно*, *џнас*, *џраџи*, *даџи* - *даџе*, *заџи*, *јаџлен*, *јаџе*, *јаџок*, *јаџица*, *касни*, *каџеј*, *каџи*, *каџиник*, *каџел'а*, *каџина*, *каклица*, *са каџи*, *лачи*, *одлачи*, *мака*, *маџи*, - *маџи*, *маџи*, *маџика*, *џадар*, *џади*, *џаџок*, *џаџи* - *џаџије*, *џаџец*, *џрачка*, *раџи* - *раџој*, *џораџи*, *саџи* - *саџој*, *саџен*, *скаџо*, *сџаџало*, *сџаџица*, *саџоџи*, *џаџиџи*, *џаџан*, и во случаите каде што секвенцата *je се изменила во *jq : *јаџдар*, *јаџик*, *јаџмен*, *јаџиро*, *јаџч*. Во говорот на с. Нивица забележани се уште: *џолаџи*, *џонаџа*, *џонаџиџи*.

Во неколку лексеми вокалот /ǎ/ се јавува место *q во секвенца со назален сонант /ǎn/, одн. /ǎm/, сп. *џанџло*, *јаџдро*, *краџк* - *краџџо*, *џраџмба* Љуб, *џамба*, *маџдро*, *каџдел'а*, *сџраџџа*, *џандар*, *драџк* - *драџџо* Нив.

Поинаква замена на *q во овој дел од преспанското говорно подрачје констатирана е во лексемите: *јаџрва*, *рака*, *ракаф*, *рачка*, *јаџор*, *џадар*, *џадарница*, *чаџрица*, *јаџџорец*, *јаџџар*, *јаџџул'а* Гер, во Љубојно уште и: *џради*, *даџи*, *каџина*, *џасаџна*, *каклица*, *саџој*, *јаџик*, *јаџмен*.

Патем да споменеме дека освен во споменатите случаи (*џа̀нџло*, *џа̀мба*, *дра̀нџо*, *ја̀ндро*, *кра̀нџо*, *ка̀ндел'а*, *ја̀рамбица*, *ја̀нџул'а*, *ма̀ндро*, *џира̀мба*, *џандар*) остатоци од назализмот има во лексемите: *лендина* Љуб, *џренда*, *џовендо*, *џовендар* Нив.

Место сек. њ₂ вокалот /ǎ/ е забележан во лексемите: *ба̀дник*, *ла̀џца*, *ма̀гла*, *ма̀ска*.

а место вокалното *j во: *ба̀ам*, *са ба̀ва*, *Ба̀џарин*, *Ба̀џарија*, *ва̀к*, *џа̀џа*, *џа̀џеи* 'голтка', *џа̀фа* 'колва', *да̀џо*, *жа̀џо*, *жа̀чка*, *жа̀џица*, *ја̀бако*, *ка̀к* - *ка̀кој*, *ка̀чиџиџа* (од коноп), *ма̀зи*, *ма̀кум*, *ма̀чи*, *ма̀ња*, *џа̀џок* 'полжав', *са ма̀кнаф*, *са̀за*, *са̀нце*, *џа̀чник*, *џа̀чи лук*, *ма̀кнаф е(д)но влакно*, и во група со л /ǎл/ во: *ва̀лна*, *ка̀лни*, *џо џрека̀лна*, *џа̀лно*, *са на̀џа̀лна* Гер.

Во лексемите: *ва̀каф*, *џа̀каф* (< *волкаф*, *џолкаф*) /ǎ/ е добиено аналошки.

Важна диференцијална особина на џубојнско-германскиот говор претставува и вокалното /r/: *дрво*, *зрно*, *џрџи*, *рџи*, *рџа*. Во лексемите: *џрмада*, *сџрна*, *џрџеза* тоа е од секундарно потекло.

По другите црти во вокализмот џубојнско-германскиот говор не отстапува видно од долнопреспанскиот *q > /ǎ/-говор. Вокалните секвенци /ea/ и /oe/ се пазат неизменети, сп. *сџреа*, *ма̀џиџеа*, *џоedo*, *чоek*, *вдоец*, *неол'а*, *леонка*. Освен тоа и групата /oa/ најчесто не се асимилира: *коач*, *џоар*, *соал'ка*, *осноа*, *дадоа*, *рекоа*, покрај: *џоо*; *заџоо*; *џроо*.

Консонантизмот на џубојнско-германскиот говор е готово идентичен со долнопреспанскиот. Тој ја познава фонемата /f/: *фаџиџа*, *фурна*, *са фаџи*. Нешто е пофреквентна овде само фонемата /њ/, бидејќи процесот на затврднувањето не ги опфатил сите позиции. Редовно /њ/ се јавува во збирната множина кај именките: *џланиње*, *џрње*, *камење* – *камења*, *јесење* (< *јасење*), во наставката за глаголската именка: *јадење*, *косење*, *оране* Нив, и во неколку одделни лексеми, сп. *бања*, *мања*, *сињак*, *дења* покрај *дења*, но почесто: *џилина*, *џрасина*, *џелина*, иако не се непознати и форми со /њ/ во посеверните села. Во говорот на помладото поколение процесот на депалатализација на /њ/ е во тек и во наставката -ње. Така покрај *дрење*, *камење*, *оране* се среќаваат и разновидностите со н'ј: *дрен'је*, *оран'је*, *џрн'је*.

Фонемата /л/ на крајот на слогот има алофон [л], а не [y] како во горнопреспанскиот, сп. *сџол*, *сџолче*.

Фонемите /к/, /џ/ и овде се ретки. Место *tj, *dj тие се среќаваат само во неколку лексеми, сп. *домакин*, *кука*, *керка*, *џаракерка*, *веке*, *џојке*, *Божик* покрај *Божик*, *ке*, – *меџу*, *рџа*, *свеџере*, *џакуџере*, во Нивица е забележана и формата *заоџва*. Во другите случаи *tj, *dj се континуирале во /џиџ/, *џд/*, сп. *врџиџе*, *џаџиџи*, *џореџиџо*, *леџиџа*, *маџиџеа*, *ноџиџи*, *ноџиџи*, *сноџиџи*, *џлеџиџи*, *сфеџиџа*, *сфеџиџалник*, *џлаџиџа*, *фаџиџа*, или со загубено /џи/ во: *ноџи*, *џолноџи*, *џеџиџи*, *џлеџиџи*, *сфеџиџи*, а место *dj – /џд/: *веџда*, *меџда*, *џреџда*, *саџди*, *чуждо*, *чуждина*, *џраџданец*, *белџраџданец*, одн. /џс/ во: *рџа*, *рџосан*, покрај *рџа*, *чужо*, *наоџва*, *џреџва*. Во лексемата *мреџда* се работи за секундарно /д/.

Групите -џиџ-, -џд- (< *џиџ, *џдџ) овде се пазат неизменети: *браџиџа*, *џраџиџе*, *џаџиџе*, *џролеџиџе*, *џвеџиџе*, *џрмаџе*, *ливаџе*, *л'удџе*, *џјавол*, *џоџаџа*.

За фонемите /s/ и /ʃ/ важи и за овој говор сè што е речено за нив во другите преспански говори, сп. /s/ *dipresi, ðolosu, ðoiprasu, кофчеси, /ʃ/ бреџе, кофчеџе, ðолоџе, ноџе.*

Веларните /k, ɣ/ пред предните вокали /u, e/ не се неутрализираат со /k̄, ɣ̄/, сп. *кива, киџка, кисел, ɣини.*

Нема доследност овде во промените на фонемите /s, ʃ/ пред африкатите /tʃ, tʃ/ на морфемската граница. Пред суфиксите *-џе, -џе* /s, ʃ/ најчесто алтернираат со /f/: *брес - брефџе, лис - лифџе, месо - мефџе, џушка - џуфџе*, но и: *клас - класџе* Нив, *масџа Љуб.* Меѓутоа, во префиксите во оваа фонетска позиција /s/, понекогаш и /ʃ/, обично се испушта, сп. *раџеџи, раџуџи, да а иџиџи, иџеиџај си а косаџа Љуб, раџуџи, иџиџи, покрај иџиџи, иџеиџа* Нив.

Патем да ги споменеме и алтернациите *к - ф* во *лакџи - лафџи, нокџи // нофџи - нофџи* Нив.

Испуштањето на вокалите се врши во рамки и во мера како во другите преспански говори. Овде се нешто почести случаите во кои се загубило /j/ меѓу две *а*, сп. *заак, заџиџа, џаак, џаџина, одаа, џаак*, како и во групата /ua/: *џиа, раџиа.*

Овде се губи согласката /ɲ/ редовно на крајот во десетичните броеви: *осомдесе, деведесе Љуб, џринајсе, џриесе, џеесе, седомдесе* Нив.

3.2. И морфолошките особености на љубојнско-германскиот говор во најголем дел се исти како во долнопrespанскиот *q > /ǃ/-говор. Тој не познава членски форми на *-в* и на *-н*, членската морфема за машки род е без *-џи*: *бреџо, дено, мозоко, ɣлувиџо*, множинските форми од именките 'нога, рака' завршуваат на *-е* : *носе, раџе*. Понегде се среќаваат остатоци од синтетичката дефлекција на членот, сп. *џали се ðoipɲoymu*, и со посесивно значење: *ðoipɲoymu ɟuɲaɲa, ɟaruɲoymu дворо, ɟaruɲoymu сарајо*, и кај личните имиња: *Рисџoipɲoymu ɟuɲeɲo, Пеџреџoymu кукаџа* Нив.

Кај глаголите во 3 л. едн. и 3 л. мн. се загубила наставката *-џи*, сп. (*џој*) *бери, носџи, вика*, мн. (*џиџе*) *бере, носе, каџе, викаџе, сее, мие, џикаџе, обуџе.*

Отстапувањата од долнопrespанскиот во граматиката се ограничени на одделни збороформи и лексеми. Така, на пример, кај придавките во определените форми за м.р. вокалот /u/ пред членската морфема *-о* по фонетски пат се изменил во [i], така што се оформила како морфема секвенцата *-jo* : *слабjo, слейjo, здравjo, младjo, брзjo, босjo, лошjo, чужjo, мекjo, зеленjo, бел'jo, иџирjo*. Во одделни заменски форми често се испушта гласот /ɣ/, сп. *нео ɣо*, покрај *неџо ɣо, овео, онео (овеџо, онеџо)* Нив. Во случајов имаме тенденција за израмнување на формите за м.р. и с.р. *нео* со формата за ж.р. *неа*, одн. *нео о* : *неа а*. – Покрај заменката *нејзин* можат да се сретнат и формите *нејн, нејна, нејно*, а не се непознати и посесивните *џеен, џејна, џејно, џејни* Нив, кои се карактеристични за соседниот костурски говор. Кратката заменска форма *му* се генерализирала за сите три рода и во едината и во множината. Меѓутоа, често за ж.р. се употребува и акузативна форма, сп. *на неа а // му рекоф, на Љуба а казаф, на Љуба ваџа а дадоф калем* Љуб. Индиректниот објект кај заменките овде често се изразува и со предлогот *на* : *речи му на не(ɣ)о, на ними му каза* Нив, *на нејзе му викна* Нак. Прашално-присвојната

заменка ‘чиј’ се јавува само во еден облик, сп. *Чи е овој сааџиј?* *Чи е ова каја?* *Чи е ово деџе?* *Чи са овје деца?*

Во глаголскиот систем како посебност во љубојнско-германскиот говор се јавува наставката за 1 л. мн. на минатото определено време *-меф*, сп. *викамеф*, *имамеф*, *носемеф*, која се употребува наспоредно со *-ме*. Таа може да се објасни на два начина – со метатеза од *-фме*, ако судиме според *-фџе*, или пак *ф* е внесено од 1 л. едн. за да се избегне можната омонимија со 1 л. мн. на презентот кај еден број глаголи: *имаме* – *имамеф*, *носиме* – *носимеф*, *сееме* – *сеемеф* (: през. *имаме*, *носиме*, *сееме*). Целата парадигма на аористот и имперфектот изгледа како што следува:

<i>дојдоф</i>	<i>викнаф</i>	<i>носеф</i>	<i>џеф</i>
<i>дојде</i>	<i>викна</i>	<i>носеџе</i>	<i>џеџе</i>
<i>дојде</i>	<i>викна</i>	<i>носеџе</i>	<i>џеџе</i>
<i>дојдомеф</i>	<i>викнамеф</i>	<i>носемеф</i>	<i>џеџеф</i>
<i>дојдофџе</i>	<i>викнафџе</i>	<i>носефџе</i>	<i>џефџе</i>
<i>дојдоа</i>	<i>викнаа</i>	<i>носе(ј)а</i>	<i>џеја / џеја</i>

Од службените зборови како дијалектна посебност и овде го истакнуваме предлогот *крз*: *џројде крс-селоџо*, *крз-ливада*.

3.3. Акцентскиот систем во љубојнско-германскиот говор е како во горнопреспанскиот – третосложен со широки можности за образување на акцентски целисти.

Една посебност во акцентирањето покажува само говорот на с. Нивица, кое се наоѓа на северниот брег на полуостровот. Во нивичкиот говор во збороформите со три и повеќе слогови се јавуваат по правило два акцента, од кои едниот, појакниот, паѓа на пенултима, а другиот стои на иницијалниот слог. Треба при тоа да се нагласи дека претпоследниот акцентиран слог се изговара нешто подолго од другите слогови во збороформата. Сп.: *јаџи:џи* (: *јаџик*), *џм'а:ње*, *рабо:џа*, *џин'у:џи*, *Герм'а:џи*, *џрод'и:на* – *џродин'а:џа*, *џамби:џа* – *џамбиџа:џа*, *бел'ви:џа* – *бел'виџа:џа*, *џарџамби:џа* – *џарџамбиџа:џа*, *џаџиер'и:џа* – *џаџиериџа:џа*, *џаракв'и:џи* – *џараквиџи:џе*, *џаџар'и:џа* – *џаџариџа:џа*, *џраси'а:џа* – *џрасиџа:џи*, *џџенџер'и:на* – *џџенџерин'а:џа*, *џасиџаџа:рка*, *џојаџи:ја*, *џерин'а:џа*, *џесџирам'а:реџ*, *џесџирам'а:рка*, *џрол'е:ма* – *џролем'о:џо* (: *џролем*), *џик'а:ме* (: *џикам*), *џоџиџа:ја*, *џм'а:џе*, *с-џоџворв'а:џе*, и во акцентски групи: *џа-р'е:ка*, *џа-реџа:џа*, *џред-враџи'а:џа*.

ЈУГОИСТОЧНО НАРЕЧЈЕ

1. ШТИПСКО-СТРУМИЧКИ ГОВОРИ

1.1. Штипско-струмички говор го зафаќаат централниот дел од југоисточното наречје и се оградени на север со линијата Св. Николе-Пробиштип, на југ со планината Беласица, на исток со планините Огражден и Плачковица, а на запад со Конечка Планина.

За разлика од малешевско-пиринските говори, акцентот во штипско-струмичките говори е морфолошки утврден т.е. не се менува низ парадигмата, независно што може да стои на било кој слог од зборот, сп. *коз'ар* – *коз'аро* – *коз'арије*. Така е и во глаголски форми, сп. *н'осам* – *н'осеш* – *н'осе*; мн. *н'осеме* – *н'осејте* – *н'осајте*; во аорист акцентот е на наставката и останува таму во сите лица сп. *нос'их*, *нос'име*, *нос'ијте*.

Фонемата /x/ во одредени позиции е присутна во целото штипско-струмичко подрачје. На апсолутниот крај на зборот: *вид'ех*, *дојд'ех*, *врх*, *змех*, *џлех* (Струмица); *ор'ах*, *врах*, *мох* (Радовиш); *мех*, *мох*, *џрах* (Штипско). Во Струмичко и делумно во Радовишко артикулацијата на овој глас е сè поинтензивна, додека во Кочанско и Штипско, особено во западниот дел, се слуша придушено (слабо), па дури и се губи, сп. *ојид'о*, *сиром'а* (Штипско); покрај: *рек'о*^x, *ор'а*^x. Ова особено е изразено во позиција пред согласка кога /x/ се јавува само во струмичките говори (*бахча*, *бохча*), делумно во Радовишко, додека во штипско-кочанските говори во оваа позиција редовно се испушта. Гласот /x/ во извесен број примери на целото подрачје, во позиција пред согласка поминал во /j/ сп. *нихно* > *нијно*; *чејли* (< *чехли*); *мајне* (< *махне*); *кијне* (< *кихне*) во Струмичко, Радовишко и Штипско.

Во споменатите говори фонемата /ǎ/ се среќава релативно често, особено во појужниот дел (Струмичко) каде се јавува и како резултат на редукција на /a/, а поретко на целото подрачје, освен во турски лексеми и како континуант на вокалното *ǝ (*касмей*; *вак*, *саза*, *жајт*). Од ова произлегува дека овде има шесточлен вокален систем:

и			у
е	ǎ	о	
	а		

Во оформувањето на дијалектната слика од историски аспект треба да се споменат континуантите на *ǝ, на секундарниот ъ₂ и на вокалните *ǝ и *ǝ. На целото Штипско-Струмичко подрачје *ǝ се рефлектирало како /a/, сп. *мака*, *џајт*, *важе*, па дури и *џаска* (*џуска*). Така е сè до планината Беласица, бидејќи од другата страна *ǝ е заменето со /ǎ/. Во коренските морфеми секундарниот ъ₂ е заменет со /a/, како и *ǝ, сп. *маџла*, *Бадник*, *маска*, *лажа*, *лажица*; во Кочанско има и: *џанок* VS *џенок*.

Во консонантските групи на крајот на зборот за секундарниот ъ₂ се наоѓаат следниве резултати: во *tr ъ најчесто се среќава /a/, сп. *џџар*, *бисџар*, *модар*, *мокар* (Виница, Штип), но и: *џџер* (Радовишко с. Подареш); во струмичките говори ова /a/ се редуцира, сп. *бисџар*, *џџар*, *вејџар*. Треба да се оддели

лексемата /вeй̄тeр/ којашто се јавува како таква на поширок простор (Штип, Радовиш, Винаца). Во групата *т̄м̄ се јавува вокалот /y/, сп. *седум, осум* (Штип, Радовиш); во селата источно од Кочани освен /y/ во оваа група се вметнува /a/ односно /ǎ/, сп. *седам, седамдесе* (Винаца); *седǎм, осǎм* (Струмица). Во групата *т̄м̄ на целото подрачје се среќава секундарниот вокал /u/, сп. *о̄гин*.

Во штипско-струмичките говори по правило немало мешање на носовките, па така *е̄ > е сп. *е̄ӣр̄ва, е̄ч̄м̄'ен, е̄дар* (Штип, Подареш, Винаца), но може да се сретнат и примерите со замена на *е̄ со *о̄, сп. *јаз'ик, јаз'иче* (Винаца, Радовишко). Слично е и со лексемите: *зајак, ѓајак*.

Скоро на целото подрачје наместо некогашното вокално *ј̄ го наоѓаме резултатот /ǎ/, сп. *жа̄й̄и, ва̄на, жа̄чка*. Сепак во северниот дел од Штипско и Кочанско зад лабијални согласки *ј̄ > у, сп. *вук, буа, јабука*; додека во градскиот струмички говор наместо /ǎ/ има /ǎл/, *жа̄л̄ӣи, ва̄лк, ѓа̄л̄н*. Вокалното *ј̄ > р, иако со различен интензитет меѓу согласки и на апсолутниот почеток на зборот, врши слоготворна функција, сп. *др̄во, цр̄н, р̄ка*.

На широк простор во Штипско, Радовишко и Струмичко се испушта почетното /o/ во лексемите: *о̄ӣ'ашка > ѓӣ'ашка, о̄ӣ'инци > ѓӣ'инци*.

Струјниот глас /c/ пред африкатот /tʃ/ се асимилира во /tʃ/, сп. *брес – брешче, клас – клашче; мошче*. Исклучоци од ова се среќаваат во некои радовишки села (с. Дедино), каде /c/ во оваа позиција се изговара како слабо придрушено /x/, сп. *кла̄хче, гл̄ухци, обра̄хче*.

Консонантската група *вч-* во овие говори се упростува, па така: *чера* наместо *вчера*. Исто така и почетната група *вд-* се скратува со испуштање на /v/, па така: *вдовец > довец, вдовица > довица*. На упростување е подложна и консонантската група *ѓч-* каде отпаѓа /ѓ/, сп. *чели < ѓчели; ченица < ѓченица; ченк'арен леб*. Во прилогот *мно̄у* групата *мн-* се упростува: *но̄у*.

Во поглед на развојот на /ӣӣи/ и /ж̄д̄/ штипско-струмичките говори се вклучени во поголемата ареа на југоисточните говори во кои: /ӣӣи/ > *ич̄*/, а /ж̄д̄/ > *ж̄ц̄*/ (во градските говори). Така, и во Кукуш има /ӣч̄/ и /ж̄ц̄/, а во селата /ӣӣӣ/ и /ж̄д̄/, во Дојран исто така во градот има /ӣч̄/ и /ж̄д̄/, а во селата /ӣӣӣ/ и /ж̄д̄/, исто и во Струмица и Радовиш, а исклучок е Штип и селата каде *ӣӣӣ > ӣч̄*, а *ж̄д̄ > ж̄ц̄*, сп. *ѓӣшчер, клешчи, ѓӣшчи*.

1.2. На морфолошки план овие говори ги покажуваат следниве особености:

Во членската морфема за м.р. се изгубило /-ѓ̄ӣ/, сп. *човеко, бра̄ѓ̄о, ва̄ко*. Во членуваните форми на придавките за м.р. самогласката /u/ во група со /o/ преминува во дифтонгот /ou/. Така, *белио̄ѓ̄ > белио > бел̄јо; цр̄в'ен̄јо, зел'ен̄јо*.

Во множинските форми од именките *рака* и *но̄га* се изгубила формата за двоина и овие именки прават множина со /-u/: *раци, нози* (Кочани, Винаца, Штип).

Личната замена за 1 л. едн. се јавува во формата *јас* во Струмичко и Радовишко, а во Штипско и Кочанско, под влијание на северните говори оваа замена се јавува како *ја*. Особено изразено во радовишкиот, но и во другите говори заменските форми се јавуваат проширени со партикулите *зе* или *ка* или пак и двете заедно, сп. *јазе, јаска, јазека; ѓӣize, ѓӣиска, ѓӣizeка; назе, назека*. Личните заменки во 1 и 2 л. мн. гласат: *нија, вија*, наместо: *ние, вие*.

Во струмичките говори од трите показни заменки (*овој, ѝној, оној*) се употребува само една: *ѝај, ѝаа, ѝва*, така: *овој* → *ѝај ѝука*; *оној* → *ѝај ѝаму*. Во Штип, Кочани и Радовиш се среќаваат трите заменски форми: *ѝај, ов'ај, он'ај*.

Од глаголскиот систем треба да се спомене преминот на глаголите од *и-* група во *е-* група, па така: *ѝи ѝереш, он ѝере*; *ѝи носеш, он носе*; мн. *ѝереме – ѝерейе*; *носеме – носейе*.

Карактеристична за овие говори е и наставката *-м* во 1 л. едн. на презентот кај сите глаголи: *викам, берам, носам*. Формата за 1 л. едн. на презентот од глаголот сум гласи: *сам*, а во мн. *сме, сѝе, са*. Глаголите од *а-* група во 3 л. мн. во презент се јавуваат со наставката *-ѝ* сп. *они викаѝ, сакаѝ, имаѝ*.

Наставки за имперфект се: *-х, -ше, -ше, -хме, -хѝе, -а*; сп. *виках, викаше, викаше; викахме, викахѝе, викаа; носех, носеше, носеше; носехме, носехѝе, носеа*. Ваквите имперфективни форми се познати во Струмичко, Радовишко и Кочанско, а во Штипско и делумно и во кочанскиот говор губењето на */х/* довело до измени во наставките. Така во 1 л. едн. ја среќаваме наставката за 2 и 3 л. едн., додека во 1 л. и 2 л. мн. по губењето на */х/* за да се избегне хомонимијата со презентот дошло до должување на основниот вокал, добиено како компензација за загубеното */х/*, а потоа долгиот вокал се разложил на два кратки од кои едниот влегол во состав на морфемата. Така парадигмата гласи: *вика-ше, вика-ше, вика-ше; вика-ае, вика-аѝе, вика-а; носеше, носеше, носеше, носеме, носеѝе, носеа*.

Издначување на трите лица во еднината се среќава и во аористот по губењето на наставката *-х* во 1 л. едн., но иако во 1 и 2 л. мн. од наставката се загубило */х/* не дошло до промена на наставките бидејќи морфолошката функција ја презел акцентот, сп. *куѝув'а, куѝув'а, куѝув'а, куѝув'аме, куѝув'аѝе, куѝув'аа*; 1, 2, 3 л. едн. *нос'и, мн. нос'име, нос'иѝе, нос'иа*; едн. *сеч'е, мн. сеч'еме, сеч'еѝе, сеч'еа*.

Во Струмичко, во императивот кај глаголите од *е-* и *и-* група во 2 л. мн. се јавува наставката *-ејѝе*, сп. *нос'ејѝе, јад'ејѝе, ѝер'ејѝе*; додека во Штипско и Кочанско се среќава наставката *-иѝе*, сп. *н'осиѝе, ј'адиѝе, с'едиѝе*. Разлики меѓу штипско-кочанските и струмичко-радовишките говори во заповедниот начин се забележуваат и во акцентот. Во струмичко-радовишките говори во множинските форми на императивот акцентот паѓа на флексивната морфема, сп. *куѝувај – куѝув'ајѝе, бр'ој – бро'ејѝе; з'еми – зем'ејѝе, р'ечи – реч'ејѝе, чуј – чу'ејѝе, ѝеј – ѝе'ејѝе*. Кај префиксираниите глаголи во еднинска форма акцентот се префрла на префиксот, а во мн. останува на наставката, сп. *'однеси – однес'ејѝе, 'извади – извад'ејѝе*.

Од службените зборови особеност се предлозите *ѝрез* и *врз*, сп. *Два ѝаѝи идеше ѝрез ѝадинаѝа; Замина ѝрез ча'иро*. Предлогот *врз* се јавува наместо *на*, а како особеност за малешевскиот говор и за кочанските села што граничат со Малешевскајата се јавува разновидноста *врез*, сп. *Врез неѓо ѝадн'а*. Како релативен се јавува сврзникот *дека*, сп. *Седи дека си се најд'ел*. Начинскиот сврзник *како* овде гласи *каѝо*, сп. *Каѝо ѝебе друѝ нема*. Треба да се споменат и примерите со партикулата *еѝ'а*, особено во клетвите, сп. *Еѝ'а да не си ојде до дома; Еѝ'а (да) му се ис'уше ракаѝа*. Под влијание на малешевските говори во дел од кочанските говори се среќаваат и предлозите *воз* и *кам* (*ка̋м*), сп. *Ојд'е воз рекаѝа (на̋горе, низ); Ка̋м них бех (кај)*.

Овие говори покажуваат посебности и во деривацијата. Треба да се спомене удвоениот суфикс *-ар + -ин*, сп. *џовед-ар-ин*, *риб-ар-ин*. Под влијание на соседните северни говори во Штипско и Кочанско се среќаваат суфиксите *-ока* и *-иња*, сп. *лошока*, *доброка*; *добриња*, *убавиња*.

1.3. Во образувањето на имперфективните глаголи се среќаваат неколку посебности:

а) Суфиксот *-ва* се јавува и во образувањата од типот: *удене – удева*, *влезе – влева*, а суфиксот може да се сретне и како *-ава*, сп. *улезе – улава*, *излезе – излава*; во Кочанско, додека во Струмичко е: *излезе – излева*, *влезе – влева*.

б) Со суфиксот *-ја* се среќаваат несвршените глаголски форми од типот: *забрави – забравја*, *поправи – поправја*, *расправи – расправја*, *исправи – исправја*. Во кочанскиот говор сè повеќе има и образувања од типот: *оздрави – оздравеја*, покрај: *оздравеа* (Виница), додека во штипско-радовишките и струмичките говори овие глаголи обично завршуваат на *-ува*.

в) Како особеност на крајните пунктови на штипско-кочанските говори важни се имперфективните образувања добиени со редување на коренскиот вокал *e > u*, кај одреден тип глаголи, сп. *испече – испиче*, *препече – преписе*, *препече – преписе*.

1.4. Струмичкиот говор се истакнува со одреден број специфичности на фонетски план во однос на спомената група говори.

Најзабележителна карактеристика е редуцијата на неакцентираните вокали */e/*, */a/*, */o/*, особено на */e/* и */o/*. Имено, неакцентираното */e/*, иако по правило ја менува својата артикулација кон */u/*, има случаи кога се редуцира и во */ǃ/*. Оваа двојност зависи од фонетската окруженост т.е. промената */e > ǃ/* се јавува само во соседство на сонанти, сп. *к'исǃл*, *в'ечǃр*, *ж'едǃн*, *уч'ишǃл*, *џ'ушǃл*; додека во други позиции *e > u*, сп. *диб'ел*, *шик'ер*, *виче'ра*, *нивесџ'улка*. Така е и во почетокот на зборот, сп. *ил'ен* (*елен*), *из'че* (*изиче*). Редуцијата на */a/* е послабо изразена и оди во правец на */ǃ/*, но обично останува како полу-редуцирано */a/*, особено во соседство на сонанти, сп. *рабоџа > раб'оџа*.

Редуциите на вокали во финална позиција не подлежат на законите на редуцијата бидејќи во тие случаи морфологијата ѝ поставува пречки на фонетиката со цел да се зачува изразноста на морфемите. Така, финалното */e/* кај именките од ср. р. е суштински белег за родовата припадност (*деџе*, *џоле*) и доколку би дошло до редуција */e > u/* би се изгубила изразноста и не би се знаело дали се работи за едн. или мн. Обратно пак, во членуваните форми, кога членската морфема ја презема функцијата на граматички показател, финалните */e/* и */a/* не се стабилни бидејќи не се неопходни, па често се испуштаат, сп. *џиле – џилиџо*, *џоле – џолиџо*, *жена – жениџа*, *рабоџа – рабоџџа*.

Во струмичките говори има уште една фонетска карактеристика, а тоа е асимилација на самогласките после која следува контракција и добивање долги самогласки. Сп. *оа > о:* (*бројаџи > броаџи > бро:џи*); *еа > е:* (*беа > бе:*); *уе > у:* (*чуе > чу:*); *уа > у:* (*мува > муа > му:*).

Во образувањето на глаголската придавка прави впечаток отсуството на формите со морфемата *-џи* т.е. се генерализирала наставката *-ен* и кај глаголите со основа на *-н*, па така: *женен* (*женџн*), *ранен* (*ранџн*), *канен* (*канџн*).

2. МАЛЕШЕВСКО-ПИРИНСКИ ГОВОРИ

Малешевско-пиринските говори, независно што едни од други се разделени со државна граница, претставуваат една целина. Во границите на Р.М. тоа се географските области Пијанец и Малешевијата, а во Пиринска Македонија тоа се говорите по долината на реката Струма, почнувајќи од планината Рила до планината Беласица. На запад овие говори граничат со штипско-струмичките, а природна граница се планините Огражден, Малешевските и Голак. На исток граничат со разлошкиот и неврокопскиот говор, а природна граница е планината Пирин.

2.1. Малешевско-пиринските говори со една група карактеристики се поврзани со штипско-струмичките, а се диференцираат од другите источни говори, додека со втора група карактеристики тие се изделуваат од штипско-струмичките говори. Во првите спаѓаат карактеристиките од дијакрониски карактер, а тоа се резултатите од замената на **q*, на секундарниот ъ₂ и на вокалните **j* и **ɣ*. Носовката **q*, во малешевско-пиринските говори, како и во штипско-струмичките е заменета со /a/, сп. *мака*, *џаџи*, *рака*; па дури и: *кашиџа*. Истото важи и за секундарниот ъ₂ во коренот на зборот, сп. *маџла*, *маска*, *Бадник*. На местото на **ɣ* се среќава вокален изговор без призвук, сп. *дрво*, *џрво*, *срџе*; а заедничка е и развојната линија на **j*. Во овие говори, како и во штипско-струмичките, **j* е заменето со /ǎ/ сп. *вак*, *жаџио*, *саџа*, *џано*, *вана*. Согласката /x/ се јавува приближно како во штипско-струмичките, поточно како во струмичкиот говор. Редовно се среќава на крајот на зборформите: *бех*, *врх*, *врах*. На крајот на слогот пред согласка или се испушта или се јавува како скратено, придушено, сп. *бех* – *бе^xме*, *ве^xио*. Во односнава позиција, во мал број случаи *x > j*, сп. *мајне* (< *махне*), *мејлем* (< *мехлем*), *нијно* (< *нихно*).

На морфолошки план малешевско-пиринските и штипско-струмичките говори покажуваат идентичност и со скратената форма на членската морфема, која се јавува без -џи, сп. *риб'аро*, *измик'аро*. Заедничко е и проширувањето на личните заменски форми со партикулата *ка*, сп. *јаска*, *џиска*, *менека*, *џебека*, *назека*, *вазека*.

2.2. Малешевско-пиринските говори имаат и карактеристики со кои се изделуваат од штипско-струмичките, дури нивниот број е и поголем. Меѓу карактеристиките кои најлесно се забележуваат спаѓа и карактерот на акцентот, кој во овие говори се јавува во два акцентски модела: подвижен (*жен'а* – *жен'аџа* – *жен'иџе* : *ж'ени*) и парадигматски (*б'аба* – *б'абџа* – *б'аби* – *б'абиџе*, кај глаголите : *в'икам* – *в'икаме* – *в'икаџе*), за разлика од штипско-струмичките во кои акцентот е само парадигматски т.е. низ парадигмата не се менува (*ж'ена*, *ж'енаџа*, *ж'ени*, *ж'ениџе*, *ж'ено*). Има и примери со неподвижен акцент на суфиксот, сп. *руч'ок*, *руч'око*, *руч'оџи*, *руч'оџиџе*; *боџ'аџи*, *боџ'аџа*, *боџ'аџо*, *боџ'аџиџи*. Акцентот може да биде и на последниот отворен слог и да не го менува местото, сп. *прас'е*, *џрас'еџо*, *џрас'еџа*, *џрас'еџаџа*; *равнин'а*, *равнин'аџа*, *равнин'и*, *равнин'иџе*; кај глаголите: *в'икам*, *в'икаџи*, *в'ика*.

Вториот модел, за подвижниот акцент, се претставува со овие модели:

а) *жен'а: ж'ени: жен'аїа: жен'иїе /ребр'о: р'ебра: ребр'оїо: ребр'аїа /уш'е: 'уш'и: уш'еїо: уш'иїе*

б) *бр'ада: бр'ади: брад'аїа: брад'иїе /цр'ево: цр'ева: црев'оїо: црев'аїа /'око: 'очи: ок'оїо: оч'иїе*

в) *вак: в'аџи: ваќ'о: ваџ'иїе /д'ар: д'арове: дар'о: даров'еїо*

г) *дрв'ар: дрвар'е: дрвар'е: дрвар'еїо /ор'ач: орач'е: орач'еїо*

Подвижен акцент се среќава и кај придавските зборови, сп. *слаб, слаб'ие* (членувана), *слаба, слаб'аїа; слабо; слаб'оїо; слаби, слаб'иїе; доб'ер, добр'ие, добр'а, добр'аїа, добр'о, добр'оїо, добр'и, добр'иїе*.

Кај одреден тип глаголи сп. *јада, јад'еш, јад'е, јад'ем(е), јад'еїе, јад'аїи; држа, држ'иш, држ'и, држ'име, држ'иїе, држ'аїи; р'азбера, разб'ереш, разб'ере; ќе ѝо 'изџора, изџ'ориш, изџ'ори; во императив: ѝ'ечи, ѝеч'еїе; л'ежи, лаж'еїе; 'исџечи, исџ'еч'еїе; кај глаголската л-форма: р'екол, рек'а, рек'о, рек'и.*

Меѓу фонетските црти од вокализмот на малешевско-пиринските говори важен е континуантот на секундарниот $\bar{y}_2$ во групите **tr̥* и **tm̥* на крајот на зборот каде се јавува */e/*, сп. *вѣйер, иѣер* (Делчево, Пехчево, Благоевград); *с'едем, 'осем, седемдес'е, осемдес'е* (Делчево, Пехчево, Благоевград).

Во областа на консонантизмот посебности се забележуваат во развојот на одделни консонантски групи. Така, струјните */c/* и */ɟc/* пред африкатите */tʃ/* и */tʃ/* се измениле во */x/*, сп. *нож – нохче, ѣрасе – ѣрахџи* (Делчево, Благоевград).

Меѓу не толку честите измени е преминот на групата */k̥i/* во */x̥i/*, сп. *лак̥иш > лаж'иш*. Промена на споменатата група */k̥i/* во */f̥i/*, но пак преку */x̥i/*, се среќава во лексемите: *нок̥иш > нох'иш > ноф'иш* (*k̥i > x̥i > f̥i*). Консонантската група */v̥n/* во малешевско-пиринските говори добро се чува, сп. *од'авна, р'авно, ѣлевна, ѣл'авна*. Освен тоа, групата */v̥n/* се добила и секундарно со дисимилација на */m̥n/*, сп. *џумно > џувно, ѣмно > ѣвно*.

Меѓу забележливите фонетски специфичности за ова говорно подрачје спаѓа палатализацијата *k > k̥*, зад палатална согласка, сп. *мајка > маќа, вујко > вуќо*. Се палатализира и крајното */i̯/* (*/d̯/*), сп. *ноко̯и > нокоќ, лако̯и > лакоќ, сѣуд > сѣуќ, џосѣод > џосѣоќ, зе̯и > зеќ*. Освен во пиринските говори оваа особеност се среќава и во источната периферија на струмичките говори, а потоа преку Дојранско продолжува во Кукушко, каде се среќава: *кромиќ (< кромид), ѣаќ (< ѣа̯и), изиќ (< јазик)*.

Во изговорот на групите */i̯i̯/* и */j̯d̯/* во малешевско-пиринските говори има двојност. Изговорот */i̯i̯/*, *жд̯* е особено за пиринскиот говор, сп. *ош'иїе, оџниш'иїе, џуш'иїер, дожд̯*. Во Малешевската регија има разграничувања: во Пијанец има *иш'и* и *жд̯* (*џуш'иїер, клеш'иш, дожд̯*), а во беровскиот говор се среќава *ич* и *џи*, сп. *џуш'ичер, оџниш'иче, ниш'ичо*.

Новото јотување не е комплетно извршено. Групите *-i̯j̯-*, *-d̯j̯-* (*< *t̥j̯, *d̥j̯*) најчесто се чуваат неизменети, сп. *бра̯и̯ја, цвѣи̯је, вод̯је, ливад̯је* (Делчево, Пехчево) или пак се јавуваат форми добиени со вкрстување: *бра̯и̯ја + браќа = бра̯и̯јаќа; свай̯ја + сваќа = свай̯јаќа*. Во групата *-n̯j̯-* е извршено новото јотување, сп. *ѣрн̯је, јад̯ење*.

Овде, како и во другите источни македонски говори, на местото на прасловенските групи **t̥j̯* и **d̥j̯* има двојни резултати: */k̥/* и */t̥/* или */i̯i̯/* и */j̯d̯/*, со тоа што преовладуваат вторите. Како специфичност треба да се спомене и присуството на крајното палатално */i̯i̯'/*, сп. *зе̯и' (зеќ), ѣа̯и' (ѣаќ)*, како и присуството на */t̥/*, сп. *Божич, вече (< веќе)*. Старото палатално */n̯/* овде напoлно затврднaло, сп. *кож > кон, бања > бана*.

2.3. На дијахрониски план, во областа на морфологијата се забележуваат повеќе архаизми како специфичност за малешевско-пиринските говори, а различни од штипско-струмичките. Така, во малешевскиот и благоевградскиот говор членската морфема за м.р. зад некогашните палатални согласки, како и зад /j/ се прегласува /o > e/, сп. *крај* > *кра'е*, *кон (коњ)* > *к'оне*, *бел* > *белие* (Благоевград, Пехчево), наспрема изворот: *кр'ајо*, *к'оно* (Пијанец, Делчево).

Старата множинска наставка -е кај повеќесложните именки од м.р., зад некогашните меки консонанти се чува неизменета, сп. *разб'ој* – *разб'ое*, *овч'ар* – *овч'аре*. За да се избегне хомонимијата со членуваните форми кај овој тип именки се образувала нова наставка -је, сп. *џ'ушчерје*, *д'еверје*. Оваа наставка се јавува кај именките со суфикси: /-ин/, /-ар/, /-иел/, /-ач/. Кај именките од ср.р. што завршуваат на -е во мн. се чува старата наставка -еџа, сп. *џрас'е* – *џрас'еџа*, *џел'е* – *џел'еџа*.

Во малешевско-пиринските говори се чуваат трите глаголски групи: *има*, *носи*, *џере*. Наставката -м за 1 л. се јавува само кај глаголите од а- група: *сакам*, *имам*, *викам* VS *носа*, *џера* (Благоевград, Пехчево, Берово). Во 1 л. мн. презент наставката -ме се јавува само кај глаголите од а- група, сп. *имаме*, *којаме*. Глаголите од другите групи обично завршуваат на -м, поретко на -ме, сп. мн. *нос'им*, *бер'ем*, *јад'ем*.

Во малешевските говори во 3 л. имперфект, освен наставката -а се среќава и проширената морфема -аџе, сп. *'умаа*, *којаа* VS *им'ааџе*, *сед'еаџе*, *јад'еаџе*.

Императивната множинска наставка -еџе, се проширила и на глаголите од а- *џруџа*, па така покрај: *вие нос'еџе*, *бер'еџе*, *сед'еџе*; *има: вие б'еџеџе*, *в'икеџе*. Упростувањето продолжило во некои говори со тоа што тематскиот вокал /e/ се проширил и во 2 л. едн., сп. *беџај* → *б'еџе*; *иџрај* → *'иџре*. Л-формаџа во мн. завршува на -ли, сп. *бил'и*, *моџл'и*, *рекл'и*, *им'али*.

Во формите на глаголскиот прилог, исто така, е забележлива тенденцијата за обопштување. Така во благоевградскиот говор тематскиот вокал од а- група се изедначил кај глаголите од сите три групи, сп. *вик'аеџи*, *кој'аеџи*; *од'аеџи* (*одејџи*), *сед'аеџи* (*седејџи*). Спротивно пак, во Малешевијата изедначувањето се вршело според глаголите од е- и и- група, *од'еџи*, *сед'еџи*, *џлед'еџи* (*џледајџи*), *вик'еџи* (*викајџи*).

Од старите помошни глаголи **byti* и **hьtѣti* се употребуваат по две минато определени форми. Едната се образува од презентската основа, а другата од аористната. Така, *б'ех* VS *бид'ех*; *б'еше* VS *бид'е*; *не к'ех* (*не х'иех*) VS *не х'иох*; *не к'еше* (*не х'и'еше*) VS *не х'ије*; *не х'иџа* VS *не х'иоа*.

Од областа на деривацијата како дијалектни особености се јавуваат прилошки образувања со наставката -чкаџа, сп. *седичк'аџа*, *лежичк'аџа*.

За образување аугментативни и пејоративни форми се употребува суфиксот -еџина, сп. *момеџ'ина*, *бабeџ'ина*. Интересна е и наставката -урка, сп. *кашч'урка* (*куќарка*), *џесл'урка* (*од џесла*), како и -ина, сп. *бивол'ина*, *ајдуч'ина*, *селауч'ина* (с. Габрово, Делчево).

Од службените зборови треба да се истакне честата употреба на предлогот "воз", сп. *Оди воз рек'аџа* (*Оди џо рекаџа*) и предлогот "среџчу" (*насреџчи*), сп. *Среџчу неџо* (*Сирџи неџо*) (с. Габрово, Делчево). Предлогот *врз* се јавува во разновидноста *врез*, сп. *Падна врез неџо*.

2.1. РАЗЛОШКИ ГОВОР

Разлошкиот говор го зафаќа изворишниот дел на реката Места меѓу планинските гребени на Рила, Доспат (огранок на Родопите) и Пирин. Планините Рила и Доспат претставуваат природни граници меѓу разлошкиот говор и соседните, граничните бугарски дијалекти – на исток родопските и на север југозападните бугарски говори. Планината Пирин претставува граница меѓу разлошкиот и благоевградскиот, а на југоисток се граничи со гоцделчевскиот (неврокопскиот) говор.

Разлошкиот говор претставува еден вид преоден говор меѓу малешевско-пијанечките, со коишто непосредно граничи на запад, и со гоцделчевскиот, кој претставува дел од поголемата група серско-драмски дијалекти во Југоисточна Македонија.

2.1.1. Со малешевско-пијанечките говори него го сврзуваат следниве особености:

- континуантот /a/ на носовката **q* во сите позиции на збороформите, сп. *џ'аска*, *џ'алай*, *дај*, *зај*, *маи*, *р'ака* и др., како и на "секундарниот" *ɤ*₂ во лексеми од типот *лаџ'а*, *л'аже*, *лаж'ица*, *лаж'ичка*, *маџ'ла*, *с'авне*, *цаф'и'и*, *цаф'и'ок* (Ел)¹;

- континуантот /ǎ/ за вокалното **l*: *даџо*, *вак*, *жаји*, *саза*, *сајнце*;

- замената на сек. *ɤ*₂ со /e/ пред лабијалниот назал *m* во *осем*, *седем*, во одделни лексеми и пред *r*: *в'аиер*, *'одер*, *покрај*, *'едар*, *'ишар*, *'осиар*, *м'окар*;

- замената на **ɛ* со /a/ зад *ɟ*: *џан'а*, *џал*, *йроц'аи*;

- рефлексот /o/ место **ɤ* во зборообразувачките форманти, сп. *вузд'иџа*, *суб'ира* (< *соб'ира*), *ваи'ок*, *иес'ок*, *и'анук* (< *и'анок*), *как'оф*, *и'ак'оф*, во членската морфема за м.р. кај именките: *в'оло*, *чув'ако*, во предлозите *воз*, *сос* (> *вуз*, *сус*): *вуз рек'аи*, *сус н'еџо*, во одделни лексеми и во коренска морфема, на пр. *з'олва*, *соњ*, *и'ој*;

- замената на **e* со /e/ во секвенцата **je*, сп. *'едар*, *'ечи*, *еи'арва*, *и'аек*, *еч-мен'ик*, со исклучок на *јаз'ик*, *з'ајако*.

Во областа на консонантизмот споменативе дијалекти ги поврзуваат:

- палатализацијата на консонантските групи -*ij*- и -*ɟj*- (< **tɟj*, **dɟj*) во /*č*/, *č*/, сп. *брака*, *б'аку*, *џ'оска* (< *џосија*), *лиска* (< *лисија*), *Крџску* (< *Крџсију*), *св'ака*, *и'р'еки*, *и'а'ку*, *џ'авул*.

- палаталната регресивна асимилација на веларното /*k*/ (зад палаталните согласки) во примерите од видот *в'оска* (*војска*), *в'ака* – *в'ач'а* (*вајка*), *м'ака* (*мајка*), *у'ку* (*ујко*), *дев'ока*, *лул'ка* (*лул'ка*), *јад'ал'ка*, *с'ан'ка*, *сл'ун'ка* (*слун'ка*), (Разлог) *в'осч'а*, *м'ач'а*, *и'ака* (*и'ајка*), *ж'ел'ка*, *и'ер'ал'ка*, *руд'ил'ка* (Ел);

- палатализацијата на веларните /*k*/, *č*/ во /*č*/, *č*/ пред предните вокали, сп. *џ'аски*, *м'рафки*, *и'уи'ки*, *ув'ош'ки*, *к'ине*, *кии'и*, *бл'аџи*, *'оџин*, *др'уџи*, *д'аџи* (Ел);

¹ Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Бан (Банско), Раз (Разлог), Ел (Елешница).

– силната палаталност на крајното *-ii* од старата група **-tʰ* во примерите *ṡ'os̥iuk* (*ṡ'os̥iōi* < *ṡ'os̥iōd*), *ṡ'r'ouk* (< *ṡ'rohoi*), *vr'askuk*, *Dus̥i'ak* (*Dos̥i'ii*), *sk'o-kuḡ*, *iṡ'r'oskuḡ*, *zeḡ*, *kaṡ'ak*, *i'ak*;

– фонемата */x/* се пази, главно, на крајот на слогот (пред консонант и во финална позиција) готово во сите говори од ова дијалектно подрачје, додека во интервокална и иницијална позиција таа се загубила, сп. *or'āx*, *siṡ'raḡ*, *niḡ*, *suḡ*, *v'eḡiō*, *i'axni*, *meḡl'em*, но: *'ajde*, *'iṡi'ar*, *l'adno*, *r'an'a*, *dr'eṡ*, *d'ua*, *m'aiṡiṡea* (Бан), *s'ui*, *i'o'or*, *m'ua*, *b'eraa*, *d'adoa* (Раз).

Граматички особености за сите споменати говори се:

– членската морфема *-o* кај именките од м.р., сп. *breṡ'o*, *dv'oro* / *dv'oru*, односно *-e* зад историски меките консонанти, сп. *k'one*, *maḡ'e*, *ber'ache*, *ci'are*, *i'aiṡe*, *d'ajde*;

– отсуството на наставката *-ii* во 3 л. мн. на сегашното време, сп. *'iṡaa*, *ṡ'l'eda*, *ber'a*, *i'lei'a*;

– проширувањето на наставката за 3 л. мн. на имперфектот со *-iṡe*, на пр. *kl'anaṡiṡe se*, *ṡ'l'edaṡiṡe*, *'idaṡiṡe*, *jad'āṡiṡe* – во Белица и во северниот дел на Разлошко.

Во голема мера разлошкиот со малешевските и благоевградскиот се слага и во системот на акцентирањето. На сето тоа дијалектно подрачје има слободен и морфолошки подвижен акцент со можност тој да стои и на отворената ултима кај именките од ж.р. на *-a*, сп. тип *žen'a*, *ofi'ca*, додека во гоцделчевскиот и серско-драмските говори тука има ограничувања.

Во сферата на зборообразувањето дијалектна посебност за сите говори од односнава група претставува суфиксот *-iḡom* за глаголски прилог, сп. *iḡraṡiḡ-om*, *loveṡiḡ-om*, *oreṡiḡ-om*, *i'eṡeṡiḡ-om* (Бан), *siṡueṡiḡ-om*, *leḡeṡiḡ-om* (Раз).

2.1.2. Со неколку црти разлошкиот говор се поврзува со гоцделчевскиот и преку него со серско-драмските и бугарските родопски говори. Меѓу помаркантните особености од оваа група треба да се истакнат:

– двојното акцентирање кај повеќесложните збороформи ако зад примарниот акцент следуваат три неакцентирани слога, сп. *b'ukovi'ca*, *ṡ'asen'ci'ca*, *k'uku-vi'ca*, *m'aiṡor'ci'ca*, *m'eseci'na*, *b'abi'ci'ai'ia* (: *b'abi'ca*), *d'e'vere'i'iu* (: *d'e'vere*), *i'i'le-i'ci'ai'ia* (: *i'i'le-i'ia*), *n'aber'd'i'ie* (: *n'aberi*), *r'as̥i'uv'ari*, како и кај повеќесложни именки што завршуваат на консонант ако зад примарниот акцентиран слог се наоѓаат два неакцентирани, сп. *B'uḡar'in* (: мн. *B'uḡari* – кога е слогот отворен), *ṡ'abrov'eḡ* (: *ṡ'abrov'ci*), *z'am'osok*, *n'aram'ok*, *r'azṡov'or*, *i'i'ikveṡ'ik*, *sl'obod'eṡ*, *'iz'ed'eṡ*, *z'inu'vam* – вториот акцент паѓа секогаш на последниот слог;

– рефлексот */ä/* место **ě* во акцентиран слог и неговата замена со */e/* во неакцентирана позиција, сп. *b'äl* – *b'äla* – *b'äli*, *br'äk*, *v'äḡi*, *v'äṡier*, *ṡ'r'äṡka*, *d'ädo*, *dr'än*, *ku'l'äno*, *r'äka*, *nev'äsi'ia*, 2. л. мн. заповеден начин: *ku'i'äṡie*, *reḡ'äṡie* (Бан), *b'äl'ka*, *vr'älu*, *l'äi*, *ml'äku*, *ṡ'n'äzda*, *sn'äk*, *seḡ'äx*, но: *breṡ'o*, *dr'eṡ'o*, *re-k'ai'ia* (Бан), *brez'a*, *ḡnezd'o*, *ml'ek'oṡiṡu* (Ел).

– Во разлошкиот сè уште како активен процес се врши прегласувањето на */a/* зад меките согласки во */ä/* – под акцент и во */e/* – во неакцентирана позиција, сп. *i'äḡca* – *jeḡ'e*, *vod'eniḡ'är*, *č'äṡiṡ*, *uḡ'äk*, или: *b'ane*, *koi'uḡ'l'e*, *f ned'äle*, *ḡ'äba*, *ṡ'l'avn'e* – *ṡ'lavn'äṡia* (Бан), *vudinḡ'är*, *iṡul'äna* (Раз), *ufḡ'är*, *iṡelḡ'är*, *bab'eḡ'äni*, *ṡ'r'ṡnar'eṡiṡo*, *iṡo č'äs* (Раз), *i'o'es*, *iṡul'äna*, *baḡ'en'ak*, *iṡuḡ'ache*, *s'eḡeṡin* (Ел).

– Разлошкиот говор во својата целокупност ја познава и редукцијата на неакцентираниот /o/ и /a/. Вокалот /a/ во неакцентирана позиција има висок алофон [a] – со реализација блиска до темниот (шва) вокал, сп. 'едар, р'екар, вуд'аија итн. Редукцијата на /o/ е значително поизразена и многу често доаѓа до неутрализација со вокалот /y/, сп: субер'е, м'озук, ј'аџуда, џул'аја, кл'учуве, свун'еа, св'екур, муџ'ика, џ'анку, џ'евну, 'оку, 'ушу, на н'еџу (Раз), вуд'аија, мум'иџе, му'а, џву'а, с'елу, вузв'ивам, џув'ори, к'ошуве, мум'а, чув'ајк, ув'ес, м'еџух, 'офчу, ч'есџу, сн'оџџу (Бан), џур'аија, кур'а, кун'еа, л'аџу, мл'аку, н'ебу (: џ'ори, к'ори, леџ'оџо) (Ел).

– Во областа на консонантизмот како дијалектна црта што ги доближува разлошкиот со соседниот гоцелчевски и соседните бугарски дијалекти е мекоста на сонантите /л'/ и /њ/ на крајот. Не само што се пазат во оваа позиција старите меки *л', *н' (соодветно како л' и њ), туку се развиле и нови меки во случаите каде што зад овие гласови имало мал ер (*ь), а после мекоста можела да се шири и автоматски, иако процесот на аналогизацијата не ги зафатил сите случаи, сп.: /л'/ сол', џрв'ул', каж'ел', дури и џеџел', куџ'ел', џџ'р'акул', вид'ајл', муж'ајл', покрај мин'ал, одил, кал', џресол', муж'ајл', умр'ајл', наџ'ел', џеџ'ел', куџ'ел' (во соседство со преден вокал – Ел), а во одделни случаи и во други позиции, сп. џл'оча, џл'ака, мил'увам, к'ал'но, м'ил'у, с'ел'у – сел'оџо (Ел); – /њ/ брџкад'ан', ден', каџ'р'ан', дрџм'он', џир'он', сон', син' (придавка), ка'ун', каџ'р'ан' (Бан), куч'ањ, џав'ањ, џаџ'ањ, фусџ'ањ (: фусџ'ане), рим'ењ (Ел).

2.1.3. И најпосле има една група особености со кои разлошкиот се диференцира од сите околни дијалекти во потполност или делумно.

Така, на пример, за *џ во разлошкиот има три вредности: /a/ во коренската морфема во повеќето случаи и во членската морфема за м.р. кај придавските зборови, /o/ – видовме – во зборообразувачките морфemi и во членот за м.р. кај именките, и /e/ зад историски меките согласки исто така само кај именките, сп.: бачва, в'ашка, в'анка, даџ, д'аска, м'акне, мах, б'аџа, м'алкиа : з'олва, сон', џој, џес'ок, ваџ'ок, как'оф, бреџ'о : к'оне, маџ'е, уфч'аре итн. Се работи, како што гледаме, за вкрстување на црти од две различни дијалектни зони.

Кај именските зборови интерес од дијалектен аспект претставува вокативната наставка -јо (-ју) кај именките од м.р. на консонант, покрај наставката -е, сп. друџ'арјо, м'ажјо, чув'ајкјо, крв'ачјо (Ел), чесџ'иџи џарјо, а бре з'ајакјо (Бан).

Неколку дијалектни посебности можеме да посматраме и во областа на глаголската флексија. Посебен интерес претставуваат:

– наставката -ме во 1 л. мн. на сегашното време кај сите глаголски групи, сп. зн'аеме, џ'аеме, џлеџ'еме, н'осиме, сеч'еме (Ел), јад'еме, џр'адиме, жн'еме (Бан), мелеме, џичеме (Раз);

– наставката /а/ во 3 л. мн. на сегашното време кај глаголите од и-група кога е таа под акцент, сп. џур'а, сед'а, сџу'а, др'ж'а, чуч'а (Ел), но м'олаа, бр'ојаа, 'учаа – во неакцентирана позиција (Бан);

– удвојување на наставката -а во 3 л. мн. презент кај глаголите од е- или и-група кога таа не е акцентирана, сп.: зн'аа, џ'ајаа, ф'алаа, или контрактирани: џ'аја, џ'ија, н'осаа, м'ислаа, з'емаа, д'ојаа (Ел), но: јад'а, рек'а, сџириџ'а (Ел), бер'а, џер'а, џред'а (Раз).

Глаголите од типот 'товара, отвара, клана' во разлошкиот говор преминале во е-група, сп. забур'авеш, џув'аре, усџ'аве, уџв'аре, кл'ане (Ел).

2.1.4. Меѓутоа, разлошкиот говор не е единствен во секој поглед. Има еден број црти што го разбиваат неговото единство, како што се, на пример: континуантите на вокалното **ɟ*, реализацијата на гласовите /*ǰ*, *ǰ̌*, *x*/ и на секвенците /*uij̃*/ и /*жд*/, компензационата должина таму каде што се губат некои согласки во одредени фонетски позиции, и уште неколку морфолошки и лексички особености.

3. ТИКВЕШКО-МАРИОВСКИ ГОВОРИ

Тиквешко-мариовските говори го зафаќаат просторот јужно од централна Македонија. Просторот е ограничен меѓу реките Вардар и Црна, а на југ граничи со планинскиот венец Кожув-Ниџе. Овој планински венец е природна граница со долновардарските говори. Овие говори на исток граничат со штипско-струмичкото говорно подрачје, а границата оди источно од реката Вардар, приближно по Конечката Планина и по долниот тек на реката Брегалница. Тиквешко-мариовските говори на запад граничат со централните говори, а дијалектната граница оди нешто западно од Црна Река, преку областа Клепа. Од ова произлегува дека овие говори го зафаќаат просторот на кој се допираат југоисточното и западното наречје и како гранични говори ги имаат сите карактеристики на преодни говори. Во крајна линија, тоа подразбира дека овде се судруваат карактеристиките на двете наречја. Сепак, попрецизно кажано во овие говори преовладуваат југоисточно македонските дијалектни особености, иако во голема мера имаат и западно македонски карактеристики.

3.1. Одлики кои овие говори ги споделуваат со југоисточното наречје:

Редукцијата на неакцентираните вокали, толку карактеристична појава за југоисточните говори, во тиквешко-мариовскиот е послабо изразена и не се врши доследно. Така, неакцентираното /*a*/ никогаш не поминува /*ǎ*/ туку се изговара како полуредуцирано, затемнето /*a*/. Редукцијата е посилено изразена кај неакцентираното /*o*/, коешто многу често се редуцира во /*y*/, независно дали е во иницијална или медијална позиција, пред акцент, сп. *увд'еја*, *усн'ова*, *уи̃и̃и̃'ина*; *џув'едо*, *куи̃и̃и̃о*, *џулв'ина*, *џуд'ина*. Како особеност за овие говори треба да се спомене аористна наставка за 1 л. едн. -у, која се морфологизирала и станала општа, а е добиена од наставката -ох со испуштање на /*x*/ и со редукцијата /*o* > *y*/, сп. *р'еку*, *с'еку*, *д'ојду*. Редукцијата на /*e*/ е послабо изразена и оди во два правца: кон /*u*/ и кон /*ǎ*/. Првиот резултат е многу пообичен, а вториот е ограничен само кога /*e*/ е во соседство на сонанти, сп. *диб'ела*, *жил'езо*; *и̃е̃и̃џл*, *и̃е̃и̃џл*, *в'еџр*.

На дијахрониски план, важно е дека во овие говори нема резултати од мешањето на носовките т.е. редовно **je* > *e*, сп. *'език*, *еи̃рва*, *з'аек*, *и̃'аек*.

Како и во југоисточните говори и овде групата **sv̥* дала *сав* или *сам*, сп. *савне* (*самне*), *осамн'а* итн.

Стариот вокал **ě* во соседство на /*ц*/ се изменил во /*а*/, сп. *ц'адам*, *ц'адило*, *ц'алина*. Овој изговор го познава главно Тиквешкијата, особено нејзиниот источен дел, каде и придавката *цел* се изговара *цал*, но глаголот *цейам* со /*е*/.

Други заеднички карактеристики со југоисточното наречје се:

- чување на интервокалното -*в*-;
- отсуство на членските морфеми -*ов* и -*он*;
- употреба на заменката *он*, *она*, *оно*;
- посвојната замена *нејзин* има форма: *нејн*, *нејна*, *нејно*;
- удвојување на предлогот *со* во *сос*. Оваа карактеристика е присутна само во Тиквешкијата, додека во Мариово предлогот гласи *со*;
- употреба на предлогот *у* место *во*;
- изразување на посвојноста со предлогот *на*.

3.2. Карактеристики кои овие говори ги делат со западното наречје се:

Развојот на групата **sv̥* во *цу*, сп. *цуӣ*, *цуӣи*. Ова е присутно во мариовските говори, па дури и **zv̥* > *sy*, сп. *суни*, *сунец* (*свонец*).

Друга одлика заедничка со западното наречје претставува вредноста на протетичкиот глас /*ј*/ пред иницијалното **ɔ*, сп. *јаже*, *јажица*, *јаџок*.

Помошниот глагол *сум* во 3 л. мн. презент гласи *се*.

Отсуството на формата на помошниот глагол *сум* во 3 л. перфект, сп. *Тој бил ѝшаму*; *Тие биле ѝшаму*;

3.3. Во тиквешко-мариовскиот се среќаваат низа особености со кои се разликува од другите соседни говори.

3.3.1. Меѓу најзабележливите фонетски посебности е местото на акцентот. Општо речено, во овие говори акцентот е ограничено слободен. Ограниченоста е изразена во тоа што акцентот не може да стои на последен слог, но исто така не може ни да оди понапред од третиот. Поинаку речено, во тиквешко-мариовските говори акцентот се јавува како двосложен т.е. како тросложен. Од друга страна, односниов елемент на акцентот (ограниченост по место) предизвикал нарушување на парадигматичноста, што е главна особеност на акцентот на говорите со кои тиквешко-мариовските граничат на исток и на југ (штипско-струмичките и долновардарските). Лексемите што во последниве говори се со акцент на последниот слог во тиквешко-мариовските се акцентирани на вториот слог од крајот на зборот (пенултима). Така, случаите: *ез'ик*, *ор'ач*, *џовед'ар* – од штипско-струмичките говори во тиквешко-мариовските се со пренесен акцент: *ез'ици*, *ор'ачи*, *џовед'ари* – бидејќи пак се јавува на вториот слог од крајот на зборот. Во тиквешко-мариовските говори е мал бројот на примери кои имаат акцент на последниот слог. Тоа се обично сложени зборови, сп. *црно'ок*, *белол'ик*, *џвртоџ'ав*; но и од ова има исклучоци, сп. *дом'азейи*, *ст'ар'освайи*. По овој начин кај именките се образувал своевиден акцентски модел: *ез'ик* – *ез'ици*, *ор'ач* – *ор'ачи*, *џовед'ар* – *џовед'ари*, *м'озок* – *мозо'ци*. Ваквиот модел се проширил и кај именките што имале стар акцент на вториот слог од крајот на зборот, сп. *д'евер*, *ј'авор*, *к'амен*, *џ'уиџиер* и други кај кои во мн. акцентот се поместил за еден слог наназад со цел да се зачува симетричноста со веќе постоечкиот модел, па така *дев'ери*, *јав'ори*, *кам'ење*. На тој

начин именките од овој акцентски тип (со стара пенултима) се изедначиле со именките од погорната група, со акцент на последниот слог (ултима) и се добил еден единствен модел: *'овчар (овч'ар) – овч'ари; д'евер – дев'ери (< д'евери)*. Ваквиот двосложен акцентски тип се проширил и обопштил и кај другите именки, сп. *з'еи̃ – зей̃'ови, др'об – дроб'ови, бр'е̃ – бре̃'ови, ј'аже – јаж'и̃на*. По моделот од именките се повеле и др. зборовни групи. Така, кај придавките: *бо̃ж'аи̃ > б'о̃жаи̃, бо̃ж'аи̃а, бо̃ж'аи̃о, бо̃ж'аи̃и*; кај глаголите: *н'осен, нос'ена, нос'ено, нос'ени; к'осил – кос'ила*: во аорист: *в'ика – вик'аме, вик'аи̃е*; *н'абра – набр'аме, набр'аи̃е*; во имперфект: *в'ика – вик'аше, вик'аа; 'оде – одеше, од'еа*.

Зборовите што имале стар акцент на 3-тиот слог на крајот на зборот (антепенултима) по правило го задржале тој акцент, сп. *с'абой̃а, 'ис̃и̃ина, Бл'а̃говец*. Ретки се случаите во кои акцентот од третиот се повратил на вториот слог, сп. *ј'аб̃ака > јаб̃'ака*. Ако ваквото повлекување на акцентот е инцидентно, кај зборовите со стар акцент на четвртиот слог пренесувањето на акцентот на вториот е скоро редовно, сп. *џ'уи̃и̃ер > џуи̃и̃ер'и̃ца, к'укави̃ца > кука'ви̃ца*. Од тој акцентски тип се и имињата на жените според името на мажот, сп. *Марков'и̃ца, Пе̃и̃рев'и̃ца*. Споменатиов акцент на четвртиот слог, во оној дел од тиквешко-мариовското подрачје што граничи со централните говори се избегнува и со разбивање на многусложниот збор на две ритмички целини со тоа што се појавил секундарен акцент, сп. *М'и̃и̃речи̃ца > М'и̃и̃речи̃ца, н'аок'олу, н'а̃и̃ол'нечи̃е*. Од кажаново произлегува дека во тиквешко-мариовските говори акцентот се стреми да се задржи на вториот слог од крајот на зборот (пенултима). Мал е бројот на случаите со антепенултима. Освен кај споменативе случаи (*с'абой̃а, Бл'а̃говец*), стар акцент на третиот слог се јавува и кај заменките (*св'екаков, св'екаква, св'екаква*), кај посесивните придавки на *-ов* и *-ин* (*м'ајчин,-а,-о; б'уков,-а,-о*), кај некои броеви (*сед'умдесе, ос'умдесе*), кај деминутивно-хипокористички образувања на *-ичка* (*б'абичка, с'ес̃и̃ричка*), кај некои топоними (*З'убово, Прждево, Б'ис̃и̃ренци*), во формите на презентот за 1 и 2 л. мн. (*џ'л'едаме, џ'л'едаи̃е; с'едиме, с'еди̃и̃е*), во императивот (*в'икни, в'икни̃и̃е; н'оси, н'оси̃и̃е*). Во формите на императивот од префиксирани глаголи акцентот се поместува на префиксот (кај трисложните и четирисложните зборови), сп. *д'онеси – д'онеси̃и̃е, и'очекај – и'очека̃и̃е*. Овде, акцентскиот модел, карактеристичен за тиквешко-мариовските говори, не е зачуван од морфолошки причини. Имено, во презент акцентот останал на 3-тиот слог за да се избегне хомонимијата со формите на аористот кај некои глаголи, сп. 1 и 2 л. мн. презент: *с'акаме, с'ака̃и̃е; н'осиме, н'оси̃и̃е* VS 1 и 2 л. мн. аорист: *вик'аме, вик'а̃и̃е; нос'име – нос'и̃и̃е*. Акцентот врши диференцијација и меѓу аористните и императивните форми, сп. 2 л. мн. аорист: *нос'и̃и̃е* VS 2 л. мн. императив: *н'оси̃и̃е*. На истава релација постоела можност за совпаѓање на 2 л. мн. императив со 2 л. мн. презент кај глаголите од *е-* и *и-* група, сп. 2 л. мн. презент: *да (ако) дон'еси̃и̃е, раб'о̃и̃и̃и̃е* 2 л. мн. императив: *донеси̃и̃е, раб'о̃и̃и̃и̃е*. Движењето на акцентот во парадигмата, за да падне на вториот слог, кај именските зборови се среќава само во неопределените форми. Значи, членската морфема не влијае врз акцентското место и оттаму определените и множинските форми акцентски се потпираат на неопределените, сп. *'език – 'езикой̃, ез'ици – ез'ици̃и̃е, з'елен, з'елен'јой̃, з'елена̃и̃а, з'елено̃и̃о*. Сепак, тоа акцентирање во членуваните форми надвор од пенултимата, важи само до третиот слог т.е. ако со членската

морфема акцентот би паднал на четвртиот слог кај именките што имаат антепенултима, во членуваната форма акцентот се мести за еден слог кон крајот на зборот за да не падне на четвртиот слог, сп. *с'абоѝа* – *саб'оѝаѝа* (*с'абоѝ'ѝа*), *н'едела* – *н'еделаѝа* (*н'едел'ѝа*), *ѝл'аднина* – *ѝладн'инаѝа* (*ѝл'аднин'ѝа*) (Неготино).

Иако елизијата на неакцентираниите вокали во тиквешко-мариовските говори не е толку изразена, сепак крајниот степен на квантитативната редукција се забележува и во овие говори, а и едната и другата појава (редукција и елизија) се во непосредна врска со местото на акцентот. Елизијата се врши во повеќесложните зборови, кај множинските форми, обично пред членската морфема, каде што морфолошката функција ја презема членот, па оттаму слогот непосредно пред членот престанува да биде морфолошки знак за дадената граматичка категорија. Врз елизијата влијае и фонетската окруженост. Имено, до елизија ќе дојде ако новодобиената консонантска група не му пречи на законот за дистрибуција во односниов дијалект, а тоа важи ако групата е составена од еднородни согласки (*рабоѝ'ѝа*, *ѝрас'ѝа*) или пак ако едниот од членовите на консонантската група е сонант (*бунар'ѝе*, *ѝудин'ѝа*). Обратно, ако по елизијата се создава консонантска група тешка за изговор т.е. неможна за односниов говор, нема да дојде до испуштање на вокалот, сп. *венци* – *венциѝе*, *мајки* – *мајкиѝе*. Кај придавките се среќаваат примери што укажуваат на извесна морфологизација на односнава појава. Така, *дибел'ѝа*, *дибел'ѝа* наспроти кои има *дибелѝа* што значи дека членската морфема за м.р. -*оѝ* се додава директно на неопределената форма добиена со елизија односно директно на неопределената форма за м.р., сп. *ѝ'олем-оѝ*, *б'оѝаѝ-оѝ*, *в'исок-оѝ*. Покрај тоа се среќаваат и *ѝол'емиѝ*, *боѝ'аѝѝоѝ*, *вис'окѝоѝ* – значи со изместен акцент.

На планот на акцентот како диференцијална специфичност во однос на југоисточните говори е присуството на акцентските целисти составени од предлог + именка, во кои акцентот паѓа на предлогот, сп. *з'а рака*, *ѝ'од рака*, *'од кука*, *н'а ѝазар*.

3.3.2. Други специфичности на ѝиквешко-мариовскиѝе говори се:

Во групата **trъ* на крајот на зборот, како секундарен вокал се јавува */e/*, сп. *бисѝер*, *вѝѝер*, *иѝѝер*; а во **tnъ* се јавува */u/*, сп. *оѝин*.

Вокалното **j* е заменето со */ǎ/*, сп. *баа*, *вак*, *ваѝа*, *жаѝѝ*, *саѝа*.

Има непрегласено */a/* зад */v/* во лексемата *ѝрава*.

Има целосна загуба на фонемата */x/*. Со оваа особеност тиквешко-мариовските говори се изделуваат од другите југоисточни говори. Единствено во овој говор од целата југоисточна група */x/* не се јавува во фонолошкиот систем т.е. на полно се загубило во сите позиции, сп. *м'уа*, *ѝаз'уа*, *сн'аа*, *вл'а*; *сир'ома*; *ѝр'е*; *мо*; *бе.ме*. Како и во другите југоисточни говори, во неколку лексеми на местото на */x/* има */j/*, сп. *ниѝна*, *чеѝли*, *меѝлем* (с. Праведник).

Одредени посебности има во врска со фонемата */l/*. Старото палатално **l'* се наоѓа во процес на веларизација. Во одредени пунктови тој процес е завршен, во други палаталноста се наоѓа во фаза на губење. Значи, процесот не е стабилизирани, па затоа на истиот терен можат да се чујат разни степени на палаталност: од венечно до лабиодентално *л*, сп. *шуйел'ка*, *кл'уч*, *бл'уе*, *ѝл'уе*; *челаѝ*, *недела*, *чкраѝла* (с. Барово); понатаму: *л'уѝѝа*, *каѝл'а*, *ѝл'уѝка*; *чеѝла*, *кадела*; па дури и *коѝ*, *соѝ* (*коу*, *соу*) (с. Праведник).

Фонемата /њ/ добро се чува во овој говор. Освен старото меко **n'* има и примери добиени со новото јотување, а има и случаи каде се јавува секундарно на крајот на зборот, сп. *ремењ, ѝрсиѝењ, корењ*. (Градско, с. Праведник).

Во врска со употребата на фонемата /ф/ треба да се истакне дека во пунктовите кои граничат со западното наречје *ф > в*, сп. *вилџан, врла, вурна, вес*.

На односново говорно подрачје доста е изразена метатезата, сп. *козайѝа > коасѝа, лозайѝа > лоасѝа, козийѝе > коисѝе > којсѝе, друзиѝе > друисѝе > друјсѝе, лежиѝиѝе > леиѝиѝе > лејиѝиѝе, можѝиѝе > моиѝиѝе > мојиѝиѝе*.

Како и во соседните југоисточни говори и овде е присутна елизијата на некои консонанти. Така, во интервокална позиција со поголема доследност се губи /j/, сп. *одаа, ѝаа, ваа, моа, ѝвоа, некоа, секоа*; па дури и *мооѝи, ѝвооѝи*. Исто така, /j/ редовно се губи во групата /ua/, сп. *ракиа, ѝрџовиа*. Во одделни примери се губи и интервокалното -в-, сп. *ѝр'аам, забор'аам, осѝ'аам*; како и во суфиксот -ува, сп. *збор'уам, каж'уам, сѝан'уам*. Освен тоа, се елизираат и согласките /ð/, /ǣ/, /ʒ/, /m/, /n/, сп. *кажиѝи > каѝи > кајѝи, лажиѝи > лајѝи, можиѝи > мојѝи; одѝи > ојѝи, одам > оам, јадам > јаам, џледам > џлеам, седиѝиѝе > сејѝиѝе; немам > неам; земам > зеам; коџа > коа, сеџа > сеа*.

Од консонантските промени треба да се спомене и редувањето на /с/ и /ш/ во /в/ и /ф/ пред африкатите /ц/ и /ч/, сп. *образ – обрафче, ѝрсѝ – ѝрфче, масѝ – мафџа* (с. Барово); *ѝојафче, фефче* (с. Праведник); *клафче, мефџе, џлуфче* (с. Градско). Оваа појава во тиквешко-мариовските е внесена од централните говори, бидејќи овде /х/ е загубено и во позиција пред консонант, за разлика од другите југоисточни говори.

Групата *ск > цк*, сп. *селџки, буџарџки, џоведарџки; мј > мњ*, сп. *земња, ламња; ср, зр > сѝр, здр*, сп. *сѝреда, сѝрам, сѝребро*.

На морфолошки план, кај именските зборови треба да се спомене множинската наставка -еви кај еднословните зборови, за разлика од југоисточно македонската -ове, сп. *бро'еви, кра'еви, нож'еви, мосѝ'еви, брич'еви, цар'еви, џрош'еви*. Оваа наставка се јавува зад палатални и венечни консонанти, особено зад /с/ и /з/. Иако поретко, присутна е и наставката -ови, сп. *еж'ови, змеј'ови, свер'ови* за да се избегне полногласието, ако во коренот се јавува вокалот /e/.

Кај заменките највпечатливи се разновидностите *ниа, виа* за 1 и 2 л. мн. наместо *ние, вие*. За 3 л. покрај *он, она, оно* се употребува и формата *ѝиа (ѝиа човек)*. Зманеските форми за директен и индиректен објект од заменката *она* гласат: *неа а, нејзе ѝ*; а во мн. од *они*: дир. *ни џи*, инд. *ним им (ним му)*. По испуштањето на почетното /o/ кај показните заменки *оваа, онаа* се добиле формите *ваа, наа*.

Кај глаголите прави впечаток разграничувањето на глаголските групи. Имено, глаголите од *е-* и *и-* група се интегрирале и во 2 л. како основен се обопштил вокалот /u/, а се добил следниов единствен систем: едн. 1. *носам – ѝерам*, 2. *носиѝи – ѝериѝи*, 3. *носе – ѝере*, мн. 1. *носиме – ѝериме*, 2. *носиѝе – ѝериѝе*, 3. *носай – ѝерай*. Вака е и во соседниот гевгелиски говор и ова како да претставува преоден тип меѓу штипско-струмичките говори (со основен вокал /e/) и прилепско-битолските говори (со основен вокал /u/).

Во 3 л. мн. кај глаголите од *а-* група е изразен преодниот карактер на овие говори помеѓу југоисточното и западното наречје. Имено, покрај наставката -ѝи

(штипско-струмички) се среќава и наставката *-aii* (централни говори), сп. *џледаaii – џледаaii, сакаaii – сакаaii, викаaii – викаaii*.

Поради губењето на /x/ во имперфектот дошло до измени на личната наставка. Така, 1 л. едн. има $\emptyset$ наставка или *-ие* (значи тенденција *-ие* да се генерализира во сите три лица на едн.), сп. едн. 1.л. *в'ика/вик'ание, 2. вик'ание, 3. вик'ание*, мн. 1. *вик'аме, 2. вик'аије, 3. вик'аа*; помошен глагол: *јас бе – јас беије*.

Во аористот 1 л. едн. исто така има $\emptyset$ наставка, а кај глаголите од *о*-раздел основниот вокал /o/ преминал во /y/, а потоа се обопштил (морфологизирал), сп. 1.л. *oi'iду, из'еду, дон'есу, 2. oi'iиде, 3. oi'iиде*, мн. 1. *oi'iид'оме, 2. oi'iид'oi'iје, 3. oi'iид'оа*.

Императивот во 2 л. мн. кај глаголите од *е*- и *и*- група се образува со наставката *-иије*, сп. *носииије, љерииије*.

Конструкциите од типот *ќе одеше, ќе викаше*, може да се изразат и со обликот: *кеи(e) + да + презент*, сп. *кеи(e) да џледа*.

Глаголскиот прилог завршува со *-еки* и *-аки*, сп. *седеки, јадеки, викаки, џледаки*. Во мариовските говори паралелно се јавуваат и суфиксите *-еке* и *-аке*, сп. *одеке – одеки, љееке – љееки*.

4. ЈУЖНИ ГОВОРИ

4.1. ДОЛНОВАРДАРСКИ (СОЛУНСКО-ВОДЕНСКИ) ГОВОРИ

Долновардарските говори ги опфаќаат областите по долниот тек на реката Вардар и тоа во Гевгелиско и Дојранско во нашата република, а во Егејска Македонија, во Кукушко, Воденско, Пазарско, Солунско, Мегленско и Кајларско. Северната граница на овие говори е претставена со планинските масиви Беласица-Кожуф-Ниџе. Долновардарските говори на запад граничат со леринскиот говор, а границата оди приближно по линијата на планината Ниџе-Островско Езеро и преку планината Каракамен се спушта на реката Бистрица и Солунскиот залив. На исток, овие говори граничат со лагадинските и серските, а дијалектната граница оди источно од Солун и се движи приближно по вододелницата на сливот меѓу реките Струма и Вардар.

4.1.1. На фонетски план важни се следниве особености:

Во *долновардарскиије (солунско-воденскиије)* говори има парадигматски акцент, кој претставува продолжување од штипско-струмичките говори, сп. *уфч'ар – уфч'ари – уфч'аријије*.

Акцентот е силен, експираторен и во непосредна врска со него се јавува редуција на неакцентирани вокали. Особеност е и брзата артикулација и како резултат на тоа има изразена економичност со скратување на зборовите односно, има елизија на одделни гласови, па дури и цели слогови.

случаи кога, поради компензација, претходниот вокал се вдолжува, сп. *ж'е:нѝе*, *ѝ'е:рѝе*, *с'е:лѝа*. Акцентот и брзиот изговор придонеле да ослаби изговорот на редуцираните вокали, а потоа истите и да исчезнат.

Комплетно во долновардарските говори $*q > \check{a}$, сп. *рѝака*, *ѝѝска*, *ѝѝѝ*, *ѝнѝсен*.

Истиот резултат се наоѓа и на местото на секундарниот $\check{u}_2$ во финалните групи $*-tr\check{u}$ и $*-tl\check{u}$, сп. *веѝѝр*, *ѝѝѝр*, *бисѝѝр*; *рекѝл*, *ѝекѝл*, *секѝл*; додека во групата $*-tm\check{u}$ се извршила лабијализација и како секундарен вокал се јавува $/u/$, сп. *седум*, *осум*.

Наместо вокалните $*r$ и $*l$ во Долновардарско се среќаваат двофонемски групи, со тоа што вокалната функција ја врши $/\check{a}/$, сп. *сѝрце*, *дѝрва*, *ѝѝрво*; *вѝлна*, *жѝлѝо*, *сѝлза* итн.

Наместо прасловенските групи $*tj$ и $*dj$ и овде има двојна континуација: се јавуваат примери со $/k/$ и $/\check{z}/$, но и со $/\text{ш}ѝѝ$ и $жд$, сп. *ноќ*, *ќерка*, *вруќина*, *свеќа* VS *сноѝѝѝ* (*сноѝѝѝ*), *ѝлешѝѝ*, *ѝаѝѝѝѝ*, *вежда*, *межда*.

Изговорот *шч*, *жѝ* преовладува во западниот дел (Воденско), а *ѝѝѝ*, *жд* во источниот (Солунско, Кукушко, Гевгелиско). Сепак, и во источните градски говори (Кукуш, Дојран) се среќава изговор *шч*, *жд*. Во некои солунски села и во гевгелискиот говор се среќаваат примери со вкрстување на *ѝѝѝ*, *жд* со $/k/$, $/\check{z}/$ и е добиено *шќ*, *жѝ*, сп. *ѝаѝѝќи*, *ѝлешѝќи*, *фаѝѝќум*, *зѝожѝе*.

Во долновардарските говори новото јотување не е целосно извршено. Така, наспроти гевгелиските примери *цвеќе*, *браќа*, *луѓе* со извршено јотување, во дојранскиот говор има *браѝѝја*, *цвеѝѝје*, *лудје* со неизвршено јотување.

На целото подрачје $/x/$ се чува на крајот од збороформите, сп. *урех*, *сѝѝрах*; пред согласка се слуша слабо $/x/$ ($/x^h/$), а во одделни случаи се испушта или е заменето со $/j/$, сп. *ѝледа^xме*; *ѝлед^xаме*, *м'ани ѝо*; *мајна*, *мејлем*, *нијни*.

Консонантските групи *сч* и *шч* се измениле во *хч*, сп. *убрахче*, *нохче*, *ехче*.

Согласката $/v/$ пред сонантите $/n/$ и $/l/$ преминува во $/f/$, сп. *фнук*, *флезе*.

Сонантот $/j/$ во суфиксот *-је* често се губи, сп. *здраве*, *ѝрозде*, *лозде* (*лозје*).

Во врска со судбината на $/k/$ и $/\check{z}/$ е карактеристично тоа што во повеќе случаи $/k/$ на апсолутниот крај се палатализира, сп. *изѝќ*, *друќ*; а може и кај придавките: *вис'оќуѝѝ* (*високиоѝѝ*), *јаќуѝѝ* (*јакиоѝѝ*).

Меѓу фонетските појави што треба да се споменат спаѓаат и: губењето на почетното $/j-/$ во примерите: *'абѝлка*, *ѝ'оѝќа* (*јаѝоѝќа*), *ѝур'ида* (*јаѝорида*); и губењето на почетното $/v-/$ во одделни лексеми пред вокал, сп. *име* (*виме*); но има и обратни случаи кога пред почетното $/o/$ се добило неетимолошко $/v/$, сп. *воса* (*оса*).

4.1.2. На морфолошки план значајни се следниве одлики:

Множинската наставка *-ове* се јавува во источниот дел од долновардарско (Гевгелиско, Кукушко, Дојранско), сп. *сваѝ'ове*, *вул'ове*; но се јавува и наставката *-ови* во Воденско, сп. *сѝул'ови*, *нуж'ови*.

Кај глаголите е интересна наставката за 1 л. едн. презент *-ум*, во која $/u/$ е добиено со лабијализација, сп. *викум*, *беѝум*, *сакум*, *носум*.

Во врска со преструктурирањето на глаголските групи има комбинација; имено во 3 л. едн. презент глаголите завршуваат на вокалот *-е*, сп. *носе*, *ѝере*, *саке*; додека во 2 л. едн. основниот вокал е $/u/$, сп. *носиѝѝ*, *ѝериѝѝ*, *саѝиѝѝ*.

Процесот на интеграцијата на глаголите започнат во тиквешко-мариовските говори овде ги опфатил и глаголите од *a*-група, и како краен

результат се добил еден заеднички конјугациски модел, сп.: *в'икум, б'ерум, н'осум – в'икиши, б'ериши, н'осиши – в'ике, б'ере, н'осе*.

Освен тоа овие говори покажуваат посебности и во образувањето на некои форми од глаголската флексија, како, на пример, 2 л. мн. на императивот со наставката *-ej̃ĩe* : *бир'ej̃ĩe, нус'ej̃ĩe*; глаголскиот прилог со *-ичимица*, сп. *бе̃гаиш'ичимица*.

Предлогот *во* овде се јавува во формата *уф*, сп. *уф нас, уф мене*.

Има само една членска морфема *-oĩĩ* која се редуцира во *-уи̃*, сп. *чув'екуи̃, в'олуи̃*; а поретко може да се испушти *-и̃*.

Честопати предлогот *на* се јавува наместо предлогот *во*, сп. *бих на Солун*. Предлозите *на* и *врз* се употребуваат заедно, сп. *и̃адна на врз не̃го*.

За кукушкиот говор е карактеристично тоа што зад меките согласки вокалот */a/* се прегласува во */e/*, сп. *чеиша (чаиша), ејце (јајце), еска (јаска)*.

Општата множинска замена се јавува во формата *с̃а̃и̃, с̃а̃и̃а̃*; кратките заменски форми за директен објект се јавуваат во формите *м̃а̃ (ме), и̃а̃, н̃а̃, в̃а̃*; треба да се спомене и кратката заменска форма *ин (ги)*, сп. *Них ин вид'ех* (Гевгелиско), *На них ин рич'ех* (Кукушко).

4.2. СЕРСКО-ЛАГАДИНСКИ ГОВОРИ

0. Серско-драмската и лагадинската група говори се простираат на крајниот југоисток од македонската јазична територија. Ја зафаќаат областа од Солунскиот Залив па до Родопите на исток, каде што се разграничуваат со родопските бугарски дијалекти.

Меѓу покарактеристичните особености со коишто се диференцираат тие од солунско-воденската (долновардарската) група говори спаѓаат:

- системот на акцентирањето,
- зафатот на редукцијата на неакцентираниите самогласки,
- рефлексацијата на прасловенските **ǫ* и **ě*
- рефлексацијата на прасловенските секвенци **tj, *dj*.
- палатализацијата на согласките во одредени фонетски позиции,
- позиционо врзана реализација на некои фонеме,
- и уште ред други особености во областа на флексиите и во лексиката.

1. Акцентот во овие говори е слободен – може да стои на секоја морфема, како и во долновардарските, но со таа разлика што во лагадинските и серско-драмските има повеќе случаи кога се јавува тој на отворена ултима, сп. *з̃а̃й̃ – з̃а̃б̃'а̃, син'а̃, карф̃и̃'а̃* (на членските морфеме), *м̃а̃ж̃'е, л̃а̃с̃'е, д̃а̃б̃'е, л̃а̃х̃и̃'и, уи̃н'и, д̃а̃р̃w'а, и̃е̃р'а, ли̃ш̃'а, не̃бе̃с̃'а, им̃е̃на* (на множинските наставки), на затворена ултима: *ри̃б̃'ар', ку̃с̃'ач', ду̃в̃'еи̃, ку̃ж̃'ух*, на пенултима и антепенултима: *и̃р̃'азник, 'есин, б̃'аба, ли̃в̃'ада, кл̃'адиниш̃, ј̃'а̃зуда, 'езеру, ј̃'адини, и̃'иленци*, и др.

Друга особеност во врска со местото на акцентот во овие говори е двојниот акцент во зборформите со четири и повеќе слогови според правилото: ако зад

Во лагадинските говори на редукција подлежи и фонемата /ä/, сп.: *бр'ак – бр'аг'ош, w'ар – w'ар'аи, д'аца – д'ац'аи* (Бал), *м'асу – м'ас'а, р'ака – р'а-к'аи* (Ви), *с'ач'а – с'ач'еи, сн'ак – сн'аг'ош* (Ви).

Во сите говори од односнава група неакцентираното /ä/ се реализира во алофонот [a]. На тој начин доаѓа до неутрализација на изговорот на неакцентираните /a/ и /ä/, сп. *м'анч' – маңц'ош, б'аңц' – б'анс'ош, д'аи' – даж'д'ош, даж'д'и, р'аи' – раи'и'а, како б'ара – бар'аи, или л'аиу – л'аи'а* (Ви), *з'аи – заб'ош, р'ака – рак'аи* (Бал), *р'ака – рак'аф, ир'аг'ни – ир'аг'нах, цар'ен* (Нег), *мах – мах'о, маи – маж'о, ж'али – ж'али'ец* (Сек), *б'ач'ва – б'ач'вар', в'ал'к – вал'ч'ица, к'арф' – карф'и'а, м'аи' – маж'а* (Пл, ГБ).

Посебноста во врска со редукцијата претставува неакцентираното /e/ во дел од мрвашкиот драмски говор; во финална позиција, поретко и во средните сло-гови, /e/ се редуцира во алофон близок на алофонот од /a/, сп. *ј'аг'на, к'уч'а, и'е-л'а, ј'аден'а, вр'ем'а, уфц'еи'а, и'еб'а* (ГБ).

Поширок ареал има редукцијата на /e/ во [a] пред сонантите /н, л/ во завр-шоците -ен, -ел, сп. *б'ол'ан, ж'адан, с'ил'ан, и'асан, к'исал, ири'аи'ал, ѓорал, покрај ур'ел, поретко и во други случаи, на пр., и'ал'ац, в'еч'ар* (Пл, ГБ), *б'ол'ан, г'розан, ир'азан, в'ечар, г'абар, но и к'амин, ир'аси'ин, д'евир* (Сек), *г'уи'и'ар, и'е-и'ал, но г'адин, г'н'усин* (Нег).

Елизијата на самогласките пред членските морфеме во овие говори е поретка во споредба со истата појава во солунско-воденските говори. Нешто повеќе примери се забележани во негованскиот говор, кој со повеќе особини инклинира кон кукушкиот, сп. *баба – ба'би'а, брада – бра'и'а, д'еи'и – д'е'и'иу, бабина – баби'и'а, диб'елу – диб'е'лиу, н'оса – н'ос'ми, б'ери – б'е'ри'и, иси'ери – иси'е'ри'и*.

3. Прасловенскиот вокал *ǫ во коренските морфеме во поголемиот дел од ова дијалектно подрачје е заменет со /ä/, кое се реализира во два алофона – ка-ко [ä] во акцентиран слог и [a] во неакцентирана позиција, сп. *бас, б'ач'ва, w'аи'ка, даи', з'ал'ва, мах* (ГБ, Пл), *бас, б'аг'а, в'анка, д'алби, д'аска, даи, но дажд'и, дажл'иу вр'аме, изд'ах'ал* (Сек), *в'анка, дах, ис'ах'на* (Нег), *даи, дах, д'ану, сан, д'аска* (Ви). Во врска со рефлексацијата во зборообразувачките фор-манти и во членската морфема за м.р. се изделуваат две говорни зони. Во драм-ското подрачје рефлексот /ä/ се јавува во сите видови морфеме, сп. *м'озак, н'исак, и'еи'ак, н'ек'и'и, к'ак'аф, мах – мах'а, сн'ак – сн'е'а* (Пл, Зил), додека во серскиот и лагадинските говори во оваа позиција има рефлекс /o/, сп.: *в'осук, и'еи'ук, р'учук, даи – дажд'о, д'ен'о, зил'ен'о* (Сек), *субр'ал, г'арн'ок, и'ен'и'ук, дуби'и'ук, сан'о* (Су), *м'озук, и'ен'ук, н'исук, сфин'и'еу'и, д'ен' – дин'ош* (Ви).

Во говорот на с. Ајватово (Лагадинско) *ǫ > /a/ во сите позиции: *даи, сан, в'еи'ак, и'еи'ак, в'аи'ак*, додека во с. Илинец покрај /a/ во коренските морфеме има /o/ во членот, сп. *б'ас, даи' – даж'д'о*.

Во врска со рефлексацијата на *ǫ исклучок во односнава група говори претставува струмскиот говор во серската група во кој има рефлекс /o/ во сите морфеме, сп. *дои, сон, б'оч'ва, в'онка, и'еи'ок, д'рб'и'и'ок, сл'адок, с'обл'ече, к'ак'оф*.

4. Во рефлексацијата на прасловенското јат (*ě) во овие говори пресудна улога имал акцентот. Во акцентиран слог *ě се рефлектира во /'a/ во серско-драмските говори без зилјаховскиот, а во неакцентирана позиција се прегласил

во /e/, сп. б'ал, б'ала, бл'аи (блее), бр'ак, бр'ас, вр'аме, в'аиџер, в'ара, ѓн'азду, ѓр'ах, ѓул'ами, д'аду, жил'азу, м'ара, мр'ажа, р'ака, но: брѓ'о, деџ'а-иџа, леџ'оџу, рек'аиџа, иџ'асиџу – иџесиџ'оџу, сн'ак – снѓ'о (Сек), б'алка, w'адрѓ – wѓдр'а, w'арwа, ѓн'аздѓ, ѓл'аиџу, иџ'асак, нѓw'асиџа, чув'ак (ГБ), б'асан, бр'ак – брѓ'а, зв'ар, зв'азда, мл'аку – млѓ'оџу, џ'ади, умр'ал, но: брѓ'а, деџ'еиџу, звѓзд'аиџа, млѓ'оџу, млѓ'арник, рек'аиџа, снѓ'а, џѓд'илѓ (Пл).

Во сушко-височкиот говор јат го запазил својот стар фонолошки статус во сите фонетски позиции и се реализира како [ʔ] во акцентиран слог, и како [a] во неакцентирана позиција, сп. в'ак – в'ак'оџи, л'аи, м'асиџу, д'аи'а, наџр'аиџи, с'ам'а, с'аџка, чув'ак, ѓул'ами, нид'ал'а, нив'асиџа (Сухо, Висока), б'аџа, бр'ак – бр'аџ'оџи, вр'аиџи, д'аџа – д'аџ'аиџа, умр'а, чур'аиџи, б'аџа, ид'аиџи (Бал).

И во говорот на с. Ајватово јат се рефлектирал во самостојна фонема, која се реализира под акцент во еден вид широко /ɛ/ (: л'еџи, иџесна, мл'еку).

Зилјаховскиот е единствен говор во оваа група во кој за *џ има екавска замена, сп. б'ел – б'ели, б'ѓа, w'ера, wр'еме, д'едѓ, иџесак. Понегде во изолирани оази во областа Мрвашко може да се јави и рефлексот /jɛ/ : б'јесан, в'јерно, ѓн'јездѓ, м'јесџу, см'јех (с. Скрижово, Зрново).

5. Во областа на вокализмот како диференцијални особености на серско-драмскиот дијалект по однос на другите јужни говори се јавуваат:

– прегласот на /a/ во /e/ зад палаталните согласки, сп.: 'ерѓбиџа, 'ере, ѓсиџ'е, ѓд'ене, иџк'аѓч', удиџиџ'ер', лѓwѓч'ер', иџиџ'ер' (Пл), 'ере, иѓл'ена, ч'еш'а, ј'ехниџи', ј'если, (j)ѓџиџ'е, ч'еш'инка, на уфч'ера, на ѓес'а, рѓзл'ож'ѓи (ГБ) и

– лабијализацијата на предните вокали /e, u/ во /y/ зад меките согласки, сп.: ж'уф, ж'уви, ч'уw'иџа, ич'ум'ен', учун'а (вуџа), иџ'уиџерка, л'уw'ада, с'урм'ах, иџ'еш'иџ'ура (Пл), ж'уw'иџа, иџ'енж'ура, л'уиџур'а (лиџиџурџиџа), ч'уфл'ик, л'ул'ак, ж'у'оџи, ж'у'оџиџи, ч'оџи'ма, дw'а ж'оба (ГБ), ичум'ен', иџ'уиџерка, ч'урд'ак, ч'ур'ен, ч'ур'аиџа, ш'ум'иџа (< шем'иџа < шам'иџа), ш'ук'ер, ш'уфин'ер (Сек), ж'уф, ж'уwa, ж'уw'оwам, ч'уб'ук, ч'уw'иџа, ч'ум'ен', ч'урч'уф'е, ч'урw'е (Су, Ви).

6. Драмско-серските и лагадинските говори ги поврзува и рефлексот на носовката *q во коренските морфеми, како и рефлексите на прасловенските *j, *j̥.

Во драмските говори *q > /ǎ/ во сите видови морфеми, сп.: w'адиџа, wǎџ-р'иџа, w'аиџак, w'ǎџал', w'ǎж'е, w'ǎџлин', ѓ'аџа, ѓ'аџа, даџи, заџи – з'аџи, к'аиџник, м'аиџи, р'аџа, и'аџак, ск'аџи, во флексивните наставки: ж'ена – ж'ѓн'аиџа, р'аџа – р'аџ'аиџа, к'арф'иџа, сул'иџа, кај глаголите: ј'ада – ј'ад'аиџи, б'ер'аиџи, дад'аиџи, со исклучок на суф. -на-, каде што се генерализирал вокалот /a/: л'ѓџнал, и'аднал (Пл, ГБ), и наставката -ха : б'аџа.

Во серските и лагадинските говори во суфиксна позиција место *q има континуант /a/, сп.: д'иџнаџа, иџрумин'аџа, иџ'ера – иџ'ер'аиџи, бир'аиџи, жѓн'аиџа (Ви), н'ѓа, б'ѓра – б'ѓр'аиџи, б'аџа, и'аднал (Сек), б'ѓра, б'ѓраиџи, б'иџа (Нег), но: в'ǎџли, в'ǎџел, д'ǎџиџа, к'аџиџа, иџр'аџка, м'аџа, с'ǎџоџиџа (Сек, Нег).

Само во струмскиот говор од серската група *q се рефлектирало во /a/ во сите позиции на збороформите, сп. вад'иџа, ѓ'аска, даџи, даџа, заѓ'о, н'ѓа, б'ѓр'аиџи, и по оваа особеност струмскиот говор се поврзува со петричкото говорно подрачје. Југоисточната изоглоса на рефлексацијата на *q > /a/ оди по правецот на селата Старошево – Г. Махала – Ветрен – Сенгелово.

Место прасловенските **j*, **ɣ* на сето ова дијалектно подрачје како континуанти се јавуваат секвенците /*ǎl* – *lǎ*/ и /*ǎr* – *rǎ*/, сп.: *б'ǎрс* – *б'ǎрзи*, *в'ǎрх*, *в'ǎрба*, *с'ǎрна*, *ш'ǎн*, *ш'ǎне*, *ш'ǎска*, *ш'ǎгне*, – *б'ǎл'wа*, *б'ǎл'ха*, *ѣ'ǎлїи*, *ж'ǎлїи*, *ж'ǎл'ч'ка* покрај *ж'ел'ч'ка*, *ј'абалка*, *к'ǎлне*, *с'ǎлза*, *сї'ǎлїи*, *сл'ǎнице*, *дл'ǎк* и *длек*, *дл'е-ѣу* (Пл, ГБ), *кǎрф*, *д'ǎрво*, *ц'ǎрви*, *крǎс*, *п'ǎс*, *ш'ǎн*, *вр'ǎсник*, – *жǎлїи*, *в'ǎлна*, *п'ǎлни*, *бл'ǎха*, *влǎк*, *л'ǎсна*, *п'лаж'ок*, *сл'ǎза*, *сл'ǎнци* (Сек), *врǎх*, *вр'ǎза*, *др'ǎво*, *драж'иши*, – *к'ǎлн'а*, *п'ǎлно*, *бл'ǎх'и*, *'аблака*, *сл'ǎнци* (Бал), *б'ǎркам*, *д'ǎрву*, *ѣ'ǎрлу*, *п'ǎска*, – *п'ǎлин*, *w'ǎлна*, *дл'ǎнук*, *сл'ǎйка*, *ж'л'ǎшка*, *ј'аблака*, *сл'ǎза* (Ви).

7. Како важен фонолошки признак во областа на консонантизмот покрај звучноста во серско-драмските и лагадинските говори се јавува мекоста. На фонетско-фонолошки план се изделуваат три вида меки согласки.

Фонемите /*ɥ*-*ч*/ и /*ж*-*ш*/ во сите позиции се реализираат како меки фониви [ɥ', ч', ж', ш'], така што тие не влегуваат во корелација по мекост, сп.: *ур'ач'*, *ч'еш'а*, *н'аши'и*, *ж'ар*, *ж'ена*, *ж'уф*, *ж'р'абѣ* (Пл, ГБ), *наш'*, *н'аши'и*, *ч'ув'ак*, *ч'у-ж'и*, *ж'аба*, *кл'уч'* (Сек), *ч'ај*, *ч'ес*, *ш'уи'ери*, *дǎш'*, *д'ǎж'ѣ'у*, *ж'ар*, *ж'иw'ака* (Нег), *ч'ин'и*, *п'ч'ел'и*, *лǎж'а*, *ж'н'е*, *ш'арин* (Бал).

Тврдите согласки се реализираат пред задните самогласки, пред друга тврда согласка и во финална позиција, сп. *мǎш'*, *м'ор'е*, *сам*, *с'ама*, *с'амо*, *н'ос*, *сǎн*, *б'ал*, *б'ала*, *б'ара*, *п'ǎс*, *дǎш'*, *пǎй*, итн.

Пред предните самогласки /*e*, *и*/, а особено пред /*e*/, сите тврди согласки подлежат на лесна палатализација што води кон факултативна неутрализација со нивните меки корелати, сп. *м'исл'и*, *м'ейла*, *н'иwа*, *н'еб'е*, *л'ен*, *л'ице*, *р'ей*, *р'иш*, *зǎб'и*, *п'еру*, *сн'ой'и*, *в'ика*, *ф'ес*, *д'иб'ел*, *з'ем'а*, *з'има*, *с'елу*, *с'ила*, *к'ин'е*, *р'ǎк'и*, *н'оѣ'и*, *бл'ǎх'и* (Пл, ГБ, Сек, Бал, Су, Ви).

Сите тврди согласки имаат соодветни меки корелати. Меките согласки фонолошки се реализираат пред задните самогласки, во финална позиција и пред други согласки, а во сушко-височкиот и во балеvечкиот говор и пред фонемата /*ǎ*/, Пред самогласките /*и*, *е*/ нивниот изговор речиси се неутрализира со изговорот на тврдите согласки во таа позиција, сп.: *л'ам'а* – *л'ам'и*, *др'ам'а* – *др'ам'иши*, *к'он' – к'он'е*, *б'ан'а* – *б'ан'и*, *с'ол' – с'ол'и*, *сф'ир'а* – *сф'ир'иши*, *л'уб'а* – *л'иб'иши*, *ц'аи'а* – *ц'аи'и*, *п'рав'а* – *п'рав'и*, *л'аз'а* – *л'аз'и* (ГБ, Пл, Сек), *м'ǎра*, *н'ǎм*, *л'ǎха*, *вр'ǎми*, *б'ǎга*, *п'ǎсук*, *ч'уw'ǎк*, *д'ǎду*, *ш'ǎсно*, *з'ǎја*, *с'ǎми*, *ц'ǎд'а* – *ц'ǎд'иши* (Бал, Ви); во финална позиција: *ден'*, *к'ам'ен'*, *ж'ал'*, *ѣ'осїоїи'*, *з'ей'*, *олув'ар'* (Сек), *к'он'*, *цар'*, *пǎй*, *кǎрф'*, *ж'алос'* (Пл)³.

Фонемите /*к*/ и /*ѣ*/ во серско-драмските и лагадинските говори се доста ретки, а доколку се среќаваат, тие се претежно од туѓо потекло, сп. *кеф*, *ш'ик'ер*, *кар*, *ѣол'*, *ѣум* и др. Од дијалектен аспект интерес претставуваат оние примери каде што се јавува /*к*/ место *к* во финална позиција, на пример: *буб'ајк*, *ман-дил'ајк*, *сїан'ајк*, *мунаф'ик*, *ч'ингил'ајк* (Драмско), *карл'ик*, *фарм'ајк*, *иїс'ик*, *ирм'ак*, *л'ул'ајк*, *скуф'ајк*, *сак'ајк*, *дир'ејк*, *д'уш'ејк*, *ил'ек*, *куїи'ејк* (Су, Ви), *ка-п'ак*, *базан'ик*, *инс'ик*, *ѣудин'ик*, *ѣнизд'ик*, *сїар'ик* (Сек, Нег, Бал).

Место прасл. **tj* / *kt'* и **dj* фонемите /*к*, *ѣ*/ се јавуваат само во неколку лексеми, сп. *в'ејки*, *п'овејки*, *дума'кин*, *буж'ик* (Бал, Пл), во Горно Броди и во Секавец уште и *к'ерка*, *к'е* / *ки*.

³ Полумекоста ја означуваме само кога е таа фонолошки релевантна.

Во другите случаи место споменатите прасл. групи се задржале старите рефлексии /иш/ и /жд/, одн. /иш'и, иш' / и /ж'д, ж' /, сп.: *вр'аиши'ије, з'аиш'иш, к'аиш'иш, л'еиш'иш, м'аиш'иш, р'буиш'иш, пр'аиш'иш, сф'аиш'иш, ср'еиш'иш / ср'аиш'иш, ил'аиш'иш, д'аиш'иш, зур'еиш', н'аиш' / н'ош', и'ош', и'еиш' – и'еиш'иш, иш'иш / иш'иш / иш'а, иш'иш'ах, ј'агн'иш'иш, и'ил'еиш'иш, х'од'еиш'иш'ем, – в'аж'иш'иш, м'еж'иш'иш, м'еж'иш'иш, и'р'еж'иш'иш, р'аж'иш'иш, с'аж'иш'иш / с'аиш'иш, ч'ус – ч'уш'иш / ч'уш'иш, в'иш'иш, с'х'аж'иш'иш, з'ов'еж'иш'иш, бр'ош'иш'иш'иш (ГБ, Пл, Бал, Ви), одн. в'еж'иш'иш, д'уш'иш'иш, и'аж'иш'иш, р'ож'иш'иш, с'аж'иш'иш (Нег).*

Од другите покарактеристични диференцијални особености заслужува да се истакне билабијалниот изговор на фонемата /в/ и нејзината факултативност пред лабијалните самогласки, сп. *б'ач'иш, з'ал'иш, б'иш'иш / б'иш, 'ол – 'олуш, 'ода, 'осак, 'уш, уд'иш'иш (Драмско), б'иш'иш, и'уш'иш, 'уш, ул'иш, 'ол'иш, ул'иш'иш, ур'иш'иш (фор'иш'иш), ус'иш'иш, м'а'иш'иш, иш'иш'иш (воиш'иш), 'осук, 'ода (Сек), н'иш'иш, ч'уш'иш / ч'уш'иш, ул'иш (Нег), д'аш, м'иш'иш, в'а'иш (Бал), в'ода, и'р'иш'иш, ж'иш'иш, 'ода, ол, 'осук, н'ош, и'р'иш'иш, ун'иш'иш, удин'иш'иш, уиш'иш (Ви).*

8. Во областа на именската флексија сите говори од серско-драмското и лагадинското подрачје ги обединуваат множинските наставки *-ове* и *-е* за м.р. и *-еиш* за с.р., а во деривацијата деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-инка*.

Наставките *-ове* и *-е* истовремено овие говори ги поврзуваат и со источниот дел од долновардарските.

Наставката *-е* (со аломорфот *-е* кој може да се редуцира и во *-и*) се задржала кај старите формации на *-ар, -ин, -иш* и кај именките од *и*-основи, а потоа се проширила и на серија други именки вклучувајќи ги и заемките, сп.: *кр'ај – кр'ае, сар'ае, д'ене, к'оне, р'ан'е, к'амине, с'еле, риб'аре, д'еве, м'аж'е, дар-м'оне* (Пл), *и'рам'иш'аре, р'х'иш'ере, дури и Г'ар'е, Тур'е* (ГБ), *и'риш'иш'еле, и'ад'аре, како и старите колектива на -је (*-је)* од типот: *д'ај – д'аб'е, з'осиш'е, сн'ош'е, и'р'ан'е, л'уд'е* (Сек), *бр'аиш, сн'ош'иш – сн'ош'иш'иш (< бр'иш, сн'ош, Бал).*

Множинската наставка *-иш* за с.р. може да се сретне уште во негованскиот говор, сп. *ј'аре – ј'ар'иш'иш, в'аж'иш'иш, ж'д'риб'иш'иш, м'ач'иш'иш, м'а'ар'иш'иш*, многу ретко и во секавечкиот говор, сп. *вр'аме – вр'еиш'иш, мул'иш'иш, куч'иш'иш, покрај и'ол'еиш'иш, ј'агн'еиш'иш*. Во другите говори кај именките од с.р. на *-е* добро се држи старата наставка *-еиш*, сп.: *в'аж'иш – в'аж'иш'иш (< в'аж'еиш), з'ар'иш'иш, ж'р'иш'иш, ј'агн'иш'иш, к'уч'иш'иш, иш'иш'иш'иш'иш (Бал), и'оле – и'ол'еиш'иш, мур'еиш'иш, дир'еиш'иш, ј'агн'еиш'иш, и'ме – и'меиш'иш (Сек), б'уре – б'уреиш'иш, ј'ареиш'иш, к'онч'иш'иш, м'а'ареиш'иш, и'ил'еиш'иш, мур'еиш'иш (Пл, ГБ), и со запазен назализам во сушко-височкиот говор: *м'ори – мур'иш'иш, ниб'е – ниб'иш'иш, к'осми – к'осмин'иш*.*

Деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-инка* широко е распространет во овие дијалекти, сп.: *бр'ада – бр'ад'инка, вр'аиш'иш – вр'аиш'инка, з'лаш'иш'иш, н'ош'иш – н'уж'иш'иш, ус'иш'иш'иш, б'аба – б'абинка, а се шири и на именките од другите родови: н'ос – нус'инка, н'ош'иш – н'уж'иш'иш, 'ош'иш – р'ч'иш'иш, иш'иш'иш (ГБ, Пл), з'лаш'иш'иш, жен'иш'иш, р'ака – р'ач'иш'иш, уб'ава ус'иш'иш'иш (Сек).*

9. Глаголската флексија е доста уедначена во сите говори од оваа група и по глаголските основи и по глаголските форми и нивните наставки.

Старите глаголски основи се чуваат релативно добро, сп.: *з'лед-а-, и'д-е- / бер'-е-, с'е-е-, кр'и-е-, ч'у-е-, н'ос-и-, дарж'-и-, с'иш'-и-*.

Во 1 л. едн. презент наставката *-м* се генерализирала само кај глаголите од *а*-основа, додека кај другите основи на поширок ареал таа отсуствува или во од-

од типот *ж'адан*, *ж'айиwa* (Пл), *ж'айиwa*, *ж'анайи*, *ч'адo*, *ч'ас*, *ч'асийo*, во Горно Броди уште и во *эл'ада*, *кл'айиwa*, има остаток од старата замена на **е* со **o*.

Основна замена на **е* во акцентиран слог, како што веќе кажавме порано, во драмската потесна област е /*а*/ без разлика на карактерот на следниот слог, а во неакцентирана позиција /*е*/, сп. *б'ал*, *б'ала*, *б'али*, *ж'р'абe*, но: *млек'оийу*, *сн'ак* – *снеж'а*. Во северните мрвашки села покрај рефлексот /*а* – *е*/ може да се сретне и позициониот алофон [*ä*] пред меките слогови, сп. *б'äли* (: *б'ал*, *б'ала*, *б'ало*), *б'äи'е*, *вр'äме*, *д'äи'е*, *нид'äл'е* / *нид'äли*, а понекогаш се среќаваат и наспоредни форми со двата алофона во истата фонетска позиција, сп. *б'äли* и *б'али*, *џр'äи'ки* и *џр'аи'ка* (ГБ).

Во зилјаховскиот говор редовен рефлекс за **е* е /*е*/ во сите фонетски и морфолошки позиции, сп. *б'ејам*, *бел*, *вр'еме*, *р'ека*, во некои пунктови и /*е*/ : *б'есан*, *џн'ездo*, *зв'езда* (с. Скрижово), како и во говорот на селото Зрново во Мрвашко : *д'еи'е*, *р'ека*, *џр'еиш'ка*.

Во него подоследно е изразена лабајализацијата на /*и*, *е*/ во /*у*, *о*/ зад меките согласки, но само како лексикализирана појава, сп. *ж'уф*, *ж'уw'е*, *ч'уw'ија*, *уч'у-м'ен* и *уч'им'ен*, *уч'ун'а* покрај *ујч'ин'а*, *'уч'ум* – *'уч'иш*, *л'уw'ада*, *и'уи'ерка*, *с'урм'ах*, *и'еи'и'ура* (Пл), *ж'ои*, *ж'уw'е'а*, *и'енж'ура*, *л'ух'уца*, *ч'уфл'ик* (ГБ).

Рефлексот на старото (јужнословенското) вокално *ä* по правило се јавува во секвенцата /*äл*/, со исклучок во неколку лексеми кога се наоѓа во позиција зад забновенечна согласка, сп. *б'äлwa*, *б'äлха*, *в'äл'к*, *џ'äлiиä*, *ж'äлiи*, *ј'абалки*, *к'äл'wa*, *к'äлк*, *мал'ч'и*, *и'äлän*, *и'äл'х*, но *сл'äи'е*, *дл'ек* покрај *дл'äк* (ГБ, Пл).

Во областа на консонантизмот како дијалектни посебности во овој говор заслужува да се одбележи чувањето на /*х*/ во сите позиции на збороформите, сп. *ха-д'еи*, *х'ајде*, *х'ишар*, *џл'уха*, *'ухo*, *бл'äха*, *д'ихне*, *и'р'ах*, *и'äл'х*, *џр'ах*, во граматичките морфемии: *б'ах*, *џл'едäх*, *џл'едäхме*, *хл'едäхiи'е*, *џл'едäха*, покрај *л'аи*, како и појавата на ново *х* во резултат на аспирација најчесто пред иницијалното /*и*/, сп. *х'има*, *х'исиш'ина*, *х'иџла*, во поограничена мера и во други позиции: *н'ехин*, *хим* / *хми*, и др.

Поретко може да се сретне /*х*/ добиено и со дисимилација на групата *кiи* во *л'ехи'е*, *н'ехи'е*, *д'охiи'ур*, покрај *д'оки'ур*, и на согласките /*ј*, *с*/ пред африкатите /*ч*, *џ*/ на морфемска граница, сп. *јах'и'е* / *џи'е*, *јах'ч'инку* (: *јајце*), *бр'ах'и* (: *брес'и*), *м'ах'и* (: *мас*), *н'ох'и* (: *нос*), *иу'ах'и* (: *иојас*) *м'ехи'е* (: *месо*), *ф + и*, *ч > х + и*, *ч : џи'еи'е*, *џх'ч'ер* покрај *и'офица*, *џф'ч'ер*.

Групите /*иш*/ и /*жд*/ остануваат неизменети: *л'еи'иä*, *м'еж'да*.

Драмскиот говор не ги познава звучните африкати /*с*, *џ*/; сп. *зв'азда*, *ж'ои*, *ж'ам*.

Од другите појави во консонантскиот систем да ги нотираме:

– испуштањето на /*и*, *д*/ во секвенците *-сiиr-*, *-здр-*: *б'исро*, *и'осро*, *с'есра*, *ср'ах*, *ж'р'абe*,

– дисимилацијата на *мн* во *мл* во лексемата *мл'оџo*,

– на *жл > зл* : *зл'äч'ка*,

– на *мн > вн* : *сiи'овна*, *и'еи'ну*, *и'еи'ица* покрај *и'емну*, *и'еи'ица*,

– замената на **џ*- во старата група **џ*- во *џ*- : *џ'аран*, *џ'арф*, *џарл'иф*, *џарwо-ј'аду* *д'ару* (Пл), и

– на групата **џ*- во *чере-* : *ч'ереи*, *ч'р'awo* / *ч'ир'awo*, *ч'р'аи'а* / *ч'ир'аи'а* / *ч'ир'еи'а* (Пл).

Старите групи **tʲj*, **dʲj* се асимилирале во палатализирани *ī̃*, *ǝ* : *бр'аī̃'а*, *сф'аī̃'а*, *ǝ'ау'л*, *л'у'ǝ'е*, како впрочем и во други секвенци со *j*, на пр. *з'ем'а* (*земја*), *л'ам'а*.

Уште една фонетска посебност што го карактеризира драмскиот говор е сврзана со реализацијата на */l/* како полумек фон пред задните самогласки, пред согласки и на крајот, сп. *ē'л'а'а'а*, *л'а'ж'и'и'а*, *ē'ол' – ē'ол'а* (Пл).

Интерес може да побуди и палатализацијата на */l/* пред */ч, ɥ, к, х/*, сп. *в'а'л'к*, *ī'а'л'х*, *б'а'л'х*, *ж'а'л'ч'ка*, *м'а'л'ч'и*, *ī'а'л'ж'ок*, *ī'и'и'ел'ч'е*, *м'а'л'це*, *кр'ил'це*.

Во именската флексија најкарактеристична особина претставуваат членските морфемии на *-н* (*-а'н*, *-на*, *-но*, *-не*) и прегласувањето на *а* во членот во *е* зад меките согласки. Членот со *н*, кој е карактеристичен за соседните бугарски родопски говори, е констатиран во потесната драмска област, и тоа доста спорадично, сп. *бр'ад'а'на*, *ну'з'а'на*, *ј'а'х'и'а'на*, *ǝ'а'и'е'ну*, *а'ф'и'у'л'е'ну* (Пл).

Членската морфема за м.р. со *ī̃* се јавува во две варијанти: *-а'и̃* во зилјаховскиот говор, сп. *бр'е'з'а'и̃*, *син'а'и̃*, одн. *-е'и̃* зад меките согласки и во неакцентирана позиција: *к'он'е'и̃*, *н'ож'е'и̃*, додека во мрвашкиот таа се јавува без *-и̃* во фонетскиот облик *-а' : ē'рад'а', ē'лас'а', син'а'* (под акцент), *л'а'ба*, *јун'ака*, *из'ика* (Пл, ГБ), одн. *-е* зад меките согласки: *м'а'и̃* – *м'а'ж'е*, *у'ф'ч'ер'е*, *ку'в'ач'е*, *ī'а'и̃*.

Кај придавките членот *-е* е регуларен, сп. *сл'а'и̃ – сл'а'би'е*, *ди'б'ел – ди'б'ели'е*, *ј'а'з'не'и̃'и̃и̃ – ј'а'з'не'и̃'и̃и̃и̃*, многу се поретки форми со *-а' : ē'ул'а'ми'а*, *ц'али'а*, *с'и'ари'а*, *ч'ул'ак* (ГБ), па така целата членска парадигма гласи: *сл'а'би'е / сл'а'би'а*, *сл'а'би'и̃а*, *сл'а'би'и̃и̃*, таму каде што има член со *н* : *сл'а'би'ан*, *сл'а'ба'на*, *сл'а'бо'но*, *сл'а'би'не*.

Множинските наставки кај именките (*-и*, *-ове*, *-е*, *-о'ф'ци*, *-и'и'и̃и̃а*, *-а*, *-е'и̃а*, за избројана множина *-а*) не покажуваат на овој терен посебности, ако ја исклучиме редукцијата кај некои од нив. Извесна неиздиференцираност во функцијата покажува само наставката *-е* за збирна или за обична множина, сп.: *м'а'ж'е*, *у'ф'ч'ар'е* спрема *к'ам'е'не*, *к'л'ас'е*, *ē'ос'и̃'е*, *ǝ'а'б'е*, *л'ис'и̃'е*. Јасно е збирното значење во обличите од типот *лис'и̃'а* (: *д'в'а' л'ис'и̃и̃а – л'ис'и̃и̃ов'е*), *ци'з'ан'а*, *Тур'ч'а* (: *мн. Тур'це*). Кај именките од ж.р. се генерализирала наставката *-и* : *р'а'к'и*, *н'о'з'и*, освен во *о'о'ф'ца – о'о'ф'це*, *о'ф'и'е'и̃'а – о'ф'и'е'и̃и̃* и *о'х'и'е'и̃и̃* (ГБ).

Во драмските говори особено е богат системот на заменките.

Во групата на личните и личнопредметните заменки поради фонетските особености ги истакнуваме формите: *ј'а* покрај *ј'ас*, *н'и'е* со аломорфите *н'и'ја / н'е'а / н'е'е*, за 3. *ī̃'о'ј*, *ī̃'а / ī̃'и'ја*, мн. *ī̃'и'е / ī̃'е / ī̃'е'е* и зависните форми: *м'ен / м'ене*, *ī̃'е'и̃ / ī̃'е'бе*, *н'ек / н'е'з*, *н'е'а / н'е'е / н'ехи*, *ī̃'а'х*, *х'им / х'м'и / х'н'и*, кратките форми за објект: *ма*, *ī̃а*, *са*, *на*, *ва*, *џи*,

– лично-предметните: *к'о'ј / к'о'к*, *ко'ј'а*, *ко'ј'о*, *ч'о'ј*, *ч'о'ја / ч'е'ј*, *ч'е'ја / ч'е'е*, *с'ак / с'акуј*, *с'ака / с'аква*, и посебно ги истакнуваме прашалната: *ку'и̃'а'р / ку'и̃'р'и*, *ку'и̃'р'а*, *ку'и̃'р'о*, *ку'и̃'р'и* (Пл), одн. *ку'и̃'а'р*, *ко'и̃'р'а* (ГБ), и неопределената *бо'ад'ин*, *бу'ад'н'а*, *бу'ад'н'о*, *бу'ад'н'и / буд'ин*, *буд'н'а / буд'а'н*, *буд'н'а*,

– присвојните: *м'о'ј*, *м'о'јо*, *ī̃'м'о'јо / ī̃'м'о'јо*, *н'е'јн*, *н'е'јна* и *н'ехин*, *н'ехина*, *-о*, *-и*, *с'ф'о'ј / с'о'ј*, *су'о'ја*, *ī̃'а'хан*, *ī̃'а'хна*, *-о*, *-и*.

Многу е богата со форми групата на демонстративни заменки. Овој говор познава систем од три вида показни заменки: *ī̃'о'с*, *с'о'с*, *н'о'с*, и тие се обично проширени со партикулите *-ј*, *-з(и)*, *-в(а)*, *-кана*, сп.: *ī̃'у'з'и*, *ī̃'а'с / ī̃'а'зи / ī̃'а'ја / ī̃'а'е*, *ī̃'о'в'а*, *ī̃'ес / ī̃'ези*, – *су'з'и*, *с'а'с / с'а'зи*, *с'ва*, и *су'ј*, *с'а'ј*, *с'ва*, *с'а'ј*, и/или *с'о'а*, *с'а'а*, *с'ва*, *с'ас*, *с'а'ва*, *с'а'ва'а*, – *н'о'ј / н'о'с / ну'з'и*, *н'а'с / н'а'зи*, *ну'з'и*, *нес / н'ези*, *н'о-*

зи, н'ази, н'ези, ун'ос, ун'ас, ун'ес, и со партикулата -кана : *и'ојкана, и'ујкана, и'уз'икана, суз'икана, с'ази'кана, с'азик'ана, с'ујкана, с'ајкана, с'акана, с'ејкана, н'узи'кана, н'ази'кана, н'азик'ана, н'уј'ојкана, он'ојкана*, итн.

Со количествено значење покрај заменките *с'ич'ки / фс'ич'ки, с'ич'кии*, во жива употреба е и старата определба *vrxd* која се јавува во фонетските разновидности *вр'еи, фр'еи, фр'аи*, сп. *и'ија и'и д'ам фр'еи о'фи'еије, и'а и'у'л'еда вр'еи х'ор'ојо, и е ис'и фр'еи о'д'аија*.

Во глаголската морфологија најмаркантна особеност е секако суфиксот -ов(а) за образување несвршени од свршени глаголи, сп.: *в'ид'ова, до'в'адова, к'уйова, л'е'нова, м'инова, ф'аи'ова, л'и'исова, и'рем'ер'ова*, покрај *в'арзува, за-с'и'анува, изм'акнува*, и др. Суфиксот -ов(а) се шири за сметка и на образувањата на -ува, кои доминираат во серско-струмските говори, но и за сметка на други имперфективи, на пример, на оние со стариот суфикс -ј(а) од типот *в'иж'да, до'в'аж'да, ф'аи'ија*, и др.

Од другите девербативни формации на дијалектен план интерес можат да претставуваат и следните: *заф'аија (: заф'аији), и'рув'ал'а (: и'рув'али), сф'ал'а, на'вар'а, – дун'иса (: дун'еси), фн'иса, васкр'иса, и'реи'р'иса, фл'иза (: фл'езе), изл'иза, ом'и'ија (: ом'еије), и'рим'и'ија, и'рул'и'ија, – обл'ач'а, у'зр'ава, – и'уи'зр'ава, на'иу'ава, насм'ава, на'иалн'ава, разбул'ава, смел'ава, за'град'ава* и др. Некои од нив зафаќаат пошироки ареали во југоисточните, па и во некои од крајните источни македонски говори.

Во парадигмите на простите глаголски форми како понеобични во однос на другите говори од оваа група и за покомплетен увид во парадигмите ќе ги спомнеме:

– факултативната употреба на наставката -м во 1 л. сегашно време кај глаголите од *е/и*-група, може да се рече дури и отсуството нејзино, сп. *бера, с'еја, и'ија*,

– прегласувањето на -а- во -е- зад меките согласки кај глаголите од *и*-група, сп. *в'ид'е, з'ор'е, д'арж'е, кр'оје, л'уб'е, м'исл'е, х'од'е*, и во 3 л. мн.: *зур'еи, дарж'еи, кру'еи, м'исл'еи, х'од'еи*;

– во 1 л. мн. наставката -ме е стабилизирана кај глаголите од *а*-група, сп. *з'л'едам – з'л'едаме, р'укам – р'укаме*, додека кај глаголите од *е/и*-група таа се јавува факултативно во зависност од тоа дали во 1 л. едн. се јавува -м или отсуствува, сп.: *'ида – 'идем, б'ера – бер'ем, д'арж'е – дарж'им, одн. раб'ои'ем – раб'оии'ем*.

Од глаголите **byti* и **хѣти* презентските форми гласат: *с'ам, си, е (и), сме, с'ије, са*, негирани: *не с'ам, не с'и, не 'е*, итн., (да) *б'идам, б'идеи' б'иде, б'идем(е), б'идеије, б'идаи, и'и'а / х'и'а, и'и'еи, и'и'е, и'и'ем, и'и'еије, и'и'аи, негирани: не и'и'а, не и'и'еи*, итн., во аористот: *бех, бе, бе, б'ехме, б'ехије, б'еха, одн. бид'ох, бид'е, бид'е, бид'охме, бид'охије, бид'оха; х'и'ах, х'ије, х'ије, х'и'ахме, х'и'ахије, х'и'аха* и/или *х'и'ехме, х'и'ехије, х'и'еха*.

Во имперфектот од **byti* се употребуваат две форми: *б'ах* и *б'ех, б'еи'е*, од **хѣти* : *и'и'ах – и'и'еи'е* и *х'и'ах – х'и'еи'е*.

Глаголот **хѣти* се среќава со старото значење, сп. *Јас ни и'и'а с'и'и'ем и'о-кана*. Глаголот *сака* во нашите анкети не е добиен!

Посебност е во овој говор појавата на -а место -о во аористот кај глаголите од консонантска основа од типот *р'екаx – р'екаxме – р'екаxије – р'екаха, д'адах – д'адахме, д'ојдах – ду'ојдахме, из'адах, н'ајдах, фн'есаx, и'екаx, ч'еи'аx* (Пл), и др., која се објаснува со аналогичност на глаголите од *а*-раздел (*в'икнаx*).

Од начинската категорија посебни форми има само императивот, сп. *з'л'едај – з'л'едајије, и'иј – и'ијије, сеј – с'ејије, и'ери – и'еријије, и'еч'и – и'еч'ијије, и'си'еч'и – и'си'еи'ч'и*

йеч'иш, со тоа што во 2 л. често се испушта наставката, сп. *'ид, з'ем, д'арш, јаш* (*јади*) *в'иш* (*види*).

Во негираните форми се испушта *да*, сп. *ним'ој в'икаш*, *ним'ојйе в'икаш*, *ним'ој бир'еш*, *ним'ој н'осиш*, поретки се форми од типот *ним'о з'о ф'аиј* (ГБ), а не се непознати форми и со грчката партикула *ми* : *ми н'осиш*, *ми сич'еш*.

Нереална условност се изразува со формите на минато идно време, сп.: *да зн'ајаш и'иш* *д'ојдах*, негирано: *да зн'ајаш н'емаш* и *да д'ојда*.

Партикулата за идни временски форми се употребува во фонетските разновидности: *и'иш*, *и'иш* (ГБ), *с'иш* / *с'иш* и *и'иш*, *и'а* : *с'иш* / *и'иш* *р'укам*, *с'иш* / *и'иш* *ц'аиш* (Пл).

Глаголскиот прилог се среќава во формите со наставките *-и'иш*, *-и'иш* и *-и'ком*, сп. *седеш'иш*, *малч'еш'иш*, *ходеш'иш*, *и'арч'еш'ком* (ГБ, Пл).

Од службените зборови на дијалектен план го привлекуваат вниманието:

– предлозите *в'арх* (*с'иш'али в'арх к'амеш*), *в'з* / *в'с* (*в'с нид'ал*, *в'з к'аур-скаш' механ'а*), *изв'ан* (*изв'ан с'елуш*), *к'ам* (со значење *кон*), *н'аир'еш* (*н'аир'еш нид'ал*), *и'рес* / *и'рез* (*и'рес и'р'и м'осиш*), *в'ан*, *о'ир'еш*.

– а од сврзниците *л'у* : сп. ... *и'иш и'иш и'иш* и *н'аи'иш*, *л'у да ни ма рс-и'иш*, *Н'ека си з'емеш л'у и'иш'ош* *да 'искаш...* (ГБ), и *а'а* : *И и'ам'ан а'а б'еш* *на в'аи'иш на и'еш'ереш*, и *и'иш н'ек од з'ор* *д'ојде др'уш* *'облак*.

Две посебности драмскиот говор покажува и во врска со распоредот на клитиките по однос на глаголот. Во глаголските синтагми каде што има кратка заменска форма и глаголска клитика, заменската клитика може да се јави пред глаголската, сп. *ис'ил'ела з'и с'ам*, *и'ал'иш'иш з'у си з'елу*, *уб'или з'у са на з'ур'иш*.

Партикулата за негација *не* / *ни* по однос на кратките заменски форми може да стои и пред и зад заменката: *Ја не з'и н'ајдах* : *ами з'и ни д'ава*.

Важна улога во дијалектната диференцијација игра и лексиката. Во драмското дијалектно подрачје можат да се издвојат три поголеми групи лексички дијалектизми: архаизми, грцизми и турцизми. Особено е бројна групата на грцизми. Ќе спомнеме неколку архаични лексеми кои имаат доста ограничени ареали, како што се, на пример: *б'арни* 'усни', *бл'уди* 'скита', *бл'удо*, *бр'адва*, *будн'аш*, *буд'ан* 'никој' (*||bo ed|nq*), *бук* 'бука', *з'в'ос* 'клинец' (**gvozдь*), *з'ран* 'гранка', *к'оз'ел* (**kozьл*), *куш'и* (**кѣторъ*), *к'узн'а* (**кузьмѣја*), *кузн'ар* 'ковач', *к'ош'ка* 'мачка', *к'иш'ар'ак*, *к'р'ак* (**krqgъ*), *к'уч'а* 'варена пченица за задушници', *л'аниш*, *'обрус*, *окн'о*, *и'ениш* (**peдъ*) 'педа', *и'есница*, *р'акла*, *р'аиш*, *фрейш* / *фрейш* / *фруш* (**въ peдъ*), *и'иш'ор*, *и'иш'иш'иш*, *ч'аиш* / *ч'аиш'е*, *ч'еса*, *ј'адиш*, *ж'ени* 'жне', *ч'ерен*, *ј'ел'иш*, *ж'ал'ва*, и уште ред други примери.

Драмското говорно подрачје, како што се гледа, е доста компактно. Со неколку црти од централната област се разликува говорот во неколку јужни села околу гр. Зилјахово и во крајните северни села кои гравитираат кон Гоце Делчев (Неврокоп).

Зилјаховскиот говор, судејќи по материјалот претставен во студијата на Јордан Иванов (1977), отстапува од централниот (мрвашкиот) пред сè по рефлексацијата на *џ. Веќе спомнавме дека во овој говор *џ се рефлектирал со /e/ во сите позиции, во одделни пунктови може да се сретне и јакавски изговор. Тој е единствен говор во серско-драмската група каде што има таква замена. Сп.: *б'ел*, *бр'еш'иш*, *вр'еме*, *в'ера*, *д'едо*, одн. *б'есан*, *в'ера*, *з'нездо* (Скрижово). Со ваквата замена на *џ во зилјаховскиот говор значително се редуцирал корпусот

**ь* > /'а/ : д'ан', л'аку, л'асну, и'анку, 'ув'ан, уц'айи',
 **е* > /'а/ : эл'адам, ж'айиwa, з'айи', кл'айиwa, м'асо, м'ако, и'айиак, ир'аска,
 фр'айи, ч'аду, врем'а, 'им'а, ј'агн'а, и'ел'а и др.,
 **р* > /аr – р'а/ : в'арх, к'арф', э'арло, м'арсни, з'арно, сарце, иарнлиф, но
 ир'ан, ир'агна,

**л* > /аl – л'а/ : в'ал'к, в'ална, э'алии, ж'алии, ж'алии'ица, но д'аk.

Посебен развој во калапотскиот говор, и уште во неколку други оази во
 Драмско, имал стариот вокал *у. Неговиот рефлекс се реализира како среден
 фон меѓу и и а, понекогаш поблиску до а, понекогаш поблиску до и, особено во
 соседство со мека согласка и со веларите (к, э, х), сп.: сын, и'ыкwa, р'ыба, или
 в'ака, кур'айио и др.

Во овој говор се констатирани и случаи со /ы/ за *у најчесто зад веларните
 /к, э, х/, но и во други случаи, сп. м'ыло, в'ыно, р'ыза, или дури да се неутрализи-
 ра со /а/, но во таков случај овој алофон ја смекнува претходната согласка:
 м'ал, w'ану, ч'асио.

Редукцијата на *e* > [a] во калапотскиот говор се разликува од редукцијата на
 а > [a]: алофонот од /e/ по правило ја смекнува претходната согласка, сп. б'ол'ан
 (< б'олен), х'од'айи (< х'одеи), за разлика од с'ан – с'ан'айи.

Со споменативе особености калапотскиот говор повеќе инклинира кон ро-
 допските дијалекти.

Серскиот говор

Серскиот говор ја опфаќа областа по долината на реката Струма јужно од
 Бутковското Езеро и југозападните огранци на планината Али Ботуш. Тоа е
 претежно рамничарска област во која главни административни и економски
 центри се градовите Серес и Валовишта (Демир Хисар).

Како основни пунктови за овој говор ги земаме селата Секавец (С'аковиц,
 Сакафче), кое се наоѓа на десната страна на р. Струма западно од Серес,
 Календра и Савек (Сав'ак) во рамничарскиот дел на правецот Серес –
 Валовишта и Дервишен, кое е гранично со драмското говорно подрачје.

Дијалектните особености на серскиот говор можеме да ги поделиме во две
 групи.

Едната група ја сочинуваат оние црти што го сврзуваат серскиот говор со
 драмскиот во потесна смисла на говорното заедништво, како што се, на пример:

– лабијализацијата на /и, е/ во /у/, иако овде таа е поограничена, сп.
 ичум'ен', чурд'ак (черд'ак), чур'ен, чур'аица, шул'еж'е, шум'ија, шук'ер,
 шуфин'ер, и'еиш'ура, и'уи'ерка,

– рефлексот [a] место секундарниот *ь*₂ пред сонантите /р, л/: в'аиар, 'ендар,
 м'окар, и'екал, р'екал, како и пред /м/: сам, н'есам, 'осам, с'едам, освен во 'оџ'ин,

– загубата на /и/, д/ во групите -сир-, -здр- : бисро, по аналогија и бисар,
 'осра, с'есра, ср'ах, зр'аф, зр'ав'е,

– замената на /ч/ во /ц/ во групата *ср- : ц'аран, царв'ен, ц'арве,

– промената на групите *вн* > *мн* : рамн'ик, ус'амна, ил'амн'а, *мн* > *мл* во
 мл'огу, потоа во мл'ук, мл'ука (< мнук < внук), жл > зл во лексемата зл'аичка,

– промената на -ск- во -цк- зад консонант во суфиксот -ск(и) : 'олицка к'ожа,
 кр'авинику мл'ако,

– загубата на в пред лабијалните самогласки: 'ол, 'ода, б'иул,

– смекнувањето на /ī/, d/ во старите секвенци *t̄b̄j, *d̄b̄j во примери од видот *б'р'аӣ'а*, *сф'аӣ'а*, *цв'еӣ'е*, *л'уд'е*, *д'авол*, *џ'р'озд'е*, како и во други групи со *j* : *ӣр'ан'е*, *сн'оӣ'е*, *зр'ав'е*.

Во именската флексија одбележуваме:

– множинските форми со наставката -e *кај* именките од типот *к'оне*, *ӣриџа-ӣџе*, *д'ене*, *м'аџе*,

– множинската наставка -eӣа : *џ'аџнеӣа*,

– заменките *фр'еӣ* 'сите', *н'еен* / *н'ејн* и *н'ехен*, *ӣ'ахен*,

– деминутивно-хипокористичкиот суфикс -инка : *к'аӣӣинка*.

Глаголската флексија е во голема мера идентична со флексијата во драмскиот говор.

Ако ги додадеме кон овој број и оние особености што ги набројавме порано како заеднички на целиот серско-драмско-лагадински регион, тогаш сличноста меѓу серскиот и драмскиот ќе биде уште појасна.

Но исто така е значителен и бројот на особеностите со кои се разликуваат овие два говора меѓу себе. Од нив ќе ги истакнеме само најмаркантните кои, по наше мислење, имаат значење за дијалектната географија.

Тука пред сè да ја истакнеме рефлексацијата на големиот ер (*ɤ) и носовката *ɤ во формантите и флексивните наставки.

Големиот ер (*ɤ) во серскиот говор во некоренските слогови се рефлектирал во /ol/, сп. *субр'ал* (*собр'ал*), *в'усук*, *в'аӣшук*, *д'об'ӣшук* / *д'об'ӣшук*, *м'озук*, *ӣ'еӣшук*, *ӣ'енук*, *л'акуй̄*, *н'окуӣ*, во членот: *брѣџ'о*, *дѣн'о*, *б'алио*, спрема /ǎ/ во коренските слогови: *б'аџва*, *д'аӣ* – *д'аџд'и*, итн.

Слична е положбата и со рефлексацијата на *ɤ, сп. *в'адица*, *в'аӣшур*, *џ'аба*, *џ'аска*, *џ'аӣшу*, *сад'ица*, *с'аӣшор*, но: *'обрач*, *ӣ'ајак*, и во наставките: *ӣ'аднал*, *н'еа*, *ж'ена* – *ж'еӣаӣца*, *б'ера* – *бер'аӣ*, *б'аха*.

Во серскиот говор се запазиле и неколку случаи со назализам, сп. *в'ансал*, *к'андраф*, *к'андрисица*, *к'оса*, *м'андру*, *ӣр'амбо*, *мандр'ец*, *м'андо*, и од *ε во *'ендар*.

Од старите дублети со /ul/ овде се констатирани: *б'убрек*, *џ'н'усно*, *џ'нусӣӣца*, *н'ужда*, *ӣ'онуда*, *р'учук*, *ӣуӣ*, *ӣр'удна*, *ур'уџлица*. Не се вклопуваат во регуларниот развој лексемите *ӣ'ојче* 'папук' и *н'еӣшре* покрај *н'аӣшре*.

Носовката *ε овде има нормален развој во сите позиции, сп. *џ'л'еда*, *ж'едан*, *ж'еӣшва*, *к'л'еӣшва*, *еӣӣ'арва*, *з'аек*, *ичум'ен*, *из'ик* (*ечеман*, *език*).

Во поглед на редукцијата на неакцентираниите самогласки патем да спомнеме дека /e/ и овде во бројни примери се редуцира во [a], главно во завршокот -ен, поретко во други случаи, сп. *б'олан*, *џ'р'озан*, *ӣр'азан*, *с'илан*, *в'ечар*, но и *б'олен*, *с'илен*, а најчесто во таа позиција има /u/: *'есин*, *к'амин*, *џ'н'усин*, *џ'уӣӣӣӣ* итн.

Елизијата на неакцентираниите самогласки овде е многу ретка; констатираме се само неколку случаи и тоа, главно, кога се наоѓаат во непосредно соседство со сонанти: сп. *б'орна* (*борина*), *сирм'ах*, *с'ирне*, *Буџурд'ица*, *б'аница*, *ӣ'ел'ни* (*ӣелени*), *к'ислу м'а'аку*, *ӣулв'ина*, *ӣунд'алник*, *в'ӣјвица*, *ӣ'ӣјвица*.

Во серскиот говор регуларни рефлекси за *t̄j, *d̄j се /ӣӣ/, *жд*/, како во драмскиот, со таа разлика што во првиов има повеќе случаи со /ќ/, сп. *в'еќе*, *к'ерка*, *домаќ'ин*, *ке*, *н'еќе*, *бож'ик*, наставката за глаголски прилог -јќи : *рук'ајќи*, *нус'ејќи*.

Серскиот говор ги познава звучните африкати /s, ɬ/: *св'азда*, *св'иска*, *с'ира*, *бац'а*, *уц'ак*, *лувц'ица*.

Има мали разлики и во врска со дистрибуцијата на /x/ и некои други промени. Во бројни примери во иницијална позиција, поретко и во интервокална, овој глас се загубил или се наоѓа во фаза на губење, сп. 'ајде, 'оро, 'оца, л'адно, л'аи, за'ожда, Вла'инка, м'ашиџа, а во неколку случаи $x > /\phi/$: з'адуф, куж'уф, к'уф, ѓл'уф, с'уф – с'уфа, 'офџика.

Доста е изразена во овој говор метатезата на секвенцата од $p + \text{вокал}$ од типот *бруч'ица, брушин'ил, в'арџ'ена, ѓарм'уда, курм'иш, ишрлиџ'аи, ир'окај, ѓ'арди* (ѓради), иурд'ава и др.

За разлика од драмскиот говор во серскиот не се врши преглас на /a/ во /ǎ/ во случаи од типот *и'ур'уџме, д'окараџије*, не се забележани смекнувања на /l, n/ од видот на драмските *в'ал'к, џ'ал'х*; согласките /v/ и /l/ имаат "нормална" артикулација, сп. *б'ачва, л'абове, л'ани, л'оши, ѓол*; акцентираното /o/ овде не подлежи на дифтонгизација, сп. *м'ос, м'оре* (: драмското *м'ос, м'оре*).

Во морфологијата како диференцијални црти се јавуваат:

- употребата на заменските форми за 3 л. 'он, 'она, 'оно, 'они, покрај *и'ој, и'а / и'а, и'ија*;

- отсуството на заменката *куи'ар* и демонстративните од групата *сој / сос / с'ози*;

- присуството на множинската наставка *-ина* кај именките од с.р., која се употребува во конкуренција со *-еиџа*, сп. *б'ибџ – биб'ина, врем'ина, жреб'ина, ма-ѓар'ина, јар'ина, куч'ина, шилеж'ина*, покрај почестите на *-еиџа* : *џол'еиџа, мур'е-иџа, ј'аџнеиџа, и'архчеиџа*;

- членската форма за м.р. се образува со наставката *-о* : *заб'о, ред'о, м'озуко*, а множинските форми што завршуваат на *-е* имаат член *-иџо* : *м'ажџе – маж'е-иџо, ѓ'осиџеиџо, бр'аџовеиџо*.

И во серскиот говор глаголските основи се пазат добро.

Во 1 л. едн. сегашно време кај глаголите од *e/i*-група наставката *-м* се употребува факултативно, а во 1 л. мн. се генерализирала наставката *-ме* кај сите глаголи, сп. *'ида(м) – 'идеме, б'ера(м) – бер'еме, д'аржа(м) – дарж'име*, и во 3 л. мн. општа наставка е *-аиџ* : *'идаиџ, бер'аиџ, дарж'аиџ, н'осаиџ, бро'јаиџ*.

Глаголот 'нејке' се јавува во целата презентска парадигма: *н'ејк'ум, н'ејк'еиш', н'ејк'е, н'ејк'еме, н'ејк'еиџе, н'ејк'аиџ*.

Во 1 л. едн. на аористот наставката *-х* сè уште превладува, но не се необични форми и без *х*, сп. *рек'о, дад'о*, покрај *рек'ох, науч'их, ишур'их*.

Партикулата за идно време редовно се јавува во обликот *ке* : *ке в'ика, ке н'оси*, со глаголот 'сум' : *ке с'ам, ке с'и, ке 'е, ке см'е, ке си'е, ке с'а*.

Определените форми од глаголот **бути* гласат: *бид'ох, бид'е, бид'охме, бид'о-ха* (аорист) и *б'ех, б'еиџе, б'ехме* итн. (имперфект), а форми од глаголот **хџети* од типот на драмските *хи'ах, хи'а* не се констатирани.

Во 2 л. мн. императивот кај глаголите од *e/i*-група се среќава со наставките *-иџе* и *-ејџе*, сп. *д'ојди – д'ојдиџе и дојд'ејџе, н'осиџе и нус'ејџе*, или дури со наставката *-ајџе* : *и'ечи – иич'ајџе, д'онес'ајџе*. Формите со наставката *-ејџе* се карактеристични за кукушкиот говор и почести се во западниот дел од серскиот говор.

Во негираните форми со *немој* отсуствува *да*, сп. *нем'ој 'одиш, нем'ој си 'иџраиш*, а се среќаваат и форми со императив: *нем'ој са 'иџрај, нем'ој кр'евај, нем'ој ч'еиш*.

Глаголскиот прилог во овој говор се образува со наставката -јќи, сп. *сѝу-ј'ајќи*, *клич'ејќи*, не се непознати и формите со суфиксот -ишом : *одешик'ом*, *йарчишик'ом*, додека образувања со наставката -ишѝем од типот на драмските *ходешиш'ем* не се констатирани.

Од девербативните глаголски образувања на дијалектен план интерес претставуваат пред сè оние со суфиксот -ив- од типот *забур'ави* – *забурав'ива*, *йу-йрав'ива*, *расѝувар'ива*, кои можат да се сретнат и во формите *забур'ајва*, *йу-йр'ајва*. Несвршени глаголи со суфиксот -ов(а), кои се многу чести во драмскиот говор, овде се доста ретки. Пофреквентни се несвршените глаголи со суфиксот -ув(а) : *куй'ува*, *йочин'ува*.

Од синтаксичките особености како диференцијални за овој говор можат да се споменат: употребата на кратките заменски форми пред глаголскиот облик и на почетокот на реченицата, сп. *ѝо в'иде деѝ'еѝо*, *му ѝадн'а и'аѝкаѝа*, и несогласувањето по род кај атрибуциските синтагми во примери од типот *ѝол'амѝо к'амѝн'*, *б'ало л'аѝ* и др.

Лагадинско-богданските говори

Под лагадинско-богдански говори ги опфаќаме говорите на осум села од кои четири се наоѓаат околу Лагадинското Езеро (Ајватово, Балевец или Балавча, Илинец, Киреч Ќој или Пазваново / Пајзаново) и четири во висорамнинската област Богданско (Сухо, Висока, Зарово, Негован).

Една поголема говорна целина претставуваат селата Висока, Сухо, Балевец, Илинец и Зарово, иако и меѓу нив има некои не малку значајни разлики, додека говорот на Негован, Ајватово и Киреч Ќој се разликува со повеќе особености и од сушко-височкиот, а има разлики и меѓу одделните села.

Сушко-височкиот ѝговор. – Во уводниот дел спомнавме дека во сушко-височкиот говор, вклучувајќи ги тука и селата Зарово и Балевец, место *ѝ има два рефлекса – /а/ во коренските морфеме и /о/ во формантите и во членската наставка за м.р., сп. *в'анка*, *в'аи'ка*, *д'ахам*, *сн'аха*, но: *суб'ирам*, *ѝ'асук* (< ѝ'асок), *ѝ'енѝоѝ*, *сан'оѝ м'алкајуѝ* (Ви), *бас* – *б'азѝи*, *даха*, *в'аѝоѝ*, *ѝѝ'арѝѝ*, *крај'оѝ* (Бал), *д'аска*, *даи* – *даж'до* (Су).

Два рефлекса наоѓаме и место носовката *ѝ – /а/: *ѝ'аска*, *м'аи'ку*, *м'аѝка*, *н'аѝр'а*, а во некоренски позиции /а/: *н'еа*, *б'ера*, *бер'аѝ*, *м'инаха*.

Во врска со рефлексацијата на *ѝ во овој говор има една посебност со која тој се изделува од поширокото серско-драмско говорно подрачје. Се работи за задржаниот назализам во вид на посебна назална согласка – /м/ пред лабијалните согласки и /н/ пред нелабијалните. Подоследно оваа појава се јавува во говорот на Сухо, Висока и Зарово, додека во Балевец е нешто поограничена, сп. *даѝмѝ* – *дамб'е*, *дамб'ица*, *ѝ'амба*, *кл'амбу*, *скаѝмѝ* – *ск'амѝу*, *ѝамѝ*, *р'амб'а*, -иш', *раѝмѝ*, *скаѝмѝија*, *с'амбуѝа*, *ѝ'амѝан*, *за са к'амѝа*, *зѝмѝ*, /ан/ пред нелабијални согласки: *драѝк*, *ѝр'аѝди*, *каѝд'а*, *к'анкул'*, *каѝнѝ*, *краѝк*, *лаѝк*, *маѝч'* – *м'анж'и*, *м'анч'иш'*, *м'андру*, *м'анка*, *ѝаѝнѝ*, *ѝ'аѝнѝиш'ија*, *ѝраѝнѝ*, *ѝр'анч'ка*, *р'анка* – *р'анц'а*, *ранк'аф*, *расѝ'аѝнѝ*, *с'акаѝда*, *санд'ини*, *санк*, *саѝнѝ* – *с'анду(ѝ)*, *в'анѝли-наѝрин*, *анѝил*, *анѝил*, *анѝи*, *ж'еланк* – *ж'еланѝиш* (Су, Ви), *бл'андѝа*, *да б'анда* *жиѝф*, *с'акаѝд'а*, *длаѝмб'ока* *р'ака*, *ѝ'олаѝмѝ*, *ѝаѝнѝ* (газ), *драѝѝ'о*, *каѝд'аѝа*, *лаѝнка-*

ија, иуран'ч'ах, санд'уви, в'анци (Зар), *бланд'ај, м'андо, ијајанц'ина, ир'амба*, но *в'аж'и, даи, з'аби, м'ии, иаи* и др. (Бал).

Под истите фонетски услови носовоста се задржала и со рефлексот на **ε*, сп.: *ирим'б'ица, браи'уч'енди, зр'енда, зувинд'арин, ж'ени'фа, з'ени', 'ендра, 'ени'рава, кл'ени'фа, нар'ендувам, и'ени' – и'енда, и'ени'ук, ир'енд'а, р'енд'а, ч'енду – ч'инд'а*, и во наставката *-ани'и(а)* : (< **εta*): *'им'а – 'им'ани'а, с'ам'а – с'ам'ани'а*, но: *и'ей', иидис'ей', дивидис'ей', ј'агн'а, 'им'а* (Су, Ви), *браи'уч'енди, ди'ени'ина, ж'ени'ва, з'ени', к'ол'енда, мас'енч'инаи'а, са иус'ени'ил, ренд'о, ен-ир'ава* (Зар), *'ендро, месинч'ина, (о)глинд'ало, ч'ендо*, но *зл'еда, ж'ей'ва, з'ей', кл'ей'фа, р'ей', ј'агн'е – ј'агн'и'ица* (Бал).

Во повеќе случаи се јавува и секундарен назализам при /*ā*/ < *ъ*₂, сп. *ба'ни – банс'о(и), л'анц'а(м) (ла'жам), ланц'а (ла'жа), ланц'и'ца, м'анг'ла, р'анц'и (ра'жи), сий'анг'лу (сий'а'кло), д'анг'а, б'анч'фа* (Су, Ви), *м'анг'ла, б'анч'ва, ланц'иф чу'ак, ланц'и'цаи'а, ланц'и'арник, сий'анк'луи'у са здру'и* (Зар).

Во врска со **ε* како посебност во овој говор се јавува и рефлексот /*ā*/, одн. /*ān* - 'ам/ во еден број примери, сп. *м'асу – м'ас'о'иу* (Су), *ус'акнувам, м'анка* (Ви), во суфиксот *-ани'а* : *ј'агн'ани'а, ј'ар'ани'а, ј'агн'а, ј'ар'а*.

Сушко-височкиот, заедно со заровскиот и балеувечкиот, е единствен во серско-драмско-лагадинското говорно подрачје каде што се запазила фонемата /*ā*/, т.е. **ε*, сп.: *б'аг'ам, б'ал – б'ал'а – б'али, б'асин, бр'ак – бр'ак'о(и), в'аја – в'аи', в'ам'а, д'аду, д'аи'а, дв'аси'а, дубр'а*, и со алофонот [ʔ] во неакцентирана позиција: *м'ах'о(и), м'аси'а, м'ас'о'иу, л'аи'а, др'ан'е* : *м'ах, м'аси'у, м'асу, л'аи'у, др'ан* (Су, Ви), *вр'аме, н'ам'ал, а'ал, а'ад'а – а'ад'и'и', вид'али, умр'ана, умр'ала* (Зар), *в'ара, гн'аздо, д'аца – д'ац'аи'а, л'ак, м'ара, ч'о'в'ак, ид'аи'и, и'огу'л'ама, фл'ази* (Бал), исто и во говорот на с. Илинец: *зр'ах, и'асна, с'ај ии'ини'ца*.

По однос на редукцијата на неакцентираниите самогласки уште еднаш да нагласиме дека таа се врши во сите позиции на зборформите, вклучувајќи го и крајот каде што по правило самогласките вршат и морфолошка функција, сп. *в'ангил* (Ви), *в'анж'и, инс'ик* (Су, Ви), *и'ени'ук, м'аи'ку, д'аду, сий'анг'лу* (Су, Ви, Зар, Бал).

Во консонантизмот како дијалектни посебности за потесното лагадинско подрачје, а кои не се веќе нотирани, ги истакнуваме:

– африкатизацијата на фрикативните согласки /*с-з, и-ж*/ во група со /*н*/ во /*ц-s, ч-џ*/, сп.: *ба'ни (банс < *bъзъ), в'ансил, инз'ик/к', г'анс'о'и* (: *г'ас – г'аз'о'и*), *ма'нч' (ма'и), л'анц'а(м), ланц'а, ланц'и'ф, ланц'и'и'ник, в'анц'и (ва'же), м'анц'и, ма'нц'о / -о'и, ијајинц'ина, р'анц'и (ра'жи), х'арц'уви* (Су, Ви),

– веларниот алофон на /*н*/ – [ŋ] пред веларните согласки, сп. *де'жк, кра'жк, ла'жк – ла'жк'о'и, м'а'жк, м'а'жк, и'е'жк, ир'а'жк, ч'и'жк*,

– прогресивната асимилација по звучност, сп. *б'а'ч'фа, з'о'и'фа, ж'ени'фа, ж'ени'ф'арин, кл'ени'фа, н'о'и'фа, ч'ерк'фа, сфа'и, сфа'и'и', сфа'и'илу, к'фас, и'и'к'фа*, во некои случаи и пред сонантите: *фл'иза, фл'ава*,

– пополнувањето на етимолошките групи *-ср, -зр* со преградните /*и, д*/, сп. *сир'ам, сир'ибр'а, сир'ада*, дури и *сир'аи* (срп), *сир'аи* (срце), но *с'арна, здр'ал*,

потоа:

– упростувањето на некои консонантски групи, сп. (*дв > в*), *изјавам, најавам* (најадвам), *нар'евам, сир'авам* (наредвам, *сир'аивам*), *и'ојуи* (*и'војуи*), – честото испуштање на /в/ и /д/ во интервокална позиција, сп.: *уи' н'оу, др'ау, х'убаја* (хубава), *'осијаја* (*осијава*), *ир'аиш'*, *уси'аха* (*осијавиха*), *ил'ајам – ил'аиш'* (*и'левам*), – *кл'ајанц* (кладенец), *да в'ијми, зв'аја, зв'аиш', зв'ајиш', зв'ај* (*из-вади*), *уи'иј, и'оја, и'ош'* (*и'ојда*), *кл'ај, н'ај, зл'еј, ц'аиш'* (*цедиш*)).

Од дијалектен аспект интересни се и некои тенденции во врска со гласот /х/. Најстабилен е тој во граматичките морфеме (-х, -хми, -хши, -ха), додека во другите позиции и случаи веќе се покажува тенденција за негово губење или замена со /ф/, сп.: *л'аи, ф'ал'ам, ф'алба, ф'арл'ам, ф'аиш'ија, скаф'ун', ма'уна, к'ифка* покрај *к'ихка, б'уф* и *б'ух, куж'уф*, и др.

Сушко-височкиот говор покажува бројни посебности и во областа на флексијата.

Во именската флексија интерес претставуваат пред сè множинските образувања на именките од м.р. Кај нив особено станала продуктивна наставка -е, која се шири за сметка на -и, сп.: *сф'аиуфци – сф'аиуфциеиу*, *'облаци – 'облациеиу*, *и'а'сук – и'а'суци – и'а'суциеиу*, *бик – бик'о(и)*, мн. *биц'е – биц'еиу*, *б'ук – буц'е* покрај *б'укуи* (< *б'укуве*), *д'еиу'а – д'еиу'еиу* (Су) и *д'еиу'офци* (Ви), *'образ'а – 'образеиу*;

сп. ја и наставката -ове (> -уви): *бр'а'зуйи – бр'а'зуйеиу*, *к'умуи – к'умуеиу*.

Голема продуктивност покажува и старата мн. наставка *-ета која се јавува во аломорфите -'анџа / -'анџа / -'анџа, добиени по фонетски пат, и -инџа, -унџа / -онџа, настанати по аналогича со проширување на елементот -ни- кај други наставки, сп.: *ја'р'а – ја'р'анџа, ја'гн'а – ја'гн'анџа и ја'гнич'анџа, и'ел'ч'а – и'ел'ч'анџа, 'им'а – 'им'анџа, м'ори – мур'анџа, луз'е – луз'анџа, уран'е – уран'анџа, ц'ад'е – ц'ад'анџа, л'ици (л'ице) – л'ициниџа, р'аму – р'амуниџа, с'иу'а-лу – с'иу'алунџа, и'исм'о – и'исм'онџа, и др.*

Од заменските форми како дијалектно-диференцијални ги истакнуваме: *и'ој, и'а, иу'з'и* (Су), *и'ус* (Ви), мн. *н'и, ви, и'а / и'е* (Су), *н'ај, в'ај* (Ви), клистиките *м'а, и'а (и'а, и'е), с'а, н'а / н'а, в'а / в'а, з'и / ха, и'ах з'и, на и'ах му*, демонстративните: *и'ос (и'а, и'ус – иу'з'и, и'ес)* и *н'ос (н'ас, н'ус – ну'з'и, н'ес)*, придавските: *и'акф'ос / и'ак'ос (и'акф'ас – и'акф'ос, и'акф'ес – и'акф'ас)*, прашалните: *и'о, и'и'о, к'ак* (Су), и *к'о'у, и'о* (Ви), *куи'р'и, -а, -о, куи'р'е* (Су) и *куи'р'ај*, мн. *куи'реја* (Ви), присвојните: *н'ејнију* (Су), *н'ејнајуи* (Ви), *и'ах'нију / и'ах'најуи*, неопределените: *идн'о / ин'о, н'а'фш'у, н'икакуф / н'икакф'ос, с'а'куј, с'а'куириј*.

Глаголската флексија во најопштиот дел се слага со системот во поширокиот серско-драмски регион. Отстапувањата во поодделни форми произлегуваат повеќе од фонетските меѓудијалектни разлики и тие, главно, лесно се препознаваат.

Вредно е да се потсетиме дека и во овој говор е жив суфиксот -ов(а) за образување на несвршени глаголи и се употребува во конкуренција со -ув(а), сп. *ирак'ова, и'аз'ар'ова, сир'ам'ова, нају'ова*, покрај *куи'ува, м'еи'нува*.

Во аористот кај глаголите од старата консонантска основа тематскиот вокал -о- се чува (со редукција -у-): *р'екух, р'екухми, р'екухши, р'екуха*.

Од *бути има две имперфектни форми – со основите *б'а-* и *би-*, сп. *б'ах, б'аиш'и, и бих, б'иш'и*.

Во 3 л. на перфектот помошниот глагол се чува и кога перфектот означува прекажаност, сп. *Пујн'о вр'ам'а и(е) бил ид'ин ч'урбац'ија*.

Кај глаголските придавки се јавува често мешање на родот, како и кај другите придавки. Формата за с.р. се среќава и со именки од м.р.

Формите со 'има / нема' + глаголската *н/и*-придавка се жива категорија, сп. а) 'имам *йрумн'аниу*, н'емам *ј'ахнаниу*, 'има *си'орину*, н'емами *в'ид'ану*, б) *им'ах з'ениу*, *им'аш'и кл'адину*, и др. Меѓутоа, не се непознати и форми кога глаголската придавка конгруира со родот и со бројот на предметот, сп. *эл'ав-н'аија ја им'аш'и кл'адина*, *и'аику м'а им'аш'и йукал'ани*.

Партикулата за идно време редовно се јавува во фонетскиот облик *за* : *за к'аж'а*, *за д'ојда*, *за д'аваш'*, *за си'ани*.

Императивните форми можат да бидат за диференцијацијата интересни поради наставката за 2 л. мн., сп. *д'укар'аи*, *дунис'аи*, *в'иш'и* – *виш'аи*, и поради честата редукција на наставката во 2 л. едн., сп. *ј'аш'*, *в'иш'*, *си'ан'*, *кл'ад'*.

Забраната се изразува со грчката партикула *ми*, сп. *ми вил'иш'* *ми сл'у-и'аш'*, *ми и'иш'и*, и со партикулата *ним'ој* + 2 л. през.: *ним'ој вр'аиш'*.

Глаголскиот прилог и во овој говор, како во драмските, се образува со наставките *-иш'ем*, *-иш'ум* (< *-иш'ом*), сп. *ил'еиш'иш'ем*, *с'адаш'кум*, *и'рч'аш'кум*.

Во глаголската придавка се генерализирала секундарната секвенца *-ни*- кај сите глаголи, сп.: *си'егнани*, *з'ени*, *хр'ан'ани*, *умр'ени*, *зас'ани*.

Погоре истакнавме дека полно единство и во оваа група говори нема. Како диференцијални црти меѓу поодделните говори на лагадинско-богданскиот терен се јавуваат: степенот на редукцијата во некои позиции, рефлексацијата на *у, некои отстапувања во рефлексацијата на *р и *в, статусот на /в/ во одделни позиции, степенот на палатализацијата на *и* во старите секвенци **тв* и **тв*, статусот на финалните групи *-си*, *-иш*, и во флексијата: членската наставка за м.р., множинската наставка кај именките од с.р. на *-е*, некои заменски облици, наставката за 1 л. ед. сегашно време кај глаголите од *е/и*-група, партикулата за идните глаголски форми, наставката за глаголски прилог и некои акцентски посебности.

Според резултатите од споменатите особености поголема сличност покажува говорот на селата Висока и Зарово.

Меѓу најкарактеристичните особености на **височко-заровскиот** говор спаѓа рефлексацијата на *у. Неговиот развој совпаднал со развојот на *в*, значи има рефлекс /*в*/, и тоа во сите позиции, сп.: *б'ал* – *б'ала* – *б'алу* (**bylʷ*), *в'ам'а* (**vutʷ*), *д'ара* – *д'араи*, *к'аи* (**kytʷka*), *к'асалу* (**kyselo*), *м'аш'ка* (**myšʷka*), *н'ај* (**ny*), *и'аи* (**ryt*), *п'аја* – *п'аи* (**ryj*), *п'аи* (**ryt*), *сан* – *сан'ои* (**syntʷ*), *с'аи* – *с'аи* (**syntʷ*), *ил'аи* (**plytʷko*), *си'ануам* (**styg*), во наставките: *у- : *бл'аха*, *бахч'а* (*бахчи* мн. : *бахч'а* едн.), *дам'а* мн. (*дам'а* едн.), *сн'аха* – *снах'аи* (*снахи* – *снах'и* : *снах'аи* едн.), *н'ежу'аи*, *н'оваи* (*нови*) (Ви), *бр'аш'а* (*бриши*), *влак'о в'ај* (**v*), *л'абу ск'асна* (**kys*), *м'аја* (**myj*), *риб'аи* *ил'ав'аи* (**ryby plyv*), *ч'еи* (**četyr*) (Зар).

Во височкиот говор процесот на загубата на /в/ е значително понапреднат особено во иницијална позиција пред лабијалните самогласки, сп. *ол*, *олуви*, *'ода* – *уд'аи*, *'од'а* – *'одиш'* (*водиш*), *'он'а*, *ун'ај*, *'он'ак* (од основата *вон*-), *'осук* –

усук'оѿ, 'осуци, удин'ица, ѿ'оудник (ѿ'оводник), ун'еш'ѿ, уш'ѿ'ина, 'ујку, и во група со ѿ : уѿ'ори, зѿ'ѿ'ори, ѿ'ојуѿ (ѿ'војоѿ) и др.

Во поглед на палатализацијата на ѿ во споменатите групи и на финалните -сѿ, -иѿ височкиот говор ни се покажува како поархаичен, бидејќи ѿ ја зачувало мекоста, сп. бр'аѿ'а, з'енѿ – з'енѿ'у (: з'енѿуфцеѿу), ѿ'еѿ', ѿ'ѿнѿ – ѿ'ѿнѿ'уѿ, а групите -сѿ, -иѿ сѐ уште се пазат во повеќето случаи со исклучок во суфиксот -осѿ, сп. ч'исѿ, ч'усѿ, м'осѿ, ѿ'осѿ, ун'еш'ѿ, но р'адус, м'илус.

Во членската форма за м.р. се чува крајното ѿ : бр'акуѿ, бр'аѿуѿ, драѿ-ѿ'оѿ. Заслужува да се одбележи и членската форма кај придавките, сп. ѿул'ѿм – ѿул'ѿмаѿуѿ, др'уѿаѿуѿ д'ен'. Очигледно во овој говор наставката *ѿѿ имала подруг развој отколку во другите околни говори.

Заменските облици: н'ѿј, в'ѿј (ние, вие), куѿр'ѿј, куѿр'еја и др. се карактеристични, главно, за височкиот говор.

Во говорот на **Сухо (сушки)** за разлика од височкиот *у > /u/, сп. син, бил; гласот /v/ во почетокот на збороформите пред /o, y/ се пази, сп. вол, в'ода, в'он'а, в'осук, в'ујку, во таа позиција во одделни случаи се јавило и секундарно /v/, сп. в'оса – в'оси, в'оѿни – в'оѿн'уви (: 'оса, 'оѿни – Висока), а секвенцата ѿв > ѿф : уѿф'арам, зѿѿф'арам, ѿфој, ѿф'ојѿа. – Во сушкиот говор /v/ е претежно лабиодентален звук.

Од другите диференцијални особености по однос на височкиот говор покарактеристични се: палатализацијата на ѿ' во к во бр'аѿ'ка, испуштањето на -ѿ во финалната група -сѿ, сп. ч'ис – ч'исѿи, мос, ѿос, членот -о : бр'аѿ'о, бр'аѿу, сф'аѿу, генерализирање на наставката -м во 1 л. едн. презент кај сите глаголи, сп. н'осам, ѿ'еч'ам, одн. бир'ем, кус'им, драж'им – и со промена на тематскиот вокал и на акцентот (: б'ера – бир'еш', к'ос'а – кус'иш' во Висока).

За сушкиот говор е карактеристична уште една фонетска особеност, која не е непозната и во Висока. Се работи за посебниот развој на т.н. секундарен ѿ₂ во контакт со сонантите во финална позиција во примери од типот на *токрѿ, *реклѿ. Во формите за м.р. вокалот се развил зад сонантот со што дошло до омонимија на формите за м. и ж. род, сп. м'окра (м., ж.) – м'окру (с.р.), м'ѿндра (м., ж.) – м'ѿндру (с.р.), р'екла (м., ж.) – р'еклу (с.р.). Во такви случаи во Висока поради замената на *у со /ǎ/ со обликот за м.р. совпаднала и множинската форма, сп. м'окра (м., ж. едн. и мн.) – м'окру (с.р.). Спорадично вакви форми се забележани и во Балевец и Илинец: ј'асна ѿлас, 'ендра фас'ул', ч'узда, ж'една (Бал), ч'узда ч'ув'ѿк (Ил). Приведените примери покажуваат дека овој модел се проширил и на други придавки.

5. ГОВОРИТЕ ВО КОСТУРСКО

1. Костурските говори се простираат на четири географски области: Пополе – рамничарскиот дел околу Костурското Езеро, Корешча – северозападната област во изворишниот дел на реката Бистрица меѓу планината Вич и албанската граница, Костенарија – планинската област јужно од Рупишта, и Нестрамско – областа во сливот на р. Белица на правецот Костурско Езеро – Грамос.

Во овие области има околу стотина села во кои живее мешано население – Македонци, Власи, Грци и Албанци. Пред Втората светска војна превладувало македонското население. По граѓанската војна во Грција македонската популација е значително проретчена. Неколку десетици села со македонско население се наполно уништени, а населението е раселено или отидено во емиграција.

Дијалектните особености карактеристични за костурското говорно подрачје според опфатот на територијата можеме да ги поделиме во две групи: а) црти што им се заеднички на сите локални говори во областа, и б) црти што го разбиваат говорното единство.

Меѓу покарактеристичните заеднички особености што го покриваат сето костурско говорно подрачје спаѓаат:

од областа на фонетиката:

– бројни остатоци од стариот назализам во секвенци со вокалниот дел од континуантите на носовките **q* и **ę*, сп. *ṡrāнди* / *ṡrāнди* / *ṡrāнди* / *ṡr'анди*, *з̣амби* / *з̣амби* / *з̣амби* / *з'амби*, – *ṡr'енда*, *ṡ'енда* (в. повеќе примери во партиите за локалните говори);

– протетичкото /*v*/ пред рефлексот на **q* во иницијална позиција, сп. *ваṡлен*, *ваṡиок*, *ваṡ'ица*, *ваṡиор*;

– замената на /*v*/ во секвенцата **sv̥* со /*y*/ во примери од типот *ц'уṡи*, *ос'уни*, *осун'аṡије*;

– рефлексот /*a*/ место секундарниот *ṡ*₂ пред финалните сонанти -*r* и -*n*: *б'ис-ṡиар*, *д'обар*, *в'едар*, *'иṡиар*, *'осṡиар*, *м̣андар*, *'оṡан* (на сета територија), *в'еṡиар* Ти¹, Руп, Нес, но и *в'еṡиер* Ез, Доб, Марк, Кум, Гор, веројатно како резултат на асимилација според претходниот слог;

– остатоци од стариот преглас на /*a*/ во /*e*/ зад историски меките согласки, на сп. *ез'овец*, *ṡ'оес*, *жер*, *ч'еиша* и др.,

¹ Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Бап (Бапчор), Брез (Брезница), Вамб (Вамбел), Виш (Вишени), Габ (Габреш), Гал (Галишта), Герм (Герман), Гор (Горенци), Гр (Гратче), Граж (Граждано), Дамб (Дамбени), Доб (Добролишта), Ез (Езерец), Жер (Жервени), Жуж (Жужелци), Заг (Загоричани), Јан (Јановени), Кос (Косинец), Крч (Крчишта), Кум (Куманичево), Лоб (Лобаница), Луд (Лудово), Манг (Мангила), Мањ (Мањак), Мар (Марчишта), Марк (Марковени), Нак (Наколец), Нес (Нестрам), Нив (Нивици), Нс (Новоселјани), Ошч (Ошчима), Поз (Поздивишта), Пс (Псоре), Рад (Радигоже), Рул (Рулја), Руп (Рупишта), Сл (Слимница), Смрд (Смрдеш), Сн (Сничени), Ст (Стенско), Стар (Старошево), Ти (Тиолишта).

– остатоци од редукцијата на неакцентираните самогласки, сп. *из'еро*, *диб'ело*, *џул'емо*, *к'онуи* (повеќе примери во описот на локалните говори).

Консонантскиот систем на сета костурска територија во голема мера е уедначен.

На сета територија се чуваат старите рефлексии */ишч, иш/* и */жц > жж > ж/* место прасловенските групи **tj / *kt', *dj*, сп. *вр'еишче*, *џ'аишчи*, *џ'ореишч*, *кайишча*, *л'еишча*, *майишч'еа*, *ил'еишчи*, *сф'еишча*, *сн'оишчи*, *ишч'ерка*, *и'араишч'ерка*, *од'еишчем / од'еишчи*, *џ'аишник*, *н'оишја*, *сф'аишчи*, *н'ошви*, *и'омош*, *сф'еишник*, – *в'ежа*, *в'ижа* (почесто *в'идва*, *в'идви*), *м'ежа*, *џржа*, *џрж'осан*, *с'ажи*, *ч'ужо* – *чуш*, *чуж'ина*.

Во сите локални костурски говори се чува неизменета старата група **čr-*, сп. *ч'арн*, *ч'арн'ишча*, *ч'арвен*, *ч'арвен'ило*, *ч'арвец*, *ч'арв'осан*, *ч'арвл'иф*, *ч'арџи*, *ч'арџика* (Пополе, Корешча), *ч'арн*, *ч'арвен*, *ч'арвен'ик*, *ч'арвец*, *ч'арвен'ишча*, *ч'арџи* Сл, *ч'ерн*, *ч'ервен*, *ч'ерџи* Ез, а групата **črě-* се јавува само во фонетскиот облик *чере-*: *ч'ерей*, *ч'ер'еина*, *ч'ер'ево*, *ч'ер'еиш'а*, *ч'ерв'еник* (месец), *ч'ер'еиша*.

Согласничките групи */иџи/* и */џи/* (< **tj*, **dъj*) исто така се чуваат неизменети, сп. *бр'аишја*, *сф'аишја*, *лив'адја*, *џ'авол*, *и'ош'адја*, *л'удја* покрај *л'удје* и *л'уди*,

како и финалните *-сџи*, *-ишч* во еднословните лексеми, сп. *џ'арсџи*, *џ'росџи*, *и'осџи*, *и'росџи*, *и'сџи*, *џ'л'уишч*, исто и во *џ'ореишч*, но *р'адос*, *м'ладос*, *б'олес*.

Согласките */ж, и, ч, џ/* ја чуваат својата мекост, сп. *иш'ч'ерка*, *ж'ер*, *в'еж'а*, *иш'арен* / *иш'ерен*.

На сето костурско говорно подрачје етимолошкото **n'* затврднало во */н/*, а групата *-нј-* (< **nъj*) не се палатализира, сп. *кон* – *к'они*, *иен* – *иен'уишчи*, *дрен* – *др'енја*, *кам'енја*, *и'џ'арнја*, *ја'денје*, *и'оџ'ребенје*, спрема нив мекоста се издвоила во */ј/* и во *б'анја*, *д'енја*; под влијание на */ј/* во повеќето говори */н/* се реализира како лесно палатализиран фон [н']: *д'ен'ја*, *кам'ен'ја* Сл, Гал, Ез.

Во врска со дистрибуцијата на согласките, заеднички особини на сите костурски говори се:

– отсуството на групите */ишџи/* и */жџ/*, кои по правило се асимилираат: *ишџи* > *ишч*, *жџ* > *жж* > *ж*, сп. *ишч'ишча*, *н'ишчи*, *оџ'н'ишчи*, – *д'ожо(иш)* – *дож'ови*, *џ'л'уч* – *џ'л'уж'ови*;

– асимилирацијата на групата */сч/* во */ишч/* на морфемска граница во примери од типот *кл'асче* > *кл'аишче*, *м'осче* > *м'ошче*, *и'ојас* > *и'ој'аишче*, *'обрас* – *обр'аишче*, *лисџи* – *л'ишчи*;

– пополнувањето на групите *-ср-*, *-зр-*, *-жр-* со плонзивите */иџ, џ/*: *сџирам*, *сџир'еда*, *сџир'ебро*, *здрел*, *здрав* – *здр'аци*, *ждр'ебе*, и др.;

– африкатизацијата на согласките */с/* и */иш/* > */џ/* и */ч/* во групите */иџс/*, */ишш/*, сп. *иџ'ува*, *иџов'иса*, *иџ'алви*, *сџи'ишча*, *иџеи'ишча*, *иџен'ишча*;

– на */с/* во секвенцата *-ск-* ако претходи согласка: *в'олџки*, *ж'ениџки*, *к'ос-иџуриџки*, *б'иџиолџки*;

– потоа на */з/* и */ж/* во соседство со сонантите */л, р, н/*, сп. *м'олси*, *с'алси*, – *џр-џа*, *џрџ'оса*, *џлџ'ишча*, *џџрџи*, *џџрџ'ава*.

Групите */вн/* и */бн/* се асимилираат во */мн/*, како во повеќето западни македонски дијалекти, сп. *Гл'амна*, *ил'емна*, *од'амна*, *р'амно*, *оџ'ламник*, *Сл'имнишча* покрај *Сл'ибнишча* и *Шл'ибнишча*, *др'емно* *ж'иџи*, *заџ'имна*, *сн'омник*, во повеќето говори и во *мнук*, *мн'ука*.

Во областа на глаголската флексија бројот на дијалектните особености што им се заеднички на сите костурски говори е значително поголем во однос на именската флексија.

Кај глаголите од старите *и-* и *е-* основи извршено е прегрупирање според видот на гласот на кој завршува општиот глаголки дел; кога тој завршува на самогласка, тематскиот вокал е *-е-*, сп. *зн'а-е-*, *ѿк'а-е-*, *ѿ'и-е-*, *и'и-е-*, *ѿ'е-е-*, *с'е-е-*, *ч'у-е-*, *бр'о-е-*, *кр'о-е-*, а кога завршува на согласка тематскиот вокал е *-и-* : *б'ер-и-*, *с'еч-и-*, *ѿ'адн-и-*, *ѿмбр-и-*.

Во 1 л. едн. на сегашното време наставката *-м* се генерализирала само кај глаголите од *а-*група, додека кај глаголите од *е-* и *и-*група таа отсутствува, со исклучок на глаголите *дам* и *јам*. Во 3 л. мн. сите глаголи завршуваат на *-е*. Комплетната презентска парадигма гласи:

в'икам, в'икаш, в'ика, в'икаме, в'икаѿѿе, в'ике;
н'оса, н'осиш, н'оси, н'осиме, н'осиѿѿе, н'осе;
б'ера, б'ериш, б'ери, б'ериме, б'ериѿѿе, б'ере;
ѿка, ѿк'аеш, ѿк'ае, ѿк'аеме, ѿк'аеѿѿе, ѿк'ае;
ѿ'ија, ѿ'иеш, ѿ'ие, ѿ'иеме, ѿ'иеѿѿе, ѿ'ие;
ч'уја, ч'уеш, ч'уе, ч'уеме, ч'уеѿѿе, ч'уе;
бр'оја, бр'оеш, бр'ое, бр'оеме, бр'оеѿѿе, бр'ое.

Отстапување од оваа парадигма покажува само костенарискиот и нестрамскиот говор кај глаголите од *а-*гр. во 1. л. едн. и мн.

Посебност на костурските говори се презентските форми од глаголите **byti* и **хѿѿѿѿи*.

Од првиот на поголема територија се употребуваат покрај кратките и полни форми, сп. *'еса, 'есе, 'есѿѿи, 'есме, 'есѿѿе, 'есе* Сл, Рад, *'еси, 'еси, 'есѿѿи, 'есме, 'есѿѿе, 'есе* Марк, негирани: *не 'есе, не 'еси, не 'есѿѿи* Нес. Стариот облик со основата **bqd-* гласи: (*да*) *бѿнда, бѿндиш, бѿнди, бѿндиме, бѿндиѿѿе, бѿнде*, одн. *банда, бѿнда* итн. зависно како се рефлектирала носовката **q*.

Од глаголот **хѿѿѿѿи* се употребува само негираната форма и се јавува во фонетскиот облик: *н'ејѿѿа, н'ејѿѿиш, н'ејѿѿи, н'ејѿѿиме, н'ејѿѿиѿѿе, н'ејѿѿе* (на сета територија).

На поголем ареал уедначена е и парадигмата на минатото определено свршено време. Кај глаголите од старата согласничка основа во 1. л. едн. како наставка се оформила *-у* (добиена од *о* во резултат на редукција), сп. *д'ојду, дон'есу, р'еку, ѿрес'еку, изм'ѿлѿу*, а 3. л. мн. завршува на *-е* : *дојд'о(ј)е, рек'о(ј)е, однес'о(ј)е, сѿѿан'а(ј)е*. Целата парадигма на ова време гласи: *р'еку, р'ече, р'ече, рек'о:ме, рек'о:ѿѿе, рек'о(ј)е; сѿѿ'ана, сѿѿ'ана, сѿѿ'ана, сѿѿан'а:ме, сѿѿан'а:ѿѿе, сѿѿан'а(ј)е; ѿл'аѿѿи, ѿл'аѿѿи, ѿл'аѿѿи, ѿлаѿѿи:ме, ѿлаѿѿи:ѿѿе, ѿлаѿѿи:ѿѿе, ѿлаѿѿи'и(ј)е; зве, зве, зве:ме, зве:ѿѿе, зве(ј)е*. Од оваа парадигма отстапуваат нестрамскиот и делумно костенарискиот говор.

Нешто е посложена положбата во одделните локални говори со образувањето на минатото определено несвршено време (в. поодделно во секој говор).

На сето костурско говорно подрачје кај глаголите од *и-*гр. во 2 л. мн. на заповеден начин се генерализирала наставката *-иѿѿе*, сп. *н'оси – н'осиѿѿе, б'ери – б'ериѿѿе, ј'ади – ј'адиѿѿе* (: *к'оѿај – к'оѿајѿѿе, ѿ'еј – ѿ'ејѿѿе, ѿк'ај – ѿк'ајѿѿе, број – бр'ојѿѿе, бл'ѿѿѿе, ѿ'ијѿѿе*).

Во врска со глаголската именка костурските говори покажуваат две посебности. Едната посебност ја претставува наставката *-ије*, сп. *осун'аије*, *жен'еије*, *колн'еије*, *лежнув'аије*, *сиан'аије* Нес, *осунв'аије*, *жн'аије*, *йуклѣн'аије*, *вѣрнув'аије*, *йразнув'аије*, *йѣлн'еије*, *сиѣмнув'аије* Чер. Во костурските говори со наставките *-нје* и *-ије* глаголски именки можат да се образуваат и од свршени глаголи, сп.: *венч'енје*, *йоѣреб'енје*, *йроси'енје*, *умбр'енје* Нес.

Глаголскиот прилог најчесто се образува со наставката *-(e/a)ишем*: *вик'аишем*, *сед'еишем*, *нос'еишем*, но се среќаваат како конкурентни и форми со наставките *-ничким*: *седен'ичким*, *йлачен'ичким*, *-(e/a)ишчум*: *сед'еишчум*, *нос'еишчум*, и *-ничкум*: *седен'ичкум*, *йлачен'ичкум*.

На костурското говорно подрачје глаголската *л*-форма се загубила, со исклучок во граничните села со леринскиот и на север со преспанскиот говор. Со загубата на *л*-партиципот се загубиле и сите сложени облици од класичната словенска конјугација што се образуваат со него (минатото неопределено време, предминатото, можниот начин, соодветните конструкции со *ќе*). За сметка на тие форми превладале облици со помошниот глагол 'има / нема' во сегашно и минато определено несвршено време + глаголската *н/и*-форма во среден род од свршени и несвршени и од преодни и непреодни глаголи, сп.: а) *'имам дојдено* (*ид'ено*, *нос'ено*, *донес'ено*), *'имаш дојдено*, *'има дојдено*, *'имаме дојдено*, *'имайѣ дојдено*, *'име дојдено*, б) *'име*, *'им'аше*, *'им'аме*, *'им'айѣ*, *им'ае* / *'имее* + *дојдено*, првото со значење на минато неопределено, второто со значење на предминатото, и двете резултативни.

Со промените на структурата на сложените глаголски облици настанале и некои промени во глаголските категории. Така, на пример, костурските говори немаат посебни форми за категоријата прекажаност.

Промени претрпеле и конструкциите со *ќе* (*за*) за изразување на идни дејства споредени со некој минат момент и/или со други модални значења. И кај овие конструкции помошниот глагол 'има' со партикулата *ќе* (*за*) ги презел функциите на формите со *л*-партицип во другите македонски дијалекти, сп.: а) *ќе 'имам дојдено* (*вид'ено*, *реч'ено*), *ќе 'имаш дојдено*, *ќе 'има дојдено*, *ќе 'имаме дојдено*, *ќе 'имайѣ дојдено*, *ќе 'име дојдено*, и б) *ќе 'име дојдено*, *ќе 'им'аше дојдено*, *ќе 'им'аме дојдено*, *ќе 'им'айѣ дојдено*, *ќе 'им'ае* / *'имее дојдено*.

Со загубата на можниот начин со *би* се оформила нова конструкција со глаголот *сака* како помошен, сп.: а) *с'ака* (во сегашната парадигма) + сегашно време на матичниот глагол со *да* (*сакам да ода*, *сакаш да одиш*, *сака да 'оди...*), и б) *сака* во минато определено несвршено време + сегашно време со *да* на дадениот глагол: *с'акѣ да н'оса*, *с'ак'аше да н'осиш*, *с'ак'аше да н'оси*, *с'ак'аме да н'осиме*, *с'ак'айѣ да н'осиѣ*, *с'ак'ае* / *с'акѣе да н'осе*.

Интересен материјал костурското говорно подрачје ни нуди во врска со образувањето на несвршени глаголи од свршени. Овде е формиран нов модел со суфиксот *-в-* кој се додава на општиот (коренскиот) дел од свршениот глагол, сп.: *к'аж-и* : *к'аж-в-а* и/или *к'аж-в-и*, *к'уй(и)* – *к'уй-в-(а/и)*, *йл'аиѣви*, *ф'аиѣви*, *в'идви*, *з'ајдѣви*, *йоѣ'одви*, *на'одви*, *р'од(и)* – *р'од-в-и*, *н'ајд(и)* – *н'ајдѣви*, *м'ен(и)* – *м'енѣви*, *расиѣов'ар(и)* – *расиѣов'арѣви*, *иѣур(и)* – *иѣурѣви*, *сиѣор(и)* – *сиѣорѣви*, *ѣр'е-и(и)* – *ѣр'еиѣви*, *р'еи(и)* – *р'еиѣви*, *исѣи'еч(и)* – *исѣи'ечѣви*, *зайл'еиѣ(и)* – *зайл'еиѣѣви*, *соб'ер(и)* – *соб'ерѣви*, *умбр(и)* – *умбрѣви* (основа *умир-а*); кај глаголите чиј општ дел завршува на *-в-* од типот *најр'ав-и*, *оздр'ав-и*, во некои пунктови се задржал

стариот модел со суф. -а, сп. *оси'ав(и)* – *оси'ав-а*, *исѝр'ав(и)* – *исѝр'ав-а* Поз, Жуж, но во повеќе говори и кај овие глаголи се наложил суф. -в- но проширен со инфиксите -ив- или -ов- за да се избегне удвојувањето на в, сп.: *забор'ав(и)* – *заборав'-ив-а*, *ѝоѝр'ав(и)* – *ѝоѝрав'ива*, *наѝр'ав(и)* – *наѝрав'ива*, *расѝр'ав(и)* – *расѝрав'ива*, *оси'ав(и)* – *оси'ав'ива*, *исѝрав'ива*, поретко и *наѝр'ав(и)* – *наѝрав'-ов-а*, *оси'ав(и)* – *оси'ав'-ов-а* Жуж, или *оздр'ав(и)* – *оздрав'ев-а* Манг. Кај глаголите што завршуваат во свршената форма на -н- од типот *с'едн-и*, *л'еѝн-и*, во некои пунктови се чуваат старите несвршени образувања, сп.: *ѝр'еѝн(и)* – *ѝре-ѝина*, *с'едн(и)* – *сед'ина*, *ѝад'ина* Поз, или со суф. -ув-: *леѝн'ува*, *соѝн'ува* (во источните пополски села), додека на поголем ареал и кај овој тип глаголи се генерализирал суф. -в- проширен во -ив-, сп.: *сѝемн(и)* – *сѝемн'ив-а*, *л'еѝн(и)* – *леѝн'ива*, *с'оѝн(и)* – *соѝн'ива*, или -в- се додава на проширената основа: *с'оѝн(и)* – *соѝин-в-а*, *леѝн'ива*, *ѝад'инва*, *сед'инва* Марк.

Кај глаголите чиј тематски дел завршува на самогласка се чува стариот модел на -в-: *ѝокр'и(е)* – *ѝокр'и-в-а*, *нав'ива*, *зав'ива*, *об'у(е)* – *об'ува*, и др.

На овој начин се ликвидирани старите модели од типот *фаѝи* – *фаѝиѝа* / *фаѝа*, *роди* – *раѝа* / *раѝа*, *ѝреѝи* – *ѝреѝава*, *собере* – *собира*, *ѝури* – *ѝура*, *куѝи* – *куѝува* / *куѝова*, *заборави* – *заборава*, *оѝвори* – *оѝвора* / *оѝвара* и др. Создаден е нов и поекономичен модел.

Само за костурското говорно подрачје во целина карактеристични се и следниве предлози: *кај* (со значење *како*): *Сфеѝѝиѝе кај сѝнѝе* Гор, *ѝој кај зм'иѝа се вл'ечи* Сл; *кам* / *каму* (во значење *правец* и *време*): *'ојде каму с'есѝира ми* Сл, *'оди каму К'осѝур*, *ке 'ода каму ѝѝаѝко ми*, *каму р'учок са вѝрна* Ти, *'оди каму с'елоѝо* Лоб, *ке д'ојде каму В'ел'ден*, *д'ојде каму 'обеѝи* Вамб, *ке си д'оди кам М'иѝѝуруф*, *'оди кам с'елоѝо* Мак; *оѝкѝаму* : *ѝом'ина оѝкѝаму с'елоѝо* Гор; *крс* / *крѝс* / *крѝс* : *ѝомина крс н'ива* Ошч, *изл'езе кѝрс в'р'аѝа* Лоб, *крѝс лив'аѝаѝа* Габ, *ѝом'ина крес р'ека*, *крес с'елоѝо* Ти; *ѝара* (со значење *'отколку*): *Подобро да д'ој бр'аѝи ми ѝара чуѝи ч'овек* Сл; *ѝрес*: *ѝрес ѝѝуриѝко време* Вамб; *ѝроѝи* (со значење *'спрема*) *ѝроѝи ѝонд'елник* Лоб, *Крч*; *ѝрекај* (*'покрај*): *еден сѝѝар ч'овек ор'аѝе ѝѝа ѝрекај ѝѝѝо* Жер; *ѝроѝи* / *ѝреѝи* / *ѝерѝи* (*'спроти*): *ѝреѝи сѝм'б'оѝа*, *ѝроѝи Вел'иден* Ти, *д'ојде ѝр'еѝи фѝѝорник*, (*'отколку*): *Поарно бр'аѝи ми да д'ој со м'ене ѝерѝи др'ук* Гор; *сур* (*'врз*): *ѝом'ина сур к'аѝчаѝа* Рад; предлогот *со* во некои костенариски села се јавува и во обликот *са* : *ѝо удри са сѝѝаѝ*, *са н'оѝи*, *са рѝка*, *са моѝѝика* Марк; предлогот *во* најчесто се јавува во обликот *о* : *ој о с'ело*, *'ојде о Б'иѝола* Ошч, *ѝој 'оди о с'елоѝо на ѝ'осѝи* Габ, *'оде о К'осѝур* Лоб, *оѝѝиде о Лерин*, *оѝѝиде у 'ено с'ело* (со редукција на *о > у*) Сл. – Предлогот *на* има многу поширока дистрибуција отколку во другите македонски дијалекти, бидејќи се употребува и со значење *на место* и *правец* *наместо* предлогот *во*, сп. *се вѝрна на Лерин* Смрд, *оѝѝиде на с'елоѝо* Гор, *'оди на Р'уѝиѝча*, *на ѝѝрква*, *б'еше на кѝѝчаѝа*, *м'есѝѝо се в'ари на к'оѝѝело* Руп, *ѝреј сеѝа на Н'есѝѝрам* Јан.

Важна диференцијална особеност на костурските говори по однос на долновардарските, со кои тие граничат на исток, и на преспанските, делумно и на леринскиот, претставува акцентскиот систем.

Во сите локални костурски говори на север до с. Рулја, на пограничјето со преспанскиот, коегзистираат два акцентски модела: а) модел со морфолошки фиксиран акцент, кој е карактеристичен за долновардарските, но со тенденција

да се стабилизира на пенултима и антепенултима, и б) модел со фонетски фиксирани акцент на пенултима, но со некои ограничувања.

Лексичкиот акцент во принцип може да се јави на секој слог во збороформите, но со некои ограничувања.

Во домашни зборови тој не се јавува на отворена ултима. Меѓутоа, во туѓи лексеми може да се сретне и во оваа позиција, сп. *будал'а, бин'а, кацар'а, душем'е, чекмец'е, скол'о, нис'и, сџил'ја* Нес, Ез, Сл.

На затворена ултима акцентот се јавува претежно во повеќесложните збороформи, и во ограничен број во двосложни именки и придавки.

Кај именките на последниот слог тој стои, главно, кај дел од суфиксните образувања на *-ак, -ек, -ок, -ник, -ар, -ач, -ец*, сп. *един'ак, годин'ак, желанд'ек, гајал'ек, газар'ек, самар'ек, бибер'ок, мачор'ок, мисир'ок, намеш'ок, гајор'ок, армасн'ик, вечерн'ик, власен'ик, ечмен'ик, корен'ик, мисерн'ик, масалн'ик, гајерн'ик, рабџин'ик, солен'ик, чарвен'ик, волов'ар, говенд'ар, левич'ар, лџајар, мамлич'ар, улишч'ар, кујов'ач, покрив'ач, желанд'ец, гребен'ец, кисел'ец, џџов'ец, слајов'ец, шушлав'ец*, кај жителските имиња на *-ар* од типот *долен'ар, жуџолч'ар, лудов'ар, несџрам'ар* (жители на селата Долени, Жуџелци, Лудово, Нестрам), речиси редовно кај сложенките од типот *брајуче(н)џ – брајуч'енди, гроздоб'ер, водоџај, лисџџај, водовр'ик, кресџџај, средор'ек, домаз'џ, вџрџол'ом, џесноџџ, и други именки со три и повеќе слогови: сиром'ах, домак'ин, гулем'ин (јануари), гџолог'ин, гџајџај, шахџајџај*. – Од придавските образувања на затворена ултима најчесто се акцентираат изведенките со суфиксите: *-ав, -лив, -ан, -иџ*, скоро редовно трисложните и повеќесложните, сп. *болнич'аф – болнич'ава, белик'аф, белич'аф, белун'аф, дебелк'аф, жџајџник'аф, зеленк'аф, кашлич'аф, кафеџаф, чарник'аф, болџж'иф, џесук'л'иф, рабџл'иф, армас'ан – армас'ана, мул'џос'ан, џрџос'ан, мухлос'ан, чарвос'ан, варов'иџ, зборов'иџ, асџел'иџ, манглов'иџ, леков'иџ, џечал'иџ*, кај сложенките од типот *белол'ик – белол'ика, чарно'ок, гџолог'л'аф – гџолог'л'ави*, во нестрамско-костенарискиот и костурско-беличкиот и кај повеќе двосложни придавки, сп. *гџарб'аф, белк'аф, гџлиб'аф, красџаф, кел'аф, веџр'иф, гџорч'л'иф, зборл'иф, лен'иф, маг'л'иф, вис'ок, гџол'ем, гџор'ешч, лак'ом, диб'ел, гџџај, ламб'ок, шир'ок, зел'ен*. Сите овие примери се забележани во јужниот дел на костурската област, главно, во Нестрам, костенариските села (Ез) и во селата што спаѓаат во рамките на костурско-беличкиот говор.

Како се оди по на север кон Корешчата бројот на примерите со акцент на затворена ултима опаѓа. Во костурско-корешчанскиот говор кај двосложните именки и придавки акцентот напoлно се стабилизира на пенултима, сп. *јунак – јун'аци, 'език – ез'иџи, ч'овек – чов'еџи, г'алај – гал'аби, 'офчар – офч'ари, р'ибар – риб'ари, 'орач – ор'ачи*, кај придавките: *гџџај – гџџајџа (гџџајџа, гџџајџи), в'исок – вис'ока, гџл'амбок – гџл'амбоко, гџарбаф – гџарбава, з'елен – зел'ена, ч'арвен – чарв'ена, к'исел – кис'ела, с'олен – сол'ена, ш'ирок – шир'ока*, итн.

Не се ретки овде и примери со пренесен акцент на пенултима и во повеќесложни збороформи, сп. *брајучед – брајуч'енди, гџовендар – гџовенд'ари, дом'акин – домак'ини, ман'асџир – манасџ'ири, сир'ома(х) – сиром'аси, рабџџиник – рабџџиџи, чарв'еник*, и др. Габ.

На овој начин во костурско-корешчанскиот говор кај двосложните зборо-форми во именската флексија се оформил модел со фиксиран акцент на пенултима.

Другата тенденција што е особено изразена во костурските говори е да се одбегне акцентирањето на слоговите понапред од третиот.

Речиси сите многусложни именки со старото место на акцентот на четвртиот слог на овој терен се парокситони, што значи дека акцентот се повлекол наредно со тенденција да се стабилизира исто така на пенултима (во неопределените форми), сп. *бивол'ица, вервер'ица, ѓушчер'ица, јалов'ица, кисел'ица, крас'џав'ица, кукав'ица*, а во одделни лексеми тој се преместил на пенултима и од третиот слог, сп. *Буџ'арин, ез'овец, из'еро, вар'иво, ѓренд'иво, ма'иш'еа, ох'џ'ица, бур'ина, ѓал'ица, коз'ина, џел'ена, оџ'рада, џо'џ'ара*. Пропарокситоничен акцент се задржал само во ограничен број лексеми во одделни локални говори, сп. *з'абица, џазува, 'оф'џ'ица, з'узела, к'оланда* (главно во јужните костурски села), на поширок ареал и во деминутивно-хипокористичките образувања со суфиксот *-ичка*, сп. *б'абичка, ѓл'авичка*, и кај еден број придавки со суф. *-ов, -ин* (во формите за ж. и с.р.), сп. *ј'алова (офца), в'џ'кова (кожа), ѓ'ос'ова (раб'о'џа), џ'а'џ'кова, бр'а'џ'ова (кашча), б'абино, м'а'џ'ино, кр'авино (млеко)*.

По однос на морфолошко-парадигматските особини на акцентот во костурското говорно подрачје се оформиле два акцентски модела – модел со неподвижен (парадигматски фиксиран) акцент и модел со подвижен акцент.

Парадигматски фиксиран акцент во именската флексија имаат, главно, именките и придавките што имаат акцент на затворена ултима, сп. *џовенд'ар – џовенд'ари – џовенд'аро(џ) – џовенд'ариџе, ечмен'ик – ечмен'ици – ечмен'ико(џ) – ечмен'ициџе, каменл'иф – каменл'ива – каменл'иво – каменл'иви, чл. каменл'ивио(џ) – каменл'иваџа – каменл'ивоџо – каменл'ивиџе*, потоа придавките што имаат акцент на коренската морфема од типот *џ'а'џ'коф – џ'а'џ'кова – џ'а'џ'ково – џ'а'џ'кови*, или *б'абин – б'абина – б'абино – б'абини, чл. б'абинио(џ) – б'абинаџа – б'абиноџо – б'абиниџе*, сите именки што завршуваат на вокал: *ж'ена – ж'ени – ж'енаџа – ж'ениџе, лив'ада – лив'адаџа – лив'ади – лив'адиџе, с'ело – с'елоџо – с'ела – с'елаџа, кол'ено – кол'ена – кол'еноџо – кол'енаџа*, а во глаголската флексија презентската и императивната парадигма, сп. *в'икам / в'икум – в'икаш – в'ика – в'икаме – в'икаџе – в'ике, н'оса – н'осиш – н'оси – н'осиме – н'осиџе – н'осе*, императив: *н'оси – н'осиџе, д'онеси – д'онесиџе*, во нестрамско-костенарискиот говор уште и имперфектот: *н'осе – н'осише / н'осишиш – н'осише – н'осеме – н'осеџе – н'осее*.

Фиксиран акцент на пенултима во именската флексија имаат во единската и множинската неопределена форма именките што образуваат множина со двосложни наставки (*-овци, -овци // -офци, -ишча, -нишча, -ина*), сп. *брек – бре-џ'ови, д'ен – ден'ови, в'ујко – вујк'ови, д'едо – дед'ови, кр'адл'о – крадл'офци, м'ешко – мешк'офци, р'иџ – рид'ишча, ј'аџне – јаџн'ишча, ј'аре – јар'ишча, маџ'аре – маџар'ина, м'орје – морен'ишча, џ'еле – џелен'ишча*, потоа именките од м.р. што завршуваат на консонант и имаат акцент на пенултима, сп. *б'ивол – бив'оли, д'евер – дев'ери, м'есец – мес'еци, р'учок – руч'оци, 'офчар – офч'ари, џовендар – џовенд'ари, 'орач – ор'ачи, к'амен – кам'енја, дом'акин – домак'ини, браш'учеџ – браш'уч'енди*; кај придавките акцентот алтернира меѓу неопре-

делените форми за м.р. и другите форми, сп. *џ'олем* – *џол'ема* (*џол'емо*, *џол'еми*), *џ'елен* – *зел'ена* (-о, -и), сп. и *н'еџоф* – *неџ'ова* (-о, -и) и др.

Меѓутоа, во определените форми акцентот го задржува истото место како во неопределените, сп. *л'еи* – *леб'ови* : *л'ебо(и)* – *леб'овиџе*, *к'амен* – *кам'енја* : *к'амено(и)* – *кам'енјаџа*, *и'оле* – *иолен'ишча* – *и'олеио* – *иолен'ишчаџа*, *џ'олем* – *џол'ема* – *џол'емо* – *џол'еми* : *џ'олемио(и)* / *џ'олемјо(и)* – *џ'олемаџа* – *џ'олемоџа* – *џ'олемџе*. Членските морфемии, како што се гледа, не влијаат врз местото на акцентот.

Во областа на глаголската флексија овој модел доследно се реализира во парадигмите на аористот и на глаголската придавка, сп. (аорист) *и'лаиџи* (1–3) – *и'лаиџиме* – *и'лаиџиџе* – *и'лаиџие*, *дон'есу* – *дон'есе* – *донес'оме* – *донес'оџе* – *донес'ое*, (гл. придавка) *дојден* – *дојд'ена* – *дојд'ено* – *дојд'ени*, *'умбрен* – *умбр'ена* (-о, -и), а во говорот на Корешчата уште и во парадигмата на имперфектот: *в'ике* – *вик'аше* – *вик'аме* – *вик'аџе* – *вик'ае*, *б'ере* – *бер'еше* – *бер'еме* – *бер'еџе* – *бер'ее*.

1.1. Не е незначителен и бројот на особеностите со кои се диференцираат меѓу себе одделни локални говори. Меѓу најмаркантните диференцијални особености во рамките на костурскиот дијалект спаѓаат континуантите на носовката **q* и на старите **ǵ*, **ǵ̃*. Тие одат заедно на сета македонска западна и јужна јазична периферија и во голема мера придонесле во конституирањето на современите вокални фонолошки системи. Спрема резултатите од нивната рефлексација на костурскиот терен појасно се изделуваат три помали говорни целини: 1. костурско-корешчански говор – со рефлексите /*ǵ̃*, *ǵ̃n-ǵ̃m*/ за **q* и /*ǵ̃r*, *ǵ̃l*/ за споменатите сонантски групи, 2. костурско-белички – со рефлексите /*ǵ̃*, *ǵ̃n-ǵ̃m*/ и /*ǵ̃r*, *ǵ̃l*/, 3. костурско-костенариски говор – со рефлексите /*ǵ̃*, *ǵ̃n-ǵ̃m*/ и /*ǵ̃l*, *ǵ̃r-ǵ̃r*/.

Нема единство на костурскиот терен исто така во рефлексацијата на секундарниот *ɤ*₂ пред финалното -м, во степенот на редукцијата на неакцентираниите самогласки, во дистрибуцијата на фонемата /*x*/ и нејзината честота, во употребата на звучните африкати /*s-ɟ*/ и нивната дистрибуција; во областа на морфологијата разлики се покажуваат во фонетскиот облик на членската морфема за м.р. (-о, -оџи, -уџи), во множинската наставка кај именките и придавките на -а (*жени* – *жене*), кај цела редица заменски форми; во глаголската флексија нема единство во употребата на полните форми на старите помошни глаголи *b»ti* и *hɟtyti*, во наставката за 1. л. едн. сегашно време, во наставките на минато определено несвршено време, заповедниот начин и глаголскиот прилог, во географската дистрибуција на партикулите *ке* и *за*, потоа во местото на акцентот во одделни глаголски форми.

5.1. КОРЧАНСКИОТ ГОВОР

Овој говор е застапен во периферната оаза во Корчанско – селата Бобошчица и Дреновени.

Како континуант за **q* се јавува /*a*/ односно /*am*/, /*an*/ со запазен назализам, сп. *џнасен*, *кашча*, *ваџлен*. Назалниот изговор се зачувал до денес како посебен глас издвоен од вокалот и тоа: назално /*m*/ се јавува пред лабијален консонант,

додека пред другите се јавува назално /n/, сп. *самбоӣа, дамб, замб; ѓранди, санди (суди), сандач (судија)*.

Секундарниот τ_2 во сите позиции покажува идентичен развој како и $*q$, а исто така се однесува и придружниот вокален елемент на некогашните вокални $*j$ и $*l$. Така, во коренот на зборот (*манџла*), во финалните групи $*tm̄$ (*седам, осам*), $*-tr̄$ (*јадар, Пеӣар*); $*l > ал$, сп. *вална, ѓалн*; $*j > ар$ сп. *царква, чарв, чарн*.

Извесен архаичен изговор се забележува кај стариот вокал $*\check{e}$ и носовката $*e$. Во акцентирана позиција и двата гласа дале широко /e/ ($\check{a}$ → изговорот е близок на $*\check{e}$), сп. *вр'аме, л'аб, б'ал, ѓов'андо, ѓр'анда*; а во неакцентирана позиција дале обично /e/, сп. *ч'овек (но чов'ако), в'ара (но вер'аӣа)*. За $*e$ без акцент: *ленд'ина, ѓенд'есе*. Со ваквиот изговор се совпаднал и изговорот на вокалот /a/ кога ќе се најде зад мека согласка, сп. *ж'ба, в'рба, дренов'а* итн.

Како заклучок се наметнува дека основниот број на вокалите во текот на развитокот се стремеле кон широк изговор. Затоа и $*q$ и секундарниот τ_2 и придружните елементи на вокалните $*j$ и $*l$ се изговараат како /a/. Под акцент, вокалниот систем е шесточлен, освен познатите 5 вокали како шести се јавува /ä/ кое што ги продолжува $*e$ и $*\check{e}$, но само кога се под акцент. Во неакцентирана позиција има петочлен вокален систем, бидејќи кога /ä/ не е под акцент се изговара како обично /e/.

Резултатот /j/ наместо /x/ во финална позиција и пред консонант претставува една од диференцијалните одлики, сп. *с'ирај, н'осеј, р'екој, рек'ојме*. Ретки се примерите во кои /x/ се загубило без трага, сп. *ѓра, ѓра*; а интересно е дека во иницијална позиција пред вокал /x/ се чува, сп. *харно, хамал, хоџа*.

На морфолошки план во корчанскиот одн. бобоштанскиот говор има доста архаични карактеристики. Во врска со падежниот систем, кај некои именки, како што се личните и роднинските имиња се среќаваат и во определена и во неопределена форма дативни и акузативни форми со падежи (синтетичко искажување на падежните односи). Кај сите именки од м.р. како дативна се јавува наставката -у, сп. *му рекој Р'исѓосу, Пеӣку, браӣу ѓи, с'иарѓуӣ'ому, арамиѓуӣ'ому*. Акузативните форми се јавуваат со наставката -а сп. *ѓо среѓнав (на) Р'исѓоса, браӣ'а ми, с'иарѓаӣ'оѓо*. Кај именките од ж.р. во датив е обопштена наставката -е, сп. *ѓ реков сесѓре, мајке*.

Меѓу особеностите кои се строго регионални е дативната флексивна форма во мн., иако само со член, сп. *с'иарѓӣим (падежна наставка + заменка во падеж), арамиѓӣим, бракаӣам (-ѓем)*.

Именките од ср.р. што завршуваат на -е во мн. се јавуваат со старата наставка -еӣа, сп. *внуч'аӣа (внуч'јаӣа)*; што се јавува паралелно со наставките -ӣа и -нӣӣа (добиена со вкрстувања на+ӣӣа) сп. *'име – имен'ӣӣа; вр'аме – времен'ӣӣа*.

Кај именките од ж.р. во мп. се обопштила наставката од меките основи, сп. *мајке, сесѓре*. Истиот резултат го има и во атрибутивните зборови, сп. *ѓол'аме сесѓре*.

Кратките заменски форми за 1. и 2 л. мп. во акузатив се јавуваат во архаичен облик *ни, ви*, сп. *нас ни виде; вас ви виде*.

Наместо показната заменка *овој* за означување блиски предмети овде се употребува заменката *сој* за м.р., *сази* (*саз*) за ж.р. и *сози* (*соз*) за ср.р., а во акузатив *соџва*, во датив *саму* и *сија* во мн. Од истата заменка *сој* има изведено и заменки со посвојно значење *соџов* (со значење: *овеџов*, *на овој*), како што од *џој* има *џоџов* (*неџов*), а во ж.р. *џојен* (*нејзин*).

Партикулата /з/ (*зи*) освен во заменката *соз* (*сози*) и *саз* (*сази*) се јавува и во заменката *џоз*, *џози* за м.р., *џаз*, *џази* за ж.р. и *џјаз*, *џјази* за мн. Кај личните заменки 1 и 2 л. едн. покрај формите *ја̋*, *џи* има и *ја̋с-кај*, *џис-кај*.

Со својата архаичност се истакнуваат и презентските форми од глаголите **byti* и **xьtēti*.

Презентот од **byti* има 2 форми: полна и кратка.

долги форми:		кратки форми:	
'еса	'есме	с'я̋	см'я̋
'еси	'есџе	си	сџ'я̋
'есџи	'есе	је	с'я̋

Зачувани форми се среќаваат и од глаголот **xьtēti* :

'џџа	џџ'џме
'џџџи	џџ'џџе
'џџи	'џџе

Глаголите од *е-* група се среќаваат со пенетриран основен вокал /е/ и во формата за 1 л. едн. Така, наспроти: *џџџеи*, *џџе* има *џџџем*.

Наставката *-м* за 1 л. едн. се јавува кај глаголите од *а-* група и *е-* група, додека глаголите од *и-* група се без неа, сп. *носа*, *бера*.

Има и други диференцијални карактеристики на говорите во Бобошчица во однос на другите костурски говори и тоа во најголем број случаи на фонетски план. Така, место /х/ се среќава /ј/ во формите на минато определено време во 1. л. едн. и во 1 и 2 л. мн., сп. *р'екој*, *рек'ојме*, *рек'ојџе*.

Идните времиња се образуваат со партикулата *жа* која е добиена по фонетски пат *џче* + *да* ⇒ *жа*, сп. *жа барам* (*ќе барам*), *жа ба"ди* (*ќе биде*).

5.2. ЛЕРИНСКИОТ ГОВОР

Дијалектните особености на леринското подрачје можеме да ги поделиме во три групи.

Една група сочинуваат оние црти што се јавуваат на сета леринска територија. Меѓу покарактеристичните од нив на прво место се наложува акцентскиот систем. Леринскиот говор, како што веќе видовме, има ограничено слободен акцент, и таа особина леринското подрачје го поврзува на североисток со мариовскиот, на југозапад со костурскиот говор. Леринскиот говор не ги познава членските морфемии на *-в* и на *-н*. Членската морфема за машки род се јавува во фонетската разновидност *-о* (*лебо*). Именките 'рака' и 'нога' множина образуваат со наставката *-и* (*раци* – *ра̋ци*, *носу*). Дативниот

објект кај заменките се изразува аналитички – со предлогот *на* (*на неџо му рече*). Заменската клитика *му* се употребува за сите лица и во единната и во множината (*на неџо му, на неа му, на ни му рече*). Општата замена се јавува во фонетскиот облик *с̄й̄и* (*с̄й̄ӣа, -о*). Несвршени глаголи од свршени се образуваат со суфиксот *-в(а)* (*куй̄ва*). Наставката *-м* во 1. л. едн. на презентот ограничена е само на глаголите од *а*-група (*викам*). 1. л. едн. на аористот кај глаголите од *о*-раздел на сета територија завршува на *-у*, одн. *-уф* во неколку крајни северозападни села. Од фонетските појави сето леринско подрачје го покриваат: испуштањето на */в/* во множинската наставка *-ови* (*лебој*) и во ред одделни лексеми, замената на *х* со */в/* во меѓувокална позиција зад вокалот *у* (*џлуво, уво*), палатализација на веларите */к, ̄з/* во *к', ̄з'* пред предните вокали (*к'ий̄ка, сак'е, о̄з'ин*), африкатизацијата на */с/* во */ц/* во секвенцата *-ск-* кога ѝ претходи консонант (*леринџки*), пополнувањето на групите */ср/* и */зр/* со соодветните пловиви */ӣ, ̄д/* (*с̄й̄рам, здрел*), испуштањето на пловивот */ӣ/* пред африкатите */ц, ч/* на почетокот во примери од типот *ци* (*ӣци*), *џојсан, ченка*, испуштањето на */в/* во почетните секвенци */вн/* и */вд/* (сп. *на̄й̄ре – на̄й̄ре, довец, довица*). Меѓутоа, овие црти не се типични само за леринскиот говор. Повеќето од нив се јавуваат на поширок ареал во југозападните говори (во битолскиот, воденскиот, костурските).

Една бројна група диференцијални црти ограничени се на северниот дел на леринската територија. Меѓу покарактеристичните од таа група спаѓаат: образувањето на фонетски долги вокали по пат на контракција (*сна: < снаа*), дифтоншките секвенци со *[ī]* како втора компонента [*ē, ā, ō, ȳ*], вокалното */р/* со статус на одделна фонема (*кр̄ф, вр̄ој*), континуантот */а/* место носовката **q* (*рака*), протетичното */ј/* пред континуантот на почетното **q* (*јаже*), вокалот */а̄/* како континуант на вокалното **ī* (*ва̄к, са̄за*), замената на секундарниот *џ₂* со */а/* пред крајното *р* (*ӣй̄ар*), консонантските групи */ӣч, ̄жц/* и отсуството на групите */ӣӣ, ̄жд/*, замената на *х* со */в-ф/* на крајот на слогот во бројни примери (*џреф, оф̄ӣка*), личната замена *ӣој* (*ӣаа, ӣоа*), демонстративните замени (*о*)*вој* и (*о*)*ној*, предлогот *во/в*. Јужните изоглоси на приведените црти одат полукружно во правецот на селата Попадија (во полите на планината Нице) – Г. Котори и преку Нередската планина еден дел од нив продолжуваат кон Преспанското Езеро, а дел свртуваат на север кон планината Баба. Овие црти леринскиот говор (неговиот северен дел) го поврзуваат со битолското дијалектно подрачје и преку него пошироко со централните и со западните македонски дијалекти.

Третата група диференцијални црти се распоредени на југоисточниот дел од леринската територија на правецот Чеган – Горничево – Баница – Зеленич. Тој е граничен појас со воденскиот и со кајларскиот говор. На тој простор завршуваат западните изоглоси на неопределениот парадигматски акцентски модел, на вокалот */а̄/* како континуант на носовката **q* (*ра̄ка*), на секвенците */а̄р/* и */а̄л/* место вокалните **r* и **l̄* (*ӣа̄рсӣи, ӣа̄лно*). Во тој дел на леринската област среќаваме бројни примери со извршена редукција на отворените неакцентирани вокали (*џул'ем, м'озук, к'о̄ӣа̄л, с̄ӣе̄ж̄ар*). Како протетички глас пред рефлексот на иницијалното **q* се јавува */в/* (*ва̄л̄ен*). Секундарниот *џ₂* пред крајното *р* е заменет со вокалот */е/* (*ӣӣер*). За тоа подрачје карактеристични се консонантските групи */ӣӣ – ̄жд/*, заменските облици *он* (*она, оно*), *ма̄, ӣа̄, са̄*

(*ма, ѿа, са*), *нија, вија*, прилошките образувања со суфиксите *-ничкум, -нички*, и *-ишѿен* (*виканичкум, виканички, викаишѿен*), предлогот *у* (*у Воден*) и уште ред други поситни особености. Со тие црти разгледуваново подрачје од леринската област тесно се поврзува со долновардарските говори.

Како лерински иновации можеме да ги сметаме следните црти: иницијалниот и двојниот акцент во некои северни лерински села, појавата на вокалот */e/* место носовката **ǝ* во секвенцата **jǝ* (сп. *еѿок, ежица*), гласовниот комплекс *цере-* (во примери од типот *церево, церейна*), промените на основниот вокал извршени кај глаголите од *e-/и-*група во некои села (сп. *носиш, носи : носеме, носеѿе*), и неколку суфиксни образувања (сп. *Србен, Доневиѿца*). Сите овие црти се распоредени по говорната периферија, каде што и настанале во резултат на меѓудијалектниот контакт, и тие не играат поголема улога во дијалектната диференцијација на леринското подрачје.

Од ова произлегува дека на леринскиот терен можат да се изделат два говорни типа. Една покомпактна целина претставува говорот на потесното леринско подрачје околу градот Лерин. Тој говор и географски и по својата структура се поврзува со западното македонско наречје и уште потесна целина образува со говорите во Пелагонија, пред сѐ со битолскиот. Говорот на селата покрај Островското Езеро источно од линијата Чеган – Негован по своите најважни дијалектни карактеристики спаѓа во долновардарските говори. Според тоа леринското говорно подрачје претставува преодна зона меѓу битолскиот дијалект, од една страна, и долновардарските и мариовските, од друга, а тоа на поширок план значи преоден појас меѓу западното и југоисточното наречје.

3. СЕВЕРНИ ГОВОРИ

1. ОПШТ ПОГЛЕД

Под *северни македонски говори* ги подразбираме говорите на целиот северен појас од нашата територија од Шар Планина па до државната граница со Бугарија на исток. Тука спаѓаат говорите во Долни Полог и Скопска Црна Гора во северозападниот дел, и на североисток говорите во Жеглиговската област, Славиште, Кривопаланечко, Кратовско со Злетовско, Овче Поле и Которлак.

Граници. – На југ тие граничат со кочанскиот, штипскиот и велешкиот говор. Граничната линија во најгруби црти оди (по правецот исток – запад) по вододелницата меѓу Брегалница и Злетовска Река, ја сече последнава јужно од Злетово и излегува на селото Судик. Ова е истовремено и границата меѓу кочанскиот и кратовскиот говор. Меѓу штипскиот и овчеполскиот говор границата оди по линијата Судик – Врсаково – Богословец. Овие се најјужни села каде што доминираат црти од овчеполскиот говор. Од Богословец границата оди кон северозапад по правецот на селата Кнежје – Трстеник – Цидимирци, кои се наоѓаат западно од Свети Николе, а спрема скопската говорна област по правецот Цидимирци – Дивље – Горно Коњаре – Миладиновци (Аџалар) – Бујковци. Во последните две села готово подеднакво се употребуваат кумановски и скопски црти. Спрема Скопската Црногорија граничната линија поминува северно од Скопје. Во селата Стајковци, Црешево, Горно Оризари, Волково и Кучково, кои се наоѓаат сите на една линија, преовладуваат црти од црногорскиот говор, негде повеќе, како на пример во Кучково и Горно Оризари, негде помалку. Областа меѓу Вардар до неговиот завој северозападно од Радуша и Лепенец населена е со албански елемент.

На север овие говори граничат со српската јазична територија. Јазичната граница оди приближно по линијата Шар – јужно од Качаник – Скопска Црна Гора – Козјак – Широка Планина – вододелницата меѓу Крива Река и Горна Пчиња – бугарската граница. Последни македонски населби спрема прешевската област се: Думановце, единствено македонско село меѓу албанските населби во кумановскиот дел на Црногоријата, Табановце, Алгуња, Пелинце (јужно од манастирот Прохор Пчињски), а спрема Горна Пчиња: Буковљане, Длабочица, на кумановскиот дел, и Герман, Нерав, Огут, Подржи Коњ, Луке на кривопаланечкиот.

Источната граница на северните говори оди по државната граница меѓу Македонија и Бугарија.

Сите овие говори во својата основа претставуваат еден посебен дијалектен тип. Од другите наши дијалекти со кои граничат на југ се разликуваат со ред и фонетски, и морфолошки и синтаксички особености. Но исто така тие се раз-

ликуваат и од призренските и јужноморавските српски дијалекти со кои граничат на север и со коишто имаат повеќе органски врски.

Најважна дијалектна особеност на ова подрачје е рефлексот на етимолошките полугласки. Во својот историски развој овие два гласа (**ь*, **ѣ*) гласовно потполно се изедначиле во сите случаи и позиции и дале еден рефлекс. Тој е, како и во соседните српски дијалекти и некои северозападни бугарски говори, среднојазичен темен вокал, кој се изговара при висока положба на јазикот и по својата артикулација најблиску стои до вокалот *a*, во кој под извесни услови и преоѓа. – Поинаков резултат од другите наши дијалекти на целиов овој појас имаме и место носовката од заден ред. Таа се развила во *y*. – Старото вокално **ŷ* имало свој посебен развој. Зад лабијалните согласки на целата територија имаме рефлекс *y*, додека зад денталните – *lǎ* (согласничката компонента се запазила, а зад неа се развил темен вокал кој ја презел слоговната функција). Овој глас по својата артикулација еднаков е со рефлексот на етимолошките ерови. Во соседните српски говори има речиси секаде *y*, со исклучок на некои примери каде што има рефлекс *lu*, а во граничните македонски говори *ol*, *ǎl* и *ǎ*. – За прасловенските согласнички групи **tj*, **dj*, **kt* во сите случаи има *ć*, *ǰ*. – Согласката *x* како фонема не постои. – Покрај тврдото и средното *l* во поголем дел од овие говори има и мек латерален глас за чија гласовна вредност ќе кажеме подолу. – Согласката *j* има еднаква вредност на целиот појас. – Акузативната форма од личната замена за машки и среден род едн. завршува на *-a* (*њеџа џа* : *неџо џо* во другите говори). – Личната наставка за 1 л. мн. гласи *-мо*, со исклучок на некои крајни источни села покрај бугарската граница и кочанскиот говор каде што таа гласи *-ме*. – Именките од среден род на *-е* освен со наставката *-иња* множина образуваат и со наставката *-ики*. Покрај приведените има уште бројни јазични особености што им се заеднички на сиве овие говори, особено од синтаксата и морфологијата, но кои немаат така голема важност за утврдувањето на заемните односи на разгледуваната територија со околните дијалекти.

Но и покрај тоа што оваа дијалектна област има многу заеднички црти, не можеме сепак за неа да зборуваме како за една апсолутна говорна целост. Има црти, и тоа не помалу карактеристични, што се познати само во еден крај, а во другите не ги наоѓаме. Тргувајќи од нив, разгледуваната територија можеме да ја делиме на помали говорни единици.

Спрема местото на акцентот целава оваа јазична област можеме да ја поделиме на две поголеми говорни целисти: I кумановско-кратовска и II црногорско-полошка.

Во првата акцентот е неопределен, може да стои на секој слог, иако се забележува тенденција да се установи тој на последните три слога. Во црногорско-полошката група говори, која е подложена на поголемо јазично влијание од западните македонски говори, со кои граничи на југ, имаме и западномакедонски акцент. Меѓу овие две групи говори има и други некои разлики, на пример, во членот, образувањето на некои глаголски форми (имперфектот, партиципите, некои сложени времиња), во изговорот на некои вокали и др. Затоа нив и ќе ги разгледаме секоја поодделно.

2. КУМАНОВСКО-КРАТОВСКАТА ГРУПА ГОВОРИ

Во оваа група влегуваат сите североисточни говори на запад до вододелницата меѓу Вардар и Пчиња. Централно место меѓу нив зазема кумановскиот говор како поради својата положба, така и по големината на територијата на која се простира. Тој ја опфаќа целата стара Жеглиговска област, Козјачијата, Средорек, северниот дел на областа позната под името Которлак и Славиште. Последнава област ни географски ни административно со кумановскиот крај не сочинува единство, но во јазичен поглед од него не се разликува многу. Јужната граница на овој говор ја сочинува линијата: Миладиновци – Горно Коњаре – Винце – Колицко – Пезово – Шопско Рудари – Топаловиќ. На исток спрема кривоपालанечката говорна област границата оди од планината Стража преку селата Длабочица и Мождивњак (кои остануваат на славишка страна) и излегува на Осоговската Планина која го дели Славиште од кратовскиот говор.

Во споредба со другите северни говори кумановскиот ни се претставува како најкомпактен. Во него имаме и релативно најискристализирана положба на јазичните појави, макар што има и такви што се наоѓаат уште во процесот на превирање и сталожување. Најкарактеристични црти негови кои во другите североисточни говори не ги наоѓаме се: множинската наставка *-e* кај именките што завршуваат на *-a* и наставката *-ja* за машки род во глаголската *л*-форма.

Со кумановскиот говор на југ граничи овчеполскиот. Освен Овчеполието овој говор ги опфаќа и которските села на север до споменатата погоре линија: Винце – Колицко – Пезово, понатаму Татомир – Сакулица, а на исток спрема кратовскиот говор приближно до линијата Сакулица – Барбарево – Судиќ. И во овој говор имаме прилична хомогеност и сталоженост на јазичните појави. Но во него се забележува и знатно влијание од штипскиот говор, особено во јужните села.

Најблиску до овчеполскиот говор стои кратовскиот. Нив ги сврзуваат повеќе заеднички црти кои во кумановската и кривоपालанечката говорна област не се познати, како, на пример, полумекиот изговор на старото меко **l'*, отврднувањето на старото **n'*, губењето на *и*-група кај глаголите, образувањето на глаголскиот прилог и др.

Од кривоपालанечкиот говор и од Славиште го дели Осоговската Планина. Најсеверни кратовски села се Кнежево и Нежилово. За границите со кочанскиот, овчеполскиот и кумановскиот говор споменаваме погоре. Северозападните села: Шопско Рудари, Вакав, Топаловиќ, Кетеново, Талашманце, Крилатица, Трновац, Куклица, Пендаќ, Ветуница, расположени по долината на Крива, кои порано спаѓаа во Кратовската околија, во јазичен поглед стојат поблиску со славишките села и Страцин, та затоа ги земаме во кумановскиот говор.

За разлика од кумановскиот и овчеполскиот говор, кратовскиот се одликува со поголемо јазично шаренило. На оваа територија можеме да изделиме две помали јазични целисти кои меѓу себе не се така реско одделени. Градот Кратово и селата што се наоѓаат северно од Црни Врв, Пониква и Буковац, на исток заклучно со Кнежево и Емирица, имаат поблизок говор со Славиште и

Крива Паланка, додека селата по Злетовската Река и во рударската област се наоѓаат под поголемо влијание на кочанскиот говор. Така, на пример, во нив во наставките готово редовно имаме *о*, *е* за полугласките, во бројни примери истите гласови ги наоѓаме и во коренските слогови, додека во посеверниот дел за **ъ*, **ѳ* има темен вокал и во афиксите, освен во членската форма за машки род. Вакви разлики има уште, но ја приведуваме само оваа црта што ја определуваме како најкарактеристична за разгледуваната територија.

Две говорни целисти можеме да изделиме и на кривопаланечката област, не земајќи ги предвид крајните северни села (Луке, Подржи Коњ, Метежево, Огут, Нерав) кои имаат ист говор со Горна Пчиња.

Селата што се наоѓаат од десната страна на Пчиња: Тламинце, Градец (славиштани го викаат *Градац*), маалото Река во Конопница, Осиче, Габар (или *Габар*), и граничните Трново, Жидилово (*Џидилово*, *Џедилово*, *Џадилово*), Узем, Костур – претставуваат посебен говорен тип кој знатно отстапува од другите наши северни говори. Главна одлика на овој подговор е непренесениот акцент од апсолутниот крај кај некои именки од женски и среден род. Во афиксите за полугласките има *о*, *е* апсолутно редовно; 1. лице мн. завршува на *-ме*, а 3 лице на *-аѝ*, и кај некои глаголи на *-аѝ* и др. По овие, а уште и по некои други црти, говорот на спомената област покажува некои врски со кустендилскиот и кочанскиот со кои граничи на исток и југоисток.

Меѓутоа, оној дел што останува од левата страна на Крива, по Осоговијата, земајќи го тука и градскиот говор, има поблизок говор со кратовскиот, со некои помали отстапувања.

Акценѝ. – Погоре рековме дека најкарактеристична црта на североисточната група говори, со која се изделуваат тие во посебен говорен тип, е акцентот. Освен во крајните североисточни паланечки села, на целата територија акцентот е пренесен од последните отворени слогови кај именките, како и во другите источни говори од штипско-струмичкиот тип. Само во некои заемки може уште да се сретне акцентот на апсолутниот крај на зборот. Особина е на акцентот во овие говори да не се префрла на предлогот, освен во некои сложени зборови и синтагматски изрази. Исто така тој не се префрла и на префиксите кај сложените глаголи, ниту во императивната форма, која во штипско-струмичките говори во префиксираните глаголи има акцент на почетниот слог. Значи, правило е во разгледуваните говори акцентот да не оди понапред од основата. Друга негова особина е тенденцијата да се задржи на еден ист слог, т.е. морфолошки да се фиксира, да не го менува местото макар колку да се продолжува зборот. Сп. *м'ајсѝор* : мн. *м'ајсѝори* : членувано *м'ајсѝораѝ* : *м'ајсѝороѝоѝа*, или: *џ'аревиџа*, *џ'аревиџуѝу* (Страцин). Во глаголските форми: *'имам* – *имамо* : имперфект *'имаше* – *'имашемо* – *'имаамо* итн.

Во суфиксните образувања прашањето со акцентот стои поинаку. Кај глаголите тој редовно се пренесува на суфиксот, сп. *сѝѝамн'ује се*, *шѝѝн'ује*, *сѝом'ења*, *сѝѝ'иња*, *леѝ'иња*, *мењ'ава* спрема *ш'аѝне*, *с'аѝне*, *м'ени*. Тодор Маневиќ во неговите "Забелешки за овчеполскиот говор", овие образувања ги зема како посебен акцентски тип кај глаголите. Кај именките и придавките, меѓутоа, вакво генерализирање не е извршено. Има суфикси што задолжително го повлекуваат акцентот кон крајот, како на пр. туѓите *-џиџа*, *-иџа*, *-лаќ*, а и други.

Други пак воопшто не влијаат на местото на акцентот. А има и такви изведенки кај кои во едни случаи акцентот се пренесува од основата на суфиксот, а во други со истиот суфикс такво пренесување не се врши. По споменативе особености се сложуваат сите говори од разгледуваната група. Извесно неслагање меѓу поодделни говори има само при акцентирањето на некои изведенки со суфиксите *-ајк*, *-ајл* и *-ајц*. Во овчеполскиот и кумановскиот говор на исток до Страцин кај овие образувања акцентот редовно паѓа на коренскиот слог, на пр. *р'учак*, *м'омак*, *м'еџак*, *'орал*, *м'ољац*, *к'олац*. Во кратовската и кривопаланечката област, и во Слатиште, се среќаваат вакви образувања и со непренесен акцент, сп. *коџ'ајц*, *џеџ'ајц*, *ор'ајц*, *квас'ајц*, *јун'ајц*, *мук'ајк*, *руч'ајк* (Паланечко), *кол'ајц*, *кон'ајц*, *џуџ'ејц*, *жаџ'ејц*, *коџ'ајц*, *ор'ајц*, *џеџ'ајц* (Кратовско). Кај некои одделни примери се забележува колебање во акцентот, на пр. *р'абоџа* : *раб'оџа*, *н'ароџ* : *нар'оџ*.

Интересна е една појава во врска со местото на акцентот што се јавува во некои овчеполски села, а која штитскиот говор не ја познава. Тоа е тенденцијата да се установи акцентот на претпоследниот слог. На пример, спрема множните форми *кол'ани*, *леџ'ени*, *овч'ари*, *слав'ени*, *сир'аци* во еднина имаме: *к'олар*, *л'еџен*, *'овчар*, *сл'авеј*, *с'ирак*. Ваков сооднос има и кај оние форми од машки род што имаат акцент на кореновиот слог: едн. *'извор*, *џ'арван*, а во множина: *изв'ори*, *џарв'ани* (сите примери се од Живење). Дали оваа појава се јавила на овој терен со мешање на разни акцентски типови, на пр. *џ'арван* : *џ'арвани*, и *кол'ан* : *кол'ани* = *к'олан*, *џ'арван* : *кол'ани*, *џарв'ани*, или се јавила под влијание од надвор, сега не можеме да кажеме. Потребно е да се испита нејзината географска распространетост и да се установи дали и каква врска има со тиквешките говори.

Кај глаголските форми акцентот е генерализиран спрема основите. Формите што се образуваат од презентската основа го носат и презентскиот акцент, сп. презент: *б'ере-ш*, *б'еремо*, *б'ерейе*, *б'ерев*, заповеден начин: *б'ери* – *б'ерейе*, изб'ери – изб'ерейе, имперфект: *б'ереше* – *б'ереемо* (*б'ереамо*, *б'ерешемо*), глаголска *н/иј*-форма: *и'ечен*, *ис'и'ечен*, *-а*, *-о*, *-и*. Само во овчеполските села оваа форма може да се чуе и со акцент на последниот слог, како во штитскиот говор: *кан'еџ*, *џадн'аџ*, *закл'ан*, *умр'ен* (с. Кашање), покрај: *к'анеџ*, *в'икан*, *уџ'еџан* (Павлешенци). – Во аорист и глаголската *л*-форма акцентот паѓа на вокалот од основата: *им'а*, *им'амо*, *им'аа* – *им'ал*, *-а*, *-о*, *-е*. Кај глаголите што им завршува аористната основа на консонант: *рек'о*, *реч'е*, *рек'омо* итн., но: *р'екал*, *оџ'ишцал*, *-а*, *-о*, *-е*. Во источниот дел, источно од Страцин и Талашманце се среќаваат и форми со акцентот на наставката: *рек'ајл*, *иш'ајл*, и *ишл'а*, *ишл'о*, *ишл'е*, *рекл'а*, *рекл'о*, *рекл'е*, *обишл'е* (Слатиште). Таму дури и од помошните глаголи се употребуваат форми со непренесен акцент: *бил'а*, *бил'о*, *бил'е*; *џел'а*, *џел'о*, *џел'е*. Глаголската именка и глаголскиот прилог имаат свој посебен акцент. Треба уште да нагласиме дека на негацијата акцентот никогаш не преоѓа, со исклучок во негираните форми од помошниот глагол *сум* : *н'е-си*, *н'е-е*, *н'е-са*.

Во североисточните паланечки села од Градец до Узем имаме знатно поархаична акцентуација. Таму наоѓаме уште именки со непренесен акцент од последниот отворен слог.

Двосложните именки од женски род на *-а* спрема местото на акцентот можеме да ги поделиме на две нееднакви групи.

а) Помала група именки имаат акцент на последниот слог: *бу'а, врб'а, жен'а, змиј'а, иџр'а, ив'а, коз'а, кос'а* (за косење : *к'оса* на главата), *кум'а, му'а, овиц'а, ос'а, ран'а* (храна), *свињ'а, сесџир'а, слан'а, џџрл'а* (= трло, во Градец), *усџџ'а* (Рекa), *цен'а* (Трново). На истиот слог акцентот останува и во општата форма, а членот не влијае на местото на акцентот: *бу'аџџа, жен'аџџа, коз'аџџа, свињ'аџџа, усџџ'аџџа*. Како овие именки се акцентира и *дец'а – дец'аџџа*. Во множинската форма акцентот редовно паѓа на почетниот слог: *ж'ени, к'ози, 'овици, р'ани, св'и-ње*, и членувано: *'овиџџџе, св'ињеџџе* (Градец), освен во граничните села Трново, Жидилово, Узем, во кои се среќаваат и форми со акцент на последниот слог, на наставката: *коз'и, овиц'и*, членувани: *коз'иџџе, овиц'иџџе, ос'иџџе, жен'иџџе, џлав'иџџе, сесџир'иџџе* (Узем). Во овие села и бројот на именките со непренесен акцент е знатно поголем одошто во селата што се наоѓаат западно од Дубровница. Така се акцентираат, на пример, и: *враџџ'а, вод'а, џред'а, џлав'а, ног'а, рек'а, рук'а, џрав'а, сџџрел'а* – кои веќе во Дубровница имаат акцент на почетниот слог.

б) Бројот на именките со акцент на почетниот слог е знатно поголем. Такви се: *б'аба, б'орба, б'аџва, бр'азда, в'уна, ж'аба, књ'иџа, к'ожа, р'иба, сл'ама* итн., како и именките од типот: *џ'ора, з'емња, з'ора, л'оза, м'еџа, сл'аза, сџџр'ана, сн'аа*, кои во соседните српски и бугарски дијалекти имаат акцент на последниот слог.

И кај именките од среден род има два акцентски типа: 1. тип *деџџ'е – деџџ'е-џџо*, со акцент на последниот слог, и 2. тип *в'ино – в'иноџџо*.

Како *деџџ'е* се акцентираат: *џел'е*, деминутивите на *-е, -ле* и *-че* : *вуч'е* (од *вук*), *ваџ'е* (од *вошка*, одн. *ваџка* во овој говор), *бич'е* (*бикче*), *лисџџ'е, мосџџ'е*, и *мошч'е*, спрема него е образувано *носџџ'е* (од *нос*), *џџсџџ'е* и др.; *брезл'е* (од *бресџџ*), *косл'е* (*кос*), *џеџл'е*, топоним *Чукл'е* во Конопница, *џройч'е*, во Борово топоним *Гройч'е, џранч'е, дворч'е, јунч'е, коч'е* (од *кош*), *риџџч'е, снџџч'е, сџџолч'е, сџџокч'е, џџџџч'е*, или *меџ'е* (од *месо*). Во Трново со акцент на последниот слог има и неколку примери на *-о* : *сел'о, млек'о, мес'оџџо, сен'оџџо, месџџ'оџџо, џлеџџ'оџџо*, секако и други, кои веќе во соседното село Дубровница имаат акцент на почетниот слог: *с'елоџџо, с'еноџџо*. Во позападните села кај именките на *-о* акцентот паѓа на почетниот слог: *б'рдо, џн'ездо, д'рво, ж'иџџо, л'еџџџо, мл'еџџо, 'око, р'ебро, цр'ево; вл'акно, бр'аино, с'ено, с'едло, кр'ило, цр'есло* и др. Вака се акцентираат и именките од типот *'име, вр'еме*, и именките на *-џе* : *јаџџе, с'рџе, 'окџе*, или *м'оре, џ'олџе, јаџџџе* итн.

Кај именките од машки род акцентот е како во кратовскиот говор и тоа во неговиот северен дел. Само во граничните села Трново, Жидилово, Узем има извесен број еднословни именки кај кои акцентот во множинската форма паѓа на наставката, сп. *кључ'евеџџе, сџџол'овеџџе, ноќ'евеџџе* (Жидилово), *коњ'еџџе* (Трново), веројатно и други. Примерите *џџџџ* и *вол*, мн. *џџџџ'ове, вол'ове*, како што споменаваме погоре, со таков акцент се употребуваат далеку на запад.

Овој говор не се согласува со другите наши североисточни говори ни во поглед на акцентот кај глаголите. Отстапувања има во сегашно и минато опремено свршено време и во заповедната форма.

Во сегашното време има извесен број првични глаголи што го пазат акцентот на последниот слог. Тие се главно глаголи од I Лескинова група, неколку глаголи од III група, и оние од IV група што им завршувала инфинитивната основа на **џ, одн. *а*. Така денеска кај глаголите од *е-* и *и-*група разликуваме два акцентски типа:

1) со акцент на почетниот слог, како во:

'идем	'идеме	ē'инем	ē'инеме	или	н'осим	н'осиме
'идеи	'идеише	ē'инеи	ē'инеише		н'осиш	н'осише
'иде	'идаӣ	ē'ине	ē'инаӣ		н'оси	н'осаӣ

и 2) со акцент на последниот слог, како:

б'ерем	берем'е	или	сед'им	седим'е
бер'еи	берей'е		сед'иш	седий'е
бер'е	бер'аӣ (бер'аӣ)		сед'и	сед'аӣ

Како 'идем (*ēинем, носим*) се акцентираат сите глаголи од *а*-група, глаголите на *-не-* во презентската основа, и уште неколку глаголи од *е*-група (мислиме на првичните) и сите глаголи од *и*-група што им завршува аористната основа на *-и-*.

Како *бер'ем* се акцентираат: *бодем, влечем, ѓребем, дерем, једем, ѓнеӣшем, зобем, ковам, кољем, крадем, музем, меӣшем, орем, ѓечем, ѓерем, ѓасем, ѓоем, ѓлеӣшем, ѓредем, речем, скубем, сечем, сӣрижем, сновем, ѓече, ѓресем, цр̄ӣем, дадем*; како *сед'им* : *боим се, бо̄и, вр̄иш, виси, ѓорим, др̄жим, лежим, ле̄ӣш, личи, мр̄зим, ѓӣӣӣш, све̄ӣш, сӣоим, ѓр̄чим, ѓр̄ӣш, ц̄а̄вӣш* (Дубровница, Трново).

Вака се акцентираат овие глаголи, како што рековме, само кога се прости, без префикс. Меѓутоа, штом ќе добијат префикс, се менува и местото на акцентот: тој се пренесува на коренот, сп. *ѓреб'ем* : *из̄ѓр'ебем, из̄ѓр'ебеш, из̄ѓр'ебеме, из̄ѓр'ебей̄ше, из̄ѓр'ебай̄*; *дад'ем* : *ѓред'адем, муз'ем* : *изм'узем, ѓеч'ем* : *ис̄ѓ'ечем, ѓрей'ечем, ис̄ѓр'еде, ѓрес'ече, зас'ече, ѓо̄ѓ'ече ми рука, ќе ми о̄ѓ'ечай̄ руцет̄е, зак'ољем, зб'ерем* (: *бер'ем*) итн. Последниов пример покажува дека бројот на слоговите не игра никаква улога за префрлањето на акцентот. Тука се гледа јасно дека се образувале две категории глаголи: префиксирани – со пренесен акцент, и непрефиксирани – кај кои се пази старото место на акцентот. Овој сооднос на префиксирани и непрефиксирани форми при акцентирањето го наоѓаме и во североисточните кочански села (источно од линијата Пресека – Блатец – Лаки), како и во говорите во Пијанец и Малешевијата, во кои исто така споменатите погоре глаголи го чуваат старото место на акцентот. Разлика меѓу овие говори и разгледуваниов има само во 1 и 2 лице множина. Во пијанечко-малешевските говори во овие две лица акцентот паѓа на вокалот од основата (*ѓеч'еме, ѓеч'ей̄ше; леж'име, леж'ӣше*), додека во кривопаланечкиве села, како што видовме, тој стои на наставките. Овој е единствен наш говор, колку што ни е познато од досегашните испитувања, во кој во 1 и 2 лице множина акцентот стои на наставката, на апсолутниот крај. Од околните српски дијалекти таков акцент има во лужничкиот и заплашкиот – и тоа во нив само кај глаголите од типот *лежим*, а од бугарските неколку примери приведува Тодоров од говорот на Кустендилското Краиште кој граничи со нашата територија (сп. *ковем'е, да дадем'е*). Само што во сите нив префрлањето на акцентот кон почетокот во префиксираните форми не е задолжително, како што е случајот во говорот на

Во северниот појас, во кумановскиот и кривопаланечкиот говор, нагласените *о* и *е* се изговараат нешто поотворено од нормалните македонски акцентирани *о* и *е*. Во некои случаи тие се изговараат како дифтоншки гласови (*'о^а*, *'е^а*), сп. *к'о^аза*, *к'о^аса*, *л'е^ашо*, *мл'е^ако* (Страцин), а во други степенот на отвореноста е толку мал што едвај може да се забележи.

Една од најглавните одлики на вокализмот во нашите североисточни говори е, како што рековме, замената на старите полугласки. Во слоговите од основата на целата територија место нив има темен вокал за чија гласовна вредност споменаваме погоре. Сп. *б'ачва*, *даш*, *дан*, *дан'ас-ке*, *н'акви*, *кайи* (кога), *сак*, *с'ак*, *исан'ала* *водаиша*, *и'акмо*, *и'акнеи* (Кр. Паланка), *лан*, *и'амно*, *и'ага*, *ои'анци*, *и'ај*, *ов'ај*, *он'ај*, *сас* (Кратово), *в'ашка*, *з'алва*, *д'ање*, *в'аздан*, *л'ако*, *л'асно* (Овчеполско, с. Стањевци) и др. Во оваа позиција ретки се примери со друга замена. Примерите *с'наа* (< **спѣха*) и *с'обор*, покрај *с'абор*, кои се употребуваат на целата оваа област, или: *б'очва*, *дош*, *в'ошка*, *вел'игден*, покрај *в'ашка*, *б'ачва*, во паланечките села што се наоѓаат покрај границата сигурно е дека се внесени однадвор. Во јужните и југоисточните кратовски села, кои се наоѓаат во непосредно соседство со кочанскиот говор, примери со *о* и *е* за **ъ*, **ѳ* се среќаваат знатно повеќе, сп. *б'очва*, *з'оѳва*, *дош*, *сон*, *с'ојка*, *и'емно* (Злетово), *в'ошка*, *дош*, *н'оѳви*, *с'ојка*, наспoredно со *в'ашка*, *б'ачва*, *н'акви* (Стрмош). Дали и овде примерите со *о* и *е* се внесени отстрана, или се тие основни, само врз денешнава положба не може да се суди.

Ваков рефлекс за полугласките имаме и во морфемите, но веќе во таа позиција отстапувањата се знатно побројни.

Сп. *-ак* : *р'учак*, *'ушак*, *наи'рсѣак*, *и'ешак* (Кратово), *и'ешак*, *н'исак*, *и'анак* (Кр. Паланка), *с'нисак*, *р'ешак* (Славиште); *-ал* : *кои'ал*, *и'еи'ал*, *ор'алои* (Кр. Паланка), *и'еи'аѳ*, *'ораѳ*; *-ан* : *ж'едан*, *и'разан*, *ѳ'ладан* (Кр. Паланка), *и'есан*, *и'ресан*, *м'ушан*, *и'осан*, *с'ишан* (Кратово); *-ац* : *јун'ац*, *квас'ац*, *клин'ац*, *в'енац* (Кр. Паланка), *и'алци*, *м'олац*, *и'рѳ'овац*, *слей'ац*, *јад'ац* (Кратово), *браи'анци*, *уд'овац*, *ј'арац* (Куманово) итн.

Меѓутоа, во оваа позиција има примери со вокалот *а* место обата ера, и тоа само во неакцентирани слогови. Таков рефлекс наоѓаме во тесниот граничен појас меѓу оваа област и појужните **ъ*, **ѳ* > *о*, *е*-говори. Сп. *'ушак*, *наи'рѣшак*, *в'ишѣѳ*, *св'рдаѳ*, *к'ошѣѳ*, *држ'аван коњ*, *н'ојан*, членската форма: *и'разниѣѳ*, *б'елиѣѳ*, *м'окриѣѳ* во кривопаланечките села; *и'ешак*, *дес'ешак*, *св'рдаѳ* (Кратовско, с. Мушково), *ср'еданѳ*, *скои'јанац* (с. Кнежево), *ср'ејан дан* (Лесново), *м'ол'ац*, *ѳ'ркл'ан* во граничните овчеполски села со штипскиот говор. Географската распространетост на оваа појава доволно зборува дека вокалот *а* во приведените и други примери се добил во резултат на гласовен процес што се извршил на овој терен. Погоре споменаваме дека неакцентираното *ѳ* може да премине во вокалот *а*. Понатаму ќе видиме дека во црногорско-полошките села оваа појава е многу пораспространета.

Во граничните села со кочанскиот и штипскиот говор, и тоа на целиот појас од бугарската граница па до границата со скопската говорна област, во оваа позиција има бројни примери со *о*, *е* место **ъ*, **ѳ*, кои се јавиле под влијание на штипскиот и кочанскиот говор. Особено се чести вакви примери во јужниот дел на кратовскиот говор и во североисточните паланечки села. Во последниве, како што споменаваме еднаш порано, во суфиксите готово редовно за

Најинтересна црта од консонантизмот во оваа област е изговорот на тврдо-то *л* во некои локални говори. – На оваа територија разликуваме три вида латерали: *меко* – *љ*, кое е различно по потекло (од старото **l'*, добиено по новото јотување, во некои примери стои место *л*), *средно* – пред вокалите од преден ред, *тврдо* – нормално македонско тврдо *л*, покрај нив има и неслоговно *љ* – на крајот на зборот и во средината кога зад него следи друга согласка, освен *ј*. – Последниов глас се јавува, како и во тетовскиот говор во две варијанти, зависно од тоа колку е изразена артикулацијата на усните. Ваков глас имаме во кратовскиот говор, и тоа на целото негово подрачје, во славишките села и во кривопаланечкиот говор, и тоа само во оној дел што останува од левата страна на Крива. Така северната и западната изоглоса на оваа црта оди по реката Крива од нејзиниот изворишен дел до селото Крилатица, кое се наоѓа северозападно од Кратово, а оттука продолжува на селата Талашманце – Сакулица. Тие се најзападни села каде што се среќаваат примери со ваков алофон на *л*. Веќе во соседните овчеполски села Татомир и Стројманци *л* се изговара како во литературниот јазик, а само во одделни примери имаме *љ* (*љоуку*, *коуку*). Јужната изоглоса оди приближно по границата меѓу кочанскиот и кратовскиот говор. По некој пример со билабијален изговор може да се сретне и пона југ длабоко во кочанскиот говор. На исток оваа црта се протега и на северните кочански села. Таму дури и пред вокалите од заден ред владее изговор со заокружување на усните: *сјама*, *јакио*, *чејо* (Ново Село, Костин Дол). – Во кратовскиот говор билабијалниот изговор е поизразен. Затворот што го образува врвот на јазикот со предниот дел на небото при изговорот на нормалното македонско тврдо *л* овде го немаме. Еден старец во Пробиштип овој глас го предаваше со *у*: *Гавриу*, доу место стандардното *Гаврил* и *дол*, што значи дека нему крајното *љ* слухово му е поблиску до *у*. Сп. *мајуку*, *ајува*, *бејуки* (Кратово), *сејски*, *јонед'ејник*, *кејчо* (Мушково), *зајува* (Јамиште), *цед'ијука*, *јеч'ајуба*, *мајуко* (Злетово), *жејука*, *ст'арос'ејски*, *јајутио*, *јојуко* (Стрмош), *доју*, *уч'ишеј*, *вид'еј*, *џоју* (Железница), *даскају*, *кају*, *сокоју*, *беж'ају*, *из'еју*, *дош'еју*, *цеју д'ан* (Злетово), *озд'оју*, *бивоју*, *брају* (Лесново), *Гаврију*, *чек'ају*, *ожн'ају*, *цен'ију се* (Пробиштип). Во Славиште и во кривопаланечкиот говор процесот на изменувањето на *л* во *љ* се наоѓа на средина; имаме еден вид лабијализирано *л*, но карактеристичната препрека за латерали уште се пази, само значително поослабена.

Старото меко **l'* во посеверниот дел, во кумановскиот и кривопаланечкиот говор, со исклучок на градот Крива Паланка, се пази и по изговорот еднакво е со српското *љ*: *куд'еља*, *ј'оле*, *ј'ол'ана*, *нед'еља*, *м'оле* *ије* (с. Мушково, Кратовско), *кључ*, *љуи*, *јри'аијељ* (Градец, Кривопаланечко). Во Овчеполието и во кратовскиот говор, на север приближно до линијата Винце – Градиште – Татомир – Железница – Јамиште, тоа се изговара полумеко, како во другите источни говори: *л'уб'ов*, *ч'ел'аи*, *нед'ел'а* (с. Стројманци, Овчеполско), *ј'ол'ак*, *с'ел'ак*, *зај'ал'аи* (Злетово). Така се изговара овој глас и во градскиот кривопаланечки говор, но во него не се сосем исклучени и примери со *љ*.

Во градот Кратово процесот во затврднувањето на овој глас отишол уште подалеку. Таму, како и во централните говори, отврднало не само старото меко **l'*, туку и она што се добило во поново време на нашиов терен. Сп. *нед'ела*, *клуч'ар*, *луб'овник*, *м'елаи*, *ј'олак*, *с'елак*, покрај *бос'ил'ак*, *нед'ел'а*, *сел'аније*, *ф'ар'лаа*, а пред согласка и на крајот на зборот *ју*: *уч'ишеју*, *ч'ешеју*, *мајрс'оју*, *род'и-*

ишеу, пријаишеу, врз'аука, сук'аука, йонед'еуник. Дури и кога зад *л* следи согласната *ј* може да се чуе тврдо *л*, на пр. *колја, белја* (од *белио-и*).

Во северниот дел од оваа област се пази доста добро и старото меко **л'* : *н'еџа, н'ива, н'ума, кн'иџа* и сл. Но таму во бројни примери наоѓаме меки *н* и *л* и место *н, л*, како на пример: *бр'аињо, џ'орњо, чк'оља, цок'оља, жљебиња, ѿрњов'аче крушке, ск'ажња, ѿрвњо*, или кај глаголите од *и*-група што им завршува основата на *н*, одн. *л*, сп. *бр'ањи к'ањи, кањ'ил, да се м'ењим, ѿуњим, ѿром'ењи, р'ањиш, р'оњи, цењ'ил се, иде да се џ'ењи, м'ењи лика, ѿр'азњим, нар'ањи, с'ењи ми дрво, џ'оњи – б'ољи, в'аљи, ж'аљи се, м'ољи, м'исљиш, с'ољим, ќе се с'ељи, ѿеџљи* (сите примери се од Дубровница и Дурачка Река, Кривопаланечко). Со поголема доследност вакви примери се употребуваат во кривопаланечкиот говор и во Славистите. Оваа појава ја знаат и соседните српски и бугарски дијалекти.

Именки. – Множинската наставка кај еднословните именки *-ови* се јавува во две форми: со *и* на крајот (*-ови*), и со *е* (*-ове*). Вторава се употребува во источните кривопаланечки села, и тоа во сите села преку Крива од Градец па до Узем, во маалото Река во Конопница, а од осоговските во Кркља и Дренак; потоа на целата југоисточна половина од кратовската област на запад до Мушково, Шлегово и Стубол. Примери: *д'анове, с'инове, в'ирове, вол'ове, ѿр'аџове* и др. – Во кривопаланечките села и во југоисточниот дел на кратовскиот говор множинската форма од *муж* гласи: *мужја* (Кр. Паланка) и *мужје* (Пробиштип, Стрмош), како во кочанскиот, а од *коњ* : *коње* (Жидилово, Трново – Кривопаланечко, Стрмош – Кратовско). – Во селата Дурачка Река, Бас, Кркља (Кр. Паланка) од именките на *-ин* спорадично се употребуваат множински форми на *-ње*, како во граничните српски и бугарски дијалекти: *белоџ'раиџање, све с'а ѿал'анчање, к'усиенд'илчање* (кај постарите), покрај пообичните *ѿал'анчани, б'ајзјани, с'ѿанч'ани, дрен'ајкчањи*; *н* место *н* овде можело да се јави спрема колективните именки на *-ње*, од типот *камење*.

И кај именките од женски род на *-а* имаме две наставки: *-е* во кумановскиот говор на исток до Псача, на пр.: *ѿлемње, ѿиве, књиџе, свек'рве, овце*. На целата друга територија јужно од линијата Пчиња – Пезово – Шопско Рудари и источно од Псача – Талашманце, со исклучок на граничните села спрема Горна Пчиња (Луке, Подржи Коњ, Метежево, Огут, Нерав) множината кај овие именки се образува со *-и*.

Од деklinацијата интересно е да се одбележи општата форма кај личните имиња од машки род што завршуваат на *-о* и *-е*. Во кривопаланечкиот говор и во северните кратовски села тие завршуваат на *-ише* : *Видо џо П'авлеише, М'илеише, С'и'олеише, Л'анкоише, Б'ожоише, С'и'ироише* (Кр. Паланка), *Пеи'реише, М'илеише, Тр'ајкоише, М'аркоише* (Јамиште, Кратовско). Во јужните кратовски села така завршуваат само именките на *-о* : на *М'аркоише, С'и'анкоише, Пеи'коише* (Лесново), *Тр'ајкоише* (Стрмош), додека именките на *-е* во општата форма имаат *-иша* : *Пеи'реиша, М'и'и'реиша* (Злетово, Лесново), *Милеиша виде ли џо?* (Стрмош). Во овчеполските села, така барем во северните, на *-иша* општата форма завршува и кај именките од машки род од типот *Илија, Блаџоја* : *видо џа Ил'и'еиша, дај му на Ил'и'еиша, Анд'реиша, Блаџ'оеиша* (Павлешенци). Формите на *-ише*, од типот *М'аркоише*, кои се познати и во бугарските говори во Самоковско, Кус-

тендилско и Дупничко, во нашиве говори фиксирани се доста рано. Сп. *Ниноџе* во еден запис од 17 век во црквата св. Никола во кривопаланечкото село Трново.

Заменки. – Личните заменки за 1 и 2 л. едн. гласат *ја, ѝи* – на целата територија. Само во јужните кратовски села јужно од Пробиштип и Добрево наспоредно се употребуваат и формите: *јазе, јазека, ѝије* (Стрмош, Пробиштип), кои се карактеристични за кочанскиот говор од каде секако се и внесени. – Во номинатив мн. имаме неколку форми: *ми, мија* – се употребуваат само во кумановскиот говор на целата територија, *нија* – во Овчеполието, и *ние* – во кривопаланечкиот и кратовскиот говор; *ви* – во кумановскиот, *вија* и *вие*. Многу ретко ќе ја сретнеме формата *мије*. – Во акузатив: *нас, вас*, кратки форми: *не, ве*. Но овде се пазат и старите енклитични форми *ни, ви*, и тоа само во кумановскиот говор и северните кривопаланечки села: *нас ни виде* (Дубровница), *ни збраа у војску, и вас ли ви викнаа?* (Ранковце). *Не* и *ве* се употребуваат на целиот појас јужно од Пчиња и Крива.

Старата ортотонска дативна форма во овие говори се среќава сосем ретко. За датив обично служи старата акузативна форма, како општа падежна форма, со предлогот *на*. Така е и во источните говори. Сп. *на нас ни даде, на вас ви;* исто и во еднина: *на мене ми, на ѝебе ѝи*.

Лични заменски форми за 3 л. се: *он, он'а, он'о, он'и*, во кумановскиот говор за ж.р. *он'е*. – Општата форма од заменката за машки и среден род гласи *неџа* – во кумановскиот, *неџа* – на другата територија. Јужната изгласа на оваа црта спрема штипскиот оди приближно по говорната граница меѓу Овчеполието и Штипско, а спрема кочанскиот говор оди нешто посеверно од говорната граница: Пробиштип – Лесново – Јамиште. Јужно од овие места се употребува формата со *о* на крајот – *неџо, џо*. Оваа последнава форма наспоредно со *неџа-џа* се употребува и во јужните овчеполски села. На исток формата *неџа-џа* ја наоѓаме сè до бугарската граница и на кратовската и на кривопаланечката страна, со исклучок на селата што се наоѓаат на десната страна од Крива, каде што се употребува втората форма: *неџо, џо* : *довеџи џо деџ'еџио* (Градец), *среџина џо Пеџре* (Дубровница), *неџо џо* (Трново, Жидилово). Датив: *на неџа (неџа) му*, едн. *на неџо му*, сосем ретко *нему (њему)*. Кратката акузативна форма од заменката за ж.р. гласи *џу* на целата територија, а полната: *њум, њума, нум, нума* и *не(и)а*. Последнава се употребува во јужниот појас спрема штипскиот и кочанскиот говор јужно од линијата Судик – Пробиштип – Лесново – Јамиште, и во североисточните паланечки села, значи таму каде што се употребува и формата *неџо џо*. Истиве форми со предлогот *на* се употребуваат и за датив. Дативната форма *њоџе* се сретнува доста ретко и тоа во граничните места. Кратката форма во кумановскиот, кривопаланечкиот и северниот дел од кратовскиот говор гласи *ву*. На југ оваа форма се употребува до Јамиште – Шлегово – Шопско Рудари – Градиште. Јужно од оваа линија имаме во датив *и* : *кажи ѝ на Персу, на њума ѝ* (Кокошиње), *на неа ѝ* (Злетово). Во јужните овчеполски села Маневик ја бележи и формата *ји*. Акузативни форми во мн. се: *њија (нија), њи*, поретко *њим(а)*, клит. *џи*. Формата *њија* се употребува претежно во Кумановско, Паланечко и во северниот дел на кратовската територија северно од Железница и градот Кратово. Веќе во Овчеполието, каде што

нија се употребува како множинска форма за 1 л., имаме *њи* или *њима* – *ни*, *нима*, сп. *њима ѓи ван'але* (Кокошиње), *ним ѓи сѣрел'аа* (Шлегово). Овде имаме случај кога дативната форма се употребува и во акузатив, што за источните говори е доста необично. Сп. *сѣс ни* (Јамиште), *ни ѓи ѣовик'аа* (Стрмош), *њи ќе ѓи викам на веч'ера* (Борово). Истиве форми се и за датив. Интересна е овде кратката дативна форма. Покрај старата *им*, која во јужните овчеполски села се јавува и со *ј* – *рабоѣил јим*, се употребуваат уште *и* : *на нима ѣ дад'о* (Кокошиње), *една каѣа дајѣе ѣ ним* (Павлешенци), *дадо ѣ на ни кило ѓра, не су ѣ дал на ни ѣариѣе* (Стрмош) – и акузативната *ѓи* : *он ѓи ѓовори на људи, ѣонаѣреѣ коњи ѓи бева овде* (Кумановско). Последнава ограничена е главно на кумановскиот и кривопаланечкиот говор, а поретко ќе ја сретнеме во северните кратовски села.

Глаѓоли. – Во кумановскиот и кривопаланечкиот дел на југ до линијата Винце – Мургаш – Шопско Рудари – Талашманце – Нежилово – Дренак – бугарската граница добро се пазат сите три глаголски групи: I *викал*, II *ѣоје, бере, ѣадне*, III *носи, брои, крои, види, ѣрави, рабоѣи*. Меѓутоа, во оној дел што се наоѓа јужно од споменатава линија, во целата кратовско-овчеполска област, глаголите од *и*-група преминале во *е*-група, несомнено по аналогија. Имаме, значи, спротивна тенденција од онаа што се јавува во западните говори каде што се губи *е*-група за сметка на *и*-група. Така во овој дел од североисточната група говори имаме, како во штипскиот и кочанскиот говор, две големи групи глаголи: *а*- и *е*-група. Сп. *мере, раб'оѣе, носе, саде, врѣе, месе, ѣросе* (Кокошиње), *носеѣ, да се ослоб'оде, нар'едѣи* (Д. Ѓуѓанце), *ол'аде се, каѣ ѓу ваѣѣѣ, да се ѣодм.л'аде* (Павлешенци); во кратовскиот: *ѣраве, да се обесч'есѣе, ѓ'рчемо рам'ена* (Кратово), и *он ѣеч'але, сѣоје* (Г. Кратово), *ќе се роде* (Железница), *вода се не бране, ќе нас'адеѣ, у сечко ќе се јаве, сака да им наѣр'авѣи месѣо* (Пробиштип). Во овчеполските села само спорадично се јавуваат форми од *и*-основа.

Во 1 лице во презентот имаме две наставки: *-м* кај глаголите од *а*-група и тоа на целата територија, и *-у* кај глаголите од другите основи: *не можу да се ѣоѣ'урчу, ќе ви кажу, да на'учу, знају, сѣану* (Кратово), *куѣ'ују, занавѣѣ'ују* (Стањевци, Овчеполско), *не м'оѓу да знам, не м'оѓу да ѣомним* (Бас, Кривопаланечко). И вторава наставка (*-у*) се употребува на целата оваа област со исклучок на кривопаланечкиот говор во кој и кај овие глаголи 1 л. едн. завршува на *-м*. Во овој говор карактеристичниот вокал од основата се проширил и во 1 лице, па имаме: *сечем, идем, калим, мољим, седим*. – Во источните кратовски села покрај формите на *-у* кај овие глаголи спорадично се употребуваат и форми на *-а*, без *м*, на пример: *моља, да соља, не можу, бољен су, ќе ви кажа, ја и од вас неѣѣо да заѣ'аза, сакам да бида* (Мушково), *уча, се чуда* (Којково).

Прво лице множина, со исклучок на североисточните паланечки села од Градец па на исток, и во некои крајни источни кратовски села, каде што личната наставка гласи *-ме*, на целата друга територија завршува на *-мо* : *ќе раб'оѣи-мо, имамо, идемо* (Кр. Паланка), *чинемо, сиѓурни смо, ѣѣкаемо, куѣ'ујемо, сѣо-емо, како да се сѣасемо* (Кратово), *делемо, носемо, да се наѣ'иемо* (Д. Ѓуѓанце), *до'аѓамо, славимо, једемо* (Куманово); *-ме* : *носиме, ѣоеме, береме, ковеме* (Градец), *обл'ечеме, не см'ееме* (Дубровница, Кривопаланечко), *ќе зимаме, ѣеч'аље-*

ме (Мушково), *върземе, ѓледаме, да се лажеме* (Јамиште, Кратовско). Но во последниве две места во употреба се и форми на *-мо* : *куи'уемо, имамо*.

3 лице множина. – Во поглед на наставката за 3 л. мн. разгледуваната област не е единствена. Во кумановскиот и овчеполскиот говор, а спорадично и во некои западни кратовски села до Железница на исток, оваа форма завршува на *-в*, кое се добило од *у* по гласовен пат кај глаголите од I – III група по Лескиновата поделба, а по аналогија кај глаголите од *и*-основа. Сп. *имав, дон'асав, ковав; берев, леѓнев* : *молив, сенив, раб'оѝив*. Во овие говори интересно е обопштувањето на карактеристичниот вокал од основата и во 3 л. мн. Спрема *леѓне-иш, леѓне-мо, леѓне-ѝе*, вокалот од основата се проширил и на 3 л.: *леѓне-в, седне-в, бере-в*, одн. спрема: *моли-иш, моли-мо, моли-ѝе* и: *моли-в, раб'оѝи-в* итн., како и кај глаголите од *а*-група кај кои карактеристичниот вокал е еднаков во сите лица и во еднина и во множина. – На *-в* 3 л. завршува и во северните кривопаланечки села (од Луке па до Герман). Во овчеполските села, каде што *и*-група се загубила, во 3 л. уште можат спорадично да се сретнат примери на *-ив*. Така во селата Кашање и Татомир покрај: *носев, држев, раб'оѝев*, забележив: *седив, ѝрѝив, дос'адив*, а редовно: *седемо, ѝрѝемо*. Во славишките села пак, каде што *и*-група добро се чува, имаме обратна појава: 3 л. завршува на *-ев* и кај глаголите од *и*-група: *ѝречек'орев, смрдев, ѝеѓлев* (Одрено). Јасно е, тука имаме влијание од појужните села каде што е оваа појава доследно спроведена.

Во кратовскиот и кривопаланечкиот говор на запад до линијата Тламинце – Мождивњак – Железница формата за 3 л. мн. завршува на *-ѝи* : *викаѝи, об'есеѝи, ѝунеѝи* (Кратово), *ѝравѝи, седаѝи, ѝијаѝи* (Кр. Паланка). Разлика меѓу овие два говора е само во вокалот пред наставката кај глаголите од *е*- и *и*-група. Во кривопаланечкиот говор кај овие глаголи пред наставката имаме *-а* : *идаѝи, седаѝи, бераѝи, од'љ'учаѝи, сѝијаѝи* (Кр. Паланка), *дон'есаѝи, разд'ељаѝи* (Дурачка Река). Така и во источните кратовски села: *ѝреб'ераѝи, канаѝи ѓи* (Мушково), *зуби ме бол'аѝи, земаѝи* (Злетово), *ѝос'ољаѝи, ѝиражаѝи, цафѝијаѝи* (Кнежево). – Во градот Кратово и северозападните села 3 л. завршува на *-еѝи* : *броеѝи, двоеѝи, одбр'анеѝи, водеѝи, збореѝи, ож'енеѝи, зак'анеѝи, наљ'уѝеѝи, да сѝавеѝи, знаеѝи, сееѝи, ѝиеѝи, ѝереѝи, заврѝеѝи, речеѝи, ојдеѝи* (Кратово), *ќ-идеѝи да крадеѝи, наѝр'авеѝи, иск'очеѝи, здрав'ујеѝи* (Туралево). Образовања на *-ѝи* во 3 л. мн. можат да се сретнат и во славишките села, само што таму тие не се основни.

Во кривопаланечките села преку Крива Река забележив во 3 л. мн. и неколку примери со темен вокал пред наставката *-ѝи* : *ѓреб'аѝи, јад'аѝи, сед'аѝи, цаѝв-ѝи'аѝи* (Градец), *ѝеч'аѝи, реч'аѝи* (Река). Овие форми интересни се до толку што во другите наши источни говори не се познати, не се барем досега забележени, а второ – што ги наоѓаме нив баш на теренот каде што за носовката од заден ред основна замена е *у*. За да се установи потеклото на овие форми треба да се види во кои сѐ случаи тие се јавуваат, дали само во акцентиран слог или и во други позиции, и на кое пространство се употребуваат. Овде само ќе напоменам дека неколку примери со темен вокал забележени се во кратовското село Мушково.

Во имперфект сите три лица во еднина се изедначиле, како и во аористната форма, и така е на целата територија: *ја 'имаше, ѝиѝи 'имаше, он 'имаше; ја с'еде-ше, ѝиѝи-он с'едеше* итн.

Проширената основа со *-ше* во граничниот појас спрема Горна Пчиња се јавува и во множинските форми, како во јужноморавскиот дијалект. Така имаме:

'идеше-мо, 'идеше-ѿе, они 'идеше-а; викашемо, 'орешемо, ѿ'ечешемо – в'икашеѿе, 'орешеѿе, с'едешеѿе – в'икашеа, 'имашеа, н'осешеа (Луке), д'авашеѿе, д'ељашеѿе, б'ерешеѿе – д'авашеѿе, б'ерешеѿе – д'авашеа, б'ерешеа (Дубровница, Трново). Колку што се оди кон југ вакви образувања се сè поретки, а преку Крива готово и не се употребуваат. – Таму во 1 и 2 л. мн. пред личната наставка по загубата на х вокалот се удолжил. Но само удолжувањето на вокалот не било доволно да се разликуваат овие форми од 1 и 2 л. мн. на сегашното време. Од потребата за едно такво диференцирање на споменатите форми, во имперфектот се развил нов вокал. Сп. 'имаамо – 'имааѿе, д'аваамо – д'авааѿе, н'осеемо – н'осееѿе, до'одеамо – до'одеаѿе, ѿ'иеамо – ѿ'иеаѿе (Кр. Паланка). Во кратовскиот говор процесот отишол уште понатаму. Таму имаме: н'осеамо – н'осеаѿе, с'едеамо – с'едеаѿе, б'ереамо – б'ереаѿе, 'одеамо – 'одеаѿе итн. – со а место е, одн. и, кое можело да се јави по аналогија на глаголите од а-група: -амо и -аѿе се сфатиле како наставки (сп. *има-ше* : *има-амо*, *има-аѿе*, *има-а*) и после се пренесле кај глаголите од другите групи.

Глаголскиот прилог се јавува во две форми: на -еѿи и на -еѿе. Образувањата со наставката -еѿе се употребуваат на целиот појас од бугарската граница па на запад до границата со скопските говори. Јужната изоглоса на оваа црта оди приближно со граничната линија меѓу овчеполскиот и штипскиот, одн. Кратовскиот и кочанскиот говор. На север формата на -еѿе преовладува до Крива Река во кривопаланечкиот дел, а во Славиште до Страцин и Радибуш. Во градскиот кривопаланечки говор пообични се образувањата на -еѿе. Сп. *дељ'аеѿе*, *вржув'аеѿе*, *жн'ајеѿе*, *ков'аеѿе* (Бас), *ор'аеѿе*, *ѿој'аеѿе*, *ѿлеѿ'еѿе* (Борово, Кривопаланечко), *нем'аеѿе*, *им'аеѿе*, *рабоѿ'аеѿе*, *од'еѿе* (Г. Кратово), *дав'аеѿе оружје*, *ѿцов'аеѿе оѿиѿе си*, *коѿ'аеѿе бунар ѿадна* (Павлешенци, Д. Ѓуѓанце – Овчеполско). Северно од споменатата линија Крива – Страцин и северниот дел на кумановскиот говор глаголскиот прилог се образува со -ѿи (-еѿи), а само спорадично се среќаваат форми на -еѿе.

Глаголската л-форма се образува како и во другите наши говори (-л, -ла, -ло, -ле), освен во кумановскиот говор во кој формата за машки род завршува на -ја, како во јужноморавскиот дијалект: *оѿѿ'иѿија*, *рекн'аја*, *им'аја*.

Од сложените глаголски форми за одбележување се оние што се образуваат со помошниот глагол *хѿѿѿи.

За искажување дејства што требало да се извршат во минатото а не се оствариле се употребува глаголската форма што се образува од помошниот глагол *хѿѿѿи во имперфект и сегашното време со партикулата *да* :

<i>ѿеше да ѿаднем</i>	<i>ѿе:ме да ѿ'аднемо</i>
<i>ѿеше да ѿаднеш</i>	<i>ѿе:ѿе да ѿ'аднеѿе</i>
<i>ѿеше да ѿадне</i>	<i>ѿеа да ѿаднаѿ</i>

(Кр. Паланка).

Во западниот дел од овчеполскиот и кумановскиот говор помошниот глагол се употребува и во формата *ѿеше*. Во овчеполскиот говор се забележува тенденција да се генерализира формата *ѿеше* во сите лица, како што е на пример во велешкиот или во скопските говори.

Формата со *ѿе* + *имѿерфекѿи*, која е карактеристична за говорите од западното наречје, се употребува само во кривопаланечкиот говор – во градскиот

и североисточните села, и тоа наспоредно со првата, и само спорадично се јавува во западниот дел на кумановскиот и овчеполскиот говор. Сп. *ја (иш, он) ќе ѝ'аднеш, ние ќе ѝ'аднешеме, вие ќе ѝ'аднешейте, они ќе ѝ'аднеа* (с. Дубровница, Трново), или од свршен глагол: *он ќе л'еџнеш, ние ќе л'еџнешеме* итн. (Жидилово). Појавата на овие форми во кумановскиот и овчеполскиот говор е јасна – тука имаме влијание од централните говори. Меѓутоа, во кривопаланечкиот говор вакво директно влијание е исклучено. Утврдувањето на географската распространетост на оваа црта и во граничните говори со кривопаланечкиот, до колку се употребува во нив, би можело да укаже на нејзиното потекло.

За прекажување на минато-идните дејства се употребува формата што се образува со минатото време на помошниот глагол:

<i>ѝел сѝм да ѝ'аднем</i>	<i>ѝеле смо да ѝ'аднемо</i>
<i>ѝел си да ѝ'аднеш</i>	<i>ѝеле сѝе да ѝ'аднейте</i>
<i>ѝел (е) да ѝ'адне</i>	<i>ѝеле (сѝ) да ѝ'аднаѝ</i>

(Крива Паланка).

Стариот *л*-партицип се јавува во западните овчеполски и кумановски села и во формата со *ќ*: *ќел, -а, -о, -е*.

Од *зборообразувањето*. – Најпосле ќе споменеме и некои суфиксни образувања што се необични за другите наши дијалекти.

Супстантивните суфикси *-уџа, -аџа, -уша* и *-оќа*, кои во западното македонско наречје готово напoлно се загубиле, во овие говори се уште живи но не и продуктивни. Сп. *бреш.љ'уџа, чевр.љ'уџа* (Кр. Паланка); со суфиксот *-аџа* забележлив само еден пример – *шуй.љ'аџа* (Дурачка Река). Можеби е внесен од западните бугарски говори во кои вакви образувања се доста обични. Со *-уша*: *водар'уша, јајчар'уша, цубар'уша, цојкар'уши, уџлар'уши*. Во една песна забележена во селото Тламинце имаме: *ѝеѝрал'ичкиѝе кожуи'арки – ѝѝачкиѝе маџареш'арки – можд'ивњачкиѝе цубар'уши – кон'ојничкиѝе цојкар'уши – барѝл'искиѝе уџлар'уши – марѝ'иничкиѝе дрв'арки...* Нешто се почести образувањата со суфиксот *-оќа* (< **otja*): *мрсн'оќа, сѝар'оќа, џол'оќа, џолема ѝросѝ'оќа* и др., кои се употребуваат наспоредно со образувањата на *-оѝија*: *џолоѝ'ија, ѝросѝоѝ'ија*. – Наставката *-ина* се употребува и со аугментативно значење: *ѝуѝина, ридина*; сп. и *-еѝина*: *бабеѝ'ина, кравеѝ'ина, кукеѝ'ина сѝара, девојчеѝ'ина* (Кр. Паланка).

Од глаголските образувања вреди да се споменат несвршените (повторливите) глаголи кај кои вокалот *е* во коренскиот слог се изменува во *и*. Тоа се образувањата од типот *ricati, ticati* во старословенскиот јазик, кои во западното наречје главно се загубиле. Во кумановско-кратовската група говори тие не само што се пазат добро, туку станале во извесна мера и продуктивни. Така спрема глаголите: *ѝреѝ'ича, доѝ'ича, ѝрор'ича, исѝ'ича вода, ѝроѝ'иче река, оџр'иба*: *ѝече, ѝече, џребе* итн., се образувале и: *нар'иџа, ѝреџл'ида, ѝреџл'иџа, со ѝакви људи се расѝор'иџа, ѝоџл'иџаѝ, или зал'иќа, дол'иѝа и дол'иќа, ѝреѝл'иќа, расѝл'иќа, ос'иќам* и сл. (сите примери се од кривопаланечкиот говор).

3. СКОПСКОЦРНОГОРСКИОТ ГОВОР

Една група особености ограничени се на скопскоцрногорскиот терен. Во таа група спаѓаат: широкиот изговор на акцентираниите вокали /e, o/, фонемата /ǎ/ како континуант на јаките ерови (*ъ, *ь), замената на сек. v_2 со /ǎ/ во сите позиции, замената на секвенцата *vъ, *vь со /y/, замената на секвенцата *jе со /jel/, континуантот /y/ место носовката *q, замената на старото вокално *j со /y/, зад забновенечните согласки со /ly/ или /lǎ/, прегласот на старата група *ja во /jel/ во *једе*, замената на *ѣ со /a/ во лексемата *ора* – *ораси*, непрегласеното /a/ во зборот *йправа*, појавата на протетичко j во лексемата *јучер(a)*, пазењето на палаталното *l' во сите позиции (*йолѐ, неделѐа*), јотувањето на групата лј (*lj) во лъ (*зелѐе*), пазењето на епентетското *l' во повеќе случаи (*йойправѐа, сабѐа*), чувањето на палаталното њ во сите позиции на збороформите (*њива, њеѐа*), консеквентната замена на прасловенските *tj, *dj во /k, ě/ во апелативната лексика, загубата на фонемата x во иницијална, финална позиција и пред консонант и нејзината замена со /v/ во интервокална позиција (*снава*), редуцирањето на v во секвенци со л (сп. *лакно, ладика, лас, лачи*), асимилацијата на с со и пред африкатот ч на морфемската граница (*мошче < мосче*), пазењето на категоријата одушевеност кај именките од м.р., пазењето на старата флексивна форма на -а кај одушевените именки од м.р. (*уваѝи ѝоѝа ѝеѝла*), како и нивните определени форми (*уваѝи ѝеѝлоѝоѝа, ѝеѝловоѝа, ѝеѝлоноѝа*), множинската наставка -е кај именките на -а (*жене, членувано женейѝе*), множинската наставка -ики кај именките од с.р. на -е (*ѝилики*), пазењето на избројаната множина на -а кај именките од м.р. (2, 5, 10 *леба*), кај заменките: облиците *њојзе* за датив, *њума* во акузатив од 'она', кратката дативна форма *је*, кратките акузативни множински форми *ни, ви* (*нас ни виде, вас ви виде*), наставката -а кај заменската флексија (*њеѐа, свакоѝа, нашеѝа*), фонетските варијанти на заменките *свак(и), свакој, овај, онај, овакѝв, онакѝв, оволики, ѝолики, онолики*, посесивните форми *њојѝн* – *њојна, ѝин*, кај глаголите: наставките -мо во 1 л. мн., -в во 3 л. мн. презент (*викамо, викав*), аористните наставки -смо, -сѝе, -ше (*дојдосмо, дојдосѝе, дојдоше*), генерализирањето на наставката -ше во сите лица во едн. на имперфектот (*ја викаше, ѝи викаше, он викаше*), негде и проширувањето на имперфектната основа со елементот -ше- (*имаше, имашемо, имашеѝе, имашев*), футурско-модалните конструкции со *кеше* (*кеше викам, кеше да викам*), потоа предлозите *више, из, ѝроз, исѝод*, и уште неколку зборообразувачки типови. Сите приведени особености карактеристични се за целата Црногорија. Нивните јужни изоглоси во густ сноп допираат приближно до селата Кучково, Радишани и Црешево. Од Црешево и Стајковци изоглосниот сноп продолжува по правецот на селата Бујковци – Дивље – Цидимирци на скопско-кумановското пограничје. Овој изоглосен сноп ја сочинува јужната граница на скопскоцрногорскиот говор.

Со по неколку црти од правиот скопскоцрногорски говор отстапуваат само јужните села Волково, Орман, Ново Село, Г. Оризаре, Радишани, Црешево, Стајковци и Булачани. На тој појас во суфиксните и флексивните морфеме место *ъ, *ъ има рефлекс /a/, сп. *јуѡак*, *ручак*, *конаѡ*, *болан*, *ражањ*, *виѡал*, *чеѡал*, какав, *човекаѡ*, *сѡаријаѡ*, како и место секундарниот ъ₂: *оѡањ*, *рекал*, *ведар*, *сам*, освен пред *м* во броевите 7, 8 каде што се јавува редовно /y/: *седум*, *осум*. Во таа фонетска позиција поинаков резултат наоѓаме и место носовката *o, сп. *на рука*, *ѡа виде Вера*. Во споменативе села се почести и дифтоншки секвенци со *и* од типот [eј, ај, ој], сп. *лоѡца*, *удоѡца*. Место вокалното *j зад забновенечните согласки има рефлекс /laj/: *длajо*, *длajбок*, *слajза*, *слajнце*, *слajзбица*, *ѡлajчник*. Етимолошкото палатално *l' се реализира како алвеоларно /l'/: *л'уди*, *ѡријаѡел*, *они мел'ав*. Во областа на морфологијата исто наоѓаме во овие села неколку отстапувања од правиот црногорски говор. Така, на пример, во нив кај именките на -а општата форма е еднаква со номинативната, сп. *имам сесѡра удовица*. Множинската форма кај тој тип именки се образува со наставката -и : *ѡдини*, *куѡи*, *њиви*. Кај именките од среден род на -е множината почесто се образува со наставката -иња : *дечиња*, *ѡилиња*. Кај одушевените именки од м.р. општата определена форма е еднаква со номинативната, сп. *Јани ѡа коѡаѡ*. Кај глаголите во 1 л. едн. на презентот наставката -м се генерализирала кај сите три групи глаголи: *носим*, *берем*, *викам* (: *ношу*, *беру* во посеверните села). Кај глаголите од е-/и-група основниот вокал се изедначил во сите лица во презентската парадигма: *носи-м*, *носи-ѡи*, *носи-ѡ*, *носи-мо*, *носи-ѡе*, *носи-в*; *бере-м*, *бере-ѡи*, *бере-ѡ*, *бере-мо*, *бере-ѡе*, *бере-в*. Со настанатите измени во основниот вокал кај глаголите од и-група е отклонето и редувањето на консонантите /л, н, ѡ, д, с, з/ во 1 л. едн., сп. *молим*, *каним*, *ѡлаѡим*, *видим*, *носим*, *ѡазим* (: *мољу*, *кању*, *ѡлаку*, *виѡу*, *ношу*, *ѡажу* во посеверните села). Во јужниот појас на Црногоријата не се среќава веќе наставката -ѡе во 3 л. мн. аорист, превладува наставката -ва : *дојдова*. Во Кучково, Волково и Радишани можат да се сретнат и аористни форми со наставките -в, -вмо, -вѡе : *дадов*, *дадовмо*, *дадовѡе* Рад. Не се необични и имперфектни форми со наставката -ва во 3 л. мн.: *берева* Рад, Ст, *бева* Кучк.

Во југоисточните села на правецот Раштак – Булачани – Црешево – Стајковци бројот на диференцијалните црти во однос на посеверните црногорски села е уште поголем. Во нив егзистираат два акцентски модела – со утврден акцент на пенултима и парадигматски, сп. *јунак* – *јун'аци*, *'унук* – *ун'уци*, *м'ај-сѡор* – *мајсѡ'ори*, *сѡ'уден* – *сѡуд'ена* – *сѡуд'ени*, *ѡ'олем* – *ѡол'емо*, *ѡок'анеѡ* – *ѡокан'еѡи*, *н'осил* – *нос'ила* – *нос'иле*; *нош* – *нож'ови*, *ѡрод'ава* – *ѡродав'амо* – *ѡродав'аѡе*, *н'оси* – *нос'еѡе*. На овој дел од Црногоријата значително е помал бројот и на случаите со загубено /в/ во интервокална позиција. Дативниот однос кај личните имиња се изразува аналитички, сп. *Му рече на Сѡојана*. Демонстративните заменки таму се јавуваат во формите: *ов'ој*, *ѡој*, *он'ој*, ж.р. *ов'ај*, *ѡај*, *он'ај*, с.р. *ов'оје*, *ѡ'оје*, *он'оје* (: *овај*, *ѡај*, *онај* – *оваја*, *ѡаја*, *онаја* на другата црногорска територија). Единството на овој говорен ареал го нарушуваат уште фонемата /ф/ и наставката за глаголскиот прилог. Фонемата /ф/ во слободна позиција се јавува спорадично во југоисточните села и тоа најчесто во туѓи лексеми, сп. *фењер*, *фронѡ* Цр, додека на другата територија од разгледуванов говор таа може да се сретне само како алофон. Туѓото *ф* се заменува со *в*:

виѣишл, вуѣиѣа, венер, вурна. Исто така *в* редовно се јавува место групата *хv: *ваѣиш, уваѣиш, се вали*. Глаголскиот прилог овде се образува со наставката *-еке* (*-ке, -јке*): *беѣаеке* Цр, *коѣаеке* Ст, *рабоѣаеке* Кучк.

Поголемиот дел од приведените диференцијални дијалектни особености јужните скопскоцрногорски села ги доближуваат до блатскиот говор. Такви се: вокалот /y/ место сек. ъ₂ пред *м* во броевите *седум, осум*, множинската наставка *-и* кај именките на *-а*, глаголските наставки: *-м* во 1 л. едн. презент, *-а*, одн. *-ва* во 3 л. мн. во минатото определено време, *-еке* (*-ке, -јке*) во глаголскиот прилог. Отсуството на фонемата *ф* е исто така една особеност која пошироко ги поврзува блатскиот и црногорскиот говор. Има, меѓутоа, и неколку иновациони појави коишто настанале на овој терен во резултат на меѓудијалектниот контакт, како што се: замената на еровите *ѣ, *ѣ со *а* во суфиксните морфеми, замената на вокалното *j со /lǎ/ зад забновенечните согласки, депалатализацијата на *l' во алвеоларно /l'/, како и промените извршени во акцентскиот систем.

Сите приведени особености во јужните скопскоцрногорски села карактеристични се и за говорот на скопските села во долината на Пчиња на граничниот појас со кумановско-овчеполското говорно подрачје. Нивните изоглоси од с. Црешево и Стајковци продолжуваат по правецот на селата Бујковци – Г. Коњари – Дивље – Цидимирци.

4. ДОЛНОПОЛОШКИ (ТЕТОВСКИ) ГОВОР

Тетовскиот говор ни се претставува како преоден говор меѓу гостиварскиот и вратничкиот. На неговата територија се вкрстуваат горнополошки, а тоа значи и западномакедонски, и северномакедонски црти. Само неколку особености можат да се сметаат сопствено тетовски.

Северномакедонски црти во овој говор се:

1. замената *y < *q* во слоговите од основата (*ѣулуби, ѣ'усенца, јуже, обруч* итн.);
2. немешањето на носовките (*језик, јетѣро, једро*);
3. замената на *ѣ со *y* : *иде y ѣраѣи*, како и во почетокот на зборот: *'удојца, унуѣира, удене, уѣера* (Челопек, Сиричино, Тетово);
4. вредноста *ѣф*:- *ѣфѣиш* (Тетово, Челопек);
5. рефлексот *лј* место вокалното *j зад денталните согласки: *длѣѣо, слѣнце, слѣбица, ѣлѣчник* (Сиричино, Челопек);
6. примерите *ѣрава, ораф*;
7. силната палатализација на *к, ѣ* пред предните вокали: *к'исел, рук'е, дру-ѣ'и, ноѣ'е*;
8. пазењето на групите *сч, си, шч*: *фесче, ѣрасци, мѣише*;
9. дисимилацијата на *мн > мл*: *млоѣо, млозина* (Тетово, Сиричино, Челопек);
10. префрлањето на акцентот во случаите од типот *М'аркојца, в'икајки* итн.;
11. множинската наставка *-е* : *ѣлаве, кошуле*;
12. заменката *он* (покрај *ѣој*);
13. дативната форма *ѣојзи је*;

III 1–2. Во вокализмот на тетовскиот говор се забележуваат две тенденции: прво, лека редукција на неакцентираното *a*, и второ, повишување артикулацијата на вокалите *a*, *e*, *o* пред палаталните консонанти, особено пред *j*. Меѓутоа, треба веднаш да се нагласи дека и едната и другата појава се реализираат само во одделни случаи. Сп.: *дејче*, *ѿојке*, *ѿојдо*, *в'олоѿише*, *боѿ'ороѿица*, *ѿрај*, (прави), *бр'адаѿица*, *к'укаѿица*, *с'абаѿле*. Во врска со оваа појава стои и промената на *o* во *y* во примерите *чуек*, *куше*.

3. Зад неденталните согласки место вокалното **l* на целата територија од Чelopeк до Лешок има вредност *ол* или *оѿ*: *воѿк*, *воѿна*, *ѿоѿиша*, *жоѿишо*, *коѿк*, *моѿзе*, *ѿоѿно*, *ѿоѿжав* (Тетово, Чelopeк, Сараќино), со исклучок на *буа* и *јабука*, кои со *y* се среќаваат, како што видовме, и во некои гостиварски села. Северната изоглоса на оваа црта оди по правецот Лешок – Ратае. Во Прељубиште и во Теарце во приведените случаи има замена *ѿл*.

4. Веларното *л* на крајот на слогот се изговара со поактивно учество на двете усни и без преградата карактеристична за овој глас: *биѿ*, *рекоѿ*, *воѿна*, *воѿ*, *зеѿ*. Северната изоглоса на оваа црта оди по правецот Варвара – Лешок – Сараќино, значи во истиот правец со изоглосата на рефлексот *ол < *l*. Спрема гостиварскиот говор таа минува меѓу Чelopeк и Стенче.

5. Во гостиварскиот говор, видовме, групите *сѿѿр*, *здр* се пазат. Во тетовскиот говор, како и во подгорските села, *ѿѿ*, *д* во оваа позиција се губат: *срана*, *срико*, *зравје*. И на оваа црта изоглосата поминува под Чelopeк.

6. На еден тесен појас во јужниот дел на тетовскиот говор се губи крајното *-ѿѿ* во членската форма за машки род: *лебо*, *чуеко*, *носо*, *бреѿо* (Чelopeк). Оваа црта зафаќа и еден дел од северните гостиварски села, сп. *умо*, *ѿѿишо*, *чоеко* во Стенче.

За тетовскиот говор типични се и две морфолошки црти:

7. заменската форма *неѿа*, кратката *ѿа* во акузатив од 'она' спрема гостиварските *неа*, *је* и вратничките *њу(а)*, *ѿу*;

8. и губењето на наставката *-ѿѿ* во 3 лице множина на сегашното време: *они бера д'рва* (Лешок), *се мол'а* (Ратае), *коѿаа*, *вѿиша* (Сиричино), *чекаа*, *јада*, *се'а* (Чelopeк, Тетово). Примери без *-ѿѿ* имам запишано и во Теарце, каде што се среќава во оваа форма на крајот и *ѿ*, дури и *y*, на пр.: *викаа*, *седа* покрај *викаѿ*, *седеу*. Со ова ние укажавме и на северната граница на разгледуваната црта. На југ таа се среќава до Милетино.

9. Таму каде што се губи *-ѿѿ* во 3 л. мн. на презентот кај глаголите од *a*-група, во 3 л. мн. во имперфектот се јавува пред наставката *-а* гласот *j*: *коѿаја*, *викаја* (Сиричино, Прељубиште), *викаја арѿаѿи* (Теарце), *даваја*, *ѿледаја*, *имаја* (Тетово, Чelopeк). Негде пак ова *j* се проширило и во другите глаголи: *броеја*, *носеја* (Ратае).

ДЕЛ II

ВЕЖБИ

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

ДИЈАЛЕКТНИ ТЕКСТОВИ ЗА АНАЛИЗА

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

На македонската јазична територија можат да се изделат *и*ри основни дијалектни *и*руи.

*
* *

I. Посебна дијалектна целина претставуваат говорите во Западна Македонија во литературата познати како *западномакедонски* говори или *западно наречје*. Нив ги сврзуваат повеќе од триесетина фонетско-фонолошки и граматички особености, кои се јавуваат истовремено и како диференцијални црти по однос на говорите во Југоисточна Македонија. Такви диференцијални црти од фонетиката се:

1. замената на групата **svъ* во *цу* : *цуи*, *цуи*(*и*), *расцуи*;
2. замената на **zvъ* со *sy* : *суни*, *сунко*, *сумка*;
3. преодот на **svъ* во *су* : *осуна*, *осунување*;
4. промената на **ѣ* во *е* во сите позиции, и зад согласката *ц*: *цена*, *цедило*, *цеи*, *цевка*;
5. остатоците од некогашната замена на **jъ* со **је* : *јазик*, *јаи*рва, *јачмен*, *јајак*, одн. *јозик*, *јазик*, *јазик* итн.;
6. појавата на протетичко *j* пред рефлексот на иницијалното **q* : *јаже*, *јаи*ок, *ја*лен, одн. *јоже*, *ја*же во поодделни говори;
7. потоа третосложниот акцент: *вод'еница*, *воден'ицаи*, *воден'ицава*;
8. и неговиот синтагматски карактер: *не-е-дојде*, *не-с'е-џледа*, *не-џ'о-сака*, *не-му-с'е-џледа* и сл.;
9. јасниот изговор на неакцентирани вокали;
10. губењето на интервокалното *в*: *Јоан*, *осноа*, *јаор*, *биол*, *сиолој*;
- 11–12. отсуството на гласот *х* и неговата замена со *ф(в)* пред консонант и на апсолутниот крај на зборот: *јавна*, *бефи*, *чевли*, *нивно* - *нифно*, *иифи*ија, *офка(и)*, *врф*, *и*раф;
13. и промената на спирантите *с*, *з*, *ш* пред *ц*, *ч* преку *х* во *ф(в)*: *мофче*, *круфче*, *џрофче*, *мафца*, *и*рафци (од *и*расе).

Повеќе црти има и од областа на морфологијата, синтаксата и зборообразувањето:

14. кај именските зборови треба да се одбележи разликувањето на општата од номинативната форма кај личните и роднинските имиња од машки род што завршуваат на консонант, на *-о* и *-е* : *Сиојан* – со *Сиојана*, *Марко* – на *Марка*, *и*аиико – на *и*аиика му, *Крси*е – на *Крси*еија, *баи*е – од *баи*еија;

15. множинската наставка *-ови > ој > ој*: *волој (волови), долој, сѝолој, клучој (клучеви)*;

16. тројниот член: *човекоѝ, човеков, човекон; женаѝа, женава, женана; деѝеѝо, деѝево, деѝено; луѝеѝо, жениѝе, децаѝа* итн.;

17. личната замена за 3 л. *ѝој (ѝаа, ѝоа, ѝие)*;

18. кратката множинска заменска форма *и : и виде луѝеѝо*;

19. дативната форма за женски род *нејзе (нејзи, неззи)*, од која е образувана и посесивната *нејзин (незин)*;

20. употребата на синтетичката дативна форма кај заменките: *мене ми, ѝебе ѝи, нему му, нејзе - нејзи и (је), нам ни, вам ви, ним - ними им, кому, некому, никому, дем. овему, оному*;

21. и кај личните и роднинските имиња од машки и женски род: *Сѝојану, Марко(в)е или Маркоѝу, Пеѝре(в)е или Пеѝреѝу, Илију, Мари или Маре, ѝаѝко(в)е, ѝеѝки - ѝеѝке* и сл.

Во глаголскиот систем се јавуваат како дијалектно-диференцијални за ова подрачје:

22. наставката *-ѝи* во 3 л. едн. на сегашното време: *имаѝи, носиѝи, јадеѝи (јадиѝи)*;

23. обликот *се* во 3 л. мн. од глаголот ‘сум’;

24. партиципската форма *донесол* (: *донел* во северните и југоисточните говори);

25. широката употреба на конструкциите со ‘има / нема’ и глаголската придавка во среден род: *има рабоѝено, имаше рабоѝено, имал рабоѝено, ќе има рабоѝено, ќе имаше рабоѝено, ќе имал рабоѝено*;

26. честата употреба на формите од типот *е дојден, беше дојден* (глаголската придавка од непреоден глагол со формите од помошниот глагол ‘сум’);

27. на целото западно дијалектно подрачје предлогот **въ* се среќава само во формите *в, во : во Скоѝје, в ѝраѝи, в село* (или *ф село*);

28. предлогот *со* не се удвојува: *со сила, со мака*;

29. додека *врз* не се употребува воопшто;

30. поголем дел од овие говори го познаваат и предлогот *кон*;

31. а *од* може да се употреби и за искажување посвојност: *деѝеѝо оѝи сесѝра ми, кукаѝа од мајка ми*;

32. од суфиксите само за западното наречје е карактеристичен деминутивниот *-уле*, кој може да се комбинира и со некои други деминутивни суфикси (*-че+уле; -це+уле*) : *деѝуле, женчуле, крфчуле, брадичуле*.

Бројот на синтаксичките особености не е голем, но тие се доста забележливи.

33. Најкарактеристична особеност е местото на кратките заменски форми: тие по правило стојат пред глаголот дури и во почетокот на реченицата: *ѝо викнав неѝо, му реков Марко(в)е*;

34. во 3 л. во сложените глаголски форми со ‘сум’ помошниот глагол се губи редовно: *ѝој дошол, ѝие дошле, ќе дошол, ќе дојдел*;

35. презент од перфективен глагол со повторливо значење во независни реченици овде не се употребува;

Југоисточните говори од западните знатно се разликуваат и по морфолошко-синтаксичките особености.

14. Кај имињата од машки род овде се генерализирала номинативната форма и како *casus generalis*: *Јован – на Јован, сос Јован; Марко – на Марко; Миле – на Миле*;

15. еднословните именки од машки род во множината завршуваат на *-ове* : *волове, сѿолове, вирове, кл’учове*;

16. членски форми на *-ов* и *-он* нема;

17. како лична замена за 3 лице се употребува само *он* (*она, оно, они*);

18. кратката акузативна форма од ‘они’ гласи *ѳи*;

19. посесивните заменски форми за 3 л. женски род се употребуваат без партикулата *-зи (-зе)*: *нејн, нејна, нејно, нејни*;

20. дативниот однос се искажува редовно со *на* и кај заменките: *на мене ми, на ѿебе ѿи, на неѳо му, на нас ни, на коѳо му рече*;

21. и кај личните имиња: *рече му на Сѿојан, на Марко, на Мара*;

22. во 3 л. едн. на сегашното време на целото југоисточно подрачје отсуствува наставката *-ѿи*: *вика, сече, носе - носи*;

23. 3 л. мн. од глаголот ‘сум’ гласи *са*;

24. место западномакедонскиот облик *донесол*, (*донесла, донесле*) овде имаме *донел* (*донела, донеле*);

25. формите од конјугацијата со ‘има’ се среќаваат во овие говори доста ретко, особено оние во составот на кои влегува глаголот ‘сум’ или партикулата ‘ке’;

26. необични се исто така и конструкциите од типот *е дојден, беше дојден, бил дојден*;

27. кај предлозите треба да се истакне употребата на *у* место стариот предлог **ѵ*: *у ѳраѿи, у село*;

28. удвојувањето на *со* – како *сос* (*сус*): *сос нош, сос рака (сус рѳа)*;

29. употребата на предлогот *врз*, кој може да се сретне негде и во обликот *врес*: *врс камен, врз неѳо, или: ѿадна врес камено*;

30. отсуството на *кон* (или пак се употребува мошне ретко);

31. предлогот *од* овде не врши присвојна функција; присвојноста се изразува исклучиво со *на*;

32. од суфиксите како диференцијален белег меѓу југоисточните и западните говори се истакнува деминутивниот *-уле* со дериватите *-чуле, -улке*, за кој веќе нагласивме дека е ограничен само на западното наречје, додека во југоисточните говори не се среќава;

33. во врска со местото на кратките заменски форми во југоисточните говори има едно ограничување: тие не можат да стојат на почетокот на реченицата и обично идат зад глаголот: *караа се, рече му на Марка, расиѿа се рабоѿиѿиѿа*;

34. во нив сѐ уште се пази, иако не доследно, помошниот глагол во 3 лице во перфектот: *он е донел, они са донеле (донели)*, или во сложените форми од типот *ке е донел, рабоѿил е бил, ке е иѳрал бил*;

35. интересна е во ова наречје и употребата на перфективен презент во независни реченици со повторливо значење. Сп.: *Шчом флезе баишѿиѿа ф каишчи, деѿеѿиѿо се уѿлаиш, земе книѿиѿиѿа и зафана да рабоѿиѿи* (Берово). Во западни-

те говори во такви случаи се употребуваат формите со *ке*, особено обликот за идно-минато време;

36. и најпосле треба да ја одбележиме во говорите во Југоисточна Македонија недоследната употреба на двојниот објект.

*
* *

Границата меѓу Југоисточното и западното наречје оди приближно по долината на реката Пчиња (јужно од с. Горно Коњари), Вардар и Црна. Во тој правец поминуваат изоглосите на најголем број од дијалектните особености што беа приведени погоре.

Во крајниот југозападен дел од нашето јазично подрачје – меѓу Корча, Преспанското и Островското Езеро, се испреплетуваат црти што се карактеристични и за западното и за југоисточното наречје, па иако овие говори (костурско–леринските) на некој начин се како *преодни* меѓу југоисточното и западното дијалектно подрачје, сепак според новите сознанија (в. стр. 9), спаѓаат во југоисточното наречје.

*
* *

III. Една дијалектна целост сочинуваат говорите во Северна Македонија, т.н. *северномакедонски говори*. Во оваа група влегуваат поточно говорите во северните полошки села и во Скопска Црногорија, а во Североисточна Македонија говорите во Кумановско, Овчеполско, Кратовско и Кривопапанечко. На север тие граничат со српската јазична територија на целиот појас од Шар Планина па до бугарската граница. На еден тесен простор се допираат и со бугарските северозападни дијалекти. Од другите македонски говори северните се разликуваат со околу четириесет и пет-шест фонетски и граматичко-структурни особености.

Диференцијални фонетски црти се:

1. изедначувањето на етимолошките ерови во еден глас - *а* : *ба́чва, да́ш, за́вре, ве́иџа; да́н, ла́н, ко́иџа, ко́наџ, ја́рџа, оца́џ*;

2. вредноста *а* место секундарната полугласка во сите позиции: *ла́же, ма́џла, ма́ска; бисџа́р, веџа́р; оса́м, седа́м; џа́кал, џека́л, река́л*;

3. развојот на **въ, *ѡъ* во *у* : *иде у Скоџе; унесе, улезе, унуџра, или унук, удовица, удовџ*;

4. замената на **ѡ* со *у* готово во сите позиции: *мука, рука, обруч, џонуда, на руку, иду – иџу, сољу, имау (имаџ, имав)*;

5. замената на старото вокално **ѣ* со *у* : *вуна, вук, јабука, жуџо, кук, џуно, сџузне*;

6. а зад забновенечна согласка со *лу* или *ла* : *длуџо, слуза, слуба*, односно *длаџо, слаза, слџнце, џлаџче (клаџче)*;

7. непрегласеното *а* во *џрава* и обликот *ора* (*ораф*);

8. широкиот изговор на акцентираниите *е, о* : *бе́ло, ле́џа, ме́со, ме́ра; ко́са, но́џа, џа, џџа, џџџа, џџџа, џџџџа*;

9. отсуството на протетичко *в* во примерите како *уџко, уџна*;

10. чувањето на мекото *n' пред предна самогласка: *њива, књиџа, њеџа, њеџово*;
11. чувањето на старото меко *l' во сите позиции: *љуџи, недеља, кошуља, ѿоље*;
12. прејотацијата на иницијалното *e* : *јеиш, јелен, језик*;
13. губењето на гласот *x* во сите позиции: *ладно, соа, дуна, њино, ѓра, сиром*;
14. јотувањето на групата *л+j* во случаите од типот *зеље, коље* (во јужниот појас од оваа област: *зеле, коле*);
15. пазењето на консонантската група *бн*: *дебне, себне*;
16. дисимилацијата на *мн* во *мл*: *млоџо, млозина*;
17. промената на *мј* во *мњ*: *земња, ламња*;
18. и полузвучниот изговор на крајните звучни согласки: *дуб, длаџ, муж, суд* и др.

Знатен е бројот и на морфолошко-синтаксички особености и црти од областа на зборообразувањето:

19. именките на *-а* множина образуваат со наставката *-е* : *јабукe, куќe, судијe*;
20. како и атрибутските зборови кога се употребени со овој тип именки: *џолеме куќe, беле кошуље, црне сливе*;
21. именките од среден род на *-е* множина образуваат обично со наставката *-и*ки (*-иќи*): *ѿилики - ѿилиќи, ѿрасики - ѿрасиќи, ѿелики - ѿелиќи*;
22. избројана множина со наставката *-а*;
23. единствено во овие говори во Македонија се пази разликата меѓу општата и номинативната форма кај одушевените именки од машки род што завршуваат на консонант: *човек – човека*, со атрибутски збор: *добар човек – доброџа човека*.

Од другите македонски дијалекти северните говори ги изделуваат уште:

24. заменките *сваки* (*свакоџа, свакакџв*);
25. заменските форми *њојзе, њојно* (спрема *нејзе, нејзино - нејно* во другите наши говори);
26. кратката заменска форма за женски род *џу* (поретко *џа*);
27. потоа формите *њеџа, џа*;
28. како и наставката *-оџа* : *свакоџа, некоџа, никоџа, доброџа*, итн.,

а кај глаголите:

29. изедначувањето на презентската основа во сите лица: *вика, вика-в; носи, носи-м, носи-в; иде, иде-м, иде-в*, покрај *носу, иду*, одн. *ношу, иџу* во 1 л. едн.;
30. множинската наставка *-мо* : *имамо, носимо, сечемо*;
31. наставката *-в* (*ѱ*) во 3 л. мн. на сегашното време: *имав, носив, идев*, одн. *имаѱ, носиѱ, идеѱ*;
32. имперфектно-аористните наставки за 1 и 2 л. мн. *-смо, -сиѿе* покрај *-мо, -ѿе* : *викасмо, викасиѿе, покрај викамо, викаѿе*;
33. наставката *-ше* во 3 л. мн. во аористот: *рекоше, дојдоше*, покрај *рекоа, дојдоа*;

34. образувањето на конструкциите од типот *ӣеише (кеише) да иде, ӣеише (кеише) да рабоӣи*;

35. или *ӣел (е) да иде, ӣел (е) да рабоӣи*, одн. *кел (е) да иде*;

36. партиципската наставка *-ја*, која се употребува во еден дел од ова подрачје: *доија (и доијаја, доијаја), имаја, носија, покрај доӣал, имал*.

За овие говори карактеристична е и употребата на предлозите:

37. *уз: ӣројде ус куку, оӣӣӣал уз реку, уз ње̄а ӣројде*;

38. *више : замина више село, више ӣуӣ се накачи*;

39. *ӣроз: ӣројде ӣрос село, ӣроз њиву идеше*;

40. *из: врнаја се ис Скопје, ка̄д оӣидоше из Врање*.

Употребата на сврзниците:

41. *буди : Буди сам сирома ӣа сам и бол̄н*;

42. *не̄оли* со компаративно значење: *ӣоарно је да ко̄ам у рудник не̄оли да седим без рабоӣу*.

Употребата на именските образувања со суфиксите:

43. *-ача : вам̄ирача, мрсо̄лача, ӣроме̄ача, дебе̄лача, крс̄ӣача*;

44. *-уша : водаруша, овчаруша, козаруша, свӣаруша*;

45. *-о̄ња : лӣо̄ња, сиво̄ња*;

46. *-о̄ка : ло̄шо̄ка, ѓлуво̄ка, с̄ӣаро̄ка, ӣрос̄ӣо̄ка, слабо̄ка, само̄ка*,

47. и *-ӣња : добрӣња, јако̄ӣӣња, ло̄шо̄ӣӣња, само̄ӣӣња, убавӣња*.

Треба да се истакне дека сите приведениве особености се карактеристични и за граничните српски призренско-јужноморавски говори. Тој факт пак доволно јасно укажува и за односот и врската на нашето северно дијалектно подрачје со јужниот појас од српските торлачки дијалекти.

Границите меѓу северните говори и другата македонска јазична територија се движат приближно по правецот Тетово – Скопје – Свети Николе – Злетово. Така земено во општи црти. Но точна слика за јужната граница на северната говорна зона ни покажуваат изоглосите на споменатите дијалектни особености.

ДИЈАЛЕКТНИ ТЕКСТОВИ

I Западно наречје	број на страна
Централни говори	
<i>Прилејско-биџолски</i>	194
<i>Кичевско-џоречки</i>	196
<i>Скојско-велешки</i>	198
Западни периферни говори	
Горнополошки говори	
<i>Госииварски</i>	199
Дебарски говори	
<i>Дебарски</i>	200
<i>Дримколско-џолобрдски</i>	202
<i>Малорекански (џалички)</i>	203
Охридско-струшки говори	
<i>Охридски</i>	203
<i>Сџурушки</i>	205
<i>Вевчанско-радошки</i>	206
Преспански говори	
<i>Горнојресџански (ресенски)</i>	208
<i>Долнојресџански</i>	209
II Југоисточно наречје	
Штипско-струмички	210
Малешевско-пирински	212
Тиквешко-мариовски	213
Јужни говори	
Долновардарски говори	
<i>Гевџелиски</i>	215
<i>Дојранско-кукушки</i>	216
<i>Воденски</i>	218
Серско-лагадински говори	
<i>Серско-драмски</i>	220
<i>Сушко-височки</i>	222
Костурско-корчански говори	
<i>Косџурски</i>	223
<i>Корчански (бобошџенски)</i>	225
<i>Лерински</i>	226
III Северни говори	
Североисточни говори	
<i>Кумановско-крашовски</i>	228
<i>Овчејолски</i>	230
Северозападни говори	
<i>Скојско-црноџорски</i>	232
<i>Долнојолошки (џејовски)</i>	233

І Западно наречје

1. Централни говори

1.1. Прилепско-битолски говори

Прилеп

(Господ и Нојо)

Му-к'ажал Г'оспо на-Н'оја, ке-б'иди п'отоп. Н'ојо р'екол: Кога-к'е-биди п'отопо да-зн'ам. Кога-к'е-биди, ко^а-к'е-ј'адиш на-ж'елезна с'инија, т'огаш да-се-с'етиш, да-се-с'етиш оти-ке-б'иди. Ама-да-син'апрајш к'орап п'оголем, да-з'емиш от-с'еко^а л'ишка по-дв'е да-не-се-з'агуби с'емето. Б'ило л'ете, жн'ијале. 'Озгора в'рни, 'оздола в'ода 'извирај. И-кл'але спр'ојте в'ака, и-ск'рстиле, и-кл'але л'еб да-ј'адат, и-т'огаш се-с'етиле оти-ке-б'иди п'отоп, како-шо-р'екол Г'оспо. Се-нас'обрале от-с'ите л'ишки по-дв'е, по-дв'е, вл'егле во-к'орабо и-на-некој-р'ид н'ајголем шо-б'ил на-св'етот, н'ајвисок, т'аму ке-го терал Н'ојо. Се-ск'инал п'усти к'орап н'егде, вл'егло в'ода, зм'ијата со-оп'ашката го-з'атнала. И-ко^а -'излегле т'аму в'еке на-суво, р'екла зм'ијата: от-која крф је-н'ајблага 'од-не^а да-п'ијат. Па-чочекат'а-крф б'ила н'ајблага. Г'арванот з'инал да-к'ажу, дури-р'екол г'а, ласт'ујцата му-го-ск'инала ј'азико со-кл'унот, 'останал г'аврано б'ез-јазик в'ек и-с'ут. А-пак-ласт'ојцата з'ела ч'ес, с'е^а з'ато^а во-к'ука пр'ај с'едела.

Дунавка Конеска (Блаже Конески)

Мајсторот што го турнал оџакот

"'Еден м'ајстор му-н'аправил на-н'екој ч'оек 'еден 'оџак. На-битис'уање в'ечерта в'атил 'оџакот да-се-нав'алуа за-да-п'ага, и м'ајсторот му-'опирал пл'еките за-да-го-п'отпират да-не-п'адни. 'Арно 'ама плит'арите т'ешки б'иле и в'атиле да-се-нав'алаат, ч'унки н'акриво б'еше го-н'апраил. Св'икал по-ст'опанот от-к'уката: "'еј ч'орбаци, 'еве 'оџакот го-н'апраив, 'ела д'ај-ми ј'унлукот, 'оти ке-го-т'урнам, в'ака да-зн'аиш." – "'Арно, м'ајсторе, ке-ми-ти-пл'атам, сл'ези д'олу ке-ми-ти-н'аплатам." – "М'оре ј'а 'овде ми-н'осиш п'ари, ј'а ке-го-т'урнам", му-р'екол м'ајсторот. Бр'е го-м'оли ст'опанот, бр'е го-к'оли, 'арно 'ама м'ајсторо не-му-сл'егуал н'ишто ж'иво и н'ајпосле 'одвај го-кр'епе и в'иде 'оти ке-п'агат 'оџако, се-по'истајл и п'аднал. Тики му-р'екол

ст'опанот: "м'оре, 'оти го-т'урна 'оцакот, м'ајсторе бр'е, да-би-'аир н'е-видел?" – "'Ами коа-ти-в'елев дон'еси-ми ġ'унлукот 'овдеа, му-р'екол нал'утено и т'ој на-ст'опанот – т'и 'ич बारे н'е'кеше да-ме-зн'аиш. Лел'и ј'ас сум-го-пр'аил, ќе-го-т'уркам, 'ем ќе-го-н'аттуркам." Едн'ипати и л'агата п'окрива страм'отата. С'ам м'ајсторот беше-се-п'овалил пред-др'узи м'ајстори, оти т'ака 'излагал.

(Марко Цепенков)

Битола

Качка Каличка

Си-б'еше шо-не-с'и-беше. Си-б'еше една-б'аба и еден-д'едо. Си-н'емале д'еца. Си-н'ашле едно-ч'упе и му-го-кл'але името К'ачка К'аличка. Еден-д'ен д'едото и б'абата 'ојдоја ц'рква и му-р'екле на-ч'упето да-не-т'арашва ф-к'уќи, да-с'еди м'ирна дури-да-д'о^ат. На-м'ангало 'имало едно-г'рне со-гр'а да-се-в'ари. К'ачка К'аличка в'идела на-п'олицата на-с'идо едно-ј'аболко и се-к'ачила на-ст'олето да-го-з'еми. Се-сл'изнала и п'аднала во-г'рнето со-гр'а и се-поп'арила. Ко-се-вр'атиле б'абата и д'едото 'от-ц'рква, тр'опале, тр'опале на-п'ортата да-му-'отвори К'ачка К'аличка, 'ама н'икој не-му-'отвори. Ја-ск'ршиле п'ортата и вл'егле д'ома. Ч'екале, ч'екале да-д'ој ч'упето да-р'учаат, ама н'е-дошло. С'еднале да-р'учаат. Си-г'уриле гр'а во-п'ајнцата да-ј'адат. Ко-си-г'уриле по-ф'т'ор-пат, оти-б'иле н'огу гл'адни, во-п'ајнцата шл'уп! п'аднала К'ачка К'аличка. Ф'атиле да-пл'ачат, да-пл'ачат и од-ж'ал' 'умреле. Кога-сл'ушнала к'уќата, од-ж'ал си-и-ист'урила ġерам'идите. Д'ошла стр'ачката и ја-пр'ашала к'уќата з'ошто и-'истурила ġерам'идите. К'уќата му-р'екла: "К'ако да-не-и-'истурам? Н'е-знајш шо-с'е-стори? К'ачка К'аличка в-г'рне се-п'опари. Ст'арите пл'акаја и 'умреја и 'ете ј'ас ġерам'идите." Кога-сл'ушнала стр'ачката, од-ж'ал му-п'аднала оп'ашката и л'етнала. 'Ошла кај-кр'ушата и му-р'екла "Ш'о-е 'ова н'а-тебе, с'амо кр'уши р'аѓаш а н'е-знајш шо-с'е-стори?" Кр'ушата ја-пр'ашала шо-с'е-стори. Стр'ачката му-р'екла: "К'ачка К'аличка г'рне се-п'опари, ст'арите пл'акаја – 'умреја, к'уќата – ġерам'идите и 'ете ј'ас оп'ашката. "Кога-го-сл'ушна т'о^а кр'ушата и гrrr! – с'ите кр'уши и-'истури н'а-земи од-ж'ал'. П'отаму стр'ачката в'идела едно-б'ајче кај-шо-си-п'аси тр'ева и му-р'екла: "Ш'о-прајш т'и, само-п'асиш, а н'е-знајш шо-с'е-стори?" И му-к'ажала сè по-р'ет. Т'огај на-б'ајчето од-ж'ал' му-се-изр'онале с'ите з'аби. П'осле стр'ачката 'ошла ц'рква кај-шо-п'ејше п'опо и му-р'екла: "Т'и, п'опе, само-п'ејш, а н'е-знајш шо-с'е-стори?" И му-к'азала сè по-р'ет: "К'ачка К'аличка г'рне се-п'опари, ст'арите

плаќаја – 'умреја, к'уката – ќерамидите, стр'ачката оп'ашката, кр'ушата кр'ушите, б'ајчето з'абите, а т'и само-п'ејш." Т'огај п'опо си-го-'извај н'ож'ето од-ц'ебо и тр'ак! си-го-пр'есече мали'о-прс од ж'ал'. 'Ошол д'ома и поп'ајата го-пр'ашва з'ошто си-го-пр'есекол п'рсто. П'опо му-р'екол: "'Е к'ако да-не-си-г'о-сечам! "К'ачка К'аличка г'рне се-п'опари, ст'арите плаќаја и 'умреја, к'уката ќерамидите, стр'ачката оп'ашката, кр'ушата кр'ушите, б'ајчето з'абите, ј'ас п'рсто, а т'и с'амо пр'едиш." Т'огај поп'ајата како-шо-пр'едела со-ф'урката, ја-з'ела и ја-ск'ршила н'а-две и ја-ф'рлила.

Христина Димоска 75 г. (Божидар Видоески)

1.2. Кичевско-поречки говори

Кичево

Цароф син се жена

Си-б'ил еден-ст'ар ч'ојк. Т'ој си-'имал тр'и к'ерки. К'ерки-му ст'ално тк'аеле платно, а т'ој го-б'елел. 'Еднуш т'уа п'оминал с'ин-му от-ц'арот и му-р'екол: "Ког'а-падна сн'егот и кога-прок'опнеа? До-в'утре ако-не-м'и-кажеш, ц'елат ќе-те-ст'ора". Го-преч'екала к'ерка-му, пост'арата и-го-пр'ашала: "Шт'о-си 'олку, б'або: , н'апукан?" Т'ој й-к'ажал какв'а-му-е м'аката, 'али т'аја не-зн'аела шт'о-значит т'оа и не-м'ожела да-му-к'ажет. Други'од-ден п'ак д'ошол с'ин-му от-ц'арот и с'еа му-д'ал м'увлет до-други'од-ден. Ко-се-вр'акал н'азат, го-преч'екала посреднат'а-ќерка. И-т'аја го-пр'ашала како-и-пост'арата шт'о-е н'апукан, 'али 'и-таја не-зн'ајла да-му-к'ажет како-да-одг'оорит прет-с'ина-му от-ц'арот. На-треќи'од-ден п'ак з'аминал да-б'елит платно. Д'ошол с'ин-му от-ц'арот и п'ак му-д'ал уште-еден-д'ен м'увлет. На-вр'акан'е го-преч'екала најмалат'а-ќерка и го-запр'ашала: "Шт'о-си 'олку н'апукан, б'або?" Т'огај т'ој й-р'екол: "Шт'о дека-ќе-ти-к'ажа, ко-н'е-мојш да-ми-п'омогнеш. Не-м'ожеа да-ми п'омогнат пост'арите да-т'и". Отко-й-к'ажал в'о-што-е работата, т'аја му-р'екла: "Ќе-му-р'ечеш на-с'инот от-ц'арот оти-'има три-г'одини откако-падна сн'егот, а с'ега прок'опнојт, оти-т'ој с'акат да-те-пр'ашат кога-ј'а-пуште бр'адата, а ког'а-почна да-поб'елојт".

Коа-му-одг'оборил ст'ариот на-с'ин-му от-ц'арот, т'ој го-з'апрашал кој-го-н'аучил т'ака да-одг'обори. Ко-му-р'екол оти-му-к'ажала најмалат'а-ќерка, т'ој му-е-п'обарал за-ж'ена. Т'ака најмалат'а-ќерка се-ом'ажила за-царски'от-син.

Рушан Пишлевски (Христо Маџоски)

Порече - *Требовле*

Колку ќе работиш толку ќе имаш

Си-б'ил еден-ч'оек мн'огу 'умен. Т'ој 'имал тр'ојца изм'екари. 'Едниот 'измекар з'емал пл'ата двест'е-гроша на-г'одина, др'угиот петстотин'и-гроша, а тр'етиот з'емал 'ил'јада. Т'ие измекари се-к'арале меѓ'у-себе. 'Едниот 'измекар му-в'елит на-др'угиот: "З'ашто т'и да-з'емаш ил'јад'а-гроша, а ј'а само-дв'есте? И т'и си-ч'оек, и ј'а су-ч'оек. З'ашто т'и п'ојке з'емаш?" Т'ој што-з'емал петстотин'и-гроша и т'ој в'елел: "Ами-ј'а з'ашто да-з'ема петст'отини, а-т'и 'ил'јада гр'оша? Н'ели 'и-ја су ч'оек како-и-т'и?" Еден-д'ен м'ајсторот и-ч'ул и ништо не-'им-р'екол, ст'орил н'иет т'ие с'ами да-р'азберат к'ој колк'у-чинит 'од-ниф. Една-в'ечер т'ој, м'ајстороф, 'имал г'ости. И го-в'икнал т'ој изм'екарот што-з'емал двест'е-гроша, му-р'екол: "'Ај п'ојди, д'онеси една-п'ен'ушка." Изм'екарот дон'есует една-п'ен'ушка, му-ја-н'осит пр'ао на-м'ајсторот и го-пр'ашал кај-да-ј'е-клает пен'ушката. "Ост'ај-а т'аму – му-р'екол м'ајсторот – и-п'остој м'алку, п'очекај т'ука." После го-в'икнал другиот-'измекар, т'ој што-з'емал петстотин'и-гроша. 'И-нему му-р'екол да-д'онесет една-п'ен'ушка. "'Ајде, д'онеси една-п'ен'ушка" – му-р'екол н'ему, на-'измекароф. И т'ој 'ојт, дон'есует една-пен'ушка и ја-кл'ал н'а-срана. 'И-нему му-р'екол да-п'остојт м'алку. Тогај го-в'икат тр'етиот 'измекар, што-з'емал 'ил'јада гр'оша пл'ата, да-д'онесет една-п'ен'ушка. Т'ој, изм'екароф, з'ел една-п'ен'ушка, вл'егует во-од'аата кај-што-с'еделе г'остите, в'идел оти-б'иле ф'итилите од-св'екаата заг'аснати, и-з'апалил набрзина, је-н'аместил п'ен'ушката пр'ао на-'огнот кај-што-тр'ебало. "Е гл'едате – им-р'екол дом'акилот, м'ајстороф, на-'измекари – в'ие б'адиала се-к'арате к'ој колк'у-земал, з'ашто 'едниот з'емал п'оке, др'угиот п'омалку. Гл'едате с'ега к'ој колк'у чинит! 'Ете з'ашто 'едниот з'емат п'оке, а др'угиот п'омалку. Уште-'еднаш да-не-в'е-чуа да-се-к'арате." Така 'умниот м'ајстор им-д'ал да-р'азберат измекари к'ој колк'у-пари ч'инит.

Андре Стојоски (Божидар Видоески)

1.3. Скопско-велешки говори

Скопје

Ќел'чо најсилен

Б'иле тр'ојца бр'аќа. 'Еднијот е-ќ'ел'чо. У-некое с'ело д'алеку мн'огу 'имало л'амн'а. И т'аја л'амн'а мн'огу п'акос пр'аела, ј'ала л'уге. И тр'ојцата бр'аќа се-догов'ориле д-идат да-ја-т'епаат. И т'ргнал пост'ариот. И 'одел, 'одел по-п'ут. Т'ова б'ило д'алеку. Го-ср'етнал н'екој со-с'имиди и-му-в'ика: "К'аде бре-ј'уначе?" Е, т'аму д'алеку у-т'ова с'ело 'има една-л'амн'а, ќ-идам да-ја-т'епам". Е, к'олку ј'унаци от'идоа и н'асат не-се-вр'атија. И-з'еми 'овој с'имит, из'еди-го, ако-го-изедеш и ќе-ја-утепаши л'амн'ата. И-'он јал, н'е-можел да-г-ујзеде. И-му-в'ика: "Вр'ати-се". А-'он в'ика: "Не, ќе-'одам ќе-ја-т'епам". И кога-'отишол т'аму, прет-к'уката 'имало една-ј'абука. И-се-к'ачил на-јаб'уката. И-иск'очило ламн'ичето и-в'ика: "И, м'амо, какоф-ср'ашен ј'унак 'има на-јаб'уката". "К'ако ги-ј'аде, к'ерко, јаб'уките, 'али со-све-л'истот, 'али ги-'одбира?" "Не-ги-'одбира, не". "Е, н'е-е ср'ашен за-н'ас, в'икни-го-в'аму". Коа-го-в'икнале т'аму, и-'она т'урила сл'ама да-з'апали 'огин да-му-н'апраи в'ечера, и му-в'ика: "Нав'едни-се, ј'уначе". Он се-н'аведнал и-'она го-г'алтнала. И-'исто и-со-ф'т'оријот бр'ат т'аќа. И-ќ'ел'чо ч'екал, бр'аќава ги-н'ема. Ќ'инисал да-'иде и-'он. И-го-ср'етнал симиц'ијата и-му-в'ика: "К'аде, бре-ќ'ел'чо?" "Е, у-т'ова с'ело 'има една-л'амн'а, ќ-идам да-ја-утепам". "Е, к'акви ј'унаци от'идоа и-не-се-вр'атија – му-в'ели симиц'ијата – пад т'и, ќ'ел'чо, ќе-ја-утепаши л'амн'ата". Он зел јал, јал и друк п'отражил. И-му-в'ика симиц'ијата: "Оди, ти ќе-ја-утепаши. И пон'атаму го-ср'етнал 'еден со-м'асло, м'аслар б'ил. И-'тој му-в'ика: "К'аде бре-ќ'ел'чо?" "Е – му-в'ика ќ'ел'чо – у-т'ова с'ело 'има една-л'амн'а, ќ-идам да-ја-т'епам". "Е, к'акви ј'унаци от'идоа и-не-се-вр'атија, па-с'ега т'и, ќ'ел'чо; з'еми ова-м'асло из'еди-го, ако-г-ујзедеш ќе-ја-утепаши л'амн'ата". И-'он ј'ал, ј'ал, и друг'а-мас п'отражил. Пон'атаму го-ср'етнал н'екој сос-м'ет. И м'едот г-ујзел и-др'ук п'отражил. И 'отишол кај-л'амн'ата, се-к'ачил на-јаб'уката. Иск'очило ламн'ичето и-в'ика: "Е, м'амо, какоф-ср'ашен ј'унак 'има на-јаб'уката". "К'ако ги-ј'аде, к'ерко, 'али со-све-л'истот, 'али ги-'одбира?" "Со-све-л'истот", р'екло д'етето. И-л'амн'ата р'екла: "'Опасен-је за-н'ас, к'ерко; В'икни-го-в'аму". Ламн'ичето го-в'икнало. И-'она (л'амн'ата) пак т'урила сл'ама, зач'урела, и-му-р'екла да-се-н'аведне да-д'ува. А он й-в'ика: "Е, ј'а-сум г'ос, нав'едни-се ти". И-'она коа-се-нав'еднала, он ја-б'утнал и й-ги-'извадил бр'аќата ж'иви и им-в'ика: "Уш-'еднаш ќ'ел'чо да-не-ме-в'икате, з'ашто ја-ве-сп'асиф".

Траја Угринова (Рада Угринова)

Велес

За вампирот

У-т'аја к'ука к'ајшто 'има вампир не-д'одева – у-т'ова м'аало к'ајшто-је, т'аму по-к'уките д'одева. З'имал врчв'ичин'а м'ас 'от-куки и н'осел у-к'уката к'ајшто с'едел. Се-'ис... у-п'екмезот и м'едот. Да-син'ајдел р'абота, маг'арето го-ч'ешал у-т'аја к'ука, к'ајшто 'отишол, низ-дв'орот го-раз'одуајал или го-ј'аал. "Се-н'асластил како-вампир на-п'екмес, 'има 'една р'еч. На-ж'ени кад'елките им-ѓи-з'имал, ѓи-вл'екол по-чард'аците и по-дв'орот, и на-ср'ет-соба си-ѓи-нав'оѓале. "М'ори, гл'едајме на-св'еќата н'океска се-трк'алаше кл'опчето, ч'орапот се-вл'ечеше и с'аани испрев'ртени на'опаку си-ѓи-н'ајдооѓе". С'офра, с'ито, сè што-му-д'ојде д'о-рака ќе-т'ури на'опаку и мн'огу др'узи п'акости пр'ави. У-'еден п'етелот 'от-кука му-го-'извадил 'от-потон и го-'оставил на-дв'орот, с'акал да-го-'однесе на-н'екаде з'ар. Вл'езуе и ф-с'оба, к'ајшто 'има м'аш и ж'ена, и з'а-гуша н'окно вр'еме ѓи-ф'акал. За-да-н'е-идел, на-вр'атата му-ст'авиле т'рн'е. Др'уѓи-пак и-'околу л'еглото ст'авале, оти-то-т'рн' го-стр'аело н'огу. Вамп'ирите им-ја-п'ијат к'рфта на-д'ецата от-п'алците на-н'озите од-н'октите. К'ајшто 'има вампир, со-д'ајрин'а, со-кем'анин'а (и т'амбура) му-св'иреле, 'он ќе-д'ошол да-'игра, вампирц'ијата ќе-го-'утепал и п'ихтија к'рф ќе-ст'ане. Со-вр'ела вода ќе-го-п'опарат да-не-се-повамп'ирила к'рфта. Ч'умата кога-б'ила, к'ажујат ст'ари, мн'огу вампири 'имало – т'огај еѓ'упците се-повампир'уеле. Вампир ќе-те-н'алегне к'рфта да-ти-ја-'испие, и ч'овек 'умира. Н'еде Б'елје 'откај К'ојник б'еше к'ажујал: "н'океска 'еден вампир ме-н'алегна, та-т'ежина, т'ежина вр'и 'у-мене и н'е-можеф да-се-п'омрднам и 'издишам, го-б'уцнаф со-т'рн' и п'ихтија ст'ана".

(Т. Ецов)

2. Западни периферни говори

2.1 Горнополошки (гостиварски) говор

Маврово (М'авро:)

Еден обичај за Велигден

Во-п'еток е-најж'алосно и н'ајт'ажен-је н'ародот. Во-с'абота го-саран'уа:т Кр'иста, се-м'ол'ат б'огу, му-р'едат цв'етке, п'ари му-р'едат, п'оклони му-р'едат, б'акшиши – к'ој ш'ами:, к'ој в'ална, к'ој ч'орапи, к'ој како-с'акат ќе-п'оклонит. Во-с'абота н'авечер се-спрем'уа:т за-В'елигден. 'Одат ф-ц'арква во-н'едел'а саб'а:ле. Од-дван'аесет с'а:тот

п'очнуат сл'ужба. После, ко:-ке-з'авършит сл'ужбата, в'артат окол'у-
църква тр'и-п'ати. И п'осле 'одат д'ома и се-в'икат "Кр'исто в'оскресе", а
ј'а ке-р'ечам "ва'истина в'оскресе". Мл'адите и т'ија 'идат д'ома и се-
в'есел'ат. П'арво 'одат ке-к'умот, а п'осле по-приј'атели. Ко:-ке-д'ојдат
от-ке-пријат'елите, к'-одат н'а-оро. Н'а-оро ке-се-в'есел'ат, ке-т'арга:т
к'оло. Највише се-в'есел'ат н'е:стите. М'ашките з'асебно се-в'есел'ат,
ке-т'арга:т к'оло, а ж'енските з'асебно. Каде-н'ас св'ирен'е, со-п'есни
'игра:т п'овише. Таке, ко-сум-б'ила мл'ада, се-п'е:ле п'есни, с'ега не-и-
пам'етоам с'ите. За-'една се-с'ека:м само-м'алу:

Ф'арлила М'ара ј'аболко,

Ф'арлила, ми-преф'арлила, мл'ад-јунак 'удрила...

Наталија Угриновска 63 г. (Аритон Поповски)

Вруток

Петлето и мач'орокот

Си-б'ил ен-д'едо и-ена-б'аба, б'иле м'аш-и-ж'ена. Си-н'емале т'и'е
д'еца. Си-се-под'елиле, 'еден си-з'ел п'етлето, 'еден си-з'ел мач'орокот.
Таја р'екла: "Мач'орокот ке-го-пр'атам н'а-гурбет". Д'едото 'и-тој
р'екол: "'И-ја ке-го-пр'атам п'етлето н'а-гурбет, на-п'ечал'ба". И г-
'испратил д'едото п'етлето н'а-гурбет. И 'ете-го п'етлето 'идет 'еднуш
'од-гурбет и-в'икат: "П'остели, д'едо, ш'арен к'илим и спр'еми ш'арена
пр'ачка". И д'едото п'ослал ш'арен к'илим и с-'извадил ш'арена
пр'ачка". И п'етлето р'екло: "'Удри-ме, д'едо". И д'едото г-'удрил
п'етлето. И ко:-изб'ал'вало п'етлето св'е зл'ато. А ко:-в'идела б'абата
ал'-му-д'онело п'етлето зл'ато, г-испратила 'и-таја мач'орокот н'а-
гурбет. Т'ој 'ојшол вод'ејнца, 'ама т'ој св'е јал гл'уфци и-гушт'ерици. 'И-
тој ко:-се-вр'акал 'од-гурбет в'икал: "'Излези б'або, п'остели ш'арени
к'илими и-з'еми ш'арена пр'ачка". Б'абата п'ослала, мач'орокот д'ошол и
б'абата г-'удрила со-пр'ачката. Ко-п'овратил мач'орокот св'е гушт'ерици
и гл'уфци. И-д'едото на-б'абата му-се-ш'егал.

2.2. Дебарски говори

2.2.1. Дебарски говор

Дебар

Двоица браќа

Б'иле дв'оица бр'аќа. 'Еднијот 'одел н'а-дорва, др'уг'ијот с'едел
д'ома. Т'ој шчо-'одел н'а-дорва б'ил б'удала, а т'ој шчо-с'едел д'ома
'арен. Му-р'екол буд'алата на-'арнијот: "Да-с'еда да-је-п'очина 'измет

м'ајк'е". И така с'едел до-м'ајка-си, а др'уг'иот 'ошол н'а-дорва. Буд'алата згр'ел еден-к'отел в'ода, је-т'урил во-едно-к'орито. Т'амо је-кл'ал и м'ајка-си и ф'атил да-м'аат н'а-неја. От-кор'итото је-'однесол во-ј'аслите, је-д'ал една-ф'урка да-пр'едит. Д'ошол 'умнијот, је-н'ашол 'опрана м'ајка-си. Му-р'екол буд'алата: "'Одај, к'опај гр'оп", а т'ој је-з'ел м'ајка-си. 'Одел, 'одел до-една-ч'ерешна. На-чер'ешната н'ашол една-м'омичка, и је-в'елит буд'алава: "Ф'орли едно-в'етче". Мом'ичката му-не-ф'орл'ала. Т'ој ф'орлил со-едно-д'орво и је-'урнал д'олу 'опрана. А 'арнијот 'одел да-к'опат гр'оп. Буд'алата му-в'икат: "Бр'ате! к'опај дв'а-гроба, ти-н'оса дв'е-мајки".

... 'Иделе, 'иделе и се-скр'иле во-една-вод'ејнца. В'елит буд'алата: "'Овеја-је врет'еното м'ајк'ино со-пр'ешленот, ка-го-з'ема". Му-в'елит бр'ат-му: "Не-з'емај-го, ка-н-'оперит вод'ејнчарот". Т'ој в'елит: "Н'е, ј'а ка-го-з'ема; 'овеја-је-врет'еното м'ајк'ино и пр'ешленот м'ајк'ин. Го-з'ел и 'одел, д'ошол до-една-ј'асика, и си-се-к'ачил на-јас'иката и му-в'елит на-бр'ата-си: "Ми-т'ежит врет'еново м'ајк'ино, да-го-б'увна д'олу?" Под-јас'иката 'имало к'арван к'ир'ации. Г-'отпушчил; к'аменот 'од-ветка н'а-ветка п'аднал д'олу, а к'ирац'иите поб'егнале 'оттује. К'ирац'иите 'имале то'арено к'арванот т'емјан. Буд'алата му-в'елит на-бр'ата-си: "Ка-го-з'апал'а т'емјаноф". И го-з'апалил. На-Г'оспода му-б'олело з'оп, а от-т'емјанот му-'оздравел, и п'ушчат Г'оспот: "К'ој ми-'оздрај з'обов, н'ека д'ојт 'амо". Буд'алата 'ошол т'амо. Г'оспод му-в'елит: "Шчо-с'акаш, одб'ери-си 'овде". Т'ој с-'опулил и в'идел едно-ш'упел'че и го-п'осакал. Г'оспод в'елит: "Н'ешо др'уго з'емај, н'е-земај 'овеја". Т'ој р'екол: "Н'е, 'овеја го-с'акам." Г'оспод му-р'екол: "К'ој ка-те-в'идит, сф'е да-р'азиграт, ко-ка-з'асфириш". Буд'алијот 'одел, 'одел и го-стр'етил еден-п'оп. П'опот го-з'ел за-'измекар, да-му-п'асит к'озите. Го-п'ушчиле буд'алијот 'измекар со-к'озите да-и-п'асит. Т'ој ф'атил да-св'ирит. К'озите ф'атиле да-'игрет. На-в'ечерта д'ошле 'ослабени. Му-в'елит п'опот: "Шчо-'ол'ку ослабени к'озиве?" А поп'агата му-в'елит на-п'опот: "Да-п'ојш, да-в'идиш шчо-слабет 'ол'ку к'озиве?" П'опот п'ошол да-в'идит. Ко-ф'атил буд'алата да-сф'ирит со-шуп'ел'чето, к'озите п'ак ф'атиле д-'игрет. В'елит п'опот на-поп'агата: "'Имале м'ок'и 'овје, шчо-'идет 'ол'ку гл'адни". Т'ога поп'агата му-в'елит: "Н'ека д'ојт в'ечер да-ни-п'освирит; д'ецата к-и-кл'ајме в-'амбар, а м'ије, г'оре н'а-греди". В'ечерта буд'алијот з'асвирил; д'ецата в-'амбар с-из'опрале, а п'опот и поп'агата ск'окнале д'олу. Му-в'елит п'опот на-буд'алава: "Ко-ка-к'укнит кук'ајцата, да-си-'ојш". К'ачиле едно-м'омиче на-едно-д'орво. П'опот му-в'елит: "К'укна

к'укајцата; да-си-'ојш". Буд'алата му-в'елит: "К'оде-је, да-је-в'ида ј'а?"
Ф'орлил со-едно-д'орво и је-'урнал д'олу.

2.2.2. Дримколско-голубрдски говор

Себишча

Девет браќа и ламјата сестра

Си-б'иле д'евет бр'аќа, една-м'ајка и т'атко-им. С'естра н'емале н'иедна. 'Еднош м'ајка-им р'екла: "Еј Г'осподи! Д'ај-ми 'едно м'омиче, та-м'акар и-л'амја нека-да-ј'е". Г'оспод ја-п'очул и му-д'ал едно-м'омиче. На-петте-г'одини мом'ичето се-ст'орило л'амја, и-'изело св'ите бр'аќа; 'останал саде-'еден. Т'атко-му р'екол с'ину-си: "'Одај, б'егај, с'инко, от-'и-тебе ка-те-'изеет!". С'ин-му ј'авнал к'ојн'от и т'атко-му му-д'ал тр'и сл'иви и си-'отишол с'ин-му. 'Одел, 'одел, н'ашол една-к'учка со-к'учин'а и је-р'екол: "ка-т-'опера, 'или д'ај-ми едно-к'учуле". Т'аја му-р'екла: "'Избирај, з'емај". Т'ој з'ел едно-к'уче, си-го-кл'ал на-к'ојн'от и си-'отишол. П'ак 'одел, 'одел, н'ашол една-м'ечка. "Ка-т-'опера, је-р'екол, ја-д'ај-ми едно-м'ече". Т'аја му-р'екла: "'Избирај, з'емај". З'ел т'ој и т'еја и го-кл'ал на-к'ојн'от. 'Одел, 'одел, му-се-сп'ило в'ода, 'изел една-сл'ива 'овде, 'едната п'опреку, ишч-'едната-п'опреку, бл'изу до-с'елото, кој-ка-с'едел.

П'ошол во-с'елото. Т'амо се-'оженит. Му-фт'екнало за-м'ајка-му и за-т'атко-му и је-р'екол ж'ене-си: "Ј'а к'-ода при-т'атка, кога-ка-ти-в'икна ј'а, да-и-п'ушчиш куч'ин'ата". Т'аја (м'ајка-му) не-бил'а-тука. Т'амо (д'ома-си) н'ишчо н'е-нашол, а с'аде с'естра-му. Вл'егол ф'к'уќи, и му-го-з'ела с'естра-му к'ојн'от, му-го-в'арзала н'а-јасли и д'ошла г'оре, при-бр'ата-је. П'ошла да-го-н'агледат к'ојн'от. "Уре-бр'ате, му-р'екла, к'ојн'от-је на-тр'и-nose". Је-р'екол бр'ат-је: "Т'еја г'ајле за-к'ојн'от! П'ошла ишч-'еднош". Ич-н'емат от-к'ојн'от, му-р'екла. Бр'ат-је п'ак је-р'екол: "Т'еја г'ајле за-к'ојн'от!".

Пос'едела ишч-м'алу, му-р'екла брат'ое-си: "Ј'а го-ј'изедоф к'ојн'от; ми-се-ј'адет; и-т'ебе ка-те-ј'ада!". Бр'ат-је је-р'екол: "'Измети и да-п'остелиш еден-м'утаф, ка-п'ојда, ка-с-'избан'а, та-п'осле ј'ади-ме, каде-да-п'аднет бр'атова к'арф, на-ч'исто м'есто да-п'аднет". Т'ој 'излегол да-'одет н'а-бан'а и си-п'обегнал. Т'аја му-се-фт'екнало з'а-него, прит'арчала 'угоре, го-фт'асала и му-в'икат: "Ч'екај, ка-ти-к'ажа т'ебе!". Т'амо 'имало тр'и сл'иви. Се-к'ачил на-'едната; т'аја ф'атила да-је-с'ечет. Т'ој 'отишол на-др'угата; т'аја ф'атила и-н'еја да-је-с'ечет. Му-в'икнал на-куч'ин'ата, куч'ин'ата д'ошле и ја-'изеле.

Босилка Стрезоска 60 г. (Божидар Видоески)

2.2.3. Малорекански (галички) говор

Галичник

Како се прави кашкавал

Кога-ка-го-'измдзет мл'екото, ка-го-'исцедит во-една-к'аца и-ка-му-кл'ает м'аја да-се-п'отсирит. Штом-ка-се-п'отсирит, ка-го-ц'едит и-ка-го-кл'ает н'а-тезгаф во-ц'едило и ка-му-кл'ает 'озгора т'ешко, за-да-се-'исцедит 'убаво. Ако-се-р'аботат н'а-место, ка-му-го-пр'едает на-м'ајсторот шо-го-пр'авит кашк'авалот. М'ајстороф ка-го-пр'егледат сир'ен'ето, ал'-је-фт'асано за-да-се-пр'авит к'ашкавал. Ако-је-фт'асано, ка-го-изл'ежае во-корито и-ка-го-р'едит во-к'ошници и-со-сè к'ошница ка-го-в'арит во-к'азан врен'а-вода за-да-се-ст'орит како-т'есто. 'Отује го-изв'аѓает, го-р'едит н'а-тезгаф, го-м'есит и-го-пр'авит како-с'омуни и-го-р'едит во-к'алапи за-да-се-ст'орит кр'авајче. И-таке-ст'оит дваесет и-ч'етири с'аати во-кал'апите за-да-се-здр'авит. П'осле го-изв'аѓает од-кал'апите и го-с'олит п'о-мрва и-п'осле с'екој-ден го-потсол'увае и-го-р'едит едно-н'а-друго т'аке с'екој-ден дур-да-се-ст'орит с'едом кр'аваи едно-н'а-друго. Кога-ка-се-п'осолит 'убаво, го-м'иет со-студен'а-вода и-го-ф'рча и-го-суред'увае едно-п'о-едно, за-да-се-'исушит. Кога-ка-се-'исушит, п'ак го-собер'увае и-го-наред'увае едно-н'а-друго по-с'едом кр'аваи. Кога-ка-д'ојет вр'емето за-кр'еван'е ('околу К'рстовден) го-б'ерет во-вр'еќи, по-два-д'енга во-едн'а-вреќа, ја-сош'ивае и-ја-врз'увае со-ј'оже. И-т'аке је-г'отов за-кр'еван'е.

Го-н'осит со-к'оли до-Г'остивар, а-от-т'ујека го-тов'арае в-жел'езница и-го-пр'аќае д'о-Солун. С'о-него 'одит и-трг'овците да-го-прод'авае како-ка-н'ает. Некогаш уше-н'а-место го-прод'авае т'оптан, а-некогаш-пак по-некол'ку вр'еќи. Ако-не-им-се-пр'одае и-и-ф'ати л'ето, за-да-не-се-р'асипет од-гор'ешчина го-кл'авае во-С'олун во-буз'аана. 'Овије г'один'е кашк'авалоф најп'овеќе го-ј'аделе н'аши луѓе шо-се-во-Ам'ерика, се-н'осел и-во-'Египет, во-Скенд'ерија, з'ашчо го-ј'адет и-Ар'апите.

2.3. Охридско-струшки говори

2.3.1. Охридски говор

Охрид

На риби со коча

Пред-неколку-г'одини н'ие риб'арите р'азбрафме оту-н'а-море ф'ашчет р'иби со-к'оча и-с'акафме и-к'ај-нас со-т'аква к'оча да-ф'ашчае р'иби, з'ашчо со-к'оча се-ф'ашчаше и-п'ојке и-п'олесно. 'Арно-ама 'овде к'ај-нас н'емафме п'ампури, а-со-к'очата се-ф'ашат с'амо со-п'ампури.

Јас 'ојдоф н'а-море и-в'идоф риб'арите како-ф'ашчет со-к'оча. 'Овде ми-в'елеа риб'арите оту-ејз'ерово н'аше е-с'амо пл'амин'е и-чк'арпи, ј'ас ко:-'ојдоф н'а-море м'ене ми-ф'ати 'умоф оту-ке-м'ожит да-се-ф'ашчет р'иби со-к'очата. И-п'омолиф риб'арите да-ми-д'адет една-к'оча т'аква. Ми-је-д'адо^а к'очата сосе-ф'ортоми и-дв'а-дни с'о-ними б'еф на-к'оча. Ко:-је-д'онесоф 'овде к'очата, с'ите р'ибари се-с'обра:. 'Едни в'елеа: Ж'иво ако-ф'атиш, ж'иво ке-г-'изедам. – 'Арно-ама п'отем неколку-д'ена 'овдека п'ампурот го-напр'ајфме со-овд'ешниве п'ампури да-раб'отама. Т'ака еден-д'ен се-с'обрафме с'ите р'ибари и-'ојдофме со-к'очата, 'е-ф'арлифме; т'аргај, т'аргај, 'онамо кон-Кр'ивина је-изв'адофме, ж'иво не-ф'атифме. Ко:-ф'атија риб'арите да-в'ике:т: "'Ај-бре в'ие мл'ади н'ишчо не-зн'ајте, ви-се-ч'инит св'е шо-л'етат се-ј'ајт. В-ова-'ејзеро какви-м'ажи 'име:т пом'инато, ама-н'ишчо не-напр'ајле. Потем-дв'атри д'ена п'ак 'ојдофме, 'ојдофме кун-Свети-Н'о:м. Је-ф'арлифме т'амо, п'арви'от-па:т ф'атифме некој-три'есетина к'ила б'ел'вици. С'едне је-ф'арлифме от-П'ешчани к'он-вака. Колку-д'ојдофме до-Г'орица, је-изв'адофме, н'екој двест'е-к'ила б'ел'вици ф'ативме. Ко-к'ин'иса: риб'арите с'едне да-в'ике:т: "Леле: м'ајко, ш'о-је ова-р'абота, ејз'ерово ке-г-'исц'арпите, нишчо жив'о не-к'останит". И-в'истина, потем-дв'етри г'одини с'амите н'ејкеме да-'ојме да-л'ојме со-к'очата.

(Божидар Видоески)

Ко го опраа Јакимета камнарот

'Имафме к'алфа од-Алб'аџија, се-в'икаше М'ихаил. Комит'етот б'ереше мл'адежи за-пл'анина, а т'ој с'акаше да-'ојт пл'анина. Н'ие не-го-п'ушчафме. Ј'ас го-м'олиф комит'етот да-го-н'е-земат, пошчо-е-с'ирромаф. А комит'етот б'ереше п'ари, к'ој како-'имаше, за-да-к'упет од-Алб'аџија 'оружје. 'Ојде комит'етот и на-Јак'имета му-п'обара п'ет напол'они. Ст'ана Ј'акиме, го-пр'едаде комит'етот на-Т'урците. "Да-зн'ајте оту-комит'етот п'ари б'ере:т, ми-б'аре:т п'ет напол'они." Т'ога Т'урците му-д'але на-Јак'имета д'есет напол'они, п'ет з'а-него, п'ет за-комит'етот. 'Арно-ама Т'урците му-к'азале на-еден-р'исјанин пр'ијател' оту-раб'отата н'е-је 'уба:. Р'азбрал и комит'етот и р'ешиле Јак'имета да-го-оп'ере:т да-не-ст'орит некој-п'акос. Ст'ана комит'етот б'араше ч'оек Јак'имета да-г-'оперит, ама н'емаше 'ујгун к'ој да-го-'оперит. Т'ога к'алфата от-стр'ика-ми 'Андона р'екол: "Ако-ме-п'ушчите м'ене пл'анина, ј'ас ке-г-'операм." И се-р'еши Јак'имета да-г-'оперит к'алфата од-'Андона Кан'ефчето. Ст'ана н'едел'а н'а-утро еден-с'а:т пред-д'ејна,

'ојде кăј-Јак'имчета и му-в'елит: "М'ајсторе Ј'аким, ме-п'ушчи м'ајсторот 'Андон да-д'ојш К'анио, 'умре ж'ена-му", со-т'а: п'омамка. А Ј'акиме му-р'ече: "Ш'о 'олку р'ано, ч'екај да-се-р'азденит." А к'алфата му-р'екол: "Ќ-'ојме да-в'идиме ако-ч'инет пл'очите от-К'анио за-к'ăрс да-н'апрајш, ако н'е, ќе-дон'есиме от-П'ограец и з'ато: те-в'икам р'ано да-д'ојш." И Ј'акимче ст'анал да-'ојт. И т'ака от-кăј-Ф'илефци с'окакот ф'атија по-т'емници до-кăј-Уз'унчета. Т'ога Алб'ăнецот му-р'ече: "Ш'о-ти-је, Ј'акиме, ц'ăрвена устата?" И Ј'акиме е-'отвори 'устата за-да-в'идит и т'ој, Алб'ăнецот, пр'аво в-'уста к'амата. Ј'акиме п'аднал, а т'ој ушче-дватри-п'ăти в-с'ăрце. И к'алфата пр'аво пл'ăнина 'избегал.

2.3.2. Струшки говор

Октиси

Неспособниот

Б'ил еден-чв'ек. Б'ил ж'енат. Н'е-бил сп'особен за-да-је-р'анит ж'ена-му и-ж'ена-му г-ист'ерала 'от-куќа. Т'ој п'обарал во-'атлите од-куќата и н'ашол една-с'абја; је-з'ел и-'отишол ф-пл'анина. Н'ашол ч'ешма т'амо. С'еднал покрај-ч'ешмата и-з'аспал. А-т'аја пл'анина б'ила з'азета од-зм'еој и-н'иедна жива д'уша не-м'ожела да-п'ојде т'амо 'од-ними. Б'иле двајца-зм'еој, 'имале една-с'естра. С'естрава 'отишла да-п'ăлнит в'ода. Го-в'идела н'его, чв'екот, кăј-сп'ијет, је-в'идела и-с'абјата. На-с'абјава п'ишвит: 'едно ма:не дев'етмина. Т'ака т'аја се-потпл'ашила, се-вр'атила кăј-бр'ăка-је и-им-к'ажвит оту-је-д'ојден еден-ј'унак кăј-ч'ешмата. После т'ије р'екле: "'Одај п'олесно да-го-р'азбудиш и да-му-р'ечиш да-д'ојдит к'ăј нас". Ко-д'ошол т'ој к'ăј-ними, го-'опитвет али-си-ж'енат. Т'ој им-р'екол: "Н'е-су ж'енат". "Је-с'акаш с'естра-ми да-ти-је-д'ајме за-ж'ена?" "Је-с'акам-зер!" "Ајде, 'ерлија н'ека-је", и-му-је-д'але. П'очнале да-си-сп'иет з'едно. Едно-'утру му-в'елет: "Ст'ани, з'ету, з'еми-је к'ожава за-в'ода, д'ојнци в'ода". 'Отишол т'ој, је-н'апăлнил к'ожава со-в'ода, а-н'е-можел да-је-кр'енит. З'ел п'осле да-је-'откопвит ц'елата ч'ешма. К'ога 'ете-је ж'ена-му и-му-в'елит: "К'ăј-си, те-ч'екет бр'ăка-ми, н'еме:т в'ода". Т'ој је-в'елит: "Ако-н'еме:т в'ода, з'еми-је к'ожава, одн'еси-је, ј'а ц'ела ч'ешма кă-је-кр'ена". 'Ова:-је-'однесла в'одата и-им-р'екла на-зме'ојте: "М'ăжот-ми с'акат да-је-д'ојнци с'ета ч'ешма". Нека-не-ј'е-носит, нека-си-д'ојт", р'екле т'ије. После неколку-дн'и се-п'ојавил некој-ц'ар со-в'ојски да-се-б'иет со-зме'ојве. Му-в'елет: "'Ајде, з'ету, с'ега кă-'ојме н'а-битка, одб'ери-си еден-к'он". Т'ој си-вл'егол во-к'ералот кăј-к'оните, н'ашол к'они г'олеми,

зад-вр'атата н'ашол еден-м'ал к'он 'и-него го-з'ел. Т'ој-кон 'одел н'апрет пред-другит'е-кони. И-р'екле зме'ојве: "Бр'е, как'оф-јунак, го-п'озна и-к'онов што-ојт н'апрет". Ко-кин'исале за-да-'одве:т, т'ој се-н'апрај болен. Ж'ена-му го-з'еде к'онот и-с'абјата и-т'арнае со-бр'акаа-им, а-и-'облече нег'ојте р'утишта. От'идве:т т'амо, п'очнал да-се-б'иет и-п'обедвет. С'естрава је-р'аниле во-б'итката. Бр'акава м'ислеле да-н-је-р'анет з'етот. После ко-се-св'арши б'иткава, т'аја п'орано д'ошла д'ома, н'агоре едно-ж'елезо и-кога-'идвее бр'ака-је, т'аја го-ж'ижна со-жел'езото м'ажа-је да-'офне за-да-го-ч'ујет бр'ака-је оту-је-р'анат. После д'ошле т'ије: "Ш'укур оту-курт'улифме, н'ема з'ијан". П'очнале да-си-ж'ивет ср'екно з'е:дно.

2.3.3. Вевчанско-радошки говор

Вевчани

Имало и побудали

Б'иле мајка-'и-керка. К'еркава б'ила тр'удна. 'Имале ск'епар на-п'олица кл'ајно и-пл'ачеле с'екој-ден, си-м'ислеле: ка-се-р'одит д'ете, ка-п'аднит ск'епарот и-ка-го-'оперит д'етето. Д'ошол з'етоф и-н'ашол к'ај-пл'ачет. И-'опитвит: "Што-пл'ачете? И-т'ије му-к'ажвет оту-ск'епарот ка-п'аднит и-ка-г-'оперит д'етето. Т'ој се-з'ачудил, н'емал што-да-'им-прајт, се-ч'удил д'ал' д-и-б'ијет али-н'е. "С'ефте – р'екол – к'-ода да-б'ара поб'удали 'од-ними и-ако-н'ајда не-'и-бија". 'Одел, 'одел, и-н'ашол тр'ојца бр'ака нап'рајле к'ука бес-п'енцере, вн'атре т'емница. Т'ије з'еле к'ошници д-ј-'испадет темн'ицава. Т'ој им-в'елит: "Што-пр'ајте, бре-др'угари, т'ака?" И-т'ије му-р'екле "Да-ј-ист'ајме темн'ицава". Т'ога т'ој им-р'екол: "Ј'а-ка-ви-је-'иста: темн'ицава, што-ка-ми-д'ајете?" Т'ије му-р'екле "Колк'у-пари с'акаш, ка-ти-д'ајме, с'амо да-ј-'истајш темн'ицава". И-т'ака т'ој се-з'апрегнал, д'упи в'амо, д'упи т'аму и н'апрајл п'енцери и-им-д'ошло в'идело. "К'-ода – р'екол – ка-б'ара 'уште да-в'ида". 'Одел п'отака, н'ашол дв'ајца бр'ака к'ај-в'озет гр'еда; фп'регнале п'етел и-м'ачорок, ама-н'икако н'е-может т'ије да-п'омарднет. Т'ој им-р'екол: "Што-пр'ајте в'ака, бре-др'угари?" – "Је-в'озиме гр'едава" – му-р'екле т'ије. – Д'обро – р'екол – м'ожет 'овје в'ака да-ј-'истаргет?" "Ату што-да пр'ајме – р'екле т'ије – како-да-ј-одн'есиме?" – "Ј'а ка-ви-је-'однеса, колк'у-пари ка-ми-д'ајте?" И-се-спог'одиле. Туркај, т'аргај, т'уркај, т'аргај, им-ј-'однесол гр'едата, п'арите им- з'ел и-з'аминал. Се-вр'атил д'ома и-ж'ените не-'и-гибал.

Мали Влај

Лопата свекърва

Една-д'евојка била далеку мажена. Била л'оша многу свек'арвата и-св'екорот. Леп не-ја-давале и-многу је-т'ерале да-р'аботат, и-н'оке. Дур-да-с'еднела т'аја, св'екоров и-свек'арвава ке-р'екле: "Ајде, н'есто:, кр'ени с'ега". И-н'а-вечер ка-је-р'екле: "Сукн'и-колач, та-л'егни-си"! Ф'атила да-слабејт. Бр'ака-је р'екле: да-в'идиме што-ј'е-слаба с'естра-ни. И-т'ака т'и'е 'отишле. Ст'авиле да-ј'адет. Навеч'ерава к'аснале св'екорот и-свек'арвата два-три-п'ата и-р'екле: "Кр'ени, н'есто:, н'и'е нај'адени, приј'атели 'уште понај'адени". Ост'анале без-ј'аден'е и-бр'акава и-с'естра-им. А-ст'арците н'оке ст'анвеле за-да-ј'адет. Другат'а-вечер б'ил само-ф'т'ориоф бр'ат и-т'и'е п'ак т'ака, и-п'ак 'останал гл'аден. После 'отишол само-тр'екиоф, најм'алиоф бр'ат. И-нему 'исто т'ака му-в'елет. 'Арно т'ој р'екол: "Н'е, н'е, ј'а н'е-су 'уште н'ајаден; ј'ади и-т'и, с'естро: – р'екол – ј'а-ј-ти н'е-сме 'уште нај'адени. Св'атов и-св'акава ако-се-нај'адени, нек-се-т'аргет". И-т'ака ст'арите се-н'ашле стр'амни и-се-т'аргнале. После бр'атоф р'екол: "М'ене да-ми-пост'елете н'а-ношви, ме-ј'адет б'алви". Ст'анале ст'арциве н'окта да-ј'адет, како-с'екој-п'ат. Ст'ариоф в'елит: "Ж'ено:, ми-се-ј'ајт". – Што-да-т'и-пра: – му-в'елит ж'енава – леп не-м'ојме да-з'ејме". – "'Оди з'амеси едно-кр'авајче – в'елит т'ој – и-кл'ај-го да-се-п'ечит, ка-к'асниме об'ајцата". Т'ој (бр'атоф) им-се-пулит из-р'абот од-г'уната и-ск'окнал од-н'а-ношви. "Св'ату:, св'аке: – им-в'елит – л'ош с'он в'идоф. Т'атко н'асоне н'е-д'елеше (ф'атил из-'огнот и-п'окажвит) в'ака н'е-д'елеше" и-им-го-н'апрајл крав'ајчето п'уздера ис-п'епелта. "'Арно п'ак ми-се-ј'ајт, што-д'а-пра: с'ега?" – је-в'елит ст'арецот. "М'алчи, п'укни – му-в'елит ст'арата – и-мене ми-се-ј'ајт, ама-што-д'а-пра:". "Ст'ани кл'ај-го к'отлено н'а-огон да-напр'ајме пит'улица да-ј'ајме". Т'ој (бр'атоф од-н'естава, п'ак им-се-пулел 'из-р'акаф от-г'унава. Кога-го-кл'але к'отлето н'а-оган, и-т'ој ст'анал. "Ме-ј'адет б'алви многу" – в'елит т'ој; и-ст'анал и-ст'урнал г'аштите, и-ст'егнал ф-к'отле кашто-б'иле петулиците. "И т'аке све-имале к'отле – р'екол – б'аре да-си:–п'опара г'аштиве". И-п'ак на-ст'ариве им-се-ј'ајт. Ст'арата му-в'елит на-ст'ариоф: "'Оди во-б'афчана во-з'елјено да-ј'ајш од-з'ел'кине. И-т'ој 'отишол, а-бр'атоф и-в'идел и-л'етнал "Св'ату:, св'аке:, ви-г-'изеде в'ол з'елјето". И-з'ел еден ст'ап, та-г-'опрал св'атот.

2.4. Преспански говори

2.4.1. Горнопреспански (ресенски) говор

Горно Дупени

Брачето, сестричето и мајштјата

Си-б'иле еден-т'атко и една-м'ајка и 'имале дв'е д'ечина, 'едно м'ашко и 'едно ж'енцко. Т'аткото б'ил л'овција, а м'ајката с'едила д'ома и пр'ела ј'адејне шо-ке-д'онесел м'ажот. Ко:-пор'астиле д'ецата, м'ајка-му 'умрела, а т'атко-му с'а-пр'еженал. З'ел мн'огу л'оша ж'ена. Т'а: г'отвила с'е шо-ке-д'онесел м'ажот, 'ама на-д'ецата му-д'авала с'амо по-еднуш да-ј'адат на-еден-д'ен и т'о: с'амо л'еп. Бр'ачето и сестричето б'иле мн'огу 'уба:ј и м'аштјата в'езден и-б'ијала. Еден-д'ен дури-б'ил т'атко-му на-д'ецата н'а-лоф, а м'аштјата в 'авчана, бр'ачето ја-р'екло на-сестра-му шо-т'ога с'а-ч'ешл'ала: "Ц'ецо, т'и з'еми-го в-р'аце ч'ешлето, ј'ас ќе-го-з'ема с'апунов и ќе-б'егаме". Ко:-шо-р'екло бр'ачето, т'ака напр'еле и п'очнале да-б'ега:т.

Т'атко-му на-д'ецата т'ој-ден си-д'ошол п'обаргу 'од-лов и ја-н'ашол м'аштјата зам'ислена. Ја-'опитал ш'о-је зам'ислена, а т'а: му-к'азала оти-изб'егале д'ецата. Т'атко-му п'очнал да-р'онит с'олзи и наб'арзина го-вј'авнал к'ојнот и с'а-вдал по-д'ецата. По-еден-с'а:т греб'инајне на-к'ојнот и з'автасал д'ецата. Т'ога бр'ачето је-р'екло на-сестра-му: "Ц'ецо, в'арли-го ч'ешлето з'ад-нас". Сестричето го-в'арлило ч'ешлето з'ад-ними и с'а-ст'орило една-г'олема к'орија со-б'ујата ш'ума. Дури-ја-п'оминал кор'ијата т'атко-му с'а-ст'орило вр'еме ик'индија и п'очнал да-т'арчат по-д'ецата. П'ак и-з'астигнал и п'очнал да-му-в'икат да-з'астанат, 'ама т'ие не-заст'анвие. Му-б'ило ж'ал' за-т'атка-му, ама му-б'ило п'ојке стр'а од-м'аштјата да-ни-б'ијат п'ак. Бр'ачето го 'в'арлило з'ад-ними с'апунот и с'а-ст'орило едно-г'олемо м'оре. Т'атко-му п'ојке-н'е-можил да-'ојт п'о-ними и с'а-вр'атил д'ома мн'огу н'ажален. Од-ж'ал' за-д'ецата по-некој-д'ен 'умрел, а м'аштјата ост'анала во-к'ујката и з'ела др'уги м'аш.

Бр'ачето и сестричето 'одиле мн'огу вр'еме низ-една-пуст'елија. Ј'адиле д'ивјачки шо-'имало низ-пустел'ијата. Му-се-п'ијало мн'огу в'ода, 'ама б'иле 'одени д'алеку од-м'орето и н'икаде н'емало в'ода. Ко:-шо-'одиле, д'ошле до-едни-л'ивајфе, от-ко:-ја-пом'инале пустел'ијата.

2.4.2. Долнопреспански говор

Герман

Свадба

Св'адбата п'очва во-саб'отата кај-'ужина. Са-б'ереа пријат'елите и д'ецата мл'ади и 'одеа да-и-ч'еке тап'аните. Коа-ке-збл'ижва: до-с'елото тап'аните заф'атва: да-св'ире. Гр'едеа, вл'егва: во-дв'оро и са-ф'атва: да-игре 'оро л'удјето. Свек'рвата со-п'огача н'а-гла: к'-играше п'рва, а с'етне пријат'елите. 'Одвечер со-св'ирките 'одеа по-к'умо и по-побрат'имите и бл'изните р'однини. С'а'нош 'игра:, ј'адеа, п'иеја. На-'утрото во-н'е:л'ата о-з'ева: з'ето, (г)о-кл'ава: во-дв'оро н'а-стол и (г)о-бр'ичеа к'умо и побрат'имите и п'ееја б'абите: "З'ето ми-са-бр'ичи//та к'ој ми-(г)о-бр'ичи", а св'ирките св'иреа. Бр'ич'ен'ето о-св'ршваше б'ербер. З'ето 'обр'ичен 'одеше д'ома да-са-сл'ечи, а св'ирките 'одеа по-куки к'анеа л'удје. Са-б'ереа пријат'елите и 'одеа по-н'е:стата. Пр'ед да-т'ргне кл'ава: п'огача на-ст'оло во-дв'оро, а нат-п'огача ч'еша в'ино. Пријат'елите ф'рл'а: п'ари во-ч'ешата и в'елеа: "Да-са-к'ердоса". К'умо о-ист'урваше в'иното н'а-земја, а п'арите му-ј-ф'рл'аше во-п'олата на-з'ето. Кин'исва: по-н'е:стата со-к'ојнте. Ако-б'еше н'е:стата д'алеку, 'одеа с'ите со-к'они, ако-б'еше бл'изу 'одеа ч'етири. На-едни'о-кон ф'к'ачваше св'екоро, на-др'угио з'ето, на-тр'етио к'умо, на-четв'ортио које да-б'еше. На-к'ојнте му-беа-в'рзани оп'ашките, на-бул'ката ш'ами: в'рзано (на-к'оно, на-н'е:стата, на-з'ето и на-к'умо). 'Еден о-н'осеше б'арјако, а дв'амина к'артата со-в'ино. На б'арјако на-в'рво 'имаше ј'аб'ако нак'ачено, а на-к'артата 'имаше цв'етја в'рзано н'а-крс. Деч'ињата шо-а-н'осеа к'артата по-п'а'то с-ја (си-ја) исп'ива: пол'ојната. 'Одеа н'апре и з'ева: с'ијарик: "Гр'еде сват'ојте". Ако-беше-н'е:стата д'алеку, стр'ојнич'арите и-граб'ина: к'ојнте, ч'иј к'он к'-излези п'рф. Коа-'одеа, на-ч'ардако б'абата (м'ајката на-н'е:стата) (г)о-преч'екваше з'ето. З'ето му-б'ацваше р'ака и му-ф'рл'аше ч'ели на-рам'ената. Б'абата (г)о-б'ацваше з'ето и (г)о-д'арваше п'ари. 'Одеа во-к'уката да-ј'аде, да-п'ије. 'Одеше с'естрата на-н'е:стата при-з'ето, (г)о-стр'есваше, му-п'икваше к'ошул'а во-п'ојасо, а з'ето а-д'а:ше ј'аб'ако и н'екоа п'ара на-св'еската. 'Одеше н'екое д'ете, а-ф'атваше н'е:стата за-ш'амиче за-да-р'одва мајшк'и-деца. 'Одеше н'е:стата н'а-строј при-св'екоро да-му-б'аци р'ака. Св'екоро а-ф'рл'аше к'оприна н'а-гла:, а дар'ојте н'а-рамо. С'етне 'одеа ч'упите при-к'умо да: (да а)-к'рше пог'ачата, к'ој да-з'еми п'ојке. К'умо кл'а:ше п'ари на-пог'ачата. Ч'упите а-з'ева: пол'ојната п'огача и а-д'елеа д'олу. Др'угата пол'ојна а-ј'адеа на-т'рпеза. На-кинисв'ан'ето пријат'елите на-н'е:стата кл'ава: п'огача со-ч'еша и пр'аеја како-кај-з'ето.

II Југоисточно наречје

1. Штипско-струмички говори

Кочани

Свети Ѓорѓи и ламјата

Едн'о време им'ало н'екоја н'огу стр'ашна л'амја. 'Она излав'ала с'ека год'ина од-м'орето и траж'ила од-бл'искио гр'ат по-едн'а м'ома год'ишно курб'ан. 'Арно 'ама граѓ'аните едн'а год'ина забрав'иле да-й-д'аат и куг'а излегн'ала л'амјата од-м'орето н'огу се-насрд'ила оти-н'ема курб'ан, улегн'ала у-гр'адо и из'ела стот'ина м'оми. Оттог'ај уплаш'иле-се граѓ'аните и одред'иле з'акон с'ека год'ина да-й-ф'рл'ат на-л'амјата по-едн'а м'ома. И так'а д'ошло р'ед да-ја-д'аат м'омата на-едн'а удов'ица. 'Она си-нем'ала др'уго ч'едо, с'амо т'оа дев'ојче й-б'ило едн'о у-м'ајка. Удов'ицата ок'ела-нек'ела мор'ала да-ја-одв'еде к'ерка-й п'окаре м'орето. Чек'аеки-ја л'амјата плак'але и вик'але на-с'ет глас. Доч'ул-ги св'ети Ѓ'орѓи и ведн'ага дош'ел да-в'иде ш'о-е т'аа раб'ота. 'Он нос'ил со-н'его ед'ен гул'ем буздог'ан. Пит'ал-ги зашт'о пл'акат и в'икат т'олку ж'ално. Удов'ицата му-р'екла: "Как'о да-не-в'икам и пл'акам ј'а завал'ијата? С'амо ов'аа м'омичка-ми-е от-ч'елат и на-н'еа й-дојд'е р'ед да-ја-из'еде л'амјата, та ев'е довед'о-ја куг'а ќе-изл'егне л'амјата да-ја-ост'аам н'ека ја-из'еде ч'им так'а са-наред'иле гр'ацките з'акони". Тог'ај св'ети Ѓ'орѓи й-реч'ел: "Нем'ој да-се-б'оеш, ј'а ќе-куртул'исам м'омата от-тав'а зл'о. Ти 'иди-си д'ома, а 'она н'ека ост'ане м'алку да-ме-поп'оска, дод'ека не-изл'егне л'амјата од-м'орето". Удов'ицата си-от'ишла, а м'омата остан'ала т'ам да-го-п'оска св'ети Ѓ'орѓи. 'Он й-нарач'ал: "Ако-засп'ијам, а-л'амјата д'ојде, ведн'ага да-ме-разб'удеш да-ја-ут'епам". Так'а поск'аеки-го 'он засп'ал и у-т'оа време л'амјата фан'ала стр'ашно да-р'ика и да-изл'ава пол'ека од-м'орето. М'омата от-стр'а забрав'ила да-го-разб'уде св'ети Ѓ'орѓи и почн'ала ж'ално да-пл'аче и да-в'ика. К'ако-шо плак'ала, падн'ала-му едн'а с'аза на-св'ети Ѓ'орѓи. 'Он от-тов'а се-расон'ил, стан'ал и утеп'ал с'ас-буздог'ано л'амјата. Ведн'ага п'осле т'оа св'ети Ѓ'орѓи исчезн'ал, па м'омата си-отид'ела д'ома. Ц'аро куг'а науч'ил 'оти м'омата се-куртулис'ала и л'амјата б'ила утеп'ана, зем'ал-ја на-с'ин-му за-ж'ена и так'а от-сиром'ашка м'ома стан'ала цар'ица.

Штун

Мојата младос

Род'ена-сам у-Шч'ип и-м'омчето ми-е-шчипј'анец; од-д'едо, пр'едедо ст'ари б'иле шчипј'ани. Ког'а б'е^х дев'ојче, с'еде^х на-ч'ардако, 'имаше ст'ари б'аби и-ј'а-ги ст'арите б'аби п'оска^х на-с'анце. И как'о-да-ме-в'идат ерг'ените, свик'аа и ј'азека с-излаж'а, стан'а и посрн'а от-ч'ардако да-в'идам к'ои ерг'ени-са. И туг'ај р'екло м'ојто м'омче (шо-ме-зем'а): "Ј'а ќе-а-изл'ажа, ќе-гл'едам да-а-з'емам". 'Он как'о-ќе-напр'аве: викн'ал една-ж'ена, друг'арска м'ајка, како-стројн'ик на-т'атко-ми да-к'аже. И-туг'ај т'атко-ми реч'е: "Ќе-п'итам у-гр'адо к'ако-е м'омчето, да-н'е-е пијан'ица или-комарџ'ија (н'ие б'е:ме у-Н'ово С'ело, а-м'омчето с'едеше у-гр'адо)". Ојд'е т'атко-ми у-гр'адо, пит'ал дву'ица св'ет, приј'атели: к'ако-е м'омчето. 'Они му-р'екле: "Д'обро-е м'омчето, н'ема-си м'ајка, 'има-си п'арички, 'има-си к'уќичка". И туг'ај т'атко-ми одобри. Б'е^хме на-една-св'адба, б'ехме т'амока на-св'адбата и в'ечерта фан'аме-се да-игр'аеме ш'ирто (ф'алс) и-так'а се-запозн'аме. И м'омчето усигур'и-се оти ќе-б'иде в'аа р'абота. И-ош'ел д'ома, каж'ал на-т'атко-му: "Т'ате, ј'а бендис'а едн'о дев'ојче уб'аво, ќе-го-з'емам, 'утре стројн'ик ќе-пр'атам". И т'атко-му соглас'ил-се. И-дојд'оа една-в'ечер и-направ'име год'еш. 'А се-год'име, стан'а в'ојна, Т'урците коа-бег'аа. Дојд'оа Б'угарите и го-зем'аа војн'ик. Венч'аме-се и-п'осле ојд'е војн'ик. И-ме-остав'и тр'и н'едели нев'еста. Војн'ик бид'е д'евет м'есеци. И-п'осле кога-дојд'е д'ома, д'етето се-род'и. 'Он дојд'е в'ечерта и д'етето се-род'и. Т'оа 'има с'ега четир'иесе и п'ет год'ини.

Струмица

Лошата снаа

'Едан чув'ек им'ал н'ого л'оша ж'ена. Ут-к'о: дујд'ела д'ома, м'ајка-му почн'ала н'ого да-слаб'ее. Д'ен из-д'ен станув'ала сè п'осл'аба. С'ин-й с'екуј д'ен ја-питув'ал: "М'амо, к'ак та-гл'еда сн'аата?" М'ајка-му вик'ала: "'Арно ма-гл'еда, с'инко!" 'Арно-ама с'ино усет'ил 'оти м'ајка-му кр'и: н'ешто од-н'его. И-едн'ач куг'а п'а кути-с'екога ја-пит'ал: "К'ак та-гл'еда сн'аата?", м'ајка-му реч'ела: "Ак-с'акаш да-зн'ааш к'ак-ма-гл'еде, 'остани д'ома скр'ишно, ќе-в'идаш". И с'ино 'едан д'ен ут-ка-са-јав'ил на-ж'ена-му 'оти к'-оде на-раб'ота м'есто да-'оде поврн'ал-се и са-скриј'ал на-тав'ано. Помин'ало м'алко вр'еме, на-м'ајка-му й-се-прајад'ело и потер'ала от-сн'аата л'еп. А-сн'аата каж'ала: "П'укни, тр'есни, дод'ека не-испр'едаш тр'и врт'ена, н'ема да-ти-д'а:м да-ј'адаш".

И к'а-ги-испредила тр'ите врт'ена, п'а потер'ала да-ј'аде. А сн'аата каж'ала: "А-сег'а м'алку пуигр'ај 'оро и исп'еј една-п'есна, п'осле ќе-ти-д'а:м да-ј'адаш". М'ајката почн'ала да-й-са-м'оле на-сн'аата: "Ам'ан, мури-сн'ао, к'ак да-игра'ам ка-сам-стара, н'оизте н'е-ми-држ'ат г'аре!" А сн'аата каж'ала: "Аку-с'акаш да-ј'адаш, ќе-игр'ааш!" И м'ајката почн'ала да-игр'аа и да-п'ее: "Так'а, бре-с'инко, так'а, так'а, игр'аам с'екуј д'ен!" А сн'аата ка-чуј'ала оти-так'а п'ее, зем'ала сук'алто и почн'ала да-а-т'епа оти-так'а пеј'ала. И м'ажо не-муж'ел г'аре да-трпа и слегн'ал и почн'ал да-а-т'епа с'ас-сук'алто на-ж'ена-му сè дод'ека не-такс'ала оти-н'ема да-пр'аа г'аре так'а.

2. Малешевско-тирински говори

Берово

Женски поседенки

Жен'ите фоф-н'ашчо м'есто са-мераклик'и на-г'оске. Н'огу п'ати се-соб'ираа на-муаб'ет и на-едн'о каф'е. Шч'ом ќе-се-научат за-некоа сед'енка фоф-ма:л'ата, з'имаа-си од-д'ома кој'а ф'урка, кој'а чор'ап и брже трч'ат т'ам да-си-пос'едат, да-пораб'отат и да-апнат н'ешчо. Н'екуи од-них н'огу знаат см'ешки да-каж'уваа, та друг'ите се-св'искаа и д'игаа нагар'а кат-куг'а са-ст'о. Едн'и па гледа'еки да-не-и-в'идат с'ал мај'ат и по'апнуваа мајчичк'ата по-н'ешчо. Пон'екугаш ќе-нам'ине на-сед'енката и н'екуј м'аш седенк'ар. Так'а и пом'инуваа жен'ите д'азите н'ошчи през-зим'ето, а утр'ото куг'а ст'анат ф'еднак заф'атаа н'екоа раб'ота укул-к'ашчи: едн'и са-перар'ии, др'узи месар'ии, тр'ети готвар'ии. 'Арно-ама през-лет'ото н'е-е так'а. Тог'ај 'одсаран д'овечер раб'отат по-н'ивјето и по-лив'ад'ето да-приб'ерат по-н'ешчо зим'овишче. Едв'ај ч'екаа мр'ачка да-с-'идат, да-повеч'ераа и да-сил'егнат да-испр'ават к'ости. Прес-т'иа д'енове н'ема ни-сед'енки, ни-попр'елки. С'ал н'екугаш-н'екугаш ќе-се-соб'ерат на-н'екоа пог'ача или на-престап'ул'ка. Тог'ај-са 'ошче пов'есели 'от им-д'аваа п'овече јад'авишче и пиј'авишче, а ни-м'ажје н'ема, та шч'о 'искаа си-пр'ават. От-ка-се-нај'адат и нап'ијат, зап'овјаа н'екоа п'есна, а едн'и при-нем'ање тапањ'е 'играа и 'оро на-п'есната.

Пог'ачата се-пр'аи н'аскоро от-ка-се-р'оди дет'ето, а престап'ул'ката куг'а про'оди. На-престап'ул'ката сефт'е се-гошч'аваа с'ите сос-јад'ен'е и пи'ен'е, садн'ие кр'ај т'урат на-едн'о столч'е по-н'ешчо (мол'иф и кн'ига, п'ари, н'екуј ал'ат), та дет'ето шчо-е-проод'ило д-иде до-т'ам и да-си-з'еме н'ешчо. Жен'ите вер'уваа 'оти б'оже от-тов'а

шчо-ке-да-ф'ане дет'ето ќе-се-в'иди шчо ќе-да-ст'ане он'о куг'а ќе-пор'асне: дал'и ќе-е-'учено, дал'и ќе-е-бог'ато или ракотв'орно.

Разлошко – *Долно Драглишта*

Сватосване

Ф-с'ело Д'олни Др'аглишта, Разл'ошко, ерг'енето се-ж'енаа ут 17-22 год'ина. Д'ое-ле на-т'аа в'озрас мумч'ето, м'ака-му и башт'а-му з'емаа да-му-подд'умкуваа, ќе-е вр'еме в'еки да-гу-уж'енаа. Ут-т'иа подд'умкуваниа м'аката и башт'ата разбер'а на-как'ов ак'ал е-син'о-им. 'Аку в'идаа, ќе-син'о-им е-ск'онен на-тов'а, соб'ираа-се ед'ен д'ен и си-под'умаа за-тов'а: м'аката и башт'ата предл'агаа на-син'о-им за-т'аа, за-он'аа мум'а и т'ој, ако-е-пу-в'ол'ата, удгув'аре-им: "Е 'убаво". К'ату са-сугл'асаа в'еки да-'искаа н'екоа мом'а, пр'аштаа едн'а жен'а у-м'омине да-в'иди на-как'ов ак'ал-с'а па-т'иа. Пр'аштането на-такв'аа жен'а ут-стран'а на-м'омкове се-каж'ува пр'аштане згод'атици – "прат'ихме згод'атици". Кату 'иде жен'ата у-'избраната мум'а, каж'ува на-м'оминиа башт'а и м'ака: "Ја-с'ам душл'а згод'атици (от-ед'и к'ад'е-си) да-'искам шт'ерка-ви... (името ѝ) за... (името на-момч'ето). В'ие какв'о м'ислите: ќе-ни-а-дад'ете-ле, 'ели не'ете? – Пуп'итајте-се, па ми-каж'ете: да-д'оеме-ле с ниш'ањ, ел'и нем'ој". М'оминиа башт'а и м'ака, к'ату си-пуд'умаа сам'и, пувик'уваа н'астрана шт'ерка-им, та-а-п'итаа, 'иска-ле д'ие (за еди кое си момче) 'иле не'е. Тј'а удгув'аре: "'искам" 'ели "не'ку, па-в'ие гл'еајте". Ако м'аката, башт'ата и шт'ерката се-согл'асаа за-т'аа м'ешка (от дето е допратено), удгов'араа на-жен'ата: "Дојд'ете, добр'е дошл'и! Н'ие не сме и вр'едни за-тов'а м'есто, ама ел'е не-с'а-милув'али, та-'искаа, добр'е дошл'и". 'Аку-ле м'аката, башт'ата, па и мом'ата не'а тав'а м'есто, удгув'араа на-жен'ата: "Мум'ата-ни е 'оште м'алка, н'е-е за-жен'ене, че'из не-'и-сме приготв'или" и др'уги такв'иа, ут-ко'ито жен'ата разбер'е, ќе-не-си-д'аваа мум'ата на-тав'а м'есто и си-ут'ива.

(Божидар Видоески)

3. Тиквешко-мариовски говори

Конопиште

Поп и слуга

Си-б'еше едно-вр'еме еден-п'оп. 'Он како-чорбац'иа у-с'еуто н'е-му се-работ'еше, па-се-договор'иа сос-попад'иата да-гл'ават еден-м'омок. К'аа шо-се-излаф'иа т'ака и направ'иа. М'омокот к'оуку б'еше к'адер си-работ'еше, ги-пас'еше гов'еата и-пом'ауко ор'еше на-гол'емта

н'ива; м'алко по-м'алко од-д'ен на-д'ен 'он а-с'еа пчен'ица. Коа-д'ојде време за-жни'ење, м'омокот с'екоа д'ен од'еше на-н'ивата да-жни'е. 'Ама пр'ед-да-п'очне сос-раб'ота, 'он п'рво ќе-седн'еше пот-с'енката на-една-кр'уша горн'ица у-ср'ет н'ива и-ке-а-пит'аше горн'ицата: "'Е, ден'еска ќе-жни'ијме ил-ке-сп'ијме?" "Ч'екај п'рво да-в'идме ш'о 'има у-т'орбата тур'ено за-јад'ен'е" – ќе-реч'еше кр'ушата. Ш'о-ке-в'иде, к'аа с'екоа д'ен т'ака и-ден'еска л'еп и-кр'омит и у-една-к'рпа п'ипер, па-и-т'ака му-удгов'оре на-м'омокот: "Е, ќе-сп'ијме". Т'ака м'омчето ц'ала н'едел'а се-врв'еше на-истата н'ива и-н'икогаш не-жни'еше. С'екоа в'ечер п'опот го-пит'аше: "К'ако 'оде жни'ен'то?" Ама-м'омокот 'уго 'исто му-одговар'аше: "Па, п'опе, 'оште кра'иштата и-ср'ејто". 'Еден д'ен п'опот р'екол: д'ај да-'идам ј'а, да-в'идам ш'о раб'оти м'ојот м'омок. От'иде на-н'ивата и-се-к'ачи на-кр'ушта пот-к'оа м'омокот спи'еше с'екоа д'ен. 'Ете-го м'омокот каде-'иде, па-си-с'една пот-кр'ушта и-'истото и-го-в'ика на-кр'ушта. П'опот ч'у сè шо-а-п'ита кр'ушта. Отк'оа з'аспау м'омокот, п'опот пол'еко сл'езнау на з'емјата и-си-от'ишол и сè распр'авил на-попад'ицата шо-работ'еше м'омокот. 'Утрото му-д'але п'одобро јад'ен'е. П'а от'ишол на-н'ивата и-п'а 'истото й-го-в'еле на-кр'ушта; в'анал да-жни'е оти-у-т'орбата им'аше д'обро јад'ен'е. И-т'ака м'омокот за-дв'а-дни а-'ожна пчен'ицата на-к'оа й-се-врв'еше ц'ела н'едел'а со-кр'омит и-п'ипер у-т'орбата.

Мариово – Дуње

Тровица браќа

Им'ало н'екој тров'ица бр'аќа, кинис'але да-од'аја на-п'ат. Од'иле, од'иле, и н'ашле н'екој др'аки. П'остарио бр'ат р'екол: "О, г'осподи, д'ај-ми 'овие др'аки л'озје да-б'идат, на-с'е шо-ке-пом'ини ќе-му-д'ада гр'озје". Г'оспо др'аките му-и-ст'орил л'озје. Ср'еднио р'екол: "Д'ај-ми, г'осподи, ов'ие гарв'ани да-ми-ст'анат к'ози. Ш'о ќе-пом'ини, на-сè ќе-д'ада мл'еко да-с'рка. Му-и-ст'орил г'оспо к'ози. Г'оспо 'одел со-н'иф. На-п'омалијо му-р'екол: "Т'и, с'инко, ш'о с'акаш?" Т'ој р'екол: "Ј'ас с'акам да-ми-д'аде г'оспо нев'еста да й е-с'рцето к'ако м'ојто". Г'оспо р'екол 'оту ќе-му-д'аде т'аква нев'еста. Ка:-от'ишле кај-ч'упата, т'а: б'ила сврш'ена и в'ечер к-а-зем'аа сват'ојте. Ко:-с'еднал г'оспо с'ете си-прикаж'увале. Т'ие му-р'екле: "'Оти, д'едо, т'и нишчо не-каж'уваш?" Т'ој му-р'екол: "'Ами ј'ас шо-зн'ам да-каж'увам. С'амо да-ми-н'ајте 'една пр'ачка лоз'ова от-тр'и год'ини скин'ата". Му-н'ашле и а-пос'адил д'едото. Ват'иле 'облок со-сват'ојте, ако-р'оде л'озата гр'озје, нев'естата да-му-а-з'емат, ако-не-р'оди л'озата гр'озје, гл'а:та да-му-а-з'емат на-

д'едото. Ко:-стан'але 'утрото, л'озата б'ила п'олна гр'озје и му-а-з'ел д'едото нев'естата. Му-а-д'ал на-н'ајмалдио бр'ат. Уб'аво си-живе'ал со-нев'естата. 'И-дал г'оспо д'ете. По-вр'еме се-вр'атил г'оспо кај-н'и: и т'аткото го-пр'ашал: "Д'едо, шч'о-си-ув'илен?" Му-р'екол т'ој: "К'ако да-не-б'ида ув'илен ко:-ми-с'акат д'ете от-тр'и год'ини печ'ено?" Г'оспо с'амо го-обид'увал ш'о ќе-р'ечи. 'Овој р'екол: "И, д'едо, н'ие 'имаме д'ете, н'его ќе-го-оп'ечеме". А-угор'еле в'урната, го-кл'але д'етето да-се-п'ечи. Ко:-п'ошле да-го-изв'адат исп'ечено, вид'еле кн'ига ка:-д'ржи и ч'ита во-в'урната, н'е-изгор'ело. Го-благод'ословил б'ок да-не-изг'ори.

(Милица Конеска)

4. Јужни говори

4.1. Долновардарски говори

Гевгелиски говор

Мачуково

Враг Чедо

'Един м'аш и ж'ена ним'але д'еца. Фт'ората ж'ена му-б'ила на-т'оа. Ут-п'арвата им'ал д'ете и м'ома. "Б'оже, б'оже, вил'але, вр'ак ч'едо да-'имум, ч'едо да-в'идум". Г'оспут и-пр'аслуш'ал и р'ек'ал: "Д'ил'ми с'акте"... Му-д'ал. Т'оа д'етто, шо-с'а-руд'ило, ф'аг'ило жив'ина да-ј'аде. С'аг инс'ан гу-изд'ело – и м'ајк'ата и т'аткуто. Душ'ел р'ет на-бр'атчито и на-с'естрата. "'А да-б'егме, с'естричко, рич'ел бр'атут". "Да-з'емиш ст'омната и ч'ешил'ут – т'иа тр'и ш'е'аве". И – кинис'але да б'ег'ат. Ф'аг'ила да-и-пр'афт'ас'аве т'аа, м'омта шо-ј'аде. Ф'арл'ила ст'омн'ата – с'а-чин'ила в'ода – на-муж'ала да-ј-фт'асе. Пр'апл'ув'ала п'а пумин'ала в'одта. Чин'ила да-ј-пр'афт'асе. "Бр'ате, ф'арли", р'екла с'естрата, "бр'ичут, да-с'а-ч'ине 'остри к'ам'ајне, да-на-м'ож да-на-ст'игне". 'Они п'а б'ег'ат. К'оа да-в'идат – п'а зад-н'их 'иде. 'Они "л'амја" не-в'икат – туку "с'естра-ми 'иде" – с'естра п'уста! К'оа с'а-з'ав'арта'ав'ат, 'а да-ј-фт'асе, к'оа гл'еат п'а пу-н'их. "Ф'арли", в'еле, с'естро, "ч'ешил'ут, да-с'а-ч'ине г'агта г'ора – да-н'е-на-ст'игне м'ојта с'естра". Д'ур да-и-ст'игне н'их гл'едат на'з'ади и-стрит'уве ад'ин ст'ар д'едо. И д'е:то и-п'ита: "д'ек так'а, бре-д'еца?" Д'еуто б'ил Г'оспут. Му-д'ал-едн'о 'остро н'охче. Ду-ч'естата г'ора ка-д'ошле... "Јас к'и-ти-п'уштум дв'а аршл'ана"... Устан'ало 'уше едн'о д'арво... "З'астани с'ега, с'естро. Ус-н'ози ид'ејте, и с-кр'ил'ја да-л'етте (лит'ајте) и живут н'ема г'ајре на-н'ас. Застан'але т'иа аршл'ајнто. На-н'еа й-в'ел'ат с'ега: "'А ш'о 'има да-има – с'ите да-и-

избл'увиш, да-ј-иск'ариш!" Избл'ув'ала и живи и умр'ени. 'Ен на-кус'урут, м'ајка-му и т'атко-му-живи. Мр'афката, шо-н'осе м'арвите и-направ'иле.

Дојранско-кукушки говор
Дојран

Търговџо и нѣречниците

Им'ало 'едно вр'еме н'екуј тѣрг'овац к'ој шѣт'ал уд-гр'ат на-гр'ат. Шѣт'ајќи дујд'ел на-н'еко: прист'анишче, испадн'ал уф-н'еко: с'ело. Б'ило д'оцкана и т'о: тѣрг'овацо вид'ел д'ека свѣт'е уф-н'еко: к'ѣшча свит'ило (туг'ај на-м'ало л'амби, сад'еле на-канд'ила, на-св'ешчички) фл'аз'ел уф-дв'оро и-чукн'ал на-вр'атта. Т'и: испадн'але г'аздите и-о-праим'але на-г'осте. Т'а: в'ечар 'они-па ки-прав'иле парж'ешка, им'але р'одано д'ете, ж'енцко. Прав'иле шо-прав'иле т'амка, в'ечарта, ад'етто и-направ'иле и-си-л'агн'але. 'Оти с'елцка к'ѣшча, сирум'ашка, уф-'една удај'а с'ите спиј'але, и т'о: л'агн'ал пра-н'их. 'Ама н'е-о-фѣт'ило с'он, рѣч'ел: "Ст'ој да-в'идум в'а: в'ечар шо-ки-д'ојдат, на-'та: м'ома шо-ки-к'ажат!" Там'ам са-чин'ило пул'унуш дујд'еле нѣр'ечниците и-пучн'але да-каж'уват. П'ѣрвата рѣч'ела: "Е, д'е-ј-жива и здр'ава, да-пур'асне гул'ема, 'убуф кѣсм'ет д-'има." Др'угата: "К'а ки-пур'асне, т'о: шо-ј-д'ојдан на-г'осте м'ѣш да-ј-б'иде". Тр'етта па-рѣч'ела: "Уф-гул'ем гр'ат д-'оде". Ут-т'ам стан'але т'и:, си-удд'еле.

Т'о г'осто си-рѣч'ел: "Т'а: м'ома 'енус са-р'ојце, ј'ас-сум дв'ајсе гуд'ини и-ошче дв'ајсе да-ч'екум, ј'ас с'аке да-устар'е:м. Шо-не-б'иват раб'оти. Т'уку д'ај дѣ-з'ем, дѣ-н'осум в'онка". Зим'уве, кути ка-б'ила уф-пал'е:нте а-дигн'уве (м'ајката и т'аткуто си-засп'але), а-над'енуве на-к'ол в'онка. Са-кач'уве на-бр'одо, с-изб'егуве. 'Они ка-стан'але саб'ајле, гл'едат – н'ема м'омичка. Д'ека ка: н'ајдат? 'Едно вр'еме сл'ушат ка-пл'аче в'онка, на-к'оло над'енна. Ка-вид'еле от-'еј ж'ива, а-развиј'але, с'амо на-кур'емо м'алце б'ила суд'ерана. С-ја-прабр'але. Вѣрв'еле гуд'ини, м'омаџа пура-сн'ала. Ус-с'елцките м'оми на-'о:рто уд'иле, шѣт'але, раст'ела кути-с'ите с'елцки д'еца.

Ут-ка-пумин'але дв'ајсе гуд'ини, са-дукар'ало р'ет т'о: тѣрг'овацо да-д'о: п'а уф-т'о: с'ело. И 'иде. В'ечарта си-н'ојце акр'ано, уф-каван'ето пусад'еле и удд'еле на-'о:рто. Туг'ај, 'едно вр'еме, сѣ на-п'ѣто са-бр'але играј'але н-'ејн т'ѣпан, н-'една г'ајда, гл'авно играј'але. 'Оришча им'ало. 'Одат и на-'о:рто нај'убава т'а: м'ома, с'елцката, на-сјурм'ашко: чув'ек. И рѣч'ел на-т'и: пубр'атимто: "Т'а: м'ома в'а: в'ечар да-з'емум, н'ишчо не-

с'акум". Пубр'атимо му-удгувур'ил: "Т'и т'арг'овац, т'а: с'елцка м'ома, н'ајалч'ак, н'а-гувад'ар 'еј, к'ак ка:-з'емиш? Сл'уши, рач'ел, ј'ас м'ојта ки-т-ја-д'а:м, т'а: ним-га-з'ими". "Н'е, рач'ел, 'или 'она 'или др'ук н'икуј".

Е, к'андис'уват, 'одат. Т'аткуто фат'ил да-кр'ачке. "К'ак да:-д'а:м м'ојта м'ома н'а-т'арг'овац, ко: н'и:-сме с'јурм'аси, дур-не-л'иче". "Ј'ас – рач'ел – 'и:м пар'и и-да:-убл'ечум и-д-иј-купум с'а'то". Удд'еле, у-дук'а:нто, накуп'иле, сприм'иле. Извик'але с'е:лто, направ'иле 'една в'ечар цимб'иш, стан'уват уд-над'ел'та си-'одат. Там'ам си-удд'еле д'ома, кут'и мл'ади си-л'агн'але, з'ела т'а: да-с-субл'ече. 'Он й-рач'ел: "Т'и 'имиш ниш'ан, удд'ека т'е-ј т'о: ниш'ан?" "М'ајка распр'авише, н'еко: вр'еме, н'екуј т'арг'овац дуд'ел н'а-тр'етта в'ечар, ка-вид'ел 'оти б'аб'ек 'има, зам'ал ма-надан'ал в'онка н'а-к'оло, баг'ал. И- так'а, ут-т'о: ми-б'ил т'о: ниш'ан". "Е, м'ур – рач'ел – нав'есто, ми-ј'ас б'их т'о: ш'о-та-надан'ах. Не-с'ака:х да-та-з'е:м, 'оти нар'ечниците каж'а:: "Да-пур'асниш, к'а: ки-б'идиш гул'ема м'ома да-са-в'арнум да-та-з'е:м. Зард'и т'о: ј'ас та-надан'ах н'а-к'оло, да-н'е-та-з'е:м. 'Ама ш'о-са-напиш'ало т'о: ки-б'иде, па-ј'ас дуд'ех да-та-з'е:м. 'Ајде – рач'ел – с'а: на'ад д-одаме, пра-д'едо и пра-б'аба, п'а пу-н'ово св'адба да-пр'ават". И-так'а, ш'о рач'ели нар'ечниците, т'о: му-са-исп'алн'ило н'а-т'арг'овацо.

Мара Кречова 1931 (Коста Пеев)

Планица

Д'етто и уч'итало

Т'о: д'ете с'ак'ало да-уче. Мајк'а-му гу-пушт'ув'ала на-ука д-оде. Е, д'ек к'-оде? Гу-пушт'или уф-н'екуј бун'ар д'етто. Уф-бун'аро гу-пушт'или. Им'ало д'ол на'рот. Так'а прик'ажуве пр'икажница, на-д'олн'о св'ет. Е к'а уд'ели ду-бун'аро, мајк'а-му р'екла: "Ки-та-н'осум, р'екла, з'ан'аат да-с-'учиш". А бре-с'ино, з'абр'авум бре-с'ино, на-м'ожум 'ас да-ви-к'ажум. Е, к'а гу-нус'ила ду-бун'аро "ох" р'екла мајк'а-му. Е, 'она к'а р'екла "ох", изл'ег'ал "Ох", чув'ек изл'ег'ал уд-бун'аро. К'а изл'ег'ал т'о чув'ек уд-бун'аро: "Е, ш'о б'або, з'а-ш'о п'итиш?" "Н'е, бре-с'ино, с-ум'ар'их, 'ох рич'ех". "'А-а, н'е, т'ук-еј 'Ох. Т'ук 'Ох, к'а са-в'еле, т'ука-ј 'Ох. Д'ек го-н'осиш син-ти?" "Е, пр'а-'Ох к'-о-н'осум, на-з'ан'а:т да-уче". "Е, 'ас-сум 'Ох". Гу-з'име д'етто, гу-пушт'уве уф-бун'аро и он ут'иве уф-бун'аро. Б'апта ш-ут'иве дома. "Уд-гуд'ина, р'ек'ал, б'або, к'а ки-д'ојш, п'а т'ук да-д'ојш, 'Ох к'а ки-р'ечиш, п'а к'-изл'езум 'ас, к'-о-иск'арум с'ин-ти. К'-о-иск'арум д-о-в'ијш. 'Ак-са-н-уче з'ан'аат к'-о-з'ак'ариш, ак-н'е с'е-ј-н-учил з'ан'аат п'а к'-о-з'ем". Т'а ж'ена к'а дуд'ела

гуд'инта, удд'ела п'а т'ам. К'а р'екла "'Ох", изл'егал "'Ох" и д'етто гу-јскър'ал. 'Арно 'ама д'етто н'е н-'учино. "'Ас – р'екъл-м'але н'е-с-нѣуч'их нѣ-зѣн'аѣт, 'оште ки-с'учум". П'а гу-з'име т'о 'Ох. П'а гу-з'име, п'а фл'еве у-бун'аро. "Уд-гуд'ина, б'або, п'а ки-д'ојш". Др'угѣта гуд'ина б'абѣта п'а дујд'ела, а'ма т'о удд'олце му-рѣч'ел: "Дѣ-н'е-кѣж'увиш 'оти зн'ѣш, дѣ-н'е к'ѣш 'от сѣ-н'учи. Ки-в'икиш "н'е зн'ам н'ишто, т'еле дујд'ех, в'ол ки-с-ј'одум, ки-л'ѣжиш от-ки-т-из'едум". Д'етто рич'ел "'арно", 'ама с'етне гу-јзлѣж'ове. Ричел: "Т'еле дујдех" ... и изб'егуве ус-мѣјк'а-му.

Е-е, н'е зн'а б'аба, г'ѣре ут-т'ам нѣ-тѣк'а. Н'е зн'ам. 'Има 'оште, 'ама н'е зн'ам дѣ-к'ажум.

Ана В. Вангелова 1897 (Коста Пеев)

Воденски говор

Воден

К'ак Г'оспут испит'ал м'ѣжут и ж'ентѣ

Излиз'ел ѣдн'ѣш д'еду Г'оспут дѣ-си-изв'иде л'ѣуту нѣ-з'емјѣтѣ. Кѣ-вѣрв'ел пукр'ѣ-ѣдн'а-н'ивѣ, вид'ел ѣдну ур'ач – си-'орѣ; Г'оспут гу-дуближ'ил и му-в'еле: "Дубр-'утру, јун'аче!"

– Д'ал-ти Б'ок д'обру, д'еду!

– К'а ти-'оде рѣб'оттѣ, с'инку, ти-сп'оре?

– 'Ех, д'еду, сѣ-м'ѣчѣм, ѣмѣ-и-Б'ок к'и-пум'оже!

– Тѣк'а, с'инку, тѣк'а! 'Ај дѣ-в'идѣм к'ак 'орѣш т'и!

В'о ур'ачут извѣд'ил ѣдн'а-бр'ѣздѣ, дигн'ал р'алту, вѣрн'ал вол'овте нѣ-др'угѣтѣ стр'анѣ, дим'ек нѣ-т'а стр'анѣ, утд'екѣ зѣфѣт'ил п'ѣрвнѣтѣ бр'ѣздѣ, и зѣур'ал др'угѣ бр'ѣздѣ. Тѣк'а, кѣ-ѣ-свѣрш'ил и в'а бр'ѣздѣ, п'ак вѣрн'ал вул'овте и зѣур'ал уд-др'угѣтѣ стр'анѣ нѣ-н'ивтѣ.

Гу-п'уле Г'оспут, к'а сѣ-мѣче в'о ур'ачут, сѣ-см'илувѣ нѣ-н'егу и му-в'еле: "'Оти, бре-с'инку, сѣ-м'ѣчиш тѣк'а, м'ѣчиш и вол'овте, кѣ-вѣрн'увѣш зѣ-с'екуѣ бр'ѣздѣ".

– Ѧми-к'ак, бре-д'еду? му-рич'е в'о ур'ачут.

– 'Обѣрни-ј, с'инку, п'а уд-в'а стр'анѣ и з'ѣурѣј. Кѣ-к'и-ст'игниш ду-кр'ѣјут, нѣ-н'ивтѣ, п'а 'обѣрни ут-т'ам и 'орѣј.

Ур'ачут сѣ-чуд'ил – чуд'ил и си-р'ѣкол нѣ-'умут: "Ај дѣ-в'идме и в'о мураф'ет нѣ- д'еѣту" и зѣур'ал тѣк'а, к'а му-кѣж'ал ст'арицут; кѣ-извѣд'ил три-чет'ири бр'ѣзди, д'еду Г'оспут гу-пупит'ал: "'Е, му-в'еле, и сѣ-нѣсмиј'увѣ, к'а ти-сѣ-п'уле с'егѣ ур'ѣјниту?"

– Спул'ѣ-ти, д'еду, н'огу л'есну и н'огу сп'орну в'ѣрве с'егѣ.

– 'Ајде, с'инку, утс'егă сè така дă-си-'орăш – му-рич'ел д'еўту и си-зăмин'ал.

Кă наближ'ил āдну-с'елу, зăч'ул уд-āдн'а-к'ујкă шкр'ип-шкр'ип уд-н'екуј р'ајзбуј: "Ч'екăј, си-рич'ел д'еду Г'оспут, дă-в'идăм к'ак тк'ае т'а ж'ента т'аму" и влиз'ел у-дв'орут нă-к'ујкăтă: "Пом'ожи Б'ок, нив'есту!" – В'а ж'ентă тк'алă т'ам, нă-тр'емут.

– Д'ал б'ок д'обру, ст'ару! Шо-п'алăш т'укă? и сă-нăсмиј'алă.

– Пул'ам к'ак тк'ајш, нив'есту, и с'акăм дă-тă-п'итăм, к'а ти-'оде рăб'оттă.

– К'а к'и-ми-'оде? – к'а с'акăм тăк'а ми-вăрве.

– Āмă-кă гл'едам, ч'еду, не-ти-сп'оре... 'Оти с'е уд-āдн'а стр'анă тк'ајш и к'иниш к'оницут – в'ăтукут?

– Āми-уд-дв'ете?

– Уд-дв'ете ј'а! 'Ету к'ак: ф'ърли сув'ал'кăтă су-д'еснăтă р'ăкă, ст'егни-гу н'апкум к'онцут! Ā-тăк'а! Ā-с'егă ф'ърли суф'ал'кăтă су-л'евăтă р'ăкă удлев'у и п'а ст'егни к'онцут!

Зăтк'алă нив'естăтă, к'а ā-нăуч'ил д'еўту и сă-ч'уде, к'олку л'есну и сп'орну сă-тк'ае платнуту! Зăйгр'алă сув'ал'кăтă у-р'ăцту нă-мл'адăтă ж'енă, и нишч'елките зăпиј'але кăту-кук'ошкă, к'огă куткудј'акă. Пуглид'ал д'еду Г'оспут, пуглид'ал и си-тăргн'ал. "'Остани су-здр'аве, нив'есту!"

Ду-год'интă д'еду Г'оспут п'а тăргн'ал пу-з'емјăтă и пр'аво нă-т'а н'ивтă при-ур'ачут: "Дубр'утру, јун'аче!"

– Д'ал-ти б'ок д'обру, д'еду!

– К'а ти-вăрве, с'инку, ур'ајнту?

– Ми-сп'оре, д'еду, н'огу ми-сп'оре; зă-д'ен изур'увăм дв'е пург'они!

– 'Арну, ч'еду, 'арну! Āми-к'ој тă-нăуч'и тăк'а сп'орну дă-'орăш, с'ине? Ур'ачут убăрн'ал 'очи нă-н'ебту: "Г'оспут, д'еду, Г'оспут мă-нăуч'и: 'он е-вр'един зă-с'е н'ешчу. И āдну-ст'ару кăту-т'еп ми-пукăж'а.

– Тăк'а, с'инку, Г'оспут тă-науч'и и с'егă тă-блăгус'ове; д'ен дă-'орăш, год'инă дă-р'аниш ц'ала к'ујкă! И си-зăмин'ал.

– К'а стигн'ал у-т'о с'елту, д'екă тк'алă ж'ентă, ā-п'итă: "К'а ти-'оде, нив'есту, тк'ајниту, – сп'оре?

– 'Ем ми-сп'оре тк'ајниту, 'ем ми-сă-д'ăлже платнуту!

– Ā-тăк'а, к'ерку, ā-тăк'а! Āми-к'ој тă-нăуч'и тăк'а л'есну и сп'орну дă-тк'ајш, нив'есту?

– 'Их пă-т'и! к'ој к'и-мă-'уче? му-рич'е в'а будăл'атă ж'енă: с'амă-сăм'ичкă кăту-мл'адă нивист'ичкă.

– Амă-к'а сă-нăуч'и с'амă, бре-к'ерку? – му-в'еле Г'оспут, зă-дă-му-уп'итă 'умут.

– 'Ет тăк'а: с'амă сăм'ичкă кăту-мл'адă нивист'ичкă – му-в'еле п'а в'а будăл'атă.

– Амă-н'икуј н'е-ти-пукăж'а – му-в'еле п'ак Г'оспут.

– 'Ех и т'и, ст'ару-'ару! ти-кăж'ах; ст'игă вик'е ми-збур'увăш: дă-нă-м'ислиш пă-'оти т'и мă-нă'учи?

– Д'обру, д'обру, нив'есту. 'Ај с'еј-си су-здр'аве; амă-ут-С'ечку ду-Вил'икдин дă-тк'ајш, пуд-м'ишкă дă-гу-н'осиш!... му-рич'е Г'оспут и ѧ-уcтaв'и.

Трпче Гувидарчев (Васил Думев)

4.2. Серско-лагадински говори

Серско-драмски говори

Драмско – Горно Броди

Киндизм'ушка Мар'ушка

Ѓдн'ă ж'енă си-им'алă гул'аму мум'иче – Мар'ушка. В д'орă си-им'али х'убăвă грăд'ина и в-грăд'инăтă гул'аму д'ăру. С'аки дăн' мум'ăтă ут'ивăлă нă-с'енка пуд-дăр'оту дă-кинд'исă. Ѓдн'ăш нă-дăр'оту к'ацнăлу п'иленциă изр'укăлу: "Киндизм'ушку, Мар'ушку, 'умр'ал м'ăш штă-з'емеш".

Т'а утишл'а при-м'ајкă-си и сă-упл'акăлă. М'ајкă-хи рекл'а: "'Ид 'утре п'ак дă-кинд'исаш, п'илету м'ожи дă-ни-д'ојде".

Нă-др'угија дăн' Мар'ушка п'ак с'еднăлă пуд-дăр'оту и п'илету п'ак душл'о и зăр'укăлу: "Киндизм'ушку, Мар'ушку, 'умр'ал м'ăш штă-з'емеш". Вăрнăлă-сă т'а плăчăшт'ем при-м'ајкă-си. Нă-тр'етија дăн' п'ак ст'анăлу с'ăштуту. М'ајкăтă сă-мн'огу зăч'удилă и зăв'елă Мар'ушка дă-п'итăш буд'ăн от-т'ăј р'укă п'илету. Вăрв'али, вăрв'али и ст'игнăли ду-ăдн'ă гул'амă к'ăштă сăс- ж'ел'азни п'орти. Нă-д'орă им'алу ч'ешмă. Мар'ушка к'азăлă нă-м'ајкă-си: "М'ају, мн'огу ми-сă-п'ие 'одă. Штă-'ида дă-п'ија ут-т'ăс ч'ешмă".

Шт'ом кăт'о фл'ала и п'ортите сă-зăт'орили. М'ајкăтă уст'анăлă в'ăнкă. Мар'ушка уст'анăлă фн'етре. М'ајкăтă зăв'икăлă ут-в'ăнкă, Мар'ушка ут-фн'етре а п'ак п'ортите ни-сă-ут'орили. Мр'ăкнăлу-сă и жен'ăтă си-утишл'а. Мар'ушка фл'алă в кăшт'ăтă. Т'ам им'алу четр'ијсте ст'аи. Т'а утв'ар'алă и зăтв'ар'алă с'ички вр'ати, н'ијде

ништу ни-нашл'а. Најс'етне, к'ат'о ст'игнала ду-с'етн'а ст'аја, в'ид'ала на-ср'ет ст'ајата ист'егнали, умр'ал м'аш. На-р'ак'ите-му им'алу гул'ама кн'ига и на-кн'иг'ата бил'о нап'исану: "К'ат'о пруч'ат'еш т'ас кн'ига, ј'а шта-ст'ана и шта-са-'ожан'а за-т'еб'а". Ч'ела, Мар'ушка тр'и дн'и и тр'и н'ашти. Аг'а ја-исч'ела, умр'алија м'аш са-с'ажув'ил и ст'анал. П'ортите са-ут'орили. Т'ој з'ав'ел Мар'ушка при-м'ајка-хи, р'укна'ли мн'огу рудн'ини и нар'ад'или гул'ама св'адба.

(Екатерина Белева)

Серско – *Календра*

Дв'а сесри

Едн'о вр'аме са-бил'и дв'а с'есри. Едн'ата бил'а 'ас с'есра, едн'ата дук'арана. Машт'еата бил'а к'ат'ил' ж'ена. Ун'а га-пусн'ала да-га-из'едат в'алц'ето дук'арануту мум'иче. Машт'еата й-каж'ува: "Н'а-ти едн'о кутл'енце, едн'о м'аче и ед'ин пит'ел. "Мум'ичето ги-з'ала и ут'ишла в-гур'ата и вл'агла в-едн'а к'ашта. Вл'агла фн'етрека и ги-з'ала мач'енцето, куч'енцето и кутл'ето. З'ала мум'ата да-јад'е и мач'ето зам'ака, куч'ето пучн'а да-л'ај. Т'а ги-нај'ала и-легн'ала да-сп'и. Куг'а са-ст'емни, дујд'оа калик'анзи. Ун'и пучн'али да-тр'опат. "Ут'ори, д'ев'ојко, да-та ј'ада!" Ун'а са-исплаш'ила и каз'ала: "М'аченце, к'ученце, к'ак да-к'ажа?" – "К'ажи, дук'арај-ми ч'е'ис". Мом'ичето каз'ало и т'оа ут'ува и дук'ара ч'е'ис. Зев'ал п'ак да-в'ика: "Ут'ори, д'ев'ојко, да-та-ј'ада!" Мач'енцето и куч'енцето й-к'азаха: "К'ажи да-т'и-дук'ара алт'ани". Ги-дук'арал и ги-уостав'ил и алт'аните. П'ак зев'ал да-в'ика: "Ут'ори, д'ев'ојко, к'е-ти-ј'ада, к'е-ти-пул'а". Ун'а каз'ала: "Ут'ивај и дук'арај ед'ин к'он'". 'Он га-дук'ара к'он'у и зев'ал п'ак да-в'ика. Мач'енцето и куч'енцето й-к'азаха: "К'ажи да-ти-дук'ара в'ода с'ас-реш'ето ус-Ср'ума". 'Он ут'ишал на-Ср'ума да-нал'еј в'ода. Т'а си-тув'ари на-к'он'о ч'е'иза и алт'аните и си-одн'ала дум'а. К'ак ја-вид'ала друг'ата с'есра и машт'еа и са-зачуд'или. М'ајката р'акла на-к'ерка-й: "Е мар'и к'ерко, ј'а к'е-ти-напр'аја от-ч'исто бр'ашно пит'инки и т'ебе к'е-та-пусна да-дук'араш алт'ани. й-дал'а м'аче, к'уче, петл'е и си-ут'и т'амока и га-из'е сам'а ид'енето. Н'е-му-д'ава ништо на-петл'ето, мач'енцето и куч'ето. "М'ене м'ајка ми-га-направ'и само за-м'ен" – рекл'а. Куг'а са-стемн'и, л'агнаха да-сп'иат. Дујд'е калак'анзар и в'ика: "Тр'ас, тр'ас, д'ев'ојко, от'ори, к'а-та-ј'ада, к'а-та-пул'а!" – "К'ак да-к'ажа, м'аченце, к'ученце?" – "К'а ид'е, т'ак к'ажи". Вл'азе калак'анзаро фн'етре и га-изед'е мум'ата. Черв'ата й-ги-зак'ачиха на-дир'ека. Ч'ека

м'ајка да-си-д'ојде к'ерка-й и к'ак не-дох'оди т'аѓн'ала да-ја-преср'етне. Утишла в-гур'ата и вл'агла в-к'аштата. К'ак ги-вид'ала черв'ата подир'еците, падн'ала и умр'ала. Мом'ичето остан'ало да-си-жив'еј с'амо сос-м'ачето, к'учето и п'етлето.

(Божидар Видоески)

Сушко-височки говори
Сухо

(Александар Велики јава на коњ)

Пујн'о вр'ам'а на-мак'едонскију ц'ар' на-Филип'ата му-п'усна ид'ин ц'ар', – ам'а гу-ни-зн'ам кутр'и б'аши – ид'ин к'он' с'ас-в'олска гл'ава. К'он'у гу-в'икаха "Вук'ефалус"; му-гу-п'усна бакш'иш'.

Ид'ин д'ен' с'а-субир'аха ш'ич'кију аск'ер ут-Филип'упул напру'авлиоту на-ц'ар'у, с'а-м'ан'ч'аха да-гу-ј'ахнат к'он'у, к'он'у с'а-пл'аш'иш'и ут-с'аќкат'а-му и-пуид'ин ни-м'ож'иш'и да-гу-приближ'и; дур на-миш'им'ер с'а м'аќаха, ни-муж'а да-гу-ј'ахни пуид'ин.

Искул'аса Ал'ександроту ут-скул'оту – и тој б'иш'и на-ц'ар'у д'а'т'а – и д'ојди и т'ој пукр'ај ипс'ик'у и гл'еда, к'ак с'а-м'ан'ч'ат за-да-гу-ј'ахнат к'он'у; и му-вил'и: "јаз'ак б'а на-в'ас, ид'ин к'он' да-ни-м'ож'ити да-гу-ј'ахнити!" Т'атку-му с'а-тим'оса мр'ава и му-р'еч'и: "ј'ала, 'аку-си т'и 'акш'иус, ј'ахни-гу!" и т'ој му-вил'и: "т'аѓн'ати-с'а ут'ам!"

И с'а-тр'агнаха т'ес, му-гу-д'адуха к'он'у на-н'егу; гу-з'ева т'ој к'он'у, гу-вр'атнува кум'у сл'анциту да-гл'еда и ст'апнува на-изиѓ'ијата, испр'аснува к'он'у да-б'ага; б'ага, б'ага, б'ага... с'а-загуб'и ут-ш'ич'ки утпр'ат' ут-уч'ит'а и ш'ич'ки р'екнуха: "за-гу-уклав'е туз'и д'а'та т'ос к'он'!"

Кут'а ут-мр'ава вр'ам'а с'етн'а гу-гл'едат 'иди нас'ам с'ас-к'он'у п'ак и ш'ич'ки ф'ат'аха да-си-пл'ескат ранц'ат'а и да-в'икат: "ж'иту о Ал'ександрус!" и д'ојди т'ам пукр'ај инс'ану и сл'ази ут-к'он'у и му-гу-д'ади на-т'ах да-гу-зак'арат у-ах'ур'у. И т'атку-му туг'ас му-д'ади дув'ата и му-р'еч'и: "б'раќај ш'ар'ока з'ем'а, Мак'едун'ија т'а ни-з'ева т'еб'а!"

(Мјечислав Малецки)

Зарово

(Цар и плиматик)

Н'акуј вр'ам'а им'алу ед'ин цар. Тој н'амал тајфа и за-т'ус ч'есту с'а м'олил на-Г'оспуд'а да-му-дад'е бари-идн'а м'омичка. 'Ут-м'ара с'етн'а душ'ел ид'ин плимат'ик. Цар'у р'екал на-плимат'ику да-с'а-пум'оли на-Г'оспуд'а да-му-дад'е ч'енду. Плимат'ику му-р'екал: "Г'оспуд' да-ти-дад'е идна-м'омичка, ам'а да-умр'а на п'атнајситу гуд'ина". Цар'у р'екал: "Нека ми-дад'е Г'оспуд' ч'енду, ат-нека умр'а". Наск'ору му-с'а руд'ила м'омичка. Т'а мл'огу с'а-ја-чув'али, а-н'ајпујки са-ја-чув'али на-п'атнајситу гуд'ина. Ид'ин д'ен и зан'ели гр'озди. Т'а ф'атила да-јад'е, ам'а н'а з'арну пу-з'арну, л'у сас-ц'ал грузд'ак. Идн'о ф'атила да-јад'е, т'а п'аднала на-з'им'ата умр'ана. С'ичкаг'а шт'у-б'али т'ам с'а-упл'ашили и с'а-ч'удили, з'ашту умр'ала. З'ели грузд'аку, шт'у-ј'ала и вид'али идн'а зм'ијчка миг'у з'арнат'а. Т'а умр'ала ут-зм'ијчката шт'у-б'ала у-н'етр'а у-грузд'аку.

5. Костурско-корчански говори

Костурски говор

Дамбени

Мара Пепелашка

Ка-си-б'ее тр'и с'естри и-ена-м'ајка. М'ајка-му б'еше мн'огу болна и-му-умбре. Отка-му-умбре м'ајка-му, дв'ете п'огодеми с'естри н'е-прав'ее н'ишчо во-кашчата т'уку ја-клав'ае М'ара пепел'ашка да-и-пр'ави раб'отите: да-в'ари м'анца, да-му-п'ери пл'ачки, да-му-бр'иши. Му-вик'ае М'ара пепел'ашка, заш-т'аја сед'еше св'е при-огн'ишчето во-п'епелта. С'естрите дв'е му-им'ае 'инат заш-т'аја б'еше мн'огу л'епа и-добра. Тија с'амо си-од'ее во-ц'рква, а-н'еја н'е-ја остав'ае да-изл'ези от-вр'атата. 'Енаш М'ара 'ојде 'отскрим от-с'естрите, кога-т'ие б'ее во-ц'рква, на-гр'обо при-м'ајка-му. Таму ф'ати да-пл'ачи и-да-му-кажва на-м'ајка-му шч'о пр'аве с'естрите. М'ајка-му ст'ана от-гр'обо и-му-даде ена-каст'ица и-му-в'ели: "Н'а-ти-ја та-т'ука и каст'ица и аку-ке-ти-треба н'ешчо д'уни 'еднаш и-ке-ти-изл'ези. Т'аја си-д'ојде д'ома, и-п'а си-с'ена докри-огн'ишчето. Утред'ената б'еше пр'азник во-с'елото и-М'ара се-р'еши да-оди о-ц'рква, т'уку да-не-разб'ере с'естрите. Дуна во-каст'ицата и-му-изл'езе ен-ф'устан мн'огу л'еп и-др'уг'и н'ешча за-да-се-обл'ечи. Кога-ојде о-ц'рква, с'ите се-исчуд'ие шчо-б'еше т'еку л'епа и-н'икој н'е-ја п'озна. О-ц'рквата б'еше и-на-ц'аро с'ино и-на-н'его

мн'огу му-се-бенд'иса, ама-не-префт'аса да-ја-ф'ати. М'ара пепел'аша 'ојде и-вт'орп'ат о-ц'рква и-б'еше облеч'ена 'ешче п'ол'епо. С'естрите кога-си-глед'ее д'ома, ја-најдв'ае во-п'епелта и-му-кажв'ае за-л'епата ч'упа шчо-му-гр'еди во-ц'рквата за-да-ја-п'уке од-ј'ат. Царут'ому с'ино не-зна'а к'а да-ја-н'ајди, и-се-см'исли да-кл'ади п'иса на-вр'атата на-ц'рквата за-да-се-зал'е'пи, к'ога ќе-ја-т'урни вр'атата да-ја-от'ори. Тр'етио п'ат д'ојде време да-'оди М'ара о-ц'рква. С'ега му-изл'езе от-каст'ицата и-ено-к'онче мн'огу л'епо и-с'илно. К'ашчо-си-зам'исли царут'ому с'ино, т'ака се-ст'ори. Кога-ст'ори да-изл'ези от-ц'рквата, ја-т'урна вр'атата со-н'огата и-му-се-зал'е'пи ч'ело и-не-мож'еше да-го-отл'е'пи. О-ост'ави ч'ело от-шчо-се-вјас'аше да-си-'оди д'ома да-се-преобл'ечи да-н'е-ја-разб'ере с'естрите. На-ц'аро с'ино о-зв'е чело и-т'арна от-к'ашча да-му го-м'ери на-ц'ели ч'упи и-на-к'оја ќе-му-ч'ини, т'аја 'ести л'епата ч'упа, и-да-ја з'ева за-ж'ена. Ка-д'ојде р'ендо да-'оди о-к'ашчата на-тр'ите с'естри, дв'ете погол'емите ја-скр'ие М'ара пепел'аша во-'ен с'ендук шчо-си-го-д'арж'ее на-ч'ардако. Ц'аро д'ојде и-с'ена на-с'ендуко и-ф'ати да-му-го-м'ери ч'ело на-т'ие дв'ете. М'ара и'тра се-пог'оди. Го-д'упна со-'ена 'игла и-т'ој ст'ана, о-отв'ори с'ендуко, кога-п'ули, ц'ела ч'упа скр'иена. Му-о-м'ери ч'ело и-п'ули да-му-'ести т'окмо. Дв'ете с'естри почн'ае да-се-п'уле 'очи во-'очи и-да-се-ч'уде. М'ара пепел'аша д'уна о-каст'ицата, му-изл'езе п'а ф'устано и-к'ончето. Ц'аро си-ја-зв'е М'ара, си-вјан'ае на-к'ончето дв'ата и-си-ојд'ое. И-д'ен ден'ес си-ж'иве.

*Нестрамско-костенарски говор
Езерец*

Селото Езерец

Н'ашчо с'ело 'ести б'едно, план'инско с'ело. Ма'жите л'етото не-с'едее д'ома. 'Одее на-чуж'ина, по-керамн'ици, по-водан'ици. Н'ија, ж'ените, д'ома си-раб'оте'ме. Ј'ас си-'оре н'ивјата са-вол'ојте и-л'арото. Рам'ената 'ешче ме-б'оле, шчо-го-н'оси л'арото о-н'ива на-н'ива. Л'етото вол'ојте штр'еке, зат'ос ст'авеме н'ошја на-тр'и с'аатут и-'ореме д'ур-да ос'унвише, д'ур-да пост'елише с'анцето. Л'арото б'еше д'ерв'ено. Јас е-д'ерце ра'чката, а-главатн'ицата вл'еваше на-з'емата. На-главатн'ицата 'имаше л'арник цел'езен. Л'арникут 'ореше з'емата. К'олокут вл'ева на-ј'аремут, а-ј'аремут го-кл'авеме на-тил'ојте на-вол'ојте. Ј'аремут го-в'ерзве са-цигл'инте. Цигл'инте и-пр'авеме од д'ерво. К'ога вол'ојте и-к'ершее, н'ија и-пр'авеме цил'езни. Ј'ас с'аде 'ерш, пчин'ица. Т'ија 'есе

з'имни. Пр'олетта с'аде 'уруф, 'ечмен, м'исир, пат'ати, ф'асул', гр'а: Тија се-к'ажве лет'ошни. Нија на-ж'етвар жн'еме са-лел'еци. Са-лел'еци жн'атјето ни-фт'урише мн'огу б'ерзо. Тија 'есе кај-н'ош со-гол'ема п'ашка и-г'оре зав'ерт'ени. И-пр'авеме на-ј'уптите. Нија са-с'ерп'ови не-жн'еме, 'ала 'имеме. Пол'osite и-в'ерсвеме, сн'опја и-пр'авеме. Сн'опјата и-в'ершеме са-к'они и-м'аски. Сл'амата е-кл'авеме на-пл'емната за-вол'ојте. Житото го-б'ереме к'уп, го-в'ееме, с'етне го-д'ермон'исвеме и-го-кл'авеме на-вр'ешчата. С'етне го-тов'арвеме на-м'аските и-пр'аво на-амборут.

К'ога дојд'ое анд'арите на-н'ашчо с'ело да-к'оле, ј'ас б'е на-дв'ајсет гуд'ини. П'ерво в'ујка-ми П'етро го-закл'ае отос'ади на-т'илут. С'етне вид'ое шчо-'ести гре'ота т'ака да-и-к'оле к'ај вол'ови, фат'ие да-ф'ерге са-т'уфјакут. Умор'ие 'осум м'ажи. На-дв'а д'уши му-и-извад'ие прешлен'ишчата от-кул'ената и-му-и-клад'ое на-цеп'овите. Туг'ас са-ниј н'ајно и м'ојут т'атка го-закл'ае. И-утеп'ае, з'ашчо н'е-се-к'ажвее Г'ерци.

Тана Насковска (Благој Шклифов)

5.1. Корчански (бобоштенски) говор

Бобошчица

Смртта на Крали Марко

Кр'али М'арко б'ѿ б'олен кл'ѿте. Им'ѿше 'ена с'естра. Т'а сестр'а-му јо-пит'ѿше за-нев'ѿста 'еден сл'ап ч'овек. Кај-шчо-б'ѿ л'енјат во-постел'ата, сестр'а-му плач'ѿше нат-н'его, салс'ата му-панв'ѿје нат-убр'азо М'арко Кр'алу. И т'ој р'ече: "'Ајде, 'ајде, 'ешче не-'умрен ј'ѿскај, ми-к'апи кашч'ата". Сестр'а-му му-р'ече: "Не-к'апи кашч'ата, не-к'апи кашч'ата; к'апе салс'ата м'оје". – "З'ошчо?" ј-уп'итви т'ој. – "'Ишчи да-ме-з'еми фил'ано со-з'ор, бес-да-г'у-јта ј'ѿ".

Т'ој ѿ-в'ели: "З'ем к'оно, 'оди у-налбат'ино да-к'ови к'оно". Го-зв'ѿ к'оно сестр'а-му, от'иде у-налбат'ино: "Н'а, р'ече, с'ој к'он да-го-к'овиш". – "Д'обре, ји-р'ече налбат'ино, го-к'ова 'ако те-з'ема т'ебе нев'ѿста". Т'ас чуп'ата го-зв'ѿ к'оно н'азат нек'ован.

От'иде плач'ѿшчем при-брат'а-је. И р'ече брат'а-је: "З'еми сабј'ата, 'оди да-ти-јү'ст'очи т'ој шчо-т'очи с'абје". Јо-зв'ѿ сабј'ата, от'иде е да-јү'ст'очи. Т'ој шчо-точ'ѿше ѿ-р'ече: "Д'обре, 'ако-те-з'ема нев'ѿста, т'ү'ст'очва". Зв'ѿ сабј'ата н'азат бес-да-јү'ст'очи.

От'иде 'опет при-брат'а-је плачен'ичк'им, му-к'аза св'е шчо-гјан'иса. Т'ој ѿ-р'ече: "З'ем ен-в'илар пл'атно да-ми-зав'ијеш тр'упо".

Го-з'ави в'есјо тр'уп. В'јан'а к'оно, зв'ја сабј'ата в-р'аце, от'иде у-т'ој шчо-точ'јаше с'абја, му-р'ече: "Д'ј-ми лев'ата р'ака". Т'ој му-д'аде, и му-см'ан'а десн'ата: "Сас-р'ака не-јт'јаше д-ист'очи сабј'ата". От'иде у-налбат'ино и т'ому му-см'ан'а десн'ата р'ака, зо'ошчо не-јт'јаше да-к'ови к'оно.

С'етни от'иде, 'уби и т'огва шчо-јт'јаше да-з'еми сестр'а-му занев'јаста со-з'ор. Отк'ен бит'иса св'ја, от'иде д'ома, г-отв'арса от-платн'ото и 'умре, му-с-изрон'аје коск'јате.

Кателина Германова (Андре Мазон)

5.2. Лерински говор

Лерин

Коза и бумбар

Б'еше 'еден т'атко и 'една м'ајка. Им'аја 'едно д'ете и 'една ч'упа, им'аја и 'една к'оза. От'иде ч'упата да-п'аси к'озата: а-дон'есе т'а на-в'ечерта д'ома. А-клад'оа у-к'ерало; им'аше и к'умур т'амо. Т'а к'озата јад'еше от-к'умуро. От'иде т'атко-му; му-в'ели: – Шчо ј'ајш т'уа? – "К'умур, в'ели, 'оти не-ме-р'ани ч'упата". Ч'упата зак'оли т'атко-му.

От'иде д'етето да-а-п'аси. П'ак а-дон'есоа на-в'ечерта, а-в'рза п'а на-м'естото, и т'а ј'аде к'умуро, и му-в'ели т'атко-му: – 'Оти ј'ајш к'умур, в'ели, п'ак? – "'Оти не-ме-р'ани д'етето". Т'ој зак'оли и д'етето.

С'етне п'ушчи ж'ената. 'Оди ж'ената да-п'аси. А ж'ената с'еди и а-п'аси дор'и да-се-ст'емни. И с'етне а-дон'есоа д'ома к'озата; п'ак јад'еше к'умур. – 'Оти, в'ели т'атко, ј'ајш к'умур? – "'Оти не-ме-р'ани ж'ената". А-з'акла со-н'ош и ж'ената.

С'етне от'иде с'ам да-п'аси. Ка:-п'аси, а-дон'есе д'ома: п'ак т'а: јад'еше к'умур. В'ели: – 'Оти ј'ајш к'умур? – "'Оти не-ме-р'аниш т'и с'ега". И с'етне з'ева б'алтако а-'удри, по-пол'оината а-с'ече, и к'озата поб'егна.

'Оди по-п'јато 'еден в'олк и му-в'ели к'озата: – "'Очи к'ато пл'очи, з'јби к'ато д'икли, г'ас к'ато т'ас!" В'олко се-упл'аши и поб'егна. С'етне 'оди лис'ицата да-ј'ади, и му-в'ели к'озата: – 'Очи к'ато пл'очи, з'јби к'ато д'икли, г'ас к'ато т'ас! Ако-те-ф'атам, парч'ин'а ќе-те-напр'аам".

'Оди лис'ицата, му-в'ика на-бумб'арчето. Бумб'арчето му-се-п'икни... и не-изл'егваше бумб'арчето. С'етне бумб'арчето изл'езе. Лис'ицата се-ск'ачи на-'една кр'уша. Му-в'ели лис'ицата на-бумб'арчето: – "Да-б'ериш, бумб'арче, кр'уши". П'адна 'една кр'уша, бумб'арчето се-от'епа.

С'етне пом'инва з'ет со-нев'еста. Лис'ицата сл'езе и го-зак'опа бумб'арчето. Го-з'е з'ето у-ц'епо; 'одат на-г'ости з'ето и нев'естата. Седн'аа на-с'офрата да-р'учат. Му-в'ели з'ето: "Д'ајте вил'ушката". Му-в'ели и бумб'арчето: – "Д'ајте в'ије на-м'ене. – Д'ај-ми л'еп, в'ели". И бумб'арчето в'ели: – "Д'ај-ми л'еп".

И с'етне з'ето зл'егва д'олу, го-изв'ада бумб'арчето, го-ф'рли у-тенц'ерето. Си-'отиде.

'Оди б'абата да-изб'оричка, и бумб'арчето му-в'ели: – "Нем'ој, б'або, 'оти ќе-ми-ск'ршиш к'оските!" Б'абата з'ева п'ипер да-му-кл'ај у-тенц'ерето. В'ели бумб'арчето: – "Б'або, не-ф'рлај п'ипер, 'оти ќе-ми-нар'асиш оч'ината!".

Лени Хациламбо (Андре Мазон)

Буф

Елена и Костадин

Т'ије б'еја бр'ат и с'естра. Т'атко-му б'еше л'овција. Т'ој 'отепал дв'е јар'ебици. И д'ашол на-ж'ената да-ги н'аправи в'ечера. 'Ама 'едната јар'ебица ја-з'ешла м'ачката. И т'аја, ж'ената се-испл'ашила од-м'ажо и си-ја-с'екла 'едната гр'ада. Ја-н'апрајла в'ечера. С'еднале да-веч'ераа. Је-в'ели м'ажо на-ж'ената: "Шо-сл'атка в'ечера си-н'апрајла". Т'аја н'апоследно му-к'аза оти-од-гр'адата е-сл'атка в'ечерата. 'Елена и К'остадин сп'иеле. "Д'елим т'олку б'ило сл'атко м'есото от-ч'оек, 'ај да-го-зак'олиме К'остадин", р'екол м'ажо. Ама 'Елена н'е-спиеше. И с'абајлето ст'ана и му-в'ели на-бр'ато: "Б'ате, т'ате је-р'ече на-м'ама да-те-кол'ат. Ама-ј'аска ќе-с'една да-те-плета, т'и ќе-ми-го-з'емиш ч'ешело, и ќе-изб'егае". Т'ака и направиле. Од'ејќи по-п'ато му-се-пр'ипи в'ода на-К'остадина и т'ој је-в'ели на-'Елена: "Ќе-се-н'апија од-'ова в'ирчето в'ода". А т'аа му-в'ели: "Н'емој, бр'ате, ќе-ст'анеш в'ак". Го-прод'олжиле п'ато. На-К'остадина му-се п'иело в'ода. Н'ашол др'уга тр'аталка. "Ќе-се-н'апија в'ода", је-р'екол на-'Елена. "Н'емој, бр'ате – р'екла т'аа – ќе-ст'аниш м'ечка". К'остадин п'ослуша и т'ие го-прод'олжиле п'ато. П'онагоре н'ајде уште-'една тр'аталка. И н'е-је-к'аза на-с'естра-му, се-н'апи в'ода и ст'ана 'елен. И т'ака изб'егаја дв'ајцата и се-сп'асија. 'Елена се-к'ачи на-една-т'опола, а бр'ат-је с'едеше до-к'орено и је-н'осеше с'екаква р'ана. 'Ама 'еден ц'арски с'ин 'отиде да-го-н'апива к'он'о в'ода. А к'он'о н'е-пије. Е-гл'еда во-кор'итото с'енката на-'Елена. И ц'арскиот с'ин кој-ќе-п'огледа, гл'еда ч'упа л'ична во-в'одата! И т'ој је-в'иде н'еја, з'еде четв'орица сл'уги за-да-је-с'ечи т'ополата.

Д'ен'а ја-с'ечеја и не-м'ожеја да-је-к'утнат. 'Елено 'идеше н'ока и је-л'ижеше да-ст'ани п'одебела. 'Ама б'аба к'одошка ја-'излага ч'упата да-се-св'али. Б'абата ја-кл'аваше цр'епната н'аопаку и Елена је-р'ече: "Б'або:, н'аопаку је-кл'аваш цр'епната". "К'ако, с'ине, к'ако, сл'ези на-б'аба да-је-к'ажиш!" Ч'упата се-'излага и сл'езе и ц'арските сл'уги 'одма ја-ф'атија и је-одн'есоа кај-ц'аро. Кога-'отиде бр'ат-је, н'е-је-н'ајде, и по-тр'агата 'отиде на-ц'арската п'алата и с'амоте м'ава со-р'огојте на-п'ортата. А ц'аро н'е-можи да-сп'ије. Др'угата в'ечер кл'але к'атран на-п'ортата и го-ф'атиле 'елено. И ст'ана ц'аро го-з'акла 'елено. С'ите ј'адеја, само-с'естра-му не-ј'адеше. К'оските ги-б'ереше и ги-п'осади во-град'ината. От-к'оските 'излезе н'ајубаф тр'ендафил.

(Васил Алабановски)

III Северни говори

1. Североисточни говори

1.1. Кумановско-кратовски говори

Куманово

Овчар и змија

Јед'ан нок тро'ица овч'ари п'асле-си 'овце на-пл'анину. И-едн'о вр'еме сак'але-си да-зап'алив тут'ун, треб'ало-ги 'огăњ, а-нем'але куд'е-њи н'ишто. Кăт-гл'едав, углед'але т'амо на-р'ид^т г'оре ед'ан 'огăњ. И-реkn'аја ед'ан: "Ке-'иду да-зап'алу". От'ишја 'он т'амо, приближ'ил-се, кăт-гл'еда 'около 'огăњ тр'и дев'ојке с'едив и-пр'авив-си муаб'ет. Ама-т'ија не-б'иле дев'ојке, б'иле зм'ије, па-се-претвор'иле у-дев'ојке. И-збор'иле-си м'егу њи. Едн'ата вик'ала: "Тр'и г'одине в'оду н'е-сам п'ила, н'е-сам-се нап'ила". Др'угата вик'ала: "И ј'а 'еве тр'и г'одине н'е-сам п'ила в'оду..." А тр'еката в'ика: "М'оре, в'и п'а-сте натоп'иле 'уста, ама-ј'а тр'и г'одине в'оду н'е-сам п'ила. Ј'утре, зн'ам, п'оп к'-иде у-т'уј њ'иву да-жн'еје т'амо, па-кăт-ке-б'иде пл'адне, по-јед'ење п'осле ке-ст'ане поп'ова к'ерка да-зб'ира п'олози, ј'а ке-се-скр'ију пот-п'рв п'олог^к, кăт-ке-д'ојде 'она да-га-д'игне, ј'а ке-гу-у'апу и-тăг^к к'-иду да-се-нап'ију в'оду". Он'ăј овч'ар слуш'ал па-неке'ал да-'иде да-п'али циг'аре, врн'аја-

се н'асат. К'ат ј'утрето д'ан, 'истина, п'оп от'ишја да-жњ'еје. Жњ'еј'еле а-он'ај овч'ар 'овце си-ги-в'рти 'около арг'ати. 'Они закач'али-га. 'Он беќ'ар 'около дев'ојке се-в'рти. 'Оне га-закач'але, 'он си-св'е тер'ал по-њег'ово. К'ат-ств'арно седн'але да-р'учав, руч'але, к'ерка рипн'ала да-га-в'ати он'ај п'олог^к куд'е што зм'ија б'ила. "Ст'ој, куд'е к'-идеш?" – рекн'ал он'ај овч'ар. Пр'иш'а^л п'а с'а^с-он'ај њег'ову чам'угу тргн'ал-га п'олог, к'ат-т'амо ед'ан котел'ак зм'ија тол'ика. Ов'ија св'и се-исплаш'иле, фат'ило-ги стр'а. Шт'о-ли-је ов'ој. А-'он зем'ал он'ај ст'ап па врз-њ'ума и-в'ика: Б'ивај как'о што-си-б'ила с'иноќ 'или с'ак ќе-те-см'ачкам, питив'ан ќе-те-направу. Б'ивај как'о што-си-б'ила с'иноќ. А-он'ај зм'ија коп'ешка-се по-м'алко, не-м'рда. По-д'руги п'ут, по-тр'еки. И 'а да-изм'ане да-гу-'удри, и 'она бидн'ала дев'ојка, т'ај зм'ијата.

Тима Ничова 80 г. (Божидар Видоески)

Кривоपालанечко – С. Петралица

Што с'ам направил да кажу

Ј'а к'ад-б'еше мал'еч'а^к повед'е-ме т'атко-ми да-ме-ц'ени. И-праш'ује едн'ога ст'арца: "Требе-ли-ти м'ом'а^к, да-ти-га-дам д'етево да-'оре". И-'он (ст'ар'а^{ца}т) реч'е: "Требе-ми". И-'ја отид'о. И-ст'ар'а^{ца}т ми-реч'е: "К'ат св'и 'орат, и-т'и ќе-'ореш, к'ат-св'и с'ејат и-т'и ќе-с'ејеш, к'ат-св'и вл'ачат и-т'и ќе-вл'ачиш; к'ат-св'и п'уштит од-ор'ање и-т'и ќе-п'уштиш, ќе-пр'егнеш к'ола, б'иволите с'ами ќе-те-одв'едат пр'аво д'ома. 'Арно-ама, реч'е-ми 'он, 'има комш'иско к'уче ц'рно, п'ази да-те-не-у'апе". И-'ја к'ат-пројд'о прок'ај к'укете с'елске, к'учето искоч'и б'ез-да-л'ае, се-з'агна меѓу-м'ене и-'ја-га удр'и. На-м'есто ј'а да-с'а^м-ут'епал к'учето, он'о б'иволчето с'а^м-га-утеп'ал. Отид'омо д'ома да-веч'ерамо, и-'ја се-разљут'и, н'еку да-веч'ерам. Г'аздата ми-в'ика: "Веч'ерај, н'е-је т'ој гол'ема шт'ета. Ако-д'ип приум'ира, ев'е-ти л'амба и-н'ош да-га-зак'ол'еш". Ј'а се-разб'уду, а-не-пал'и л'амба, и-п'очну да-к'ољам т'ам. Саб'але се-разбуд'ују и-погл'едну, закл'аја-с'а^м ждр'ебе. И-погл'едну, дв'е шт'ете с'а^м направ'ил. С'ак ќе-си-'иду. 'Оно се ст'а^мн'и, с'амо едно м'есто г'ори вид'ело и-отв'арам вр'ата. Едн'а ж'ена зарод'ила д'ете. И-он'а ми-в'ика: "С'еди, с'еди, ср'еќ'а^н-си". И-ми-в'ика: "К'-идеш из-он'уј к'уку да-дов'едеш б'абу једн'у К'ораву". И-ми-реч'е: "'Има ед'ан бун'ар напокр'иен, нем'ој да-гу-уд'авиш б'абу". М'и 'идемо с'а^с-б'абу и-он'а упадн'а и-удав'и-се. От'иду ја, каз'ују на-ж'енуту. Каз'а на-ж'енуту: "Н'ема-гу т'уј б'абата". И-он'а ми-реч'е: "С'еди – реч'е – д'рш д'ете на-пост'илци да-се-напар'ује по-к'отле". 'Арно-ама ј'а

ум'ора^ан засп'ал-са^ам и-д'етето изгор'ело-се. И до'оди ж'ената и-в'ика-ми: "Удав'ил-си ба'бути". К'ат-г'леда и-д'етето изг'орено. Он'а в'ика: "И-д'етето си-изгор'ел". И-ј'а си-поб'егну.

Стамен Стојков (Божидар Видоески)

Кратовско – Железница

Лисица и еж

Лес'ицата и 'ежо се-облаг'але да-идет да-кр'адет гр'ојзе. До'аѓа он'ај г'азда у-л'озјето и-г'леда н'ешто б'ере-му гр'ојзето. Он'ај г'азда ш'о ќе-напр'ави, в'ане иск'опа д'либ'ок ш'ана^ац, з'еме нат'ура ш'ума озг'ор. Д'ојде 'ежо н'апрет а-лес'ицата по-н'ега да-б'ерет гр'ојзе. 'Ежо проп'адне и-лес'ицата проп'адне у-н'ега. После се-п'итат 'ежо и-лес'ицата как'о да-напр'авет да-иск'очет. Пит'а 'ежо лес'ицата, реч'е: "Т'и м'лого л'ажи зн'ајеш; С'ага как'о да-се-сп'асемо, г'аздата ќе-нè-в'ане ж'иви". Лес'ицата р'екла: "М'лого л'ажи зн'ам, ам'а не-зн'ам как'о да-се-сп'асемо". А-'ежо реч'е: "Ј'а до-дв'е-тр'и зн'ам. Н'ашата сврш'и, д'ај да-се-здрав'ујемо" (да-се-здрав'ујет, дем'ек ќе-погин'але, ќе-д'ош^ал г'аздата). 'Ежо убодн'ал-гу лес'ицата, а-он'а га-исф'рли са^ас-а^арнката. После 'он си-побегн'ал, а-лес'ицата остан'ала. После к'ат-га-исфрл'ила, викн'ала: "А-'а как'о да-се-сп'асу?" 'Ежо одгов'ара: "Т'и ќе-се-напр'авеш 'умрена, к'ат-ќе-д'ојде уј'утро г'аздата, ќе-погл'едне и-ќе-те-изн'есе и-ќе-те-ост'аве, а-т'и п'осле ис-ш'ума". И- уј'утро до'аѓа г'аздата, г'леда лес'ицата умр'ена. Изн'ел-гу и-остав'ил-гу, а-он'а ван'ала ш'ума.

(Божидар Видоески)

Овчеполски говор

Сопот

Настрадин-оца

Настрад'ин-'оца 'имал 'ед^ан с'ин. И-'оцата и-с'ин^ат се-пр'авев к'ој от-к'ога п'овечко да-зн'ае и-к'ој 'има п'овечко приј'атели. С'ин-му в'ика: "Ј'а 'имам п'овечко приј'атели". Настрад'ин в'ика: "Ј'а 'имам п'овечко". Д'обро – р'ек^ал Настрад'ин-'оца – ч'им 'имаш т'и п'овечко, в'икни-ги да-ги-в'иду к'оји-са и-д'али ќе-д'ојдев". С'ин-му ч'инал 'абар по-приј'ателите да-д'ојдев, 'арно-ама не-д'ош^ал н'икој. Настрад'ин-'оца р'ек^ал: "Ј'а ќе-ги-в'икам м'ојите, ќе-в'идеш д'али нема да-д'ојдев". Ст'орил 'абар по-н'еговите приј'атели и-д'ошле св'ите. И-му-р'екоа: "Шт'о н'е-в'икаш, Настрад'ин-'оца?" А-'он р'ече: "Па-да-се-в'идеме и

да-н'е-се-забр'авемо". По-т'оа направ'ил веч'ера, ј'але, п'иле и-си-от'ишле. С'ин-му на-т'оа не-пр'изнал и-п'а се-в'алил. Им'але една-бивол'ица и-'он с'акал да-гу-прод'ава. Настр'ад'ин-'оца в'ика: "Ќе-те-изл'ажев т'ебе и ќе-гу-з'емев ц'абе". Ов'ај н'е-се-пред'аваше и-р'ече: "Ќе-гу-т'ерам на-п'азар". Отер'ал-гу на-п'азар. Прашув'але-га с'ите: к'оўку п'ари й-с'ака, а-'он р'ек'а^л: "иљ'адо гр'оша". С'ите му-вик'але: "Уб'ава-е бивол'ицата, с'амо да-н'е-й-с'а 'ушите и р'оговите", и-му-вик'але да-г'и-прес'ече. Такој ов'ај г'и-ис'екал 'ушите, р'оговите, н'ог'ите, и-п'осле му-гу-зем'але ц'абе.

Коле Јанев (Јордан Поповски)

Цидимирци

Двуица браќа

Б'иле двуица бр'аќа. Се-ск'арале 'они, бр'аќата, п'омалијат и п'остаријат. Им'але 'они дв'е к'уќи, 'една ст'ара и 'една н'ова. П'остаријат бр'ат бил ж'енет а м'алјат н'еженет. Ст'арјат ост'анал у-ст'арата к'уќа, а м'алјат от'ишал у-н'овата к'уќа. Им'але 'едан с'евгар вол'ови, дел'иле-ги по-'едан в'ол. И с'ага м'алјат от'ишал, в'рзал в'олат до-огн'иштето и 'он с'еднал да-веч'ера, а в'олат преж'ивал. 'Он веч'ера и погл'едне, в'олат преж'ива. И с'ага му-в'ика 'он на-в'олат: "А т'и, м'алко бр'ат-ми ме-од'ели, па и т'и да-ми-се-кр'ивиш, в'олат си-преж'ивал, а 'он м'ислил в'олат да-н'е-му-се-кр'иви. И р'ипнал, гр'абнал сек'ирата, гу-з'емал сек'ирата, ут'епал-га в'олат и з'емал на-п'арчиња га-ис'екал. Ги-с'обрал у-'една вр'еќа парч'ињата и от'ишол у-д'олно м'ало у-'една к'уќа. Т'амо им'ало 'едно к'уче и на-к'учето му-га-д'ава м'есото: "Ти-д'авам м'есо до-г'умно верес'ија, на-г'умно ќе-ми-д'адеш ж'ито". 'Иде н'агоре у-с'елото и на-др'уго к'уче му-д'ава м'есо и му-в'ели: "До-г'умно верес'ија!" Е, д'ошло г'умно да-в'ршив, з'ел вр'еќите ќе-'иде да-зб'ира ж'ито от-куч'ињата, верес'ијата за-м'есото. Када-от'ишал на-п'рвото к'уче да-му-с'ака верес'ијата, 'оно акн'ало да-га-из'еде, 'он се-м'авал с'ас-вр'еќата д'ури се-отк'ачил од-н'ега. От'ишал на-др'уго, и 'оно т'ако му-се-акн'ало. Е с'ага нач'екал н'екоје ст'аро к'уче. З'емал 'едно д'рво и в'анал да-га-т'епа к'учето. Теп'ајке к'учето, 'оно рип'ало по-с'идат и од-с'идат се-откро'ила н'екоја пл'оча (к'амен) и т'ује му-падн'але 'едан ч'упар л'ири. 'Он му-в'ика на-к'учето: "За-св'ите пл'ати т'и, 'ама к'ат-се-поруг'амо".

2. Северозападни говори

2.1.. Скопскоцрногорски говор

Кучково

Крива Мара

Се-с'абрале девојчиња н'а-вечер да-пр'едав. 'Ишал 'оздола некој-в'ампир. 'Ама девојчин'ата што-б'иле пр'ави поб'егнале, а крив'а-Мара б'егала и-н'ашла некој-ст'ок с'ено и-до-ст'огат се-препл'анила, се-з'акрила. В'ампират н'е-смеал да-пр'иде до-ст'огат, п'ошто у-с'еното 'имало некоја-т'равка што-му-шк'одела. Ти'е-вечер М'ара си-сп'ала у-ст'ок. Јутрет'о-вечер п'ак се-с'абрале девојчињата, а крив'а-Мара н'е-дошла. Ост'анала д'ома в'ечера да-пр'аи. А-в'ампират д'ошол д'ома к'уде крив'у-Мару и-с'еднал на-ст'ол. М'ара с'ирота с-опл'ашила к'ат-га-в'идела н'ега. И-га-пр'ашала: "Д'едо, зошт'о-ти-се 'очите т'олко г'олеми?" "За-д'евојк'е гл'едање" – р'екал в'ампират. "Зошт'о-ти-се, д'едо, з'убите?" "За-д'евојк'е к'усање" – р'екал п'ак. "Зошт'о-ти-се, д'едо:, н'октите?" "За-д'евојк'е гр'ебење" – р'екал. "Е с'ага с'еди, д'едо, да-ти-д'онесем в'ечеру д'а-вечераш". И-'она му-д'онела в'ечеру. "С'еди, д'едо, да-ти-д'онесем в'ино да-п'уштим од-б'а'чвуту". И-'она сп'аднала у-'избуту да-п'ушта в'ино. И-'он р'екал: "К'е-ми-'избегаш, М'аро:!" "Н'е, д'едо:, к'е-веч'ерамо". И-'он, в'ампират, н'ашал ј'уже и-гу-в'рзал за-н'огу да-н-му-'избега. А-'она н'е-пушта в'ино, гу-одв'ржува н'огуту од-ј'ужето. 'Ама в'ампират чест'опути ј'ужето га-пот'егнува и-в'ика: "Д'ојди, М'аро:, да-веч'ерамо". А-М'ара му-в'ика: "Н'ешто ч'епат м'логу ми-е-з'авртен, н'е-можем да-га-'одвртим, поч'екај-ме". А-'она гу-одв'ржала н'огуту и-в'рзала одну-к'озу за-н'огу. Гу-в'рзала к'озуту и-поб'егнала. К'ат-п'отегнал в'ампират, к'озата свр'екала, и-т'ага 'он се-с'етил дека-М'ара г-изл'ажала и-ст'анал по-њува да-т'рча. И-гу-ст'асал куде-Т'умбу К'ичинску и-т'ука гу-'изел М'ару.

(Божидар Видоески)

Мирковце

Муж домаќинка

'Отиш'а^л ед'а^н-ч'овек да-жн'еје. Ж'ену-му д'ома гу-'остаил да-му-пр'аи р'уч'а^к. 'Она ост'анала д'ома; м'лого п'ути не-му-н'осила р'уч'а^к на-вр'еме. И-'он п'очел да-се-к'ара с'а^ш-њ'ума. 'Она му-р'екла: "'Остани да-в'идиш к'ако-је м'ука д'ома". И-'он 'останал д'ома. 'Она к'ат-

п'ошла на-ж'етву, л'ебѣ^ат му-га-зам'есила, а-'он ќе-га-п'ече. Додека-ст'аше л'ебѣ^ат, тр'ебе да-м'ути муќ'еницу. Л'ебѣ^ат ст'асал а-мут'ењето н'е-сме да-се-з'апре (ако-се-з'апре, м'асло н'ема). Кв'ачката ст'анала и 'она иск'очила из-вр'ата. 'Он тр'еба да-гу-н'арани, а-цр'епњу т'урил на-'огањ, л'ебѣ^ат га-р'азмесил и-'он п'очнал да-му-б'ега н'атамо-н'авамо на-трп'езуту. Д'али кв'ачку да-н'арани, д'али да-м'ути, д'али л'еб^п да-п'ече, цр'епња му-г'ори. Шо-ќе-н'апраи? Т'урил б'утињ на-г'рп и диз'аеки цр'епњу б'утињ (п'аднал) на-гл'аву и-ц'елиѣ^ат се-'избањал. П'осле 'уватил кв'ачку за-н'оге па-од-з'емњу гу-'удрил и-н'аместо гу-'утепал кв'ачкуту. П'осле кл'екнал на-ј'ајца да-ги-кв'ачи. Ж'енава на-ик'индују с'рпѣ^ат на-р'амо, ст'омну у-р'уке, т'орбу на-р'амо и-гл'адна 'еве-гу 'иде д'ома упл'ашена. И-шо-к'е-види: кв'ачка ут'епана, л'ебѣ^ат на-з'емњу се-р'азлазел н'епечен, цр'епња на-'огањ, а-'огањ 'изгаснал, а-м'ужѣ^ат ј'ајца кв'ачи. И-'она му-р'екла: "Ш'о т'ака, ч'овеку, шо-с'и-клекнал т'уј?" 'Он р'екѣ^ал: "Т'уј к'е-с'еѓу дод'ека се-изв'едеј п'илики". И-је-пр'изнал на-ж'ену-му и в'ише н'икѣ^ад^т н'е-сакал да-'остане д'ома.

(Божидар Видоески)

2.2. Долнополошки (тетовски) говор

Тетово

Дванаесе месеца и бабата

'Имало една-ст'ара, га-н'екеле д'ома, сн'ѣата га-н'ејќела. Б'ила з'има, сн'ег мн'огу, и сн'ѣата ѝ-р'екла: "Н'а-ти кошн'ицава д'а-'идеш у-пл'анина да-ми-д'онесеш ј'агоде". Б'абата р'екла: "Кѣ-к'е-најдем с'ега ј'агоде, 'има мн'огу сн'ек?" "Ќе-н'ајдеш, кѣ-ке-н'ајдеш, з'еми кошн'ицава и ќе-'идеш". И б'абата т'аке, га-з'ела кошн'ицата и т'ргнала у-пл'анина. 'Ишла, 'ишла, 'ишла и уд'убила у-пл'анина. И в'идела т'аму н'екадека некој-'оѓин да-г'ори, св'етело нешто ка:-'оѓин, и п'а 'ишла, 'ишла, 'отишла кѣ-'огнот. Т'уе 'имало к'олиба, у-кол'ибата 'имало, б'иле мес'еците, двана'есе м'есеца у-кол'ибата. И 'она, б'абата р'екла: "Добр'о-вечер!" "Д'обро-ти б'ок, б'аб'о:, шт'о-мука 'имаш што-с'и-дошла?" "Е бре-с'инко, шт'о-мука, 'имам една-сн'ѣа мн'огу л'оша, ме-'испрати у-пл'анина по-ј'агоде, а кѣ-к'е-најдем ј'агоде с'еа, 'еве н'е-е-вр'еме да-б'ерем ј'агоде, с'еа 'има сн'ек". И ст'анај д'ецембар, па-ј'ануар, ѝ-р'екој: "А мори-б'або, што-зб'ори н'ародот, т'ојку сн'ек што-н'ападнај?" "А бре-с'инко, мн'огу 'убо:, д'еца се-л'изгаа, со-т'опке се-г'агаа, за-д'ецата р'адос". Т'аке б'абата н'ишто л'ошо н'е-р'екла. И ст'анај ј'уни, пр'ед-него м'ај: "'Ела, б'або:, м'ие ќе-ти-д'адемо ј'агоде". З'еле ѝ-д'але ј'агоде н'ејзе, ѝ-нап'ојниле кошн'ичето со-ј'агоде и је-р'екле: "Ај-б'або:, со-зр'авје

'оди-си, од-'устата да-ти-изл'агаа св'е зл'атници, сребр'еници, т'и д'обра д'уша си-имала, 'ај 'оди с'еа. Д'ошла д'ома ж'ената, кој-видела сн'аата ј'агоде н'оси п'оўна к'ошница, кој-зб'ори п'аре 'од-'уста й-п'агаа, ж'оўтице, й-р'екла: "Ј'а и-м'ајка-ми ќе-га-пр'атим". И з'ела м'ајка-е, га-пр'атила, 'ишла и ги-н'ашла н'ив, мес'еците. 'Ама кој-п'очнале да-га-пр'ашуа н'ега за-з'имата, 'она св'е л'ошо зб'орела, в'икала: "Г'рга н'ародот, од-з'имата им-ст'уди", и-'ова, 'она, св'е н'ајлошо. И т'ога мес'еците р'екле: "Е 'ајде – од-'устата св'е зм'ие и см'око:ј да-ти-изл'агаа". Ни-ј'агоде й-д'але, ни-н'ишто. И кој-д'ошла д'ома, см'око:ј, зм'ие, ж'абе й-изл'агаа од-'устата. И т'аке, к'ој пр'ај л'ошо, ќе-н'ајде н'еарно.

(Душица Нушеска)

ЗА ИЗГОВОРОТ НА НЕКОИ ВОКАЛИ ВО ДИЈАЛЕКТНИТЕ ТЕКСТОВИ

ǣ	блиско до изговорот на старословенските Ѣ, Ъ	сǣн, пǣт, пǣрст;
ǣ	се изговара како глас помеѓу /a/ и /ǣ/	'едǣн, м'ајкǣ,
ǣ	широк глас помеѓу /a/ и /o/	пǣт, к'ǣрф, б'ǣлви
ǣ	широк глас помеѓу /a/ и /e/	вн'ǣтре, т'ǣргет, д'ǣт'ǣ
ε	се изговара како широко /e/	д'εрво, 'εрш
е	се изговара како глас помеѓу /e/ и /и/	сег'а, че'ис
о	се изговара како глас помеѓу /o/ и /у/	от'ори, поврн'ал
і	неслоговно /и/	'ојдоја, см'око:і
ў	неслоговно /у/	к'оўку, р'екоў